

PLUUSTERGOUD

Halfjaarlijks tijdschrift van de Historische Vereniging
Hoogezand - Sappemeer e.o.

 80 jaar
vrijheid

Hotel Restaurant Faber

Meint Veningastraat 123
9601 KE Hoogezand
Tel.: 0598-39 33 36

Het adres voor:

- * Vergaderingen
- * Lunches, diners
- * Koude/warme buffetten
- * Recepties, bruiloften
- * Reünies, feesten

Tevens:

- * Kegelbanen
- * Partybar
- * Cateringservice

Colofon

Pluustergoud is een uitgave van de “Historische Vereniging Hoogezand - Sappemeer e.o.” en verschijnt tweemaal per jaar.

Voor inlichtingen over de vereniging: secretariaat “Historische Vereniging Hoogezand - Sappemeer e.o.”

Secretaris: W.A.H.Rozema, Noordersingel 24, 9601 CJ Hoogezand. Tel. 06-51434939.

Email: histverhosap@gmail.com

Website:

www.historischevereniging-hs.nl

Opgave lidmaatschap:

Via secretariaat, 25 euro per lid per jaar en 12,50 euro voor partners van leden.

Bankrekening:

NL42INGB0007453326

De HVHS e.o. is een Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI), alsmede een Culturele ANBI (dossiernummer 92 837)

Redactie: Daan Hulsebos, Melle Vos

Redactieadres: D.Hulsebos

Burg. Tuinstraat 7, 9602 CZ Hoogezand
email: danielhulsebos@hetnet.nl

Ontwerp en lay out:

Jan Pekelder

Losse nummers: via het secretariaat en bij Primera, Hoofdstraat 96 Hoogezand.

Losse nummers 9,95 euro per stuk, exclusief evt.portokosten

Meer over de historie van de regio Hoogezand - Sappemeer vindt u op :
<https://historischarchief middengroningen.nl>

Copyright:

Historische Vereniging Hoogezand - Sappemeer e.o. Overname van (gedeelten van) artikelen en/of afbeeldingen is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Druk: Afeer Druk & Print Winschoten

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Onderduiken en bevrijding (Anton Guns)	6
Dingen die je nooit vergeet (Pieter Broesder)	7
Koebeenhandel in oorlogstijd (P. J. Jansema)	9
Pastorie in oorlogstijd	11
Bominslag Achterdiep (Gerrit J. Schut)	12
Bominslag in voormalig gemeente H-S.	13
De oorlog van Bram Winkel (Ineke Roelfsema - Winkel)	15
Chauffeur in de oorlog (Interview Okkie Smit).....	22
Max de Beer 1929 - 1943 (Christine v.d. Klei)	25
Het verhaal van Eggo Anko Streuper (R. Hiemstra en E. Dijkstra)....	28
Burgemeester oog in oog met de Joodse geschiedenis (Redactie)	31
Bevrijdingsfeest (Melle Vos)	33
Tentoonstelling 80 jaar bevrijd	36
Foto's bevrijding Sappemeer	38
Oorlogsherinneringen Westerbroek (Geert Kajuitier)	39
Arbeitseinsatz (Gerrit Jan Milius)	40
Voor de goede zaak (Uit het werk van H. Vining)	43
Sappemeester springt uit trein (Goff Miedema)	48
Operatie Dynamo (Goff Miedema).....	55
Jantje Woldendorp, vergeten verzetsvrouw? (Goff Miedema)	58
Herinneringen van Henk Rugge (Interview Okkie Smit)	62
Herinneringen van Marie Kremer en Egbert Hofstra	64
Herinneringen van Dinie v.d. Geest - Hamming	66
Herinneringen van Renske Oldenhuizing - van Dijk	68
Het verhaal van Derk Lutjeboer (Rachel Hiemstra)	70
Voetbal in oorlogstijd (Redactie)	72
Het schip Anjo (Berend van der Veer en Jaap Boersma)	74
Achterglasschildering	79
De dans ontsprongen (Jan Niemeijer)	80
Dagboek aantekeningen (Kees Visscher)	81
Kinderraad langs herinneringspunten (Redactie)	84
Kindertransporten, begin 1945	86
Tussen duitse "kostgangers" (Interview Daan Hulsebos)	88
Maten en gewichten in oorlogstijd (Meinne Noordhoek)	90
Mijn schoolfoto (11)	92
Fam. Huizing tijdens de oorlog (B.J.H. Huizing)	93
Militaire luchtfoto Martenshoek	102
Mijn leven als Joodse Nederlander (Leo Turksma)	103
Noortje (Karel Gorter)	121
Optocht oude legervoertuigen 1995	122
Oproep (Willemien Harts)	124
Een schip als tijdelijke brug (Otto Veenstra)	125
School in oorlogstijd (Jacob Stam)	128
Stolpersteine (Koos v.d. Span).....	135
Spoorwegstaking (Redactie)	142
Grunniger Swaarde Duvel (Trijnie Brouwer - Pijper)	144
Twee jaar en twee maanden is lang	146
Zelfde plaats (47) (Gerrit Stuut)	148
Marshall Hulp aan Heveadorp (Jan v.d. Wal)	151
Mijn grootvader Willem Jelle Berg (W. J. Berg)	160
Winkelierszoon in oorlogstijd (Marjolein de Boer)	163
Tweeluik van de Bevrijding (Mattie Vermeend - Stiekema)	168
Bevrijdingsgedicht	169

Voorwoord

Dit jaar (2025) vieren we dat de Tweede Wereldoorlog 80 jaar geleden ten einde kwam.

De provincie Groningen was de laatste provincie in Nederland die werd bevrijd. Hoogezand-Sappemeer werd op 13 april 1945 door het Canadese Leger (8e Canadian Reconnaissance Regiment) bevrijd. De komst van de Canadezen was vooraf gegaan door een eindeloze stroom van vluchtende Duitse soldaten, die met behulp van de gekste vervoermiddelen op het laatste moment probeerden alsnog Duitsland te bereiken.

Op 13 april arriveerden de Canadezen in Zuidlaren, waarna ze nog diezelfde dag doorstootten naar Hoogezand-Sappemeer; één groep via Kropswolde en de Burgemeester van Roijenstraat en een andere groep via Foxhol, Foxham en Martenshoek. De bevrijders werden met grote enthousiasme ontvangen en de bevrijding werd alom gevierd.

Een nieuw tijdperk was aangebroken en dat werd tijd ook.

In dit speciale bevrijdingsnummer van Pluustergoud staan we stil bij de viering van 80 jaar vrijheid, maar publiceren we ook verhalen van 5 jaar onderdrukking en overheersing door de Duitsers.

Verhalen die steeds spaarzamer worden, vanwege het feit dat er steeds minder overlevenden zijn van die gruwelijke periode.

Evenals in 2020 (75 jaar bevrijding) treft u in dit nummer naast nieuwe verhalen ook verhalen over de Tweede Wereldoorlog die de afgelopen 5 jaar zijn gepubliceerd in Pluustergoud.

Door het hele land staan we erbij stil dat Nederland dankzij de inzet van militairen van de geallieerde landen en met hulp van het verzet werd bevrijd. We herdenken de slachtoffers die daarbij vielen.

De littekens die de Tweede Wereldoorlog achterliet zijn 80 jaar later nog steeds zichtbaar. Heel direct in families die dierbaren hebben verloren die zijn vermoord tijdens de Holocaust of zijn omgekomen door het oorlogsgeweld in Nederland en in Nederlands-Indië/Indonesië. Maar ook breder werkt de Tweede Wereldoorlog door, zoals in de manier waarop we naar de wereld kijken.

Alleen in een land zonder oorlog, waar mensenrechten worden nageleefd en waar geen onderdrukking is, kan een samenleving goed functioneren. Daarom vieren we met 80 jaar vrijheid ook dat wij in een democratie leven. Een land waar iedereen mag meedenken en meebeslissen, vraagt om ieders verantwoordelijkheid. Wij kregen in 1945 onze vrijheid terug, maar op veel plaatsen wordt op de dag van vandaag oorlog gevoerd. Vrijheid is nooit af; we moeten er dagelijks aan werken om de ander de ruimte te geven en onze democratie te bewaken.

Op die manier blijft Nederland een vrij land en tolerant land. Daarom vieren we vrijheid niet alleen, maar samen. Want vrijheid deel je; met elkaar, voor elkaar.

De Redactie

80

80

80

80

80

ONDERDUIKEN EN BEVRIJDING

Anton Guns

Toen de oorlog uitbrak woonden mijn ouders aan de Parallelweg in Hoogezand. Mijn vader werkte bij de NS. Hij bediende de overweg bij de Kalkwijk, het rangeerterrein en de brug over de Kalkwijk.

Ouders Anton Guns voor hun huis aan de Parallelweg (coll. Anton Guns)

Op 17 oktober 1944 werd de spoorwegstaking uitgeroepen in verband met de slag om Arnhem. Mijn vader gaf gehoor aan de oproep om te staken. De ondergrondse zei over een paar dagen is het vrede.

Mijn ouders met 3 kinderen Jan (10 jaar), Jac (5 jaar) en ik (2jaar) vertrokken met 2 koffertjes met kleren naar het Zuidlaardermeer. Mijn zus Rika {13 jaar) bleef de eerste nacht nog bij de burens. Het nieuwe bankstel mocht daar ook in de voorkamer staan. We kregen onderdak op de zolder van paviljoen 'De Rietzoom'.

Mijn vader huurde hier al jaren zo nu en dan een visbootje van de familie Van der Schuur, die zelf in de boerderij woonde. De volgende dag kwam Rika ook naar het Zuidlaardermeer.

Het huis was helemaal leeggehaald door NSB'ers. Alles van de kelder met alle weckflessen tot de kippen werd naar het hotel de Regenboog (tegenover het station) gebracht en daar verbrand.

Na een paar weken zag iemand mijn vader bij het meer. Hij zei: 'Guns, zitten ie hier?'. Mijn vader vertrouwde het niet meer en toen zijn we met een bootje naar de familie Vos aan de ingang van het Drents diep gebracht. Daar lag een woonark waar de ratten over liepen. Ook een spoorman (dhr. Vonk) uit Groningen kreeg bij ons onderdak.

's Nachts sliepen de mannen de eerste tijd in een roeiboortje in het riet. Toen het te koud werd, sliepen ze 's nachts aan boord van de woonark.

Rika ging ook wel zo nu en dan naar tante Rika en oom August. Mijn vader bracht haar dan een eindje weg langs het kanaaltje, dat toen nog naar de Woldweg liep. Ze liep dan verder over de Van Roijenstraat naar Sappemeer. Soms kwam ze weer naar het meer, omdat tante Rika reuma had en oom August met TBC in de bedstee lag.

Op 6 februari 1945 was een vliegtuigje neergeschoten in de buurt van het pompstation van Onnen. De piloot was er goed uitgekomen en was naar het pompstation gelopen. De hele omgeving werd afgezet en overal werd gezocht, want er waren sporen van de piloot zijn laarzen.

Als de piloot niet gevonden werd dan werden alle medewerkers van het pompstation om 6 uur doodgeschoten. Na overleg heeft de piloot zich gemeld en werd gevangen genomen. Hij heeft uiteindelijk de oorlog wel overleefd.

Toen bekend werd dat de Canadezen in aantocht waren over de Woldweg gingen we daar heen om de tanks te zien.

Helaas moesten we nog tot 1 juni wachten voordat we weer in ons huis aan de Parallelweg konden. Er waren NSB'ers ingetrokken, die er niet weer uit wilden. Mijn ouders kregen 250 gulden, waarmee ze uit de opslag van goederen van NSB'ers, spullen konden kopen.

Mijn vader kon wel in Hoogezand bij de NS blijven werken, maar moest weer onderaan beginnen of naar het westen verhuizen. Zijn deelname aan de staking werd bij de NS niet zo gewaardeerd.....

‘ER ZIJN DINGEN GEBEURD DIE JE NOOIT MEER VERGEET’

Bert (102) uit Hoogezand zat in het verzet en vocht tegen de Duitsers

Dit artikel is eerder verschenen in de digitale bevrijdingskrant van Dagblad van het Noorden op 4 mei 2025

Pieter Broesder

*De 102-jarige Bert Bosscha werkte met Franse paratroepers, is onderscheiden met het Franse Grootkruis en het Verzetskruis.
Foto: Corné Sparidaens*

Bert Bosscha (1923) uit Hoogezand zat in het verzet en vocht samen met Franse parachutisten tegen de Duitsers. De oorlog zit nog altijd in zijn hoofd. „Er zijn dingen gebeurd, die vergeet je nooit. Bosscha werd onlangs 102. Op de eettafel staan bloemen en verjaardagskaarten. Hij geniet van de aandacht. Hij oogt jonger, is helder

van geest en woont nog zelfstandig, met hulp van buurt- en thuiszorg en van familie en vrienden. Pontificaal in zijn woonkamer staat een volière met zangvogeltjes.

„Ik heb er zo’n plezier van”, glundert Bosscha. „Ik kan er uren naar kijken. Beter dan naar het nieuws. Dat volg ik niet meer. Dat kan

ik niet. Al dat geweld in Gaza, in Oekraïne, al die oorlogen. Hebben we dan niks geleerd?”

Bosscha schudt het hoofd. „Ik moet me niet opwinden. Dat is moeilijk. Elk jaar rond eind april, begin mei komt alles terug.

Ik was 17 toen de oorlog uitbrak en 22 bij de bevrijding. Het waren bepalende jaren, een onrustige tijd. Ik stond altijd onder spanning.”

Onderduiken voor dwangarbeid

Bosscha is op 16 april 1923 geboren in het Friese Doniawerstal. Hij komt in 1937 in Norg wonen wanneer zijn ouders het toenmalige paviljoen Oosterduinen (later De Vluchtheuvel) kopen.

Hij werkt mee in de zaak.

Als de oorlog uitbreekt, moet hij zich melden om in Duitsland dwangarbeid te verrichten. Bosscha weigert en duikt onder. Drie jaar lang weet hij uit handen van de Duitsers en hun Nederlandse handlangers te blijven.

Maar hij duikt niet alleen onder, als lid van de Binnenlandse Strijdkrachten was Bosscha actief in het verzet.

Hij beleefde levensgevaarlijke situaties.

*De 102-jarige Bert Bosscha.
Foto: Corné Sparidaens*

Dat onderduiken doet hij in de bossen rond Norg, de geboorteplaats van zijn grote liefde Mannie. Zij werd 100 en overleed een paar jaar geleden. „Liefst 80 jaar waren we samen,” vertelt hij vol liefde. „We hadden in Appelscha een café-restaurant, zaten in Norg in de horeca. Later verhuisden we naar Groningen. Daar hadden we slijterij De Herepoort in de Rabenhauptstraat. En we hadden twintig jaar een slijterij in Hoogezand, in de Kerkstraat: De Vintheek. Dat waren mooie tijden. Nee, dan de oorlog.” Thuis sprak hij er liever niet over. Terwijl er veel te zeggen valt.

„De onderduik was een vreselijke tijd.” Als de zogeheten Bloedploeg uit Norg hem op de hielen zit en in de buurt razzia’s houdt, vlucht hij naar kennissen aan de Oosterhamrikkade in de stad Groningen.

‘Dat waren types die geen medelijden kenden’ „De Bloedploeg, dat was een groep extreem gewelddadige Landwachters. Poeh”, verzucht Bosscha. „Wat een onguere figuren.” Hij ziet ze nog lopen. „Wrede types die geen medelijden kenden.” Een maand lang weet hij zich in Groningen voor zijn achtervolgers te verstoppen. Als het ook in Stad te gevaarlijk wordt, vlucht hij via omwegen terug naar het bosrijke Norg. „Ik wist daar de weg en kende de plekken waar ik kon schuilen.” Echt veilig voelt hij zich nooit. Niet alleen de Bloedploeg zit achter hem aan, ook de SS probeert hem (tevergeefs) te pakken. „Ik heb veel geluk gehad. Dat mag je wel zeggen. Ik sliep onder stacaravans, zat verstopt op zolders, in de bossen en op de hei en sliep in hooimijten. Ze konden mij gelukkig niet vinden.” En dan, terwijl de oorlog op z’n eind loopt, worden in april 1945 in het gebied Assen, Meppel en Emmen Franse parachutisten afgeworpen. De actie is bedoeld om achter de Duitse linies verwarring te stichten en is onderdeel van Operatie Amherst.

Franse parachutisten

De jonge Bosscha komt met Franse paratroopers in contact. Hij en zijn jeugdvriend Ide Hof weten hun vertrouwen te winnen. Ze gaan samenwerken en voeren verschillende acties uit. Bij gevechtshandelingen sneuvelt een aantal Franse para’s. Hij helpt de Fransen onderduiken. „Ik sprak geen Frans, nog steeds niet. Maar we konden elkaar prima verstaan. Vraag niet hoe.”

Als Bosscha, via via, hoort dat de Duitsers een grootschalige razzia voorbereiden, moeten hij en de Franse para’s halsoverkop vluchten. „In een droge sloot of greppel hebben we heel wat

wapens en munitie moeten achterlaten. We waren van plan dat later op te halen.” Het was een zeer angstige belevenis. „Door het bos, wachten, doorlopen, landweg over, rennen, vluchten. Je weet dat de Duitsers je op de hielen zitten en je kunnen doodschieten. Tja.”

Doodzenuwachtig

Bosscha mag dan 102 zijn; hij weet het nog goed. „Dit soort dingen vergeet je nooit. Het was levensgevaarlijk, achteraf. Je ging toch. Als er een actie gepland stond, was je van tevoren doodzenuwachtig. Als het zover was, had je nergens last van.” Samen met Franse parachutisten nam hij deel aan verschillende gevechtshandelingen. Hij voerde verkenningssacties uit. Ook Bosscha was bewapend. „Met een Smith & Wesson 9 mm-pistool. Dat had ik van de Fransen gekregen.” Op een dag willen Franse paratroopers actie ondernemen tegen de Bloedploeg. „Die opereerde vanuit het Schulthuis in Diever. Daar werden hun slachtoffers mishandeld. Franse para’s wilden er een handgranaat naar binnen werpen. Ik wist dat te voorkomen. De Duitsers stonden in die dagen op scherp. Ik was bang voor heftige represailles.” Net na de bevrijding komt de verzetsgroep van Bosscha nog een keer in actie. In de omgeving van Norg zit een lijfwacht van NSB-leider Mussert ‘ondergedoken’ in een vakantiehuisje. „Ik kende die mensen wel: heel vriendelijk en aardig, zo op het oog. Dat hij lijfwacht van Mussert was, hoorde ik pas toen.”

Familie wist van niets

Zijn familie heeft in de oorlog van al die daden nooit iets geweten. „Daar sprak je niet over. Je wilde niemand in gevaar brengen.” Ook na de oorlog spreekt hij er

niet vaak over. De ‘horecadraad’ wordt opgepakt. Hij en Mannie worden lid van de John Welch Loge, onderdeel van de Odd Fellows. Dat blijven ze tientallen jaren. „Mensen helpen, aanpakken, dat zat in ons.” En geregeld woont hij bijeenkomsten bij die door de Stichting Herdenking Landing Franse Parachutisten 1945 worden gehouden. De dodenherdenking voor de 33 Franse soldaten die tijdens Operatie Amherst in de periode van 7 tot en met 16 april 1945 in Drenthe zijn gesneuveld. Drie jaar na de oorlog krijgt Bosscha een uitnodiging om naar de Willem III-kazerne in Apeldoorn te komen. Hij krijgt er door een hoge Franse delegatie van het secretariaat van Oorlog voor zijn verzetswerk het bronzen oorlogskruis met ster uitgereikt: het Croix de Guerre. Het bijbehorende certificaat is ondertekend door de Franse generaal (en latere president) Charles de Gaulle-

*Bosscha is onderscheiden met het Franse Grootkruis.
Foto: Corné Sparidaens*

Jaren later wordt hij nog een keer onderscheiden. Uit handen van Prins Bernhard krijgt Bosscha op 20 april 1982 in de Martinikerk in Groningen het Verzetsherdenkingkruis uitgereikt. „Natuurlijk ben ik er trots op, vooral op de Franse onderscheiding. Maar het meest trots ben ik op onze kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen. Zij zijn de toekomst.”

KOEBEENHANDEL IN OORLOGSTIJD

**G. P. J.
Jansema**

Inleiding
Begin februari
1940 reisde een
verslaggever naar
Hoogezand. De
bedoeling was om
de bekende kun-
stenaar en docent
Nico Bulder te

ontmoeten. De man reisde per bus en kwam zodoende bij de garage van de GADO (Groninger Auto-bus Dienst Onderneming) aan de Hoofdstraat terecht. Het is mij niet bekend of hij de heer Bulder heeft gesproken maar de activiteiten bij de garage hielden zijn blik vast. Zo kwam hij in gesprek met een controleur van de GADO de man heette Hendrik Boelkes (1883-1957). De verslaggever sprak zijn bewondering uit voor de chauffeurs die zo kunstig al die grote voertuigen op het terrein parkeerden. Boelkes keek er niet van op en vertelde dat dat hun dagelijks werk was. Als men het werk eenmaal in de vingers heeft is er niet veel kunst meer aan. Op de een of andere manier werd dat woordje 'kunst' in het gesprek in vrijetijdsbeleving en liefhebberij verweven. Hobby's.... en zowaar, Boelkes had een voorkeur voor het vervaardigen van 'inlegwerken' d.m.v. kostbare houtsoorten, koebeenderen en koe-hoorns. Met de hand bewerkt door gebruik te maken van vijlen en beitels. Eindeloos geduld daarbij was een eerste vereiste

maar ook inzicht en kunstvaardigheid. "Koebeen is bikkelhard en daarom moeilijker te bewerken dan bijvoorbeeld ivoor. Voor je tevreden bent over het

resultaat is er veel tijd verstreken". Toen televisie nog onbekend was vermaakten velen zich in het land met allerlei soorten handenarbeid bijvoorbeeld boetseren, papierknippen, figuurzagen enz. Tegenwoordig blijft handenarbeid hoofdzakelijk beperkt tot friemelen op mobieltjes. Betreffende verslaggever wilde het werk van z'n zegsman wel eens zien want wie bepaalt of iets kunst is of niet... nietwaar? Je kunt niet op voorhand alles geloven. Een hoop mensen vinden, ook heden ten dage nog, dat zoiets maar fröbelen is. Boelkes bewonderde volkskunstenaar Jan Windt (1842-1930) uit Grootebroek (NH) die begin 20e eeuw zijn beensnijwerken exposeerde. Maar de GADO-man voelde niet veel voor publiciteit. Wat had dat nou voor zin? Na enige weken volhouden stemde de Hoogezandster toch toe en ontving de reporter in zijn huis aan de Hoofdstraat 56, later 64 (huidige adres Hoofdstraat 185).

Boelkes aan de werktafel bij de open haard

Of het gemakkelijk was om aan materiaal te komen, vroeg de journalist. "Nee zeker niet", antwoordde de Hoogezandster die ook zijn leverancier niet noemde: "ik was bezig met het Nederlandse wapen en dat kostte de meeste tijd maar ja, Je Maintiendrai, ik moest dus doorgaan". Het bleek onmogelijk om zo'n groot stuk koebeen te bemachtigen. Alles moest in gedeelten worden vervaardigd om het daarna passend in elkaar te krijgen. Na wat kleiner 'inlegwerk' had Boelkes vier jaren besteed aan twee portretten van het Koninklijk Huis versierd met beenmateriaal. De GADO-controleur wilde het te zijner tijd graag aanbieden aan Hare Majesteit, zo vertelde hij enthousiast, maar.... Maar... even later begon de oorlog... Zo'n erevoorstelling in je huis? Van het Oranjepaar? Gemaakt met koebeen? Gevaarlijk en dat bleek toen de verslaggever in 1946 nog eens langs kwam. Er was wel belangstelling geweest vertelde Boelkes, "...i.v.m. de bezetters had ik de afbeeldingen van het Koninklijk Huis natuurlijk laten onderduiken". Maar dierlijke vetten in de beenderen waren onderhevig aan schimmel en dan moest het zo nu en dan worden gelucht. "Ik had ze daarom op een warme dag in de voorslaapkamer opgesteld zodat de zon er mooi op kon schijnen". Maar toen...

...Toen ging de deur- bel...

Een viertal heren stond voor de deur. Boelkes deed open en een van de mannen zei: "We komen even uw woning bekijken."

*3e pand v. links Hoofdstraat 185
dec. 2023 © Wim A.H. Rozema*

U krijgt waarschijnlijk Duitsche officieren in huis". Tamelijk bot en daarmee werd de Pruisische mentaliteit dwingend gedemonstreerd. Maar het gekke was, dacht Boelkes achteraf, dat hij die kerels zonder bedenking binnen liet en met hen de trap op ging om de slaapkamers te tonen. Hij dacht totaal niet aan zijn portretten... "Ik duwde de deurkruk van de voorslaapkamer naar beneden.... En plots schoot het me te binnen wat daar te zien viel...". Nu is het te laat, dacht de kunstenaar, als ze de slaapkamer binnenstappen dan.... In een flits deed hij de deur iets open, zette een pas naar binnen en bedacht ineens hardop: ...'t is hier wel een beetje krap voor een officier' en trok de deur weer snel achter zich dicht. Deze constatering werd zonder aarzeling overgenomen. Het ongevraagde gezelschap durfde waarschijnlijk officieren niet zo'n hok aanbevelen. Zonder de kunstwerken te zien daalde men de trap weer af en verdween uit het zicht...pfffoeoe. Op dat moment ging het door de bus controleur heen dat de bezetter illegale slachters-praktijken verboden had... En het hebben van koebeen was daarom misschien ook wel een reden voor arrestatie. Ze... eehh zouden ze iets geroken hebben? Boelkes heeft nog lang angst gehad dat de 'heren' terug zouden komen. Had men zich vergist in een adres aan de Noorderstraat te Sappemeer? Mogelijk, daar woonde directeur Boelkes, eigenaar van het Gezins-Internaat "De Wildervanck". In het pand 'De erkende school voor stenotypen' was veel meer ruimte. De 'koebeen-kunstenaar' bleef na het incident activiteiten in de straat scherp in de gaten houden...!

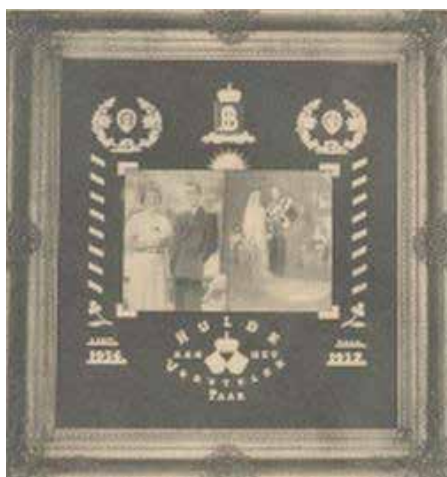

Leeuwarder courant 24-12-1949

Boelkes verzekerde de verslaggever dat hij direct daarna de boel met gezwinde spoed beter had verstoppt. Als bergplaats richtte hij een inbouwkast in en een bevriende behanger leverde hem een paar rollen behang. De kunstenaar plakte het secuur over de deur en wanden. Zo werd deze huisvlijt aan het (boze) oog onttrokken.

Primeur??

Dadelijk na de bevrijding heeft de heer Boelkes zijn werken weer tevoorschijn gehaald. Dat werd hoog tijd daar er overal schimmelplekken ontstonden en ook de kast begon te 'ruiken'. Gevrijwaard van verraders in de buurt heeft hij alles uit elkaar gehaald, grondig gereinigd en in de zon gezet om te drogen. "Nu ziet alles er weer netjes uit, zoals u kunt zien". Ja, dat heeft de nieuwsgaarder kunnen zien en de vraag kwam

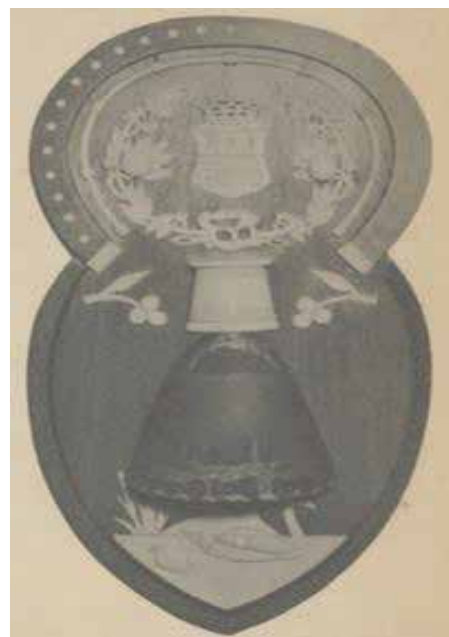

Een ingelegd tableau met links een foto van, toen nog, Prinses Juliana en Prins Bernhard als verloofd stel, foto rechts het gehuwde paar.

op of zijn gastheer inmiddels met het Oranjeportret naar Soestdijk was geweest. Dat was helaas niet het geval.

Teleurgesteld door een gemiste primeur vroeg de verslaggever waar dan het prachtige schemerlampje was dat Boelkes hem

tijdens zijn bezoek in 1940 had laten zien.

Wandbord met schemerlamp, erin verwerkt het wapen van Hoogezand

Dat had meneer weggegeven... Tja, na de schoonmaakbeurt had zijn naaste buurman, eigenaar van een winkel, het in de etalage gezet. Op zekere dag was er iemand uit 'Holland' met een grote auto langsgekomen. De man wilde het portret persé kopen en... ??? Hoooo... wacht even, dacht de verslaggever, toch nog een primeur? Iemand uit Holland met een grote auto... was Prins Bernhard zelf toch nog langs gekomen om...? "Nee man", lachte Boelkes, "gewoon een liefhebber, ik was niet thuis maar na een paar dagen was die man er weer.

Tot vier keer toe is hij hier geweest en toen heb ik het hem maar cadeau gedaan...”. De Hoogezandster controleur had er een goed gevoel bij, ervan overtuigd dat zijn kunst in goede handen kwam.

Een uit coromandelhout en koebeen vervaardigde schemerlamp

De verslaggever hapte naar adem. “En...en...eeeh wat eeh vond uw echtgenote daarvan?” Boelkes trok met z’n schouders en zei dat zijn vrouw wilde dat hij een nieuw exemplaar voor haar zou maken. “Maar daar zal wel niets van komen...ik heb er geen tijd meer voor...”.

Evenals de verslaggever van toen hebben wij nu ook een bescheiden vraagje. Er moet toch iemand zijn die de werken van Hendrik Boelkes heeft bewaard. Of... of hangt het misschien toch stiekem ergens in ‘Holland’.... in een of ander paleis?

Bronnen:

Tijdschrift De Speelwagen

pag. 177 1948,

Boekje Dörp en stad? (vermoedelijk 1950).

Leeuwarder courant 24-12-1949, Enkhuizer museum, Tijdschrift Ambacht ‘Van hier en daar’, over beensnijwerk 1951.

Personeelsblad Nieuw Spoor (over GADO-dienst) 1953. BOMINSLAG

DE PASTORIE VAN DE DOOPSGEZINDE KERK TE SAPPEMEER IN OORLOGSTIJD

Dit artikel is ons toegezonden door **Sharon Brink-kemper**, één van de huidige bewoners van de pastorie

Onderduikers hebben tijdens de Tweede Wereldoorlog een schuilplaats gevonden in de pastorie (1838) naast de doopsgezinde kerk van Sappemeer. Onlangs, bij de restauratie van het dak, is een ruimte gevonden waaruit dat blijkt: er bevinden zich nog steeds een matras en een lamp. Maar wie hebben daar een veilige schuilplaats gevonden?

Dank zij een toevallige ontmoeting kunnen we daarvan een tipje van de sluier oplichten.

Een zekere mevrouw Leopold heeft al weer heel wat jaren geleden aan een gemeentelid verteld hoe ze daar, terwijl ze werd gezocht door de Duitsers, terecht kwam. Kort na dit gesprek is ze overleden.

In de oorlog werkte mevrouw Leopold als verpleegster in het Academisch Ziekenhuis (het tegenwoordige UMCG) in Groningen. Ze hielp verzetsstrijders en andere door de Duitsers gezochte mensen aan een plek als ‘patiënt’ in het ziekenhuis. Ze hoopten op deze manier veilig te zijn voor de bezetter. Een lange tijd ging dat goed, maar toen bleek dat er verraad in het spel was, moesten enkele verpleegsters, waaronder mevrouw Leopold, op zoek naar een schuiladres. Het onderduikadres in Sappemeer was bij haar klaarblijkelijk bekend, want ze is er, zo

vertelde ze, met enkele collega’s uit eigener beweging heen gegaan. Daar werden de verpleegsters door ds. de Zeeuw gastvrij ontvangen. Hoe lang ze daar heeft gezeten is niet bekend. Maar we mogen aannemen dat verschillende mensen daar tijdens de oorlog een veilig heenkomen hebben gevonden.

Ds. de Zeeuw begon zijn werkzaamheden in Sappemeer op 9 maart 1941. Op 22 juni 1947 trad hij in dienst van de ADS als algemeen predikant. Het gemeenteleven ging in de oorlogsjaren gewoon door. Zo werden in 1943 10 jonge leden gedoopt. Maar van de schuilplaats hebben de bewoners van de pastorie die er na de oorlog hebben gewoond, nooit geweten. Die was dus heel goed verborgen, met het matras en de lamp als stille getuigen.

BOMINSLAG TEN NOORDEN VAN HET ACHTERDIEP TE SAPPEMEER

Gerrit J. Stuut

Door een oud-klasgenoot van de lagere school, Gerrit Schreuder, voorheen wonende aan het Achterdiep nr. 13, werd ik geattendeerd

op het feit dat op één van zijn akkerpercelen nog steeds een plek waarneembaar is, waar op 7 juni 1942 een bom is ingeslagen. Vooral tijdens het ploegen van het bewuste perceel wijkt de kleur van de ondergrond terplekke van de bominslag duidelijk af in vergelijking met die in de naaste omgeving. Op mijn verzoek zijn twee proefputjes gegraven, één op de plek van de bominslag en één in de naaste omgeving. De laatste toont een normaal profiel, waarbij zelfs nog een dunne laag veen voorkomt. Bij het andere putje, op de plaats van de bominslag, is de ondergrond volledig verstoord.

In de literatuur* wordt het voorval eveneens vermeld:

Tijdens een zware aanval op Emden, op 7 juni 1942, wierp een in nood verkerend vliegtuig een bom af, die terecht kwam op een toen-

tertijd daar gevestigde kwekerij van de heer Boer. Er ontstond een bomkrater van circa tien meter in doorsnee en een geweldige ravage met veel glasscherven, eveneens afkomstig van de naastgelegen kwekerij van de heer Scholtens. Jarenlang zijn in het gebied tussen het Achterdiep, de Langewijk en Froombosch grotere en kleinere aluminium- en ijzerfragmenten tijdens de grondbewerking aange troffen, afkomstig van een vliegtuig. Dit vliegtuig, een “Manchester”, vloog in de nacht van 12 op 13 augustus 1941, volgeladen met bommen, in de richting van Berlijn. Boven Sappemeer werd het toestel al brandend naar beneden gehaald. Hoewel alle bemanningsleden bij de crash omkwamen waren er geen doden te betreuren onder de bevolking van Froombosch, het Achterdiep en Langewijk.

Vele van de wrakstukken zijn door de heer Schreuder verzameld, doch door een op handen zijnde verhuizing zijn de metaal fragmenten (voornamelijk aluminium fragmenten) afgevoerd op een vrij groot ijzeren voorwerp na. Deze laatst vermelde vondst is overgebracht naar het Museum 1940-1945 van de heer Chris Scholtens,

thans gevestigd op het bedrijventpark Rengerspark te Kolham. In deze omgeving werd op woensdag 21 januari 1942 omstreeks kwart voor negen 's avonds

een “Hampden AT 119” van het 455ste squadron van de Royal Australian Air Force boven Hoogezand Sappemeer aangevallen door een Duitse nachtjager. Volgens ooggetuigen vloog het toestel, met bommen geladen, eerst in westelijke richting om daarna om te keren naar het oosten. Al brandend vloog het over de Langewijk, waarna het in tweeën brak om vervolgens neer te storten bij het Slochterbos. Alleen de piloot heeft het overleefd, hij kwam neer in de omgeving van Woudbloem, de andere drie inzittenden zijn hierbij om het leven gekomen.

Foto's coll. Gerrit Stuut

*Geraadpleegde literatuur: Hoogezand Sappemeer tijdens de Tweede Wereldoorlog; Klaas G. Bos en Jacob H. Bos, 1991

BOMINSLAGEN TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG IN DE VOORMALIGE GEMEENTES HOOGEZAND EN SAPPEMEER

(bron: AVG Explosieven Opsporing Nederland)

Wim Rozema

In de nacht van 7/8 april 1941 werd een Engelse bommenwerper (Whitley) door een Duitse jager in brand geschoten en de brandende delen zijn neergestort in de omtrek van Waterhuizen.

Op 16 mei vindt er bomschade plaats aan een woonhuis aan de Middenstraat 31-32.

Op 22 december 1943 waren twee burgers sloten aan het schonen, als in de Onnerpolder een vliegtuig naar beneden komt en door de hoge snelheid vlak bij de beide mannen bleef liggen.

Op 20 februari 1944: werd een Engelse bommenwerper (Lancaster) door een Duitse jager getroffen en is brandend neergestort bij Kropswolde. Kropswolde werd opgeschrikt door zwaar motorgeronk van een laag vliegende bommenwerper, die in nood verkeerde. Brandend als een fakkel daverde hij over de Woldweg om tenslotte met een donderende klap te exploderen en neer te storten achter de boerderij Van Berend de Boer. Ook dit vliegtuig was al in de lucht geexplodeerd, de brokstukken werden over een groot gebied verspreid. De grootste delen o.a. de cockpit, lagen ongeveer 300 meter ten oosten van de Woldweg.

Een benzinetank van het vliegtuig kwam neer op bakkerij/annex café Robbe, later banketbakker in Hoogezand (bron: K.G.Bos/ J.H.Bos Hoogezand-Sappe

meer 1940-1945)

Op 17 mei 1944 werd een trein beschoten ter hoogte van het Kieldiep bij Hoogezand. Hierbij raakte de locomotief beschadigd. Boven het Instituut Hommes gierde het vliegtuig over de trein, waarschijnlijk om te waarschuwen en tegen de tijd dat de trein bij het Kieldiep stilstond en de passagiers in grote haast de trein hadden verlaten, werd de locomotief kapot geschoten.

Op 20 juni 1944 vond er een treinbeschieting plaats bij Hoogezand.

Op 4 september 1944 is oud-inwoner van Hoogezand, hulpmachinist Harm Mandema, zwaar gewond geraakt bij een luchtaanval

Op 6 september 1944 werd een Duitse transporttrein tussen Waterhuizen en Foxhol beschoten door 6 jachtvliegtuigen, waardoor de hele trein in brand vloog. Het geratel van machinegeweren weerklonk en even later stond de hele trein, geladen met stro, van voren tot achteren in lichter laaie.

Op 7 oktober 1944 werd een trein ter hoogte van Sappemeer kapot geschoten.

Op 9 oktober vonden er talrijke treinbeschietingen plaats in Hoogezand en Sappemeer.

Op 12 oktober 1944 vond er een treinbeschieting plaats bij Waterhuizen.

In de nacht van 14/15 oktober werd er een bom gegooid door waarschijnlijk een geallieerde bommenwerper op de lagere school en de ambachtsschool te Martenshoek.

Op 20 oktober 1944 vond er een treinbeschieting plaats te

Martenshoek.

Op een zaterdagnacht in november 1944 werden de bewoners van Martenshoek opgeschrikt door een laag overvliegend vliegtuig, dat steeds terugkwam. Of het een aanval of een in nood afgeworpen bom was, is niet bekend, maar aan de Smitslaan (nu Julianastraat) stond een blok van drie woningen met een grote tuin en daarin een gezamenlijke beerput.

De bom viel precies in de beerput, waardoor er waarschijnlijk geen slachtoffers vielen, maar de ravage was groot. Nog lang spraken men over de stinkbom van Martenshoek.

“De stinkbom van Martenshoek

Een knal klinkt

Winter 1944, een zaterdagnacht in november. Een vliegtuig blijft heen en weer vliegen boven Martenshoek. Een snerpand geluid gevolgd door een enorme knal klinkt vlak naast een blok van drie woningen aan de Smitslaan (nu Julianastraat). De vlieger heeft het voor elkaar gekregen om de bom precies in de gezamenlijke beerput van de drie huizen te gooien. Het is een grote ravage in de woningen en u kunt zich misschien wel indenken hoe alles eruit heeft gezien en vooral geroken!

De scherven van de bom slaan in de beerput en dat heeft vermoedelijk de bewoners, de familie Eising, Heller en Tilman gered. “De halve trap was verdwenen” Anton Eising herinnert het zich nog. Een deel van de trap was verdwenen en toen de bewoners met moeite beneden kwamen zagen ze dat het gehele achterhuis verdwenen was. Een

Duitse soldaat wachtte hen op en beval hen voor hem uit te lopen. Maar zo vlug als de soldaat er was geweest, zo snel was hij uit het zicht verdwenen. Men hoorde hulpgeroep. De soldaat was in de regenbak gevallen, waarvan het muurtje wat eromheen stond door de bom was weggeblazen. Anton en zijn vader hebben de soldaat, liggend op de grond (bezaaid met de inhoud van de beerput), uit de regenbak getrokken. Het huis van de familie was onbewoonbaar, maar gelukkig kregen ze onderdak in een huis van een ondergedoken spoorwegman.

Luchtoorlog

Boven Hoogezand-Sappemeer heerste een heuse luchtoorlog. Het noorden van ons land lag precies op de vliegroute van de Engelsen en Amerikanen naar de Noord-Duitse steden. Op vliegveld Eelde en Leeuwarden werden de vliegtuigen echter opgewacht door Duitse jagers die het vuur openen. Dit resulteerde in een groot aantal vliegtuigen, brandbommen en parachutes die de grond vonden in onze gemeente. Veel huizen en boerderijen brandden tot de grond af en nog altijd herinneren de graven van omgekomen vliegers en bewoners aan deze luchtoorlog.” (bron : ARCHIEF Midden-Groningen, Rachel Hiemstra.) In februari 1945 werden er dagelijks treinen beschoten in de gemeentes Hoogezand en Sappemeer met als

Amerikaanse Mitchell B-25 bommenwerper

gevolg schade aan gemeentelijke gebouwen en woningen aan de Vondelstraat, Kleinemeersterstraat en de Noorderstraat te Sappemeer.

Op 16 maart 1945 viel er een bom nabij het spoor aan de Kleinemeersterstraat. De huizen met de nummers 101, 103, 105 werden hierbij verwoest, waarbij 3 slachtoffers vielen. Ook aan de Middenstraat werd veel schade aangericht.

Oorlogsgraven RK-Kerkhof Sappemeer

Op het toegangshek naar het RK-kerkhof van Sappemeer ziet u een bordje geplaatst met het opschrift “Oorlogsslachtoffer”. Op dit kerkhof liggen twee slachtoffers ten gevolge van de oorlog. Dirk Jan Bakker was tijdens de tweede wereldoorlog als militair bij het 12e Regiment Infanterie ingedeeld. Op 13 mei 1940 is hij op 28 jarige leeftijd in Overschie gesneuveld en provisorisch begraven op het kerkhof “Jaffa” te Delft.

De kapel op het kerkhof waarin een rustaltaar, deed dienst bij de jaarlijkse processie. En pastoor Schenk hoopte daar later begraven te worden. De pastoor veranderde van gedachten en vond dat dit een gedachtenismonument moest worden en tevens de rustplaats voor Dirk Jan Bakker.

Op 10 september 1940 werd Dirk Jan Bakker bijgezet in de kapel. Als men voor de kapel staat is ook te zien dat er twee soorten stenen zijn en dat het metselwerk ook iets afwijkt. Dirk Jan Bakker was getrouwd met Anna Maria Clobus. Uit dit huwelijk is nog een kind geboren.

De plaquette bevestigd aan de kapel, is geschonken door RK voetbalvereniging “KWIEK”. Toenmalige voorzitter van deze club was dhr Jac. Koeneman (zie ook elders in dit

blad “Voetbal in oorlogstijd”). Sappemeer heeft ook een Dirk Bakker straat.

Het tweede oorlogsslachtoffer op het kerkhof is mevr. Agatha Alida Stiekema, 89 jaar oud. Zij is omgekomen bij een bominslag in de Kleinemeersterstraat. Dit zijn nu de huisnummers 101, 103 en 105.

Kleinemeersterweg 101,103 en 105

Ook Arend Jenne Damhof, 4 maand jong, en Jan Smilde, 40 jaar oud, kwamen hierbij om het leven. Zij zijn ergens anders begraven”. (bron : Heilige Nobertusparochie Oost-Groningen, P. Lasker.)

Op 20 maart 1945 werd er een trein beschoten ter hoogte van Sappemeer, waarbij een vrouw gewond raakte.

DE OORLOG VAN BRAM WINKEL

Ineke Roelfsema-Winkel

Mijn vader Bram Winkel, geboren als Abraham Winkel, stierf in juni 2010 op ruim 87-jarige leeftijd.

Tijdens de laatste jaren van zijn leven werd

pas duidelijk dat de oorlog van 1940-1945 diepe sporen had achter gelaten. Summier werd door hem over de oorlog verteld. Zoals het verhaal van zijn vlucht uit Duitsland en het noemen van plaatsnamen bijvoorbeeld Saarbrücken en Ludwigshafen. Een voorbeeld uit die latere tijd was een terloopse opmerking dat zijn naam Abraham Winkel in de oorlog een “risiconaan” was, zonder dit verder toe te lichten. Na op zijn naam te hebben gegoogeld, begreep ik wat hij had bedoeld. Op de site Netwerk Oorlogsbronnen vond ik naast Abraham Winkel uit Sappemeer, ook de naam Abraham Winkel uit Den Haag, maar deze Abraham was in 1942 in Auschwitz vermoord.

Het bleek een in Joodse kringen veel voorkomende naam te zijn. Hij kreeg de behoefte alsnog zijn oorlogsherinneringen vast te leggen en begon, door zijn slechtiendheid meer op gevoel dan op zien, namen, plaatsen en gebeurtenissen op te schrijven. In een oude Bosatlas werden met behulp van vergrootglas en blauwe stift Saarbrücken gemarkeerd, zijn eerste bestemming als 19-jarige in Duitsland. (afbeelding 1) De atlas was niet zijn enige nalatenschap. Tijdens het opruimen van zijn huis kwamen enkele oorlogsdocumenten tevoorschijn, waaronder zijn persoonsbewijs opgevouwen in een oude portefeuille. Al die jaren tussen 1945 en 2010 had hij ze zorgvuldig bewaard.

Na zijn overlijden besloot ik, getriggerd door wat ik had gehoord, gelezen en gevonden, uit te zoeken hoe de oorlogsjaren er voor hem als jonge man hadden uitgezien. Wat had hij beleefd, waar had hij gewerkt, maar ook waar kon ik, zoveel jaren na dato, terecht met mijn vragen?

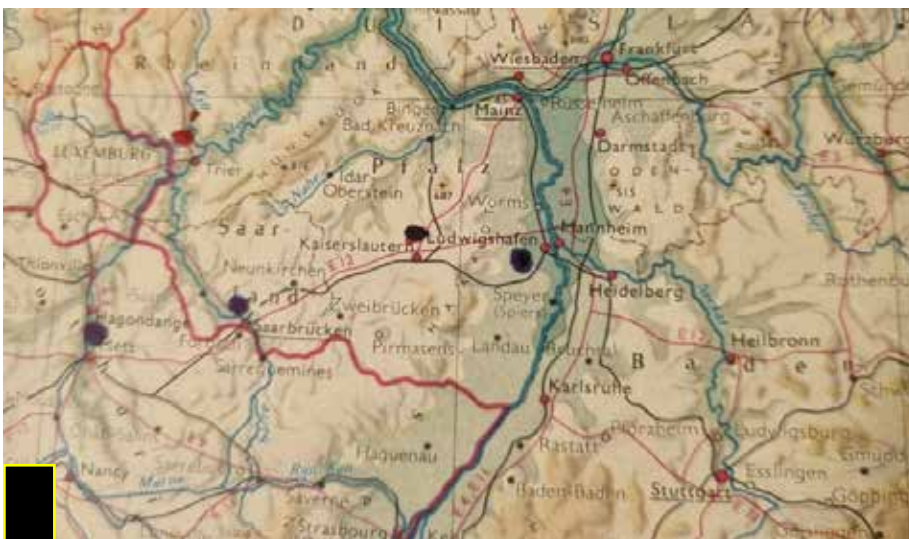
De eerste, voor mij meest logische organisatie die werd benaderd, was

het NRK, het Nederlandse Rode Kruis. Het NRK bleek over een grote namencollectie met betrekking tot de Arbeitseinsatz te beschikken. Na een schriftelijk verzoek om informatie, viel er enkele maanden later een grote envelop in de brievenbus. Die bevatte zeven pagina's uitgebreide documentatie over de tijd dat mijn vader in Saarbrücken, Frankenthal en Ludwigshafen had doorgebracht. En opeens was er een antwoord op een gedeelte van mijn vragen dat werd ingevuld door data, adressen en bedrijfsnamen waar hij als dwangarbeider ingezet was.

Een ander bijzonder moment was het bezoek aan oom Johannes, de jongste broer van mijn vader. Naast verhalen over de familie Winkel in het algemeen, hoorde ik voor het eerst over een onderduikperiode in Slochteren. Weer een stukje op zijn tijdlijn 1940-1945 kon worden ingevuld.

Eind 2023 kwam het Arolsen-archief digitaal beschikbaar, het internationaal archief- en documentatiecentrum over onder andere slachtoffers van dwangarbeid. Bij het doorzoeken hiervan doken diverse namenlijsten van tewerkgestelden in met name Saarbrücken en Oldenburg op, waarop ook de naam van mijn vader te vinden was.

Door gebruik te maken van al deze archiefstukken, websites en persoonlijke oorlogsherinneringen, werd uiteindelijk een tijdsbeeld 1940-1945 zichtbaar, met als vertrekpunt, vanzelfsprekend het uitbreken van de oorlog op 10 mei 1940.

Gemarkeerde plaatsen in oude Bosatlas (afb. 1)

Jeugdijaren 1922-1940

Abraham Winkel geboren in 1922 aan het Achterdiep in Sappemeer als middelste zoon van Aalko Winkel en Trijntje Raspe, werd vernoemd naar zijn grootvader Abraham Raspe. Zijn broers waren Jan Winkel en Johannes Winkel.

V.l.n.r. Johannes, Bram en Jan Winkel,

foto genomen vlak voor het uitbreken van de oorlog in 1940

Het gezin had het niet breed. Mijn opa Aalko Winkel, geboren op Spitsbergen, gemeente Sappemeer, werkte veelal als los- en seizoenarbeider in aardappelmeelfabrieken.

Oma Trijntje Winkel-Raspe werd geboren op Sappemeer, zij was huisvrouw. Ten tijde van het uitbreken van WO-2 woonde het gezin aan de Langewijk 14 in Sappemeer.

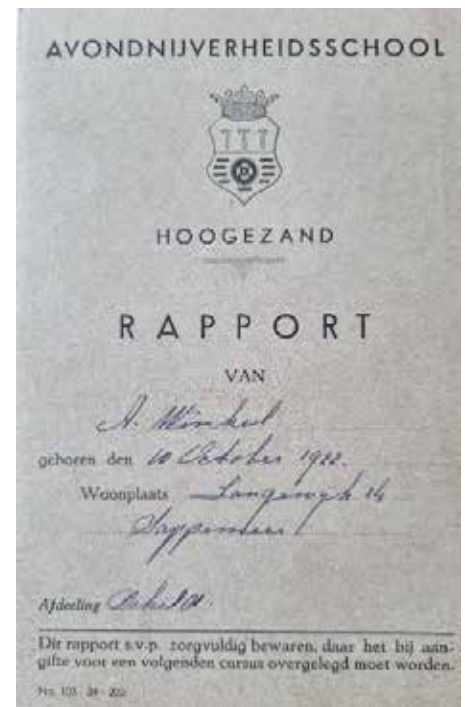
Langewijk nr.14,16 en 18.

Bron: Historisch Archief Midden-Groningen 1986

Mijn vader bezocht tussen 1929 en 1934 de Oosterschool op Sappemeer. Over de eerste jaren na de lagere school is weinig

bekend, maar rond 1937 bezocht hij de Ambachtsschool in Veendam waar hij het schildersvak leerde en op 31 maart 1939 een Getuigschrift ontving als “bewijs dat hij het onderwijs in huisschilderen aan de Ambachtsschool te Veendam met goeden uitslag heeft gevolgd”. Met zijn diploma op zak gaat hij aan de slag als schilder op diverse scheepswerven en bij Johan B. van der Werff in Hoogezand. Op zijn persoonsbewijs, gedateerd 29 oktober 1941, staat als beroep vermeld scheeps- en huisschilder.

Op 1 maart 1942 behaalt hij een Getuigschrift aan de Gemeentelijke Avond-Vak-tekenschool in Hoogezand. Ook zat er tussen zijn spullen een rapport van de Handelsavondschoon van het Plaatsse-

Persoonsbewijs Abraham Winkel 29 oktober 1941

Schoolfoto klas 5 en 6 Oosterschool Sappemeer 1935 Onderste rij, derde van links Bram Winkel

lijk Nut te Hoogezand-Sappemeer.
Als cursusjaar wordt 1943-1944
vermeld, waarover later meer.

Begin van de oorlog 1940-1942

Op 10 mei 1940 vallen Duitse troepen Nederland binnen. Op de site van het NIOD is te lezen dat in de eerste twee oorlogsjaren nog geen sprake van verplichte inzet als arbeider in Duitsland was.

Wel werd om de arbeidsbemiddeling in goede banen te leiden, in september 1940 het Rijksarbeidsbureau opgericht. Het had onder andere tot taak arbeiders op te roepen, hen te laten keuren en het vertrek naar Duitsland voor te bereiden. Als gevolg van de toenemende vraag vanuit Duitsland naar arbeiders, werd op 23 maart 1942 de dienstverplichting uitgebreid. Vooral uit bedrijven die niet voor de Duitse oorlogsindustrie werkten werden veel arbeiders weggehaald. Ook stuurden de Duitsers liever ongehuwde en/of kinderloze mannen naar Duitsland dan arbeiders met een gezin.

alle mannen in de leeftijd van 17 tot en met 40 jaar zich moeten aanmelden voor de Arbeitseinsatz. Omdat mijn vader op dat moment ruim 19 jaar is, wordt ook hij als ongehuwde jonge man opgeroepen zich te melden op het arbeidsbureau, in die tijd gevestigd aan de Kleinemeesterstraat in Sappemeer.

hij van te voren op de hoogte van het reisdoel was.

Uit zijn notities: “Reispaas voor 5 personen in N.Schans. Aangewezen als tolk. 2 schilders uit Kiel, 1 uit Hoogezand, 2 timmermannen uit Noord-Holland”.

Persoonlijke notities Saarbrücken

Reis pas voor 5 pers. in N. Schans
Aangewezen als Tolk + Leider ??
Swarthrieken 7000 stille stad. Latourelinteressant!!
2 Schilders uit Kiel - 1 uit Hoogerwerf 2 Timmermannen uit

Er worden voorbereidingen voor zijn reis getroffen. Naast de benodigde papieren zoals pas en persoonsbewijs zal er ook werkkleding, schoeisel, zeep, scheergarnituur en voedsel voor onderweg mee in de koffer zijn gegaan. Hij vertrok per trein naar Duitsland, waarschijnlijk uitgezwaaid door zijn ouders.

Uit de “Aufenthaltsanzeige eines Ausländers” (aangifte van verblijf van een buitenlander) uit het archief van het NRK blijkt dat mijn vader op 15 augustus 1942 in Duitsland aankwam en in Saarbrücken tewerkgesteld werd.

Op het overzicht uit de Arolsen Archieven van Holländer in Saarbrücken-Stadt zijn de volgende namen te vinden: Abraham Winkel Sappemeer, Hendrik Westerdiep Hoogezand, Anne van Delden Hoogezand (Windeweer), Hendrik Menger Hoogezand (Kiel). De door hem vermelde timmermannen uit Noord-Holland zijn Jan en Wim Wit beide uit Wognum. Aannemelijk is dat dit de mannen uit zijn notities zijn, die samen naar Saarbrücken reisden. Allen worden tewerkgesteld bij de firma Franz Brockhof.

De vier mannen uit Hoogezand en Sappemeer verblijven in de barakken van het Lager Kieselhumus, het toenmalige voetbalstadion van Saarbrücken.

BEVEL.

Op bevel der Duitsche Weermacht moeten alle mannen in den leeftijd van 17 t/m 40 jaar zich voor den arbeidsinzet aanmelden.

Hiervoor moeten **ALLE** mannen van dezen leeftijd onmiddellijk na ontvangst van dit bevel met de voorgeschreven uitrusting op straat gaan staan.

Alle andere bewoners, ook vrouwen en kinderen, moeten in de huizen blijven totdat de actie ten einde is. De mannen van de genoemde jaargangen, die bij een huiszoeking nog in huis worden aangetroffen, worden gestraft, waarbij hun particulier eigendom zal worden aangesproken.

Bewijzen van vrijstelling van burgerlijke of militaire instanties moeten ter controle worden meegebracht. Ook zij, die in het bezit zijn van zulke bewijzen, zijn verplicht zich op straat te begeven.

Er moeten worden medegebracht: warme kleeding, stevige schoenen, dekens, bescherming tegen regen, eetgerei, mes, vork, lepel, drinkbeker en boterhammen voor één dag.

De dagelijksche vergoeding bestaat uit goeden kost, rookartikelen en loon volgens het geldende tarief.

Voor de achterblijvende familieleden zal worden gezorgd.

Het is aan alle bewoners der gemeente verboden hun woonplaats te verlaten.

Op hen, die pogen te ontvluchten of weerstand te bieden, zal worden geschoten.

Bekendmaking 1942 waarin wordt aangekondigd dat alle mannen in de leeftijd van 17 t/m 40 jaar zich moeten aanmelden voor de Arbeidsinzet. Bron: Oorlogsbronnen.nl

Van Sappemeer naar Saarbrücken 1942

Het wordt echt menens als in 1942 wordt aangekondigd dat

Zoals uit de stippen in de Bosatlas is op te maken, liep de reisroute via Nieuweschans en Metz, naar Saarbrücken. Niet duidelijk is of

Uit zijn notities: “Firma Brockhof, Glaserei und Fensterscheibenfabriek: grootvader, zoon, 3 kleinzoons”.

Van Frankenthal naar Ludwigshafen 1942-1943

Uit dezelfde overzichtslijst is op te maken dat hij samen met Hendrik Westerdiep en Anne van Delden op 08-12-1942 wordt overgeplaatst.

Overzichtslijst Holländer - Saarbrücken-Stadt:

Abraham Winkel, Hendrik Westerdiep, Anne van Delden, Hendrik Menger en Jan en Wim Wit.

Allen tewerkgesteld bij de Firma Brockhoff, Gläsererei und Fensterfabrik Bron: Arolsen-archieven

Van 11 december 1942 tot 16 januari 1943 is mijn vader tewerkgesteld in Frankenthal.

Uit zijn notities: "Frankenthal, Herr Maier und Mutti. Boerderij, 2 broers uit Noord Holland".

Op de site van het Duitsland Instituut is vermeld dat dwangarbeiders in alle geledingen van de Duitse samenwerking werden ingezet. Niet alleen in industrie en landbouw, maar ook in kleinere (familie)bedrijven en particuliere huishoudens. Waarschijnlijk was dit bij mijn vader ook het geval en werd hij voor korte tijd op een boerderij in Frankenthal geplaatst. Na ruim een maand wordt hij opnieuw overgeplaatst.

Ludwigshafen 1943

Op 19 januari 1943 is hij in Ludwigshafen geregistreerd en wordt bij de I.G. Farben tewerkgesteld

("vom Arbeitsamt verpflichtet"). Zijn onderkomen is aan de Friesenheimerstrasse 26, L5. Op een Duits "persoonsbewijs" is te lezen dat de Arbeitsgeber Karl Weber Malermeister is, gevestigd aan de Pettenkoferstrasse in Ludwigs-

Feindeinwirkung verbrannt ist, ist nicht festzustellen, ob die Akten nicht nach Ludwigshafen gesandt wurden".

Dossier Rode Kruis: Brief 13-12-1943 Ausländerpolizei (verloren gegaan dossier Frankenthal)

Bekend is dat vanaf 1942 de luchtaanvallen op het Rijngebied als Duits industriegebied voor oorlogsmateriaal geïntensiveerd werden, waarbij de infrastructuur werd vernietigd en veel slachtoffers vielen. Daarbij zijn ook persoonsarchieven verloren gegaan.

Terug in Hoogezand-Sappemeer 1943-1944

Als de oorlogssituatie het toeliet kon een tewerkgestelde voor korte tijd met verlof naar huis. Op enig moment in 1943 vertrekt mijn vader, waarschijnlijk met geoorloofd verlof, uit Ludwigshafen en reist terug naar Sappemeer. Hij besluit niet terug te keren naar Duitsland. Ogenscheinlijk lukt het hem midden in oorlogstijd zijn leven op te pakken en in het cursusjaar 1943/1944 zelfs een opleiding aan de Handelsavond

school van het Plaatselijk Nut in Hoogezand-Sappemeer te volgen. Uit bijgevoegd krantenartikel gedateerd 21-09-1943 is te lezen hoeveel jongens en meisjes datzelfde jaar ook een opleiding aan de avondschool volgden..

De Noordooster 21-09-1943 Opleidingen Plaatselijk Nut Hoogezand-Sappemeer

Uit zijn notities: “Niet teruggegaan. Bij boer Dorenbos gewerkt achter de paarden (mooi werk!). Nog even bij Joh. B. van der Werff gewerkt. Op Zuiderdiep opgepakt”.

Op 8 mei 1943 kondigt de Duitse bezetter af dat alle Nederlandse mannen tussen 18-35 jaar verplicht worden zichzelf te komen melden om in Duitsland te gaan werken. Er meldt zich “slechts” eenderde in plaats van de verwachte 170.000. De bezetter besluit daarop diverse razzia's uit te voeren. Ook mijn vader wordt in 1944 bij zo'n razzia opgepakt. Op dat moment werkt hij als schilder voor Johan B. van der Werff als hij voor een opdracht in Groningen is. Hij heeft de pech dat er juist dan op het Zuiderdiep

een razzia wordt gehouden en wordt meegenomen. Er is zowaar een keus: óf naar het eiland Borkum óf naar Oldenburg. Er wordt gekozen voor het “vasteland” en dus voor Oldenburg om in geval van nood nog te kunnen vluchten. Uit zijn notities: De keus Borkum of Oldenburg was snel gemaakt. Ook deze nieuwe pas werd door de directeur bekeken. Na onderzaging ging de pas achter de (onleesbaar) aan.

Oldenburg 1944

Op een namenlijst, gebaseerd op gegevens van het Archiv Rathaus Oldenburg, samengesteld op 18-10-1949 door de International Tracing Service (Arolsen-archieven), staat als aankomstdatum in Oldenburg 04-08-1944 genoteerd. Dit zou betekenen dat hij in de periode tussen midden 1943 en augustus 1944 een behoorlijke tijd buiten het “vangnet” van de Duitsers wist te blijven. In Oldenburg werd hij tewerkgesteld bij het DRB, het Deutsche

Waarschijnlijk is dit zijn verblijfsadres in Oldenburg.

In Oldenburg ontmoet hij Poppe Bos, afkomstig uit Hoogezand en net als hij werkzaam bij het DR Bahnbetriebwerk.

Uit zijn notities: “Ook hier (Oldenburg) weer, wat moet ik met die jongen doen. Het werd weer Hr. Winkel, weer tolk en toezicht over ± 35 meisjes uit Rusland en omliggende landen. Ik zie de gezichten nog voor mij (wat moet die jongen). Het viel op het laatst niet mee..... (onleesbaar) Slochteren”.

Hoe het dagelijks leven er voor dwangarbeiders uitzag, hing af van hun afkomst is op de site van het Duitsland Instituut te lezen. De Ostarbeiter afkomstig uit Polen, Oekraïne, Wit-Rusland en Armenië, vormden de grootste groep en werden als minderwaardig beschouwd. In vergelijking met deze groep hadden andere buitenlanders, waaronder Nederlanders

No.	Name	Date of Birth	Date of Arrival	Date of Departure	Remarks
1115	WINKLER, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1116	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1117	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1118	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1119	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1120	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1121	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1122	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1123	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1124	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1125	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1126	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1127	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1128	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1129	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1130	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1131	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1132	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1133	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1134	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1135	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1136	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1137	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1138	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1139	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1140	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1141	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1142	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1143	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1144	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1145	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1146	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1147	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1148	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1149	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1150	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1151	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1152	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1153	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1154	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1155	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1156	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1157	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1158	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1159	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1160	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1161	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1162	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1163	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1164	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1165	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1166	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1167	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1168	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1169	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1170	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1171	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1172	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1173	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1174	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1175	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1176	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1177	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1178	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1179	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1180	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1181	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1182	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1183	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1184	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1185	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1186	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1187	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1188	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1189	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1190	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1191	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1192	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1193	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1194	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1195	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1196	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1197	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1198	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1199	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	
1200	WINKEL, DORENBOS	18.10.1949	04.08.1944	18.10.1949	

Abraham Winkel op namenlijst van het Archiv Rathaus Oldenburg - International Tracing Service 18-10-1949 British Zone Division (Arolsen-archieven),

Reichsbahn Bahnbetriebwerk Op een andere namenlijst met als stempel Polizeiabschnitte Mitte Oldenburg staat achter zijn naam als adres Karlstrasse 16.

die door de bezetter beschouwd werden als Germaanse arbeiders, het relatief “goed”. Uit de notities van mijn vader blijkt dat hij als Nederlandse dwangarbeider

verplicht werd toezicht te houden op een groep jonge vrouwelijke Ostarbeiter. Dat dit geen eenvoudige taak voor hem geweest is, meen ik uit zijn notitie "het viel op het laatst niet mee" op te kunnen maken. Zijn verblijf in Oldenburg duurde uiteindelijk ongeveer 4 maanden.

Uit zijn notities: "Oldenburg Hauptbahnhof tot ½ jaar. Nov. 44? met Pobbe (Poppe) Bos weggegaan. Van november '44 tot mei '45 DUISTER".

Terug in Sappemeer dook hij onder. Al eerder noemde ik het bezoek aan oom Johannes, de jongste broer van mijn vader. Behalve de plaatsnaam Slochteren, wist hij ook de onderduikplek te benoemen, namelijk het spoordok in Slochteren.

Ondanks uitgebreid zoeken heb ik over deze onderduikperiode, niets kunnen vinden. Uit zijn aantekeningen blijkt dat het leven in de donkere en koude winter van '44-'45 hem zwaar viel. Hoe de bevoorrading er in die periode uit

Binnenlandse Strijdkrachten 1945

De oorlog was in deze regio met de bevrijding van Hoogezand, Sappemeer (13 april) en Slochteren (14 april) geëindigd. Er brak echter een onrustige periode aan waarin het openbaar gezag hersteld moest worden. Na zijn overlijden trof ik een oude portefeuille aan met enkele naoorlogse documenten. Drie in vierenvouwen briefjes kwamen tevoorschijn. Het eerste betrof een vrijstelling op naam van Abraham Winkel, afgegeven door de gemeente Sappemeer op 21 april 1945, een week na de bevrijding van Sappemeer. Het tweede briefje opgesteld door B. van Eerden, Commandant der 3e geweer Compagnie, betrof de mededeling dat A. Winkel als oorlogsvrijwilliger ingedeeld was bij de 3e geweer Compagnie. Het derde betrof de mededeling dat aan Winkel A. soldaat bij de 3e Geweercompagnie op zijn verzoek eervol ontslag was verleend uit genoemde Compagnie waarbij hij van 16 april tot 9 augustus 1945 was ingedeeld. Dit alles betekende dat hij binnen drie dagen na de bevrijding werd toegevoegd aan de Binnenlandse Strijdkrachten. Om hierover meer te weten te komen, benaderde ik het OVCG, het Oorlogs- en Verzetscentrum Groningen. Naar aanleiding van mijn vragen er kwam er van een van de medewerkers een uitgebreide reactie, hieronder letterlijk weergegeven:

"Zoals u zelf gezien zult hebben zijn alle drie in de nalatenschap van uw vader gevonden documenten uitgegeven in 1945. Eén van die documenten is gedateerd op 21 april 1945 en tweetalig. Zowel de stad als de provincie Groningen waren door de Canadezen bevrijd en een avondklok was nog steeds van kracht. Als veiligheidsmaatregel was het de

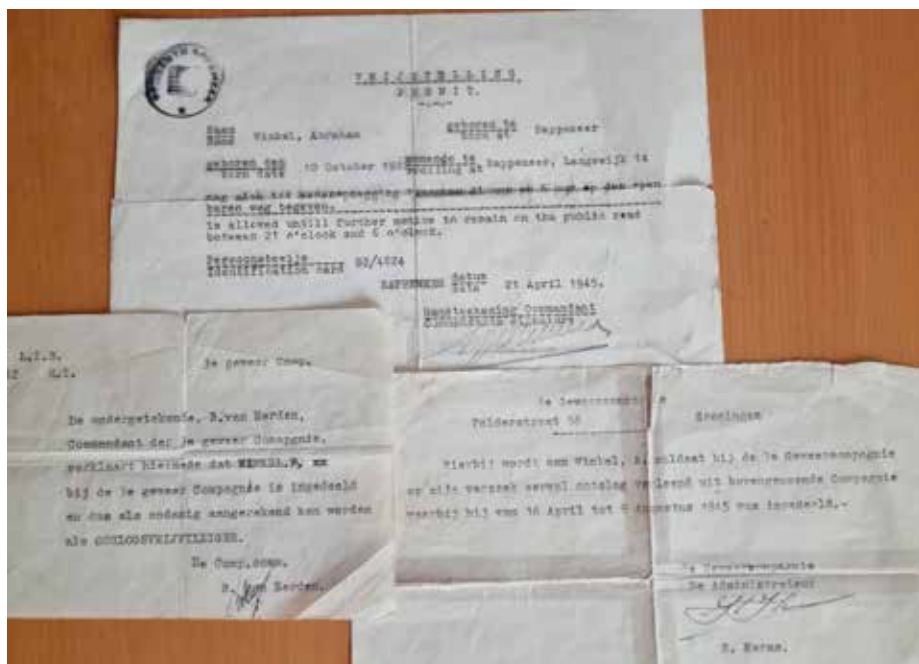
NIET TERUGGEAN

Bij Boer Dorenbos gewerkt!
Achter de paarden (mooi werk)!
Nog even bij Joh. B. W. N. Wulf gewerkt
Op Zuiderdijk opgepakt!
De keur Borkum of Oldenburg was snel gemaakt!
Ook deze mijn pas, werd door de directie bevestigd
Na onderzeping ging de pas achter de veldheer aan!
Ook hier weer wat gewest ik met mijn dier
Het werd weer Hr. Winkel per toek en
Looft over ± 35 maanden in Rensland en omgeving
Ik zie de gerichtse weg voor mij (wat moet die jager)
Hervindt op de laatste rit, maar na een paar uur stopte ik

Oldenburg Hauptbahnhof
t = ½ jaar
Nov. 44? met Pobbe Bos weggegaan?
Van Nov 44 - 5.5.45 ~~DUISTER~~ DUISTER

Ergens eind 1944 besloten mijn vader en Poppe Bos weg te gaan uit Oldenburg. Uit zijn verhaal veel later, werd duidelijk dat ze hangend aan een rijdende trein uit Oldenburg vluchtten. Hun grootste zorg op dat moment was de opmars van de Russen gekoppeld aan angst voor eventuele represailles.

heeft gezien en hoe hij de stille en vaak angstige uren is doorgekommen, blijft een raadsel. Bekend is dat verzetsmensen regelmatig overvallen op distributiekantoren pleegden, waarbij bonnenkaarten werden buit gemaakt. De mogelijkheid bestaat dat ook mijn vader op deze wijze door het verzet is bevoorrad.

Drie naoorlogse documenten – Binnenlandse strijdkrachten

bevolking verboden om in de avonduren en de nacht zich op straat te bevinden. Dit document gold als een vrijstelling. Na de bevrijding in Groningen zijn de Canadese strijdkrachten verder getrokken naar Duitsland. Er ontstond toen een gezagsvacuüm dat werd ingevuld door de N.B.S., de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten.

Uw vader was ingedeeld bij de 3e compagnie gewerschutters van het 12e of 42e R.I. (Regiment Infanterie). Bij ongeregelde zaken kon de N.B.S. ter ordehandhaving worden ingezet. Voor zover mij bekend, is dat nooit gebeurd. In theorie was het mogelijk dat een lid van de N.B.S. gewond zou raken. Als iemand was aangemerkt als oorlogsvrijwilliger dan konden geneeskundige kosten voor rekening komen van het Rijk. Vandaar de verklaring oorlogsvrijwilliger.

Op 9 augustus 1945 kreeg uw vader op eigen verzoek ontslag uit de Militaire Dienst. Die datum is niet toevallig, omdat Japan kort daarvoor had gecapituleerd”.

Hoe het verder ging

Na de oorlog ging het leven schijnbaar “gewoon” door. Er werden weer toekomstplannen gemaakt. Na vijf jaar oorlog was men weer vrij om te gaan en staan. Mijn vader pakte zijn beroep van schilder op en ontmoette oude vrienden. Er zijn enkele foto's van vlak na de oorlog. Op één daarvan is hij te zien met zijn “kameraad” en latere zwager Menne Wiendels.

Ze gingen in hun vrije tijd regelmatig samen op stap. Keurig in pak, haren met brillantine in model gebracht op de fiets langs het Winschoterdiep naar Winschoten. Daar ontmoetten ze beide hun latere echtgenotes, de zussen Alida en Hennie Prak.

Na een lange tijd van verkering trouwden mijn ouders in 1949 en in de jaren daarna werden twee dochters geboren, mijn zus Geesje en ik.

Anno 2025 is het een bijzondere gewaarwording om 80 jaar na de bevrijding, zijn verhaal alsnog op

te schrijven met diep respect en ontzag voor de wijze waarop hij die oorlog van toen heeft moeten ondergaan en vooral op zijn manier heeft overleefd.

1945-1946 met Menne Wiendels op de fiets

1946 Verkering - Bram Winkel en Alida Prak

Foto's coll. Ineke Roelfsema- Winke

Bronnen:

Arolsen archieven
Noordooster
Oorlogsbronnen.nl
Historisch archief
Midden-Groningen

CHAUFFEUR IN DE OORLOG

Interview: Okkie Smit

Voor dit themanummer zocht Esther Bianca Dijkstra-Roelfszema (1973) contact met de redactie van Pluustergoud. Esther overhandigde de redactie

een verslag van haar opa Evert Roelfszema (1915) over ingrijpende verzetsdaden van hem. Hij was behalve op lokaalniveau ook landelijk betrokken bij het verzet tegen de Duitse bezetters.

Evert Roelfszema: "Nadat ik als ambulancechauffeur een onderduiker naar het ziekenhuis in Groningen had gebracht werd ik daar door twee SS'ers in mijn nek gegrepen en een badkamer ingeduwde. Mijn bezittingen werden me afgenomen en daarna sleurden ze me naar de uitgang van het ziekenhuis. Ik werd met een revolver in de nek naar het Scholtenhuis vervoerd". (Zie verderop zijn verhaal)

Maar ook Esther haar oma Zwaantje Roelfszema-Nanninga (1917) zette zich in voor slachtoffers van de bezetting. Daarbij was ook de toen nog zeer jeugdige tante van Esther, Martha Roelfszema (1941) betrokken.

Tante Martha vertelde Esther haar herinneringen als volgt:

Wij woonden destijds in Veendam. Samen met mijn 2 broers liep ik naar een plaatselijke bakker. Dat

probeerden we zo onopvallend mogelijk te doen. En een beetje stiekem kregen we in de zaak broodjes overhandigd.

*Foto echtpaar Roelfszema 1938
(coll. fam. Roelfszema)*

Die zaten in een tas verstopt. We liepen daarna naar het spoor nabij de Molenstreek. Daar bleken zich mensen te hebben verstopt (vermoedelijk Joodse onderduikers uit een ander deel van het land), die duidelijk op de hoogte waren van het feit dat wij hen gratis broodjes zouden komen brengen. Waarschijnlijk waren de mensen bij het spoor door andere verzetsmensen elders opgevangen en door vader naar Veendam gebracht. Na een snelle, wat gespannen overhandiging van de tas met broodjes, liepen mijn twee broers en ik weer terug. Wat tante betreft bleef het bij deze ene keer. Later vernam zij dat haar broers vaker dergelijke acties ondernamen.

In familiekring werd ook het volgende bekend. Vader (en opa) Evert bracht als taxichauffeur in de oorlog een klant naar Amsterdam. Daar zag hij dat de mensen daar geen eten hadden.

Hij vond dit verschrikkelijk en bedacht samen met familie uit Leiden hoe ze deze mensen van voedsel konden voorzien. Er werd bij boeren (die hem goed kenden) voedsel ingezameld. Dat werd per trein vervoerd naar Amsterdam. En daar is het door de ondergrondse verdeeld onder de Amsterdamse bevolking. Als ambulance chauffeur had Evert een list bedacht om onderduikers ongezien te transporteren.

In die situatie suggereerde hij altijd een patiënt met een zeer besmettelijke ziekte, zoals open TBC (tuberculose), te vervoeren. Daar waren de Duitse controleurs als de dood voor. En omdat vader Evert inmiddels een bekende chauffeur voor de Duitsers was, lieten ze hem, zonder inspectie, doorrijden. Zijn bekendheid bij de Duitsers kwam niet alleen door zijn werk als ambulancechauffeur. Evert fungeerde ook geregeld als taxichauffeur. Ook voor de Duitse bezetters die in Veendam vooral huisden in Hotel Parkzicht. Daardoor had hij geregeld Duitsers in de taxi waarbij hij zwijgend zijn oren gespitst hield. Met name als de Duitsers onder invloed van alcohol waren zullen zij vermoedelijk wel eens te loslippig zijn geweest. Hiermee kon Evert als lid van het verzet dan zijn voordeel doen. Dat Evert Roelfszema zich bewust was van de risico's die hij hiermee nam was wel duidelijk. Eén voorval maakte vooral dat Evert zich sterk bewust werd van de risico's, verbonden aan zijn handelen. Op een gegeven moment werd er door de Duitsers gesuggereerd dat er "iets" was gebeurd in Wildervank. Daar moest Evert on-

middellijk met de ambulance naar toe. Maar toen hij in Wildervank aankwam, werd hij opgewacht door Duitsers, die eisten dat hij hen naar een andere plek zou brengen. Evert vond dat maar een raadselachtige manier van doen en vermoedde dat de Duitsers wellicht aanvankelijk andere plannen met hem hadden. Hij voelde zich een gewaarschuwd mens. Wat bleef was zijn sterk vermoeden dat hij door “foute Nederlanders” of misschien wel de Duitsers in de gaten werd gehouden. Om die reden, zo kan tante Martha zich nog herinneren, moesten zijn kinderen af en toe verplicht in huis blijven. Dan leek het hem te gevaarlijk dat zij zich buiten op straat zouden vertonen. De details hieromtrent heeft tante nooit kunnen achterhalen. Tante Martha had altijd al het sterke vermoeden dat deze actie (voor mensen bij het spoor bij de Mol- enstreek) niet de enige keer betrof dat vader Joden en andere door de Duitsers achtervolgde mensen in veiligheid bracht door ze in de taxi of ambulance te verplaatsen. Ver na de oorlog, (ongeveer 1 maand voor zijn overlijden) onthulde Evert dat hij zich gedurende de oorlog bekommerde om het lot van Joodse kinderen. En dat hij in het hele land vele kinderen in veiligheid had gebracht. Verder heeft hij daarover vooral gezwegen. Alleen een heel enkele keer maakte opa, bij het zien van een voormalig NSB’er een opmerking in de trant van: “Dij binnen ze vergeten dood te schaiten”. Feit is wel dat Evert ook na de oorlog nog veelvuldig, in verband met zijn werk als taxichauffeur, gasten naar Hotel Parkzicht bracht of daar afhaalde. Ambtshalve bleef hij gasten naar en van Parkzicht vervoeren. Privé wilde hij daar niet meer naar toe, vanwege het “foute” verleden.

Evert Roelfsema als taxichauffeur in 1934 (coll. fam. Roelfszema)

Veendammer chauffeur Evert Roelfszema: “Aan de dood ontsnapt”

De problemen begonnen in de Kerkstraat in Hoogezand!

Het was 5 oktober 1944, ik was ambulancechauffeur bij de firma Wijsbeek in Veendam. Van die firma kreeg ik de opdracht om te rijden naar het Groene Kruisgebouw in Groningen. Daar moest ik 5 TBC patiënten heen brengen. Ik zou daar echter niet zonder problemen aankomen. Al wist ik dat aanvankelijk natuurlijk niet. De problemen begonnen in de Kerkstraat in Hoogezand. Daar sprong plotseling iemand voor de ambulance. Het bleek garagehouder Bischoff te zijn. Hij riep opgewonden dat er direct een ambulance nodig was en “als u niet onmiddellijk stopt, dan is het niet best voor u!”

Ik stopte en er werd gewezen naar bakkerij Meint Veninga. Ik besloot daar naar toe te rijden maar eerst bracht ik “mijn” patiënten naar Hotel Faber.

Er was een inval geweest bij de bakkerij van Veninga door de SD (Sicherheitsdienst) en er was in

het wilde weg geschoten door de SD. Toen ik daar aankwam zag ik de bakker dood op de drempel liggen. In de bakkerij lag de bakkersknecht die door een kogel getroffen was. Hij was zwaar gewond. Ik kreeg de opdracht van de Duitse SD om de bakkersknecht naar het Militair Hospitaal te brengen. Die bakkersknecht bleek een onderduiker te zijn. Nadat ik dat had gehoord heb ik mijn plannen gewijzigd. Ik ging niet naar het Militair Hospitaal maar ik bracht hem naar het Academisch Ziekenhuis in Groningen. Ik wist dat daar onderduikers werden geholpen. Toen ik hem afgeleverd had, ging ik weer terug naar Hoogezand om de vijf patiënten op te halen en hen alsnog weg te brengen. Toen ik dat gedaan had, was ik nieuwsgierig naar de toestand van de onderduiker en ik zocht hem op in het ziekenhuis. Hij bleek nog niet te zijn geopereerd, hij lag nog op zaal. Hij was reuze blij mij te zien en hij begon opgewonden te vertellen dat hij uit het ziekenhuis weg moest na de operatie. Ik stelde hem gerust en beloofde hem te vervoeren naar een onderduikadres. Direct nadat ik dat had gezegd, werd ik in mijn

nek gegrepen en een badkamer ingeduwde door twee SS'ers. Mijn bezittingen werden mij afgenomen en daarna sleurden ze mij naar de uitgang van het ziekenhuis. Ik werd met een revolver in mijn nek naar het Scholtenhuis vervoerd. Het Scholtenhuis was een beruchte gevangenis waar je bijna niet levend uit kon komen als de deur eenmaal achter je was dichtgefallen. Ik werd naar boven gesleurd door die twee SS'ers. Onderweg naar boven kwam ik nog drie mannen tegen. Dat waren de heer Eduard Stolper (1888); hij maakte deel uit van de Ordedienst OD en Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers, Inspecteur van de politie in Veendam Anton Swart (1903) en de heer Christinus Lubbers (1899) Commandant Binnenlandse Strijdkrachten. Ik kende hen allemaal en begroette hen. Al deze verzetsstrijders zijn op 12 oktober 1944 in Westerbork geëxecuteerd.

Later realiseerde ik me dat ik de laatste persoon was die ze nog levend had gezien. Met uitzondering uiteraard van diegenen die de executie uitvoerden.

Ik werd in een kamer gezet en daar moest ik in een hoek, de hele tijd op mijn tenen staan. Als ik dat niet deed, werd ik geslagen.

Op een gegeven moment kwam er een Duitse majoor de kamer in. Hij bleek dronken te zijn. Deze majoor vroeg mij waar ik vandaan kwam en ik antwoordde "uit Veendam". "Oh", zei de majoor, "Dan kent u waarschijnlijk de heer Weij wel". Ik zei niets, maar ik knikte dat ik hem inderdaad kende. Maar verzweeg dat hij bij mij niet in een goed blaadje stond. Ik mocht hem niet en bovendien was hij lid van de NSB.

De majoor begreep dat ik hem kende en maakte daaruit op dat ik positief over hem dacht.

Hij vloog me dan ook om de hals en begon met me te dansen. Hij riep: "Maar dan bent u onze vriend! U bent vrij!"

Ik zei maar niet dat ik een hekel had aan Weij, want dat zou mij m'n leven wel hebben kunnen gekost. Voor dat ik vrij gelaten werd moest ik nog een lading drank naar de haven in Groningen brengen. Toen pas kon ik naar huis en... was ik vrij!

Opmerkelijk is dat Evert ook over bovenstaande belevenis jarenlang zweeg. Alleen Esther en een nicht vertelde hij het al in 1985. Tante Martha kreeg het pas ongeveer 1 jaar voor zijn dood van hem te horen...

Foto fam. Roelfszema vlnr. Martha, Evert, Albert, Roelof en op de bumper Geert, foto genomen door Evert Roelfszema

MAX DE BEER: 1929-1943

Christine van der Klei

Inleiding

Toen mijn vader
Bob (Robert)
Boswijk nog
leefde, vertelde
hij ons allerlei
verhalen over zijn
Joodse

vriend Max, die in hetzelfde dorp woonde als hij. Pas na de dood van mijn vader ontdekte ik meer over Max en probeerde in een beter beeld te krijgen van het kind dat hij was. Omdat niemand zijn verhaal nog kan vertellen, probeer ik dat nu te doen. Ik wil op deze manier mensen vertegenwoordigen die in de Holocaust zijn omgekomen. Dit is een verzameling van feiten, maar ik hoop dat het je een indruk geeft van de persoon die Max was en van de familie die geen nakomelingen kon nalaten.

Max de Beer werd geboren op 5 januari 1929, toen mijn vader bijna 2 jaar oud was. Zijn ouders waren Daniel de Beer en Roosje de Beer-van den Berg. Zijn vader was veehouder en zijn moeder huisvrouw. Ze woonden in een vrijstaand huis aan de Hoofdstraat in Hoogezand, op nummer 266. Toen ze hier woonden, had Hoogezand een doorgaande weg waar het kanaal - het Winschoterdiep - doorheen liep. De Joodse synagoge stond tegenover hun huis, aan de overkant van de gracht. Max' oom, Simon de Beer (1893-1976), was bestuurslid van de Joodse Gemeente in Hoogezand. In die tijd woonden er ongeveer 220 joden in

Hoofdstraat 266, Hoogezand-Sappemeer

Hoogezand-Sappemeer.

De familie van Max woonde voornamelijk in Hoogezand: zijn grootouders - Mozes en Henrietta de Beer - woonden aan de Burgemeester Bartelsstraat 1, op 5 minuten loopafstand, en oom Simon en tante Heika woonden ook in de buurt.

In december 1931, toen Max bijna 2 jaar oud was, werd zijn zusje Carla geboren. Zowel Max als Carla gingen naar de Komschool, eveneens aan de noordkant van de Hoofdstraat, op nummer 67.

In augustus 1941 vaardigden de nazi's het bevel uit dat Joodse kin-

deren niet meer naar het algemeen onderwijs mochten, dus waarschijnlijk kregen Max en Carla vanaf dat moment thuisonderwijs.

Max had ook een tante - Tina Cohen-de Beer, die in 1915 met Izaak Cohen trouwde. Zij woonden ook in Hoogezand. Izaak was ook boer en werkte mogelijk samen met zijn zwager Daniel. Ze kregen twee kinderen: Mauritz en Froukje, die iets ouder waren dan Max en Carla.

Max' oom Moritz de Beer groeide op in Hoogezand, maar had op een gegeven moment een hotel in Rotterdam met zijn vrouw Eva. Zij hadden twee dochters: Sophia en Henrietta.

Mijn vader Robert

Mijn vader woonde aan dezelfde kant van het kanaal, 400 meter naar het oosten, aan dezelfde weg. Ik stel me voor dat ze in dezelfde buurt speelden en zo vrienden werden.

Bestuur van de Joodse Gemeente te Hoogezand: staande v.l.n.r. F.Simons, J.Wolff, rabbi R.Behr, A.Nijven, S.Bollegraaf. Zittend v.l.n.r. S. de Lange, L.Cohen, S. de Beer, circa 1930

Carla de Beer op school; 2de rij, 2de van links, Komschool, Hoofdstraat 67

Mijn overgrootvader had een klompenmakerij - Boswijk Klompen, en mijn grootvader Willem werkte daar ook, tot ergens na de oorlog. Een van mijn vaders favoriete verhalen over Max was dat ze allebei muizen als huisdier hadden, die ze graag ruilden. Max zag echter een zakelijke kans en fokte en verkocht muizen aan het ziekenhuis in Groningen voor medische onderzoeken. Dat deed

Robert Boswijk op school

hij dus al voordat hij 13 jaar oud was.

Max en mijn vader waren ondeugende jongetjes. Aan het begin van de bezetting gooiden ze stenen naar nazisoldaten. De soldaten waren niet erg aardig tegen hen. Alle inwoners werden gevraagd hun metalen voorwerpen te verzamelen en naar

een inzamelpunt te brengen. Max en mijn vader stalen een zilveren suikerpot van de stapel terwijl de Duitsers niet keken. Deze is nog steeds in familie bezit. Ze bonden ook een draadje aan een muntje en legden het midden op het pad. Als iemand bukte om het op te rapen, trokken ze het snel terug en renden lachend weg.

Westerbork

Max en zijn gezin kregen in oktober 1942 de opdracht om naar Kamp Westerbork te gaan. Waarschijnlijk is hun verteld dat ze naar een werkkamp gingen. Volgens sommige documenten zouden de mannen uit het dorp in juli 1942 naar Westerbork zijn gedeporteerd, en de rest van de gezinnen later in 1942.

Op de dag van vertrek verzamelden ze zich op station Hoogezand. Mijn vader was daar om hem uit te zwaaien. Max zei:

“Ik ben over een paar weken terug.” Mijn vader beseftte niet dat dit de laatste keer was dat hij hem zou zien.

Max zijn oom Simon, was aardappelhandelaar. In mei 1942 werd hij gevraagd om de aardappelopslag in Westerbork te verzorgen. Hierdoor ontliet hij transport naar een van de concentratiekampen en kon hij na de oorlog met zijn vrouw Heika terugkeren naar Hoogezand. Hun twee zonen, Abraham en Mauritz, neven van Max, werden in 1942 naar Auschwitz gestuurd en daar vermoord. Tijdens hun reis van Westerbork naar Auschwitz gooiden ze een brief uit het raam, die nu in het bezit is van een verre verwant in Israël: René.

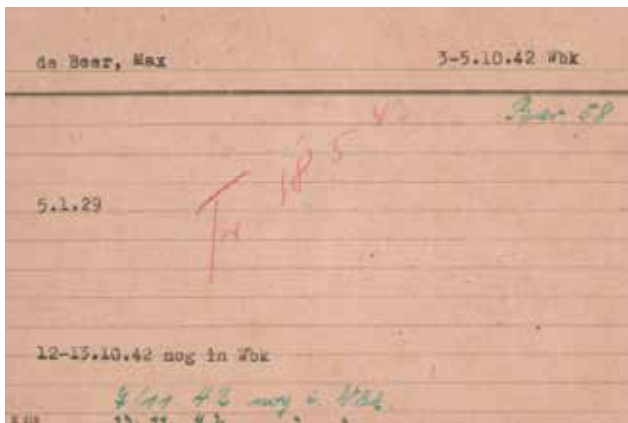
Trein naar Sobibor

Op 18 mei 1943 werden Max, Carla en hun ouders Daniel en Roosje uitgekozen om op transport te gaan naar Sobibor. In totaal zaten er 2511 mensen in de treinwagons. Deze reis zou 3 dagen en nachten duren en de eerste dag reden ze door hun oude dorp.

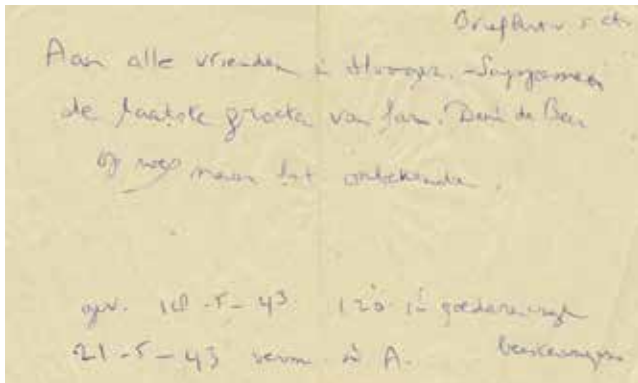

Station Hoogezand Sappemeer

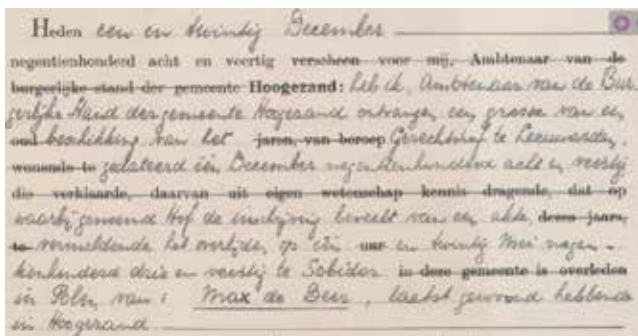
Toen de trein in Hoogezand stopte, gooide de vader van Max, een kaart uit het raam met de tekst: “Aan al onze vrienden in Hoogezand-Sappemeer, de laatste groeten van de familie Dani de Beer, op weg naar het onbekende.” Deze kaart werd samen met andere kaarten uit het raam gegoooid naar een adres aan de

Registratiekaart Max - Westerborg

Briefje van vader Daniel

Overlijdensverklaring

Stationsweg, gericht aan een persoon die voor het verzet werkte. De mensen in de omgeving wisten aanvankelijk niet dat er Joodse mensen in deze treinen zaten. Ze dachten dat het goederentreinen waren.

Vermoord in Sobibor

Max, Carla en hun ouders Daniel en Roosje kwamen op vrijdag 21 mei in Sobibor aan. Na de lange reis werd hen direct gevraagd naar de barak te lopen om te douchen. Ze lieten hun kleren achter en hun persoonlijke bezittingen werden in 'bewaring' genomen.

terugkeerden naar Hoogezand, ontdekten ze dat er een politieagent in hun huis woonde. Het huis werd op een gegeven moment aan hen teruggegeven, maar volgens een verslag had het leven in Hoogezand-Sappemeer haar glans verloren. Hun beide kinderen waren vermoord en de Joodse gemeenschap in Hoogezand-Sappemeer was vrijwel verdwenen. Uiteindelijk gingen ze in Groningen wonen.

Er zijn aanwijzingen dat zowel het ouderlijk huis van Max als dat van zijn grootvader Mozes tijdens

Vervolgens liepen ze de gaskamer in, die plaats bood aan 600 mensen. De vergassing duurde een half uur, waarna hun lichamen werden weggehaald en in een massagraf werden gelegd.

In 1948 gaf de gemeente Hoogezand een overlijdensakte af voor Max' dood in Sobibor. Helaas meldde het Rode Kruis dat hij in Auschwitz was gestorven, dus dat is wat mijn vader zijn hele leven heeft begrepen. Hij is zelfs naar Auschwitz gegaan om hem de laatste eer te bewijzen.

Na de oorlog

Nadat Duitsland was verslagen keerden alleen zijn oom Simon en tante Heika terug uit Max' uitgebreide familie. Toen ze

de oorlog door de lokale overheid zijn gekocht, hoewel er geen bewijs was dat de familie was overleden of dat er nog nabestaanden waren om te erven. Veel later zou er een financiële regeling zijn getroffen met de overgebleven uitgebreide familie.

Er zijn 'struikelstenen' voor het huis van Max geplaatst, één voor elk familielid.

Struikelstenen Hoofdstraat 266

Dit zijn slechts de feiten van Max' verhaal. Graag had ik nog veel meer over zijn leven willen vertellen, maar voor zover ik weet, is er geen verdere informatie beschikbaar. Mozes, de opa van Max, stierf in Auschwitz en er zijn aanwijzingen dat zijn koffer daar in het museum wordt bewaard. Als ik de kans krijg, wil ik er graag heen om te kijken of er meer informatie is. Als iemand me meer details over de familie kan geven, zou ik daar zeer dankbaar voor zijn.

Foto's coll. Christine van der Klei

Bronnen:

Joodsmonument.nl
Historischarchief.midden-groningen.nl
geschiedenisbibliotheekgroningen.nl
Oorlogsbronnen.nl
Sobibor.org
Jck.nl
De Joodse Gemeenschappen in Hoogezand - Boon, Lettinck

HET VERHAAL VAN EGGO ANKO STREUPER

**Rachel Hiemstra
en Erik Dijkstra**

Afscheid van
Sappemeer
Eggo Anko
Streuper werd op
7 september 1921
geboren in Sappe-
meer, als kind van
Anko Streuper
en Elsje Venema.

Daar woonde

hij aan de Noordbroeksterstraat
nummer 79. Toen hij in 1943, als
jonge twintiger, werd opgeroepen
voor de arbeidsinzet twijfelde hij
geen moment. Geen haar op zijn
hoofd! Hij zou onderduiken. Eggo
was op dat moment werkzaam als
bakkersknecht bij Arie Bosscher
(bakker en verzetsman) aan de
Zuiderstraat 50 (later Noorder-
straat 124) in Sappemeer, maar
moest zijn werk achterlaten.

Noordbroeksterstraat, westzijde omstreeks 1935, gedeelte tussen het nieuwe Winschoterdiep en het Achterdiep. Foto coll. Historisch Archief Midden -Groningen

Koerier voor de K.P. Meppel

Kort na zijn oproep voor de arbeidsinzet vertrok Eggo naar

Leeuwarden. Hier dook hij niet enkel onder, maar voerde hij ook illegale opdrachten uit. Hij was namelijk koerier voor de

Winschoterdiep omstreeks 1930 met rechts de Zuiderstraat, later Noorderstraat ter hoogte van perceel nr. 120 en hoger. In het diep het beurtschip Harmonie varende onder het Westerhooghout. Op de achtergrond de R.K. kerk St. Willibrordus. Rechts de winkel van Kleefsman. Omstreeks 1930: Winschoterdiep met rechts de Zuiderstraat, later Noorderstraat ter hoogte van perceel nr. 120 en hoger. In het diep het beurtschip Harmonie varende onder het Westerhooghout. Op de achtergrond de R.K. kerk. Rechts de winkel van Kleefsman.

Foto coll. Historisch archief Midden Groningen

K.P. (Knokploeg) Meppel, een verzetsbeweging. Tijdens zijn onderduikperiode had hij de schuilnamen Jozef en Jan Velthuis.

wachten veel te veel bonkaarten bij hem aan. Dit zorgde ervoor dat hij werd gearresteerd en naar de gevangenis in Groningen werd overgebracht. Eggo was wel in het bezit van een vals persoonsbewijs, zou dit hem nog kunnen redden? Helaas... politieagent Bouma uit Hoogezand herkende Eggo en zo werd hij ontmaskerd. Hij belandde in een cel samen met de bekende heer Berend Dommering van de schouwburg uit Winschoten. Hij gaf Dommering voor zijn vertrek nog een ring, die uiteindelijk bij zijn ouders belandde. Vanuit hier werd Eggo op 23 mei 1944 overgebracht naar Kamp Amersfoort, waar hij gevangenennummer 12625 kreeg. Vanuit hier schreef hij nog een aantal brieven naar zijn ouders, die deden vermoeden dat zijn verblijf in Amersfoort niet van lange duur zou zijn. Uit bewaard gebleven documenten van Kamp Amersfoort blijkt dat Eggo op 30 mei 1944 is opgenomen in de ziekenboeg vanwege dysenterie. Ondertussen wachtte hij op transport naar Duitsland,

In april 1944 bracht hij een Engelse vlieger van Friesland naar het station in Meppel. De vlieger kwam aan bij het station, maar Eggo zou niet meer terug op zijn onderduikadres komen. Diezelfde dag kreeg hij te maken met een controle. Daar troffen de land-

Eggo Anko Streuper

Op transport naar Neuengamme

Pas op 11 oktober 1944 vertrok Eggo naar Neuengamme, een concentratiekamp in de buurt van Hamburg, waar mensen heen werden gestuurd die iets tegen de zin van de Duitsers gedaan hadden, waaronder veel Nederlandse verzetstrijders. In Hengelo gooide hij nog een briefje uit de trein, dat zijn ouders in Sappemeer uiteindelijk bereikte. Daarna werd in Nederland niets meer van hem vernomen. Op 14 oktober 1944 komt Eggo aan in Neuengamme. Uit getuigenverklaringen van overlevenden blijkt dat Eggo op 17 oktober, drie dagen na aankomst, op transport is gesteld naar Wedel, een buitenkamp van Neuengamme. In Wedel moesten de gevangenen antitankgrachten graven. Eggo is op 29 november overgeplaatst naar een buitencommando in Hamburg, aan de Spaldingstrasse in de wijk Hammerbrook, dat belast was met het ruimen van puin in het gebombardeerde Hamburg. De omstandigheden in dit kamp waren bar slecht. Ongeveer 290 Nederlanders zijn hier overleden. Eggo is daar gezien in de ziekenbarak. Zijn lichamelijke toestand was

naar omstandigheden behoorlijk, maar hij kon niet goed lopen. Zijn benen waren erg zwak. Vanuit de Spaldingstrasse moest Eggo nog enige tijd aardappels rooien in Mecklenburg. Daarna keerde hij weer terug naar de Spaldingstrasse in Hamburg. Neuengamme had tientallen buitenkampen, waar het grootste gedeelte van de gevangenen zich letterlijk dood werkte. Overal waren de omstandigheden onmenselijk.

Sandbostel

Op 17 april 1945 begon de evacuatie van het kamp met het transport van zieken. De ‘gezonde’ gevangenen werden op 21 april op transport gesteld. Zij werden naar krijgsgevangenkamp Stalag XB in Sandbostel gebracht. In totaal zijn er ongeveer 7000 gevangenen naar dit kamp gebracht die verdeeld werden over maar 12 barakken. Er was daar niets, geen bedden, geen voedsel, en geen toiletten. Water was er maar gedurende korte periodes. De gevangenen werden aan hun lot overgelaten en stierven bij bosjes, vooral nadat er vlektyfus uitbrak. Op 20 april vertrokken de SS-bewakers en werden ze opgevolgd door een stel marinemilitairen.

In feite namen de krijgsgevangenen de leiding over. Op 29 april werd het kamp door de Engelsen bevrijd. Na de bevrijding zijn er nog ontzettend veel gevangenen overleden. Meer dan 300 Nederlanders hebben dit kamp niet overleefd en veel overleden na thuiskomst nog aan de gevolgen. Het is niet duidelijk wanneer Eggo is overleden. Dat kan tijdens het transport naar Sandbostel zijn geweest of tijdens het verblijf in het kamp.

Onzekerheid

Het blijft, tot groot verdriet van zijn ouders, lange tijd onduidelijk wat er met Eggo is gebeurd en of en waar hij is overleden. Zijn moeder schrijft in 1948 aan het Rode Kruis:

Deze jaren na de bevrijding hebben we geleefd in hoop en vrees, vrees dat we zo goed als zeker wisten dat hij toch niet terug zou komen, hoop, het kan nog een waar zijn dat hij terugkwam. Zullen we ooit zekerheid krijgen, zullen we onze laatste levensdagen altijd in onzekerheid slijten of stelt de Regering een bepaalde tijd, dat na dien gerekend moet worden dat onze jongen niet terugkomt!

Kriegsgräberstätte in Sandbostel, waar Eggo begraven is. Bron: Stiftung Lager Sandbostel

zij in Sandbostel, niet eerder dan 16 maart 1945, doch uiterlijk 24 april 1945.

Later ontvangt de familie een dankbetuiging van een Engelse vlieger, die door Eggo was geholpen. Op de dankbetuiging stond de volgende tekst:

This certificate is awarded to Eggo Streuper as a token of gratitude for and appreciation of the help given to the Sailors, Soldiers and Airmen of the British Commonwealth of Nations, which enabled them to escape from, or evade capture by the enemy.

Pas in 1951 kregen zijn ouders dit officieel overlijdensbericht van het Nederlandse Rode Kruis. Hierin staat:

Eggo Anko Streuper geboren 7 september 1921 te Sappemeer is overleden hetzij in het A.K. Spaldingstrasse, hetzij tijdens de evacuatie naar Sandbostel, het-

Het officiële overlijdensbericht en de dankbetuiging van de vlieger. Bron: dhr. E. Streuper. Zijn medegevangene Berend Dommering schreef later in een In Memoriam: *Eggo Streuper, je hebt je plicht tegenover het vaderland vervuld. Rust zacht.*

Dit verhaal is ook terug te lezen op de website van Historisch Archief Midden-Groningen

Met dank aan Erik Dijkstra voor de aanvullingen over Neuengamme en Sandbostel en verschillende afbeeldingen.

Bronnen:

Hoogezand en Sappemeer tijdens de Tweede Wereldoorlog 1940-1945, K.G. Bos en J.H. Bos, 1991. Archieven.nl Vriendenkring Neuengamme Genealogie Online Wikipedia Dommering, Carre van het Noorden Erik Dijkstra: informatie van Piet Dam Dhr. E. Streuper (neef van Eggo Anko Streuper)

BURGEMEESTER OOG IN OOG MET DE JOODSE GESCHIEDENIS IN MIDDEN - GRONINGEN

*“Groot en klein zijn daar gelijk,
De slaaf is vrij van zijn heer”.*

De secr. van de Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o. heeft een ontmoeting gehad met burgemeester

Erica van Lente van de gemeente Midden-Groningen.

Redactie

Het bezoek vond plaats naar aanleiding van een item over de Joodse begraafplaats op RTV Noord. „Ze wilde graag een keer afspreken en dan ook de Joodse begraafplaats in Kolham bezoeken. Dit uit algemene interesse, vanwege 80 jaar vrijheid, legging van Stolpersteine en 4 mei”, zegt secretaris en historicus Wim A.H. Rozema. De burgemeester kreeg uitgebreide uitleg over de geschiedenis van de Joodse gemeenschap in onze regio, de Holocaust - die deze gemeenschap wegvaagde - en de geschiedenis van de Joodse begraafplaats.

Na een rondleiding langs diverse graven werd een kiezelsteen gelegd op de grafzerk van opa Simson Simons, die in 1935 overleed. Zijn vrouw en 8-jarige kleindochter Saartje werden op last van de Duitse bezetter opgepakt en op 17 september 1943 in het Poolse Auschwitz vermoord. „Het grote braakliggende terrein op de begraaf-

plaats laat zien dat hier de geschiedenis van de Joodse gemeenschap in de gemeente eindigt.”, aldus Rozema.

De Historische Vereniging vindt het belangrijk dat de lokale geschiedenis wordt doorgegeven aan jonge mensen. Ieder voorjaar begeleidt oud-geschiedenisdocent Rozema schoolklassen op deze plek, zoals dit voorjaar groep 8 van basisscholen De Driespan en De Ster uit Harkstede.

Deze plek en de bijbehorende geschiedenis maakten grote indruk op burgemeester Van Lente. De burgemeester sprak daarover tijdens haar toespraak op 4 mei bij het monument bij het station Hoogezand -Sappemeer :

„Meer dan 90 treinen gingen over dit spoor. Daarin zo’n 107.000 mensen die als beesten werden vervoerd. Tussen 15 juli 1942 en 13 september 1944. Van Kamp Westerbork naar een van de Oosteuropese kampen, veelal Auschwitz of soms Theresienstadt. Vrijwel niemand keerde levend terug.

De trein ging van Westerbork naar Nieuweschanen via Hooghalen, Onnen, Waterhuizen, Kropswolde, Martenshoek, Hoogezand, Sappemeer-Oost, Zuidbroek, Scheemda en Winschoten naar Nieuweschanen”, aldus Van Lente in haar toespraak.

“Niet zelden werden door de Joden, die in de treinen zaten briefjes naar buiten gegooid in Hoogezand en Sappemeer. Zoals die ene : ‘Aan alle vrienden in Hoogezand-Sappemeer. De laatste groeten van fam. Dani de Beer op weg naar het onbekende’.

Burgemeester Van Lente : „Afgelopen week heb ik het bewust gedaan: de trein genomen om van Westerbork naar Nieuweschanen te gaan. Het lieflijke landschap van deze mooie voorjaarsdagen met bijna zomerse temperaturen, het koolzaad in de bloei, uit het raam kijkend, af en toe wegdommelend.

Wim Rozema, secr. van de Historische Vereniging in gesprek met burgemeester Erica van Lente
AWM-Fotografie

Wat lijkt het toch normaal om dat te doen, in vrijheid, in veiligheid.” Op de terugweg is de burgemeester op een paar stations uitgestapt: Zuidbroek, Hoogezand, Kropswolde.

„De geschiedenis is dan niet meer te ontlopen, hoe stralend de zon ook zijn best doet. Er staan informatieborden bij deze stations en er zijn bij dit station in Hoogezand, en op het station in Zuidbroek kunstwerken die verwijzen naar de pijnlijke geschiedenis van deze spoorlijn. Ik sprak een paar weken geleden met Wim Rozema en ik las zijn Westerdieplezing uit 2019 met een titel, die door merg en been gaat:

‘We zijn met de heele familie in de trein, wij gaan!’.

Een hoopvolle uitroep; niet gehinderd door de vreselijke werkelijkheid die zou volgen.

Er woonden 226 Joden in wat nu de gemeente Midden-Groningen is, toen de Tweede Wereldoorlog begon. Van hen zijn er 198 vermoord, alleen omdat ze Joods waren. In Nederland ging het om meer dan 100.000 mensen, in heel Europa om zo’n 6 miljoen Joodse mensen. Ook veel homoseksuelen, Sinti en Roma en mensen met een geestelijke of lichamelijke beperking zijn vermoord.

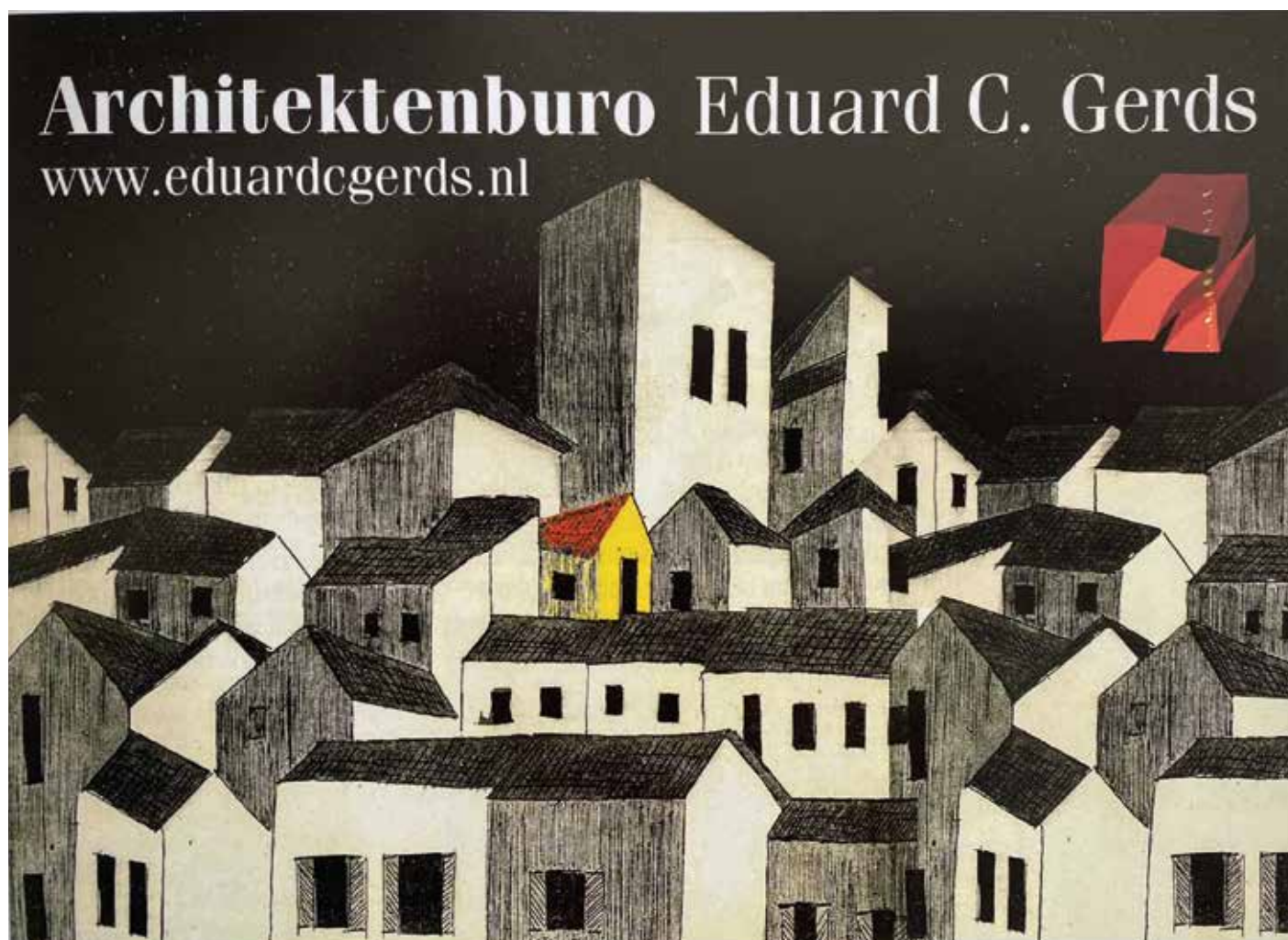
De burgemeester: „Dat is ongelofelijk en vreselijk en ik schrik steeds als ik die aantallen hoor en de reden waarom deze mensen niet meer mochten leven.

Maar het goede nieuws is: wij kunnen er elke dag zelf iets aan doen.

Ik heb dan ook een wens voor ons allemaal.

“Wij willen allemaal leven in vrede en veiligheid; ons hele leven lang. Het beste wat wij elkaar te bieden hebben, is nieuwsgierig te zijn naar elkaar. Ook al heb je soms vooroordelen, probeer je juist dan open te stellen voor mensen die anders denken dan jij, er anders uit zien dan jij of een ander geloof hebben dan jij. We zijn allemaal mensen die er elke dag het beste van proberen te maken. Laten we ruimte maken voor elkaar!”

Foto coll. Wim Rozema

BEVRIJDINGSFEEST 1995

Melle Vos

In 1995 was Nederland vijftig jaar bevrijd en dat werd overal, ook in de voormalige gemeente Hoogezand-Sappemeer, uitgebreid en uitbundig gevierd.

In Hoogezand-Sappemeer werd een comité opgericht die allerlei activiteiten ging organiseren. Een van die activiteiten was het overbrengen van het bevrijdingsvuur van hotel “De Wereld” in Wageningen – waar in 1945 de Duitsers zich hadden overgegeven aan de geallieerden – naar Hoogezand-Sappemeer, door middel van een estafetteloop. Dit gebeurde al vele jaren naar verschillende gemeenten in Nederland, Hoogezand-Sappemeer deed in 1995 voor de eerste keer mee.

De organisatie van de loop was in handen gelegd van de werkgroep Geesthacht. Deze werkgroep bestond uit leden van verschillende sportverenigingen die, in opdracht van het “Comité Internationale Uitwisselingen” elk jaar de sportuitwisseling met de Stadt Geesthacht, gelegen nabij Hamburg, organiseerde. De werkgroep stond onder leiding van Jaap Meijer, toenmalig sportambtenaar van de gemeente en uit dien hoofde secretaris van het “Comité Internationale Uitwisselingen”.

Ik was, namens de FTTC Tour’75, samen met mijn neef Jan Broekema, al jaren lid van deze werkgroep. Zowel Jaap Meijer als Jan Broekema zijn ons helaas in 2024 ontvallen.

Tijdens de eerste bijeenkomst bleek dat er al enige voorbereidende activiteiten waren ontplooid. Zo had Ben van der Putten, toegevoegd aan de werkgroep, met zijn camper, samen met Jaap Meijer al een deel van de route gereden. Zij waren op de Veluwe hopeloos verdwaald en de vraag was hoe nu verder.

Ik heb toen, op het gemeentehuis, mijn broer Poul gebeld. Poul was al jarenlang werkzaam bij de gemeentepolitie Renkum en, vanwege zijn werk maar ook als organisator, betrokken bij alles wat jaarlijks werd georganiseerd in het kader van de herdenking van de slag om Arnhem. Toen ik hem vertelde met wat voor moeilijkheden wij kampten (route, contact organisatie etc) was zijn reactie “komt helemaal goed, ik sta geheel tot jullie beschikking”. Dat bleek ook wel want een paar dagen nadat ik hem gesproken had stond hij, met zijn vrouw, bij mij voor de deur.

Ze waren op de motor en hadden al een fors gedeelte van de route gereden en op papier gezet. Daarnaast had hij al contact gehad met de organisatie in Wageningen. Ook had hij al gesproken met een aantal van zijn collega’s en zich verzekerd van hun medewerking. Intussen had de werkgroep ook niet stilgezeten en hier ook al vele zaken geregeld. Zo was een luxe touringcar bij Rapide in Tynaarlo gehuurd en was er contact gelegd met de loopgroep. Daarnaast werd besloten dat fietsers de lopers zouden begeleiden. Dat was om te zorgen dat die lopers werden voorzien van een natje en een droogje onderweg maar ook dat zij zoveel mogelijk het verkeer zouden regelen zodat de lopers

veilig hun gang konden gaan. Die begeleiding bestond daarnaast uit een 2-tal motoren.

Besloten werd om na elke 10 kilometer de lopers, maar ook de fietsers, te wisselen waarna in de touringcar kon worden gerust. De groep fietsers werd geleverd door Tour ’75 en tot mijn genoegen kon ik ook actief meedoen.

In de touringcar werd vervolgens door een groep mensen – onder leiding van Thea Zeemering – gezorgd dat iedereen, maar met name de sporters- voldoende voedsel tot zich konden nemen.

Op 4 mei 1995, ‘s avonds rond 7 uur, verzamelde iedereen zich achter het gemeentehuis. Nadat de spullen waren ingeladen werd vertrokken, de bus gevolgd door de motoren. Ben van der Putten was, met zijn camper, al eerder vertrokken. Uiteraard werd rond 20.00 uur gestopt op een van tevoren bepaalde plaats om twee minuten stilte in acht te nemen in het kader van de jaarlijkse dodenherdenking.

Toen wij in de buurt van Wageningen kwamen zagen we veel meer touringcars in die richting gaan. We hadden afgesproken bij een benzinestation vlak voor Wageningen en inderdaad wachtte Poul ons daar, gekleed in uniform en gezeten op een zware motor, op. Ook Ben van der Putten was met zijn camper, tot opluchting van iedereen, gearriveerd.

Een van de zaken die wij van tevoren besproken hadden was hoe wij zo snel mogelijk na 12 uur ‘s nachts van start konden gaan. Elke gemeentelijke delegatie moest namelijk eerst op een van tevoren

aangewezen plek de bus parkeren om vervolgens het vuur te halen bij Hotel de Wereld. Gezien het feit dat er meer dan 100 gemeentelijke delegaties waren leek dat grote vertraging op te leveren. Ook dat was echter geen probleem. Begeleid door twee motoragenten, Poul en een collega van hem, werden wij naar voren gedirigeerd en tenslotte geplaatst op parkeerplaats – u raadt het al – nummer 1. Nadat de plichtplegingen ten einde waren en het vuur kon worden gehaald waren wij dan ook een van de eersten die konden vertrekken de donkere nacht in.

Zolang het nog niet licht was moest goed opgelet worden. Gelukkig werd er verlichting ge-

voerd door met name de fietsers. Daarnaast reden de motoren rond de groep en volgden de camper en de touringcar die ook verlichting voerden. Zo gauw het licht werd ging het een stuk makkelijker. Het zou een mooie zonnige zelfs hete dag worden, die 5e mei 1995. Met Poul was afgesproken dat hij ons tot en met de Holterberg zou begeleiden en daarna terug zou gaan naar Oosterbeek. Ik deed op een bepaald moment even een tukje nadat ik weer een tijdje gefietst had en zag, toen ik wakker werd, dat ook Poul in de bus lag te slapen. Hij had besloten nog wat verder mee te gaan. Lang verhaal kort, in Hoogezand-Sappemeer was hij er nog bij. Zijn motor werd in de tijd dat hij sliep bereiden door de voorzitter van

Tour '75, Piet Guikema, eveneens politieambtenaar.

De estafettetocht verliep voorspoedig niet in de laatste plaats doordat wij op knelpunten, bijvoorbeeld in het centrum van Emmen, ons verzekerd wisten van een professionele verkeersregelaar die alleen al door zijn verschijning indruk maakte op medeweggebruikers.

De lopers en de fietsers losten elkaar telkens na ongeveer 10 kilometer af en dat liep gesmeerd. Men kreeg gelegenheid om te eten en te drinken – vooral dat laatste was belangrijk door de hoge temperatuur – en te rusten. Jaap Meijer zou ook als estafette-loper meelopen, hij had er zelfs

Estafetteloo 1995

Achterste rij (rode shirts) vlnr: Jaap Meijer, NB., Melle Vos, NB, NB, NB, Herman Stol
Middelste rij (witte shirts) vlnr: Hilbrand Zeemering, Joop Kruize, NB (vrouw in rode shirt), Jan Broekema, NB, Annemiek Watermulder, Ruud Wierda, Henk Ruiters, Luud Stiekema, Klaas Watermulder
Voorste rij (blauwe shirts) vlnr: NB, Thea Zeemering, Evert Luiken, Henk Meuken, NB, Gjalt Gaaikema, Poul Vos, Ben van der Putten (Foto coll. HAMG)

Eindpunt Oosterpark, motoragenten en veel publiek. (Foto coll. Wim Rozema)

speciaal voor getraind, maar helaas liep hij de eerste 10 kilometer al een spierblessure op. Niet getreurd, Herman Stol uit Foxhol -fanatiek fietser maar ook getraind loper - kon zonder problemen zijn plek overnemen. Er werd een van tevoren opge-maakt tijdschema gehanteerd en wij mochten, om de andere activiteiten niet in de weg te zitten, niet te vroeg in het Oosterpark arriveren.

Op een bepaald moment lagen wij bijna een uur voor op dat tijdschema. Er werd besloten om in het "Nije Hemelriek" in de staatsbossen nabij Gasselte een extra pauze van een uur in te lassen. Het was prachtig zelfs heet weer

en dat uur werd zeer genoeglijk in het gras gelegen doorgebracht onder het tappen van moppen en het nuttigen van spijs en drank dat door de cateringgroep werd verstrekt.

Ook het laatste gedeelte Eext, Annen, Zuidlaren, de Groeve, Kropswolde werd zonder kleerscheuren volbracht en zo kwamen wij aan in Kropswolde op de parkeerplaats tegenover de kerk waar we werden opgewacht door onder andere motoragenten die wat verbaasd keken naar een hen geheel onbekende collega.

Het laatste stuk naar het Oosterpark werd als een groep gelopen gevolgd door motoren, camper en touringcar. In het Oosterpark

werden wij voorgesteld aan het publiek en sommigen begonnen Poul (Poultje zoals hij in zijn jeugd werd genoemd) te herkennen, zeker nadat hij – zoals ieder van ons – op een tafel moest klimmen.

Nadat de festiviteiten waren beëindigd werd – in overleg met het comité - afgesproken dat de deelnemers die avond nog gezamenlijk zouden gaan eten bij de chinees in Martenshoek, ook de meeste partners waren daarbij aanwezig.

Poul overnachtte bij mij en zijn motor werd veilig gestald in de garage van een van de deelnemers. De volgende morgen – 6 mei – vertrok hij in alle vroegte.

TENTOONSTELLING '80 JAAR BEVRIJD: 'MIDDEN - GRONINGEN HERINNERT' OFFICIEEL GEOPEND.

Onder grote belangstelling is op 14 april 2025 de tentoonstelling '80 Jaar Bevrijd: Midden-Groningen Herinnert' officieel geopend in het Huis van Cultuur en Bestuur.

De opening werd op sfeervolle wijze ingeluid door het kinderkoor van het Kielzog. Zij zetten met de liedjes 'We'll meet again' van Vera Lynn en 'Vrijheid' van Kinderen voor Kinderen meteen de toon. Na het muzikale welkom nam Teade Smedes van het archief het woord. Hij vertelde onder andere over enkele bijzondere objecten die in de tentoonstelling te zien zijn. Eén van die objecten is het zakboekje van soldaat Willem van Delden. In het boekje zit een kogelgat: het stille, tastbare bewijs van het moment waarop Van Delden tijdens de meidagen van 1940 dodelijk werd getroffen.

Burgemeester Erica van Lente sprak vervolgens over wat vrijheid voor haar betekent. Maar ze vertelde ook over de dilemma's die een oorlog met zich meebrengen en hoe zij de toekomst ziet: "voor de volgende 80 jaar: vrijheid en democratie". Aansluitend had de burgemeester de eer de tentoonstelling officieel te openen. Dit deed zij door de eerste vlag, van de 'vrijheidsslinger' op te hangen. Hierop staat een afbeelding van wolken en de lucht. Dit is voor haar vrijheid: "kunnen gaan en staan waar je zelf wilt en vrij zijn om je eigen mening te hebben". De vrijheidsslinger is een bijzonder project dat

door de bibliotheek is opgezet. De tentoonstelling kwam mede tot stand dankzij de betrokkenheid van inwoners van Midden-Groningen en daarbuiten. Eind 2024 riep het archief op om herinneringen uit de oorlogstijd te delen. Die oproep vond snel weerklank, onder meer via RTV Noord. De respons was overweldigend: van Hoogezand tot Ameland meldden mensen zich met dierbare objecten, documenten, foto's en verhalen. Het archief spreekt zijn grote waardering uit voor iedereen die hieraan heeft bijgedragen. Met al deze bijzondere inzendingen is een indrukwekkend en veelzijdig beeld ontstaan van het leven in Midden-Groningen tijdens de oorlogsjaren. Van de mobilisatie in 1939, het dagelijkse leven dat voor sommigen

doorging en voor anderen abrupt eindigde, tot de bevrijding in 1945 en het feest dat daarmee gepaard ging.

Dus kom ook kijken naar de tentoonstelling en herbeleef het verleden. Zie hoe de geschiedenis van Midden-Groningen zich verweeft met het grotere verhaal van bevrijding. Het is een verhaal van mensen die, ondanks alles, bleven hopen op vrijheid. Voor jonge bezoekers is er ook aandacht: met een zoekplaat gaan kinderen langs een aantal bijzondere objecten en leren zij op een laagdrempelige manier meer over deze periode. **De tentoonstelling is nog tot en met 15 augustus 2025 gratis te bezoeken tijdens de reguliere openingstijden van het Huis van Cultuur en Bestuur in Hoogezand.**

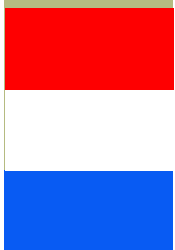

Tekst Rachel Hiemstra
Foto's coll. Wim Rozema

FOTO'S BEVRIJDING SAPPEMEER 13 APRIL 1945

Foto's coll. Wiltjer

OORLOGSHERINNERINGEN IN WESTERBROEK

Geert Kajuiter

Onderstaande verhalen zijn mij verteld door mijn vroegere buurman Klaas Zwaneveld, destijds wonende aan de Borgweg 79 te Westerbroek.

Klaas Zwaneveld is in 1990 overleden.

Het was in de nazomer van 1944 toen Klaas Zwaneveld, toen 29 jaar oud en zijn broer Luit op het land achter de boerderij aan het werk waren ter hoogte van de 'kwaabe' tussen de Oudeweg en de Borgweg. Ineens hoorden ze veel lawaai van een vliegtuig die ging schieten waarna het regende van de patroonhulzen. Ze zijn op de grond gaan liggen en waren bang dat het vliegtuig ook op hun

zou gaan schieten. Gelukkig gebeurde dit niet. Later hebben ze wel een 'eerappelkörf' vol hulzen van het land gezocht en na de oorlog aan een 'iezerjeude' verkocht. Later bleek dat het gevechtsvliegtuig achter de scheepswerf van E.J. Smit een trein had beschoten.

Tijdens de oorlog werden in Westerbroek door de Duitsers ook veel bomen gekapt. Het hout van de bomen gebruikten ze voor prikkeldraad versperringen. Dit hout werd overdag onder toezicht oog van een oudere Duitse soldaat gekapt en tot paaltjes van ongeveer een meter gemaakt en daarna op bultjes langs een pad gelegd zodat ze gemakkelijk afgevoerd konden worden.

Deze soldaat herinnerde Klaas zich als niet van de 'verkeerde soort' want hij moest ook gewoon zijn dienstplicht vervullen. Soms knoopte hij met een aantal buurtgenoten van Klaas wel een

gesprekje aan, hieruit bleek dat de soldaat wel graag een klokje lustte. Dus gebeurde het dat aan het einde van de middag Klaas met een fles jenever naar de soldaat ging en hem helemaal dronken voerde, waarna de Borgwegsters de handen vrij hadden om een partij paaltjes op te halen voor brandhout.

Ook werd er gelijktijdig clandestien een kalf geslacht op de boerderij van Klaas en Luit. Ook zag de toenmalige huurder van Borgweg 77 (eigenaar was borstelfabrikant Lamberts uit Sappemeer) zijn kans schoon om een dikke Iepen boom voor zijn huis om te zagen eveneens voor brandhout.

Echter de volgende morgen lag er nog meer dan de helft van de boom in het zicht maar desondanks is de bewoner er niets van overkomen.

Borgweg ter hoogte van nr. 79. (collectie Historisch Archief Midden - Groningen)

ARBEITSEINSATZ TIJDENS DE OORLOG

Gerrit Jan Milius

Jaap Milius geboren op 9 oktober 1920 woonde bij zijn ouders boven de bioscoop aan de Hoofdstraat 124 te Hoogezand toen hij op 21 april 1943 een oproep kreeg van het Gewestelijk Arbeidsbureau Groningen, om zich op woensdag 29 april 1943 te melden op het hoofdstation in Groningen voor vertrek naar Duitsland.

Hij ontving daarvoor een formulier uitgegeven door Der Landrat in Leer: Arbeitseinsatz Kleiner Grenzverkehr, om werkzaam te zijn voor Hotelier Buschmann te Leer als filmopereur in diens bioscopen in Leer en Weener.

Omdat ik als kind geboren in 1946 niets wist over deze situatie en er nooit over gesproken werd, heb ik mijn vader kort voor zijn overlijden op 21 april 2004 hier naar gevraagd en heeft hij mij meegenomen naar de plek waar hij in de oorlog moest werken.

Achter hotel Zum Weinberge in Weener staat nog steeds het (gesloten) bioscoopgebouw waar hij destijds films voor moest draaien voor mensen van de National Sozialistische Arbeiterpartei in het Lichtspieltheater. De filmrollen werden in blikken door Duitse militairen gebracht, waarbij een militair bij mijn vader in de filmprojectie kamer bleef om er op toe te zien dat hij geen sabotage pleegde aan de propaganda films van Hitler zijn succes aan het front. Het filmmateriaal was in die tijd erg brandbaar dus.....

Omstreeks half april 1945 toen mijn vader de film aan het voorbereiden was voor de avond voorstelling was opeens de Duitse militair verdwenen en heeft mijn vader contact gezocht met Herr Buschmann in Leer die hem vertelde dat hij naar huis mocht gaan want de Tommies (Canadese soldaten) waren al in Groningen.

Hij is naar het station in Weener gelopen en zonder kaartje en paspoort op de trein naar Nieuwe Schans gestapt en kwam naast een Duitse vrouw met kind te zitten die op weg was naar haar familie in Nederland. Toen de nog aanwezige Duitse conducteurs langs kwamen voor controle van de kaartjes kneep mijn vader hem behoorlijk totdat de Duitse vrouw opeens haar kind bij mijn vader op schoot zette met de mededeling dat 'Johannes' nu maar even bij Vatti op schoot moest gaan zitten en de conducteurs begrepen dat dit een Duits gezin was en niet hoefde te worden gevraagd naar kaartjes.

In Nieuwe Schans vond de vrouw dat hij beter de trein kon verlaten en is Jaap Milius in twee dagen naar Hoogezand terug gelopen waar bij aankomst bleek dat hij TBC had.

In ben nu zelf bijna 79 jaar en hoop dat mijn kinderen en kleinkinderen geen oorlog mogen meemaken want vrijheid is het beste goed wat er is.

Foto's: collectie Gert Jan Milius

VOOR DE GOEDE ZAAK !!!

Grepen uit het illegale werk van H. Vining, Zuiderstraat 13 Sappemeer

Bijgaand document is ons toegestuurd door de dochter van de heer H. Vining, De heer Vining is actief geweest in de illegaliteit tijdens de Tweede

Wereldoorlog en heeft zijn ervaringen weergegeven in onderstaand verslag.

Uit respect voor de schrijver is de letterlijke tekst weergegeven.

In 1942 werd iedereen dag alvorens met de werkzaamheden op de secretarie werd begonnen, gesproken over de door de bezetters te nemen maatregelen. Zoals gelukkig in veel meer plaatsen het geval was, kon er openhartig over gesproken worden, aangezien alle ambtenaren fel tegen de Duitsers waren. Toen dan ook de beruchte circulaire kwam van de wnd. Secretaris Generaal van Binnenlandse Zaken waarin verzocht werd opgaaf te verstrekken van alle mannelijke ingezetenen van 18 tot 45 jaar uit de gemeente, heb ik onmiddellijk er op aangedrongen dat deze opgave niet mocht worden verstrekt. Aangezien ik als Gemeente-ontvanger buiten de secretarie stond, had ik bij een weigering zelf niets te duchten. Ik bood dan ook aan de omliggende gemeenten te bewerken, doch wenschte van Sappemeer dan de zekerheid te hebben, dat deze gemeente onder geen beding tot opgave zou besluiten, zelfs niet indien ze geheel alleen zouden blijven staan. Dit werd toegezegd en stond ik dus in de te bewerken gemeenten sterk.

Terwijl de omliggende gemeenten door mij werden bewerkt, belde de Burgemeester der gemeente (Sappemeer) de Heer A. Jonkeren zijn verschillende Collegas op. Aangezien over het gehele land actie werd gevoerd, werd de opdracht ingetrokken. Toen werd opgaaf verzocht van alle mannen van 18 tot 25 jaar, doch ook hiertegen werd met succes actie gevoerd.

Tijdens deze acties komt een zakenman den heer P. Kroon bij mij op het kantoor en vertelde mij dat de ambtenaren de opdracht niet mochten uitvoeren. Korten tijd daarna vertelde de Directeur van het Gewestelijk Arbeidsbureau alhier mij, dat 's avonds per post aan alle werkgevers een schrijven zou worden gezonden waarin hun werd verzocht hun werknemers op te geven. Het gezegde van de werkgever P. Kroon kwam nu goed van pas. Ik heb hem dadelijk opgezocht en hem verteld, wat de werkgevers de volgende dag per post zouden ontvangen en er op gewezen, dat de ambtenaren bereikt hadden, dat de opdrachten werden ingetrokken en het thans de plicht van de werkgevers was hun personeel niet te verraden. Jammer genoeg is de toen gevoerde actie niet sterk genoeg geweest en hebben, enkelen uitgezonderd, alle werkgevers hun personeel op-ge-given. De eerste schrede op het pad van de illegaliteit was door mij gezet. Ik kwam in contact met de heer F. Boelens, Zuiderstraat Hoogezand en dat contact is, tot mijn volle tevredenheid, tot aan het einde van een oorlog behouden.

Dhr. H. Vining

De eerste gedwongen vrijwilligers voor arbeidsinzet naar Duitsland kwamen ons opzoeken en werden door ons geholpen. De allereerste tijd beschikten we nog niet over levensmiddelen kaarten, doch door zelf wat bonnen van de eigen kaarten af te staan en vooral door de bereidwilligheid van de mensen, de jongens met weinig en zoo noodig zonder bonnen eerst op te bergen. De leider van de Distributiedienst de heer G. de Boer, thans te Zuidbroek lichte ik in en verschaftte ons hulp. Al spoedig leek het mij gewenscht dat enkele mensen met ons gingen samenwerken, liefst van elke Kerkelijke gezindheid één. Aangezien reeds dadelijk enkele mensen moesten worden aangezocht voor financiële steun, kon het werk toch niet geheim blijven. Medewerkers werden toen Juko Boer, Borgercompagnie 13, Willem J. Berg Sr., Borgercompagnie 22 (even voor afloop van den oorlog door de S.D. vermoord), Gerhardus J. Ruding, Zuiderstraat 84 en

Albertus Kolthof, Noorderstraat 124, allen te Sappemeer. Met deze heren werd op gezette tijden besprekingen gehouden. De jongens en mannen die niet naar Duitschland wilden, wisten al spoedig het adres van genoemde Boelens en mij. Niet tegenstaande steeds gezegd werd, dat ze onze naam niet tegen anderen mochten noemen, doch ons de namen moesten opgeven van de mannen die niet naar Duitschland wilden, kregen we toch steeds meer bezoek. Het duurde dan ook niet lang of het was een publiek geheim. De eerste jongens bleven een of twee dagen bij ons thuis of bij enkele reeds opgezochte adressen, gingen daarna via Groningen naar Meppel en werden vandaar ook nog wel eens verder gezonden. De jongens reisden eerst op eigen gelegenheid naar de hun opgegeven adressen, omgekeerd kwamen de jongens die naar hier gezonden werden ook op eigen gelegenheid. Een vriend van mij wist mij echter toen eens te vertellen dat F. Boelens en ik in de illegaliteit zaten. Op mijn vraag hoe hij daar bij kwam, vertelde hij mij, dat er over gesproken werd, dat er geregeld jongens die de leeftijd hadden voor arbeidsinzet met een koffer met de trein van elf uur 's avonds aan kwamen en dan steeds vroegen naar één van beide adressen. Dit was zeker een goede wenk. Onmiddellijk werd overgegaan om de onderduikers een niet onderduiker mede te geven en de anderen op te halen. Ze reisden dan niet in dezelfde coupé en liepen of fietsten een eind achter elkaar. Dit was voor de veiligheid een grote verbetering. De werkzaamheden voor Boelens en mij werden teveel, vooral Boelens fietste zich uit elkaar. Besloten werd daarom Jakob Bos, Stationsstraat 49 te Sappemeer en Jan Huitzing, Brugstraat

Hoogezand (laatstgenoemde is door de S.D. doodgeschoten), in te schakelen. Beide hadden al vaak hun diensten aangeboden. Aangezien behalve levensmiddelen etc. ook geld nodig was om de gezinnen van gehuwde onderduikers te helpen, moesten enkele gegoede echte Nederlanders met ons werk op de hoogte worden gebracht. Hierbij kwam het verschil in de hulpvaardigheid van de mensen duidelijk tot uitdrukking. De één probeerde het bij te dragen bedrag zoo gering mogelijk te krijgen, terwijl een ander onmiddellijk vroeg hoeveel geld hij moest bijdragen. Zelf had ik het standpunt ingenomen dat het minimum bij te dragen bedrag f100,- per keer moest zijn. In het begin was het niet nodig vaak bij dezelfde persoon aan te kloppen. Al spoedig konden we echter niet verhinderen dat ondanks dat het aantal personen die bijdroegen zeer uitgebreid was, verschillende om de 1 of 2 maanden werden gevraagd. De ondersteuning bedroeg al naar omstandigheden van f15,- tot f25,- per week. Dirk Broërken, Noorderstraat 129 Sappemeer hoorde van ons werk en kwam bij mij op het kantoor met naar ik meen f80,- en bood zijn diensten aan als koerier. Genoemde J. Bos en J. Huitzing werden nagenoeg geheel door Boelens gebruikt., terwijl ik tot hulp kreeg, behalve de genoemde D. Broërken, Abraham Raspe, Zuiderstraat 18, Berend Veenhuizen, plaatselijke Bureauhouder en Johannes Tepper, Lutherse Kerkstraat 104, allen te Sappemeer. Later kwam daar nog bij Jacobus W. Koeneman, Middenstraat 1, die reeds werkte met jongens aan een K.P. buiten de provincie, Klaas Bats, Slochterstraat 11v, Kornelis E. de Haan, Stationsstraat 97 (later door de S.D. vermoord), Reinier H.W. Scholten,

Noorderstraat 128 en Mevrouw Elisabeth Koeneman-Nagengast, Middenstraat 1, allen te Sappemeer en Jo Hartlief, Noordersingel 6 te Hoogezand. Allen hebben zeer veel voor de goede zaak gedaan en stonden steeds klaar. Indien de ouders van de jongens die voor arbeidsinzet werden opgeroepen er op stonden dat de zoon zou gaan, niet tegenstaande hij er zelf niet aan dacht om te gaan, ging hij gepakt en gezakt op stap zoo genaamd naar de trein en wilde natuurlijk niemand mee hebben. In werkelijkheid kwam zo'n persoon op mijn kantoor terecht. Aangezien mijn kantoor om 12 uur voor het publiek gesloten was, konden ze daar dan ongestoord blijven tot het donker was, gingen dan mee naar mijn huis, bleven daar 1 of 2 dagen om daarna werkelijk op reis te gaan, doch niet naar Duitschland. De te verrichten werkzaamheden door de medewerkers waren zeer uitgebreid. Voor de levensmiddelenkaarten rookerskaarten en verdere distributie bescheiden was het noodig dat de Distributiediensten de inwisselingsbonnen kregen, waarop dan de nieuwe kaarten werden verstrekt, zoo genaamd doorgedraaid. Er kwamen kaarten van de Landelijke, afkomstig van de pers en van de C.D.K., deze moesten meestal van Groningen worden gehaald. Verder waren noodig Persoonsbewijzen, vrijstellingen etc. De correspondentie die door de onderduikers gevoerd werd, werd in het begin per koerier gebracht en gehaald, op deze correspondentie was controle, wat niet altijd overbodig bleek te zijn. De week-overzichten moesten worden gehaald en worden rondgebracht. De illegale bladen idem. De ondergedokenen moesten hun bonkaarten geregeld ontvangen en waar ondersteund moest worden om de vier weken

geld werd afgegeven. Alle hierin genoemde personen kregen een deel van deze werkzaamheden te verrichten. Het geheel liep hier de omstandigheden in aanmerking genomen zeer naar wensch. Op 1 mei 1943 de beruchte stakingsdagen waren J. Boer, W.J. Berg, G.J. Ruding en A. Kolthof en ik zelf 's avonds voor een bespreking bij elkaar, toen ons ter oore kwam dat de heeren A. Jonkeren, burgemeester, Azing Kamps, Borgercompagniestraat 34, beiden te Sappemeer en H. Hartlief, Noordersingel 6 te Hoogezand werden opgehaald, alle drie zijn gelukkig na eenige dagen ongedeerd terug gekomen. De eerste nacht dat ik niet thuis sliep, brak daarmee aan. Op zondag 2 mei 1943 volgde een bespreking met het gemeentepersoneel, aangezien de Burgemeester was opgehaald. Besloten werd 's avonds onze houding te bepalen. De surrogaat Burgemeester Spoelstra van Hoogezand werd dien dag benoemd tot wnd. surrogaat Burgemeester van Sappemeer en werden de hoofden van diensten uitgenodigd voor een bespreking met dien persoon om 3 uur ten gemeentehuize. Om half drie kwamen allen bij elkaar en werd afgesproken, dat we wel naar het gemeentehuis zouden gaan, doch ter voorkoming van moeilijkheden op alles wat hij zou vragen toestemmend te antwoorden. De surrogaat had bij de bespreking tevens aanwezig Opperwachtmeester A. van der Jagt, goed Nederlander en N. Bouman, N.S.B. veldwachter te Hoogezand. Na een onzinnige inleiding zei Spoelstra, dat over het verleden niet meer gesproken zou worden, doch dat hij alles zou doen wat door de Duitsers van hem zou worden gevraagd en hij eischte zonder meer van ieder ambtenaar dat die zou doen wat

hij, Burgemeester, hem opdroeg. Ieder moest hierop afzonderlijk antwoord geven. Thans bleek dat de bespreking vooraf goed was geweest, zoo dat we nu wisten wat ons te antwoorden stond. Hierna werd de 's morgens uitgestelde bespreking van het secretarie personeel voort gezet. De minderheid was er voor dat allen te samen zouden gaan onderduiken, de meerderheid had te veel bezwaren en was van meening dat samenwerking in ieder geval geprobeerd kon worden. Besloten werd dan ook 's maandagsmorgens om 8 uur onder leiding van de surrogaat burgemeester te beginnen. Die zelfde morgen om kwart voor acht komt den heer Bruins van Hoogezand, illegale werker, dat ik met vier mij wel bekende personen moest verdwijnen. Aangezien dat voor mij gelijk stond met verdwijnen voor den duur van den oorlog, verzocht ik genoemde Bruins nogmaals te willen informeren of verdwijnen absoluut noodzakelijk was. Om kwart over acht kwam Bruins terug met de mededeling dat ik wel met de anderen moest verdwijnen, aangezien de N.S.B. veldwachter N. Bouman uit Hoogezand, zich had laten ontvallen, dat hij de organisatie te Sappemeer op het spoor was en dat ingegrepen zou worden. De heer Harmannus J. Koeneman, Middenstraat 1, had eens gezegd dat hij ten allen tijde voor mij klaar stond indien ik moest verdwijnen. Ik ben dan ook onmiddellijk naar genoemde K. gegaan, na Bruins verzocht te hebben de andere vier heeren te willen waarschuwen. Ofschoon K. juist was opgebeld, dat hij moest zorgen dat zijn personeel om tien uur weer aan het werk was, daar hij en zijn broers anders worden doodgeschoten, was hij onmiddellijk genegen mij weg te brengen.

We zijn toen met een personen auto naar Wildervank gereden alwaar bij familie van K. een fiets van hem stond welke hij ter mijne beschikking stelde. Hierop ben ik doorgestaan naar Musselkanaal, alwaar mijn vriend Hommo Warta, onderwijzer, mij met open armen ontving. W. hoorde van mijn weder waardigheden en was dadelijk bereid, daar ter plaatse voor de goede zaak te werken. Een bespreking met eenige goede Nederlanders had plaats en het gevolg hiervan was dat de heer Pals, commissionair aldaar, dus goed bekend in die omgeving met mij de volgende dag op stap ging om plaatsen voor onderduikers te vinden. Het resultaat was zeer bevredigend. Van de werkzaamheden te Sappemeer werd ik echter niets gewaar, wel hoorde ik dat het met mijn vrouw heel goed ging en ze nog steeds met rust was gelaten. Na veertien dagen moest ik er echter meer van weten en ben terug gegaan naar Sappemeer. Via binnenwegen kon ik de boerderij van meer genoemde Juko Boer bereiken, die zeer blij was mij weer terug te zien. Daar ontving ik al spoedig de medewerkers Boelens en Kolthof. Laatstgenoemde nam mijn werk alhier over en ik zelf ging geregeld naar Musselkanaal en Haren, waar ik mijn vriend Jakob Wiertsema, Onnerweg 57 op zocht. Van Haren ging het naar Groningen, naar een familielid, Mevrouw de Weduwe Johannes Wolrich, Drogisterij "Het Oosten", Dirk Huizingastraat 10 en naar mevrouw B. Dijkhuis-Oosterveld, Ambonstraat 24. Eerstgenoemde werd een prachtig adres voor het ontvangen van contacten, waarvan dan ook wel gebruik is gemaakt, laatstgenoemde ontpopte zich als een hardwerkende, het aantal door haar op de fiets afgelegde km. is niet te schatten.

Van de marechaussee te Hoogezand hebben we altijd veel steun ondervonden, ze verzuimden nimmer de adressen op tijd door te geven van de onderduikers die opgehaald moesten worden. Toen na de overval op het Gemeentehuis te Hoogezand de Adjudant opdracht kreeg een foto van mij op te zenden, kwam hij onmiddellijk mijn vrouw waarschuwen te zorgen dat er geen foto's van mij aanwezig zouden zijn, terwijl hij tevens de beide fotograven verzocht evt. negatieven van mij te willen vernietigen.

Op geregelde tijden kwam ik van mijn reizen bij J. Boer terug. Boelens meende dat het beter was dat ik constant daar bleef en de koeriers diensten liet verrichten. Daar Boer echter het huis altijd behoorlijk vol onderduikers had en zelf hard voor de goede zaak werkte, voelde ik daar niet voor. Anderhalve maand na mijn verdwijnen, bleek dat ik juist gezien had. Op vrijdagavond vertrok ik weer naar Musselkanaal met de bedoeling om Dinsdags terug te komen. Dinsdagmorgens was echter mijn zwager reeds bij mij om te vertellen dat de Boer des nachts met twee onderduikers was opgehaald, een derde was toevallig dien nacht uit slapen gegaan. Ze zijn dien nacht op meer adressen geweest en ofschoon de Boer geheel aan de buitenkant van de gemeente woont, kwamen ze het eerst bij hem. Hij zelf kwam gelukkig na veertien dagen met een geldboete vrij, terwijl de beide jongens voor arbeidsinzet naar Duitschland werden gezonden. Eén kreeg na niet al te lange tijd verlof en is opnieuw en is opnieuw gaan onderduiken, terwijl de ander dadelijk gezonden werd naar Lubeck. Hij is voor kort gezond terug gekomen. De zaak werd op dezelfde voet voortgezet en heb ik nog zeer veel gezellige

dagen bij Boer of zoals hij later werd genoemd, Kees de Kater, doorgebracht.

Mijn nieuwe Persoonsbewijs was inmiddels klaar gekomen. Boer had z.g. zijn P.B. verloren, Adjudant A. van der Jagt heeft daarvan proces verbaal van opgemaakt, waarna B. Eikema, ambtenaar van den Burgerlijken Stand te Sappemeer, is over gegaan tot het verstrekken van een blanco P.B. Mijn naam werd veranderd in Jan Hendriks, mijn leeftijd verhoogt van 35 op 42 jaar, het gezicht versiert met een bril en een snor, het haar in een scheiding gebracht, waarna de verandering compleet was. Via de genoemde J. Wiertsema kreeg ik contact met de zeer hard werkende Jan Roorda, Oudeweg 24, onderwijzer U.L.O. school te Ter Apel en met Mevrouw Nijmeijer, Rijksweg te Haren. Met beiden heb ik zeer prettig samen gewerkt.

Toen de dagen weer korter werden, kon ik weer thuis komen en aangezien Kolthof het te druk had, die was ondertusschen gebombardeerd tot Provincialen werker, besloot ik weer thuis te blijven en van daaruit weer te werken. 's Avonds in het donker zelf op stap en overdag de koeriers, af en toe de verschillende plaatsen bij langs en enkele onderduikers die het zeer moeilijk hadden even opgezocht. Dat heeft mij zeer goed voldaan.

De tijd kwam, dat de kleeren van de onderduikers begonnen te slijten. Nu kwam het zeer goed te pas dat de reeds eerder genoemde G. Ruding een manufacturenwinkel heeft. Ik heb dan ook zoo goed als nooit vergeefs een beroep op hem gedaan, terwijl ik zeer veel van hem heb gevraagd, vooral in den laatsten tijd van de bezetting toen ik steeds meer moest vragen en het steeds moeilijker voor hem werd het te leveren. Betalen deed

ik hem zo goed als niets.

Tegen de Kerstdagen 1944 kreeg ik van enkele personen 100 pond vleesch, hierdoor werden 50 gezinnen die een onderduiker hadden mee verblijd, terwijl we ook in staat werden gesteld, die gezinnen van bonlooze brandstof te voorzien. Strikt eerlijk konden we niet altijd blijven. Ik had n.l. een Israëliet die moest verdwijnen, nu waren zijn papieren legaal doch zijn uiterlijk had hij tegen. Zoals heel vaak het geval was ging die persoon eerst naar A. Raspe, Zuiderstraat 18 Sappemeer voorlopig voor enkele dagen, het plaatsen van Israëlieten ging echter moeilijk en moest ik na een week wel vragen hem nog eenige dagen te houden wat onmiddellijk goed was. De vrouw des huizes vroeg mij of hij een Jood was en ofschoon haar man een zeer flinke medewerker was vond ik het toch voor haar gemoedsrust beter het niet dadelijk toe te geven en antwoordde dan ook, hij heeft zijn uiterlijk niet mee, doch ik weet dat zijn papieren legaal zijn, dus maakt u zich niet ongerust. Na eenigen tijd werd Mevrouw H. Wijma-Groenewold, Lutherische Kerkstraat 106 te Sappemeer bereid gevonden deze persoon op te nemen. Ondanks het hier een huis betrof in een dicht bebouwde kom heeft hij hier meer dan een jaar gezeten, eindelijk moest hij echter zonder schuld van een van beiden daar toch weer vandaan. Hij is de oorlog gelukkig gezond door gekomen.

In september 1943 moest Boelens mij volgen en is ook gaan onderduiken, zijn vader Jan Boelens, Zuiderstraat 153 Sappemeer werd toen onze tusschen persoon en wat die op zijn leeftijd van plm. 70 jaar nog heeft afgefietst voor de goede zaak, is geweldig.

Genoemde J.W. Koeneman had meer contact met de K.P. buiten

de provincie Groningen en hebben die jongens ten zijne huize herhaaldelijk opgeknapt. In het najaar van 1944 trof ons een zware slag, Kornelius E. de Haan, Jan Huitzing, Jan Sangers en M. Veninga de drie laatsten uit Hoogezand werden door de S.D. vermoord, terwijl enkele weken voor de bevrijding W.J. Berg, reeds eerder genoemd en Arent Bosscher Zuiderstraat Sappemeer vermoord werden. Klaas Patje, Zuiderstraat Sappemeer werd als onderduiker opgepikt en het is tot heden (26 juli 1945, red.) nog niet bekend, of hij leeft of niet. Klaas Woltjer leider van het Bijkantoor van het Gewestelijk Arbeidsbureau te Leens, vroeger alhier werkzaam op het Gewestelijk Arbeidsbureau is gaan onderduiken en bij de K.P. te Meppel werkzaam gegaan,

wat hij juist voor een jaar met zijn leven heeft bekocht. Zoo hebben ook deze gemeenten hun offers gebracht. De heeren Sjoerd G. Meihuizen, arts Noorderstraat 8 en Johan A. Gischler, arts Slochterstraat 1 beiden te Sappemeer en Dr. Van Vliet, leider consultatiebureau T.B.C. Helperbrink Groningen hebben ons van alle gevraagde brieven en verklaringen voor onderduikers voorzien, waardoor verschillende onderduikers zich veel vrijer konden bewegen. Reinier H.W. Scholten, Noorderstraat 12 te Sappemeer heeft steeds genoemde Dirk Broërken bijgestaan en hem nog tijdelijk vervangen. Mej. T. Tepper en de Heeren G. de Boer, C. Wijsbeek, Klaas Bats en Jacob Watermulder, allen ambtenaren van de Distributiedienst hebben ons alle

gevraagde steun voor bonkaarten en nummers op de P.B.'s verleent. Door het oppakken van verschillende werkers aan wien de naam Jan Hendriks bekend was, moest deze naam weer worden veranderd en kreeg ik mijn derde en laatste naam n.l. Vink. Ofschoon dit natuurlijk ver van compleet is hoop ik toch dat het mij gelukt eenig indruk te hebben gegeven van de door de Illegaliteit alhier verrichte werkzaamheden. Sappemeer, 28 juli 1945

Foto's coll. fam. Vening

Bijlage:
Ontslagsbewijs van de heer
H. Vening wegens "plichtsverzuim"

Uiteraard is het ontslag na de bevrijding ongedaan gemaakt.

D.G.2.08

De waarn. Burgemeester der gemeente SAPPEMEER,
waarnemende de taak van den raad der gemeente;
Overwegende, dat de heer H.Viening, ontvanger der gemeente, niettegenstaande door hem op 2 Mei j.l. aan den waarnemende Burgemeester was verklaard, dat op loyale medewerking zijnerzijds kon worden gerekend, sedert 3 Mei 1943 afwezig is;
dat hij van zijne afwezigheid nimmer heeft kennis gegeven;
dat hij de onder hem berustende bescheiden als kas, boeken enz. onverzorgd heeft achtergelaten;
dat eene dergelijke handelwijze niet toelaatbaar moet worden geacht;
Gelet op art.179 der gemeentewet alsmede op art.37 van het ambtenarenreglement der gemeente Sappemeer;
B E S L U I T :
aan den heer H.Viening voornoemd met ingang van 3 Mei 1943 ontslag te verleen en als ontvanger der gemeente Sappemeer.

SAPPEMEER, 31 Mei 1943.

De wnd, Burgemeester voornoemd,

De Secretaris,

SAPPEMEERSTER SPRINGT TIJDENS WO2 UIT DE TREIN

Goff Miedema

Tijdens mijn onderzoek naar wat zich tijdens WO2 in het dorp Vries zoal afspeelde, kwam ik tot mijn verbazing een aantal gebeurtenissen

tegen, waarbij ook inwoners van Sappemeer betrokken waren. Dit had betrekking op: evangelisatie en verzet door ds. Van Enk, verzetsactiviteiten van de familie Hahn, op transport naar Duitsland door verraad van eigen bodem en op een ontsnapping uit het transport van december 1944. In dit artikel besteedt ik aandacht aan de betrokkenheid van Sappemeersters bij deze verhalen en aan het concentratiekamp Neuengamme. Het kamp waar ds. Van Enk, pianobouwer Albert Hahn, zijn zoon Gepko Hahn en veertien in Hoogezand en Sappemeer geboren mannen zijn omgekomen.

Evangelisatie en verzet door ds. Van Enk

Popko Kuiper uit Vries schrijft in zijn herinneringsdocument over bezoekers van een bruiloft die in 1943 een zomerhuisje hadden in Zeegse. Dat betrof de familie Bolt (bakker) uit Groningen en de familie Mulder uit Sappemeer (wijnhandel). De familie van Popko Kuiper en de familie Mulder uit Sappemeer hadden regelmatig contact. Ze ontmoeten elkaar thuis, maar ook tijdens diensten in de kerk van Vries en tijdens evangelisatiebijeenkomsten in de openlucht te Zeegse.

Diensten met ds. W. J. van Enk als voorganger. Een dominee die tijdens WO2 al vroeg en nauwlettend werd gevolgd door NSB'ers uit Vries en door de Duitse bezetter. In het document "Geschiedenis voormalige Gereformeerde Kerk Vries" staat over de NSB het volgende: Drenthe, en dus ook Vries, was welig bezaaid met het onkruid van de NSB. Deze vaderlandse schobbers waren een willig instrument in de handen van de Sicherheitsdienst (SD) in Assen. Het werd steeds gevaarlijker voor de gereformeerde dominee van Vries want hij bleef dezelfde taal spreken tegen de antichrist uit het Oosten. Zijn boodschap veranderde niet, ook al dreigde er gevaar. Volgens medewerker Jan Lamberts (1918-1949) van de Sicherheitspolizei (SiPo) waren de Cocksen in Vries door hem verpest. Hij was volgens hem de geestelijke vader van het verzet in die gemeente. Ds. van Enk hielp ook bij de verspreiding van goede illegale lectuur en bood hulp en bijstand aan onderduikers, waaronder Joden. In 1944 ging het rechtvaardige bij hem boven het voorzicht

Oude gereformeerde kerk aan Oude Asserstraat te Vries.

Het verhaal over ds. Van Enk heeft al vele jaren mijn aandacht, omdat er een genealogisch verwantschap is met mijn familie aan moederskant (Blaauw *).

Ds. Van Enk te Zeegse

Dominee Van Enk was tijdens WO2 ook werkzaam op Denend Noord in Zuidlaren. De plek waar mijn moeder, mijn vader en broers van mijn vader tijdens WO2 woonden en werkten. Maar ook waar mijn vader en zijn jongste broer ondergedoken zaten. * Een nicht van mij trouwde met een zoon van de in de oorlog overleden ds. W.J. van Enk.

Omdat hij dezelfde taal bleef preken tegen de antichrist uit het Oosten en omdat hij werd gezien als de geestelijk vader van het verzet, werd hij opgepakt tijdens een razzia op 16 december 1944. Hij maakte geen deel uit van de bijbelgroep die toen ook in Vries werden opgepakt.

Verzetsactiviteiten van de familie Hahn

De in Sappemeer geboren Albert Roelf Bos maakte in Vries deel uit van een bijbelgroep die tijdens WO2 regelmatig bijeenkwam in de pianofabriek van

Albert Hahn. De groep van 15 tot 20 personen kwam bijeen om de bijbel te bespreken, maar in werkelijkheid ging het meer over oorlogshandelingen en het verzet. Op een avond was ook verzetsman Simon (Siem) Schoon aanwezig om iets te vertellen over zendingswerk in Nederlands-Indië. De bijbelbesprekingen in de pianofabriek van Hahn werden de deelnemende mannen fataal, omdat alle leden van het gezin Hahn actief waren in het verzet. De pianofabriek van Hahn kwam bij de Duitsers in beeld toen zoon Gepko werd gezocht voor deelname aan de overval in mei 1944. Hij was toen betrokken bij de overval op drukkerij Hoitsema in Groningen. Daarbij werden op klaarlichte dag ruim 130.000 distributiebonkaarten buitgemaakt, de grootste buit ooit tijdens de Duitse bezetting van Nederland. De overval werd uitgevoerd door de knokploeg Remco en de knokploeg Wim, van onder meer Reint Dijkema en Johannes Post. De bonnen werden overgebracht naar Dennenoord in Zuidlaren en vandaaruit door koeriers verspreid over heel Nederland.

v.l.n.r., boven
Albert Hahn
Gepko Hahn
Gerard C. Oosting

v.l.n.r., onder
Trui Hahn
Joop Hahn

Tynaarlo. Vader Albert en zijn zoons Gepko (Sep) en Joop onderhielden allerlei contacten met verzetsgroepen en dochter Trui deed koerierswerk. Het was dus niet verwonderlijk dat ook haar verloofde, Gerard Oosting uit Zuidlaren, al vroeg bij verzetsactiviteiten betrokken raakte. Het grote huis en de pianofabriek van Albert Hahn boden

straties, stamkaarten, persoonsbewijzen, papier waar Trouw op kon worden gedrukt en ander waardevol materiaal.

Albert Hahn droeg ook actief zijn ideologie uit, want hij maakte zich al voor de oorlog zorgen om het opkomende nationaalsocialisme in Duitsland. Elke zaterdagavond ging hij naar NSB'ers van het dorp om te proberen hen op andere gedachten te brengen. Ook bood hij geloofsvrienden de gelegenheid om in de fabriek samen te komen voor bijbelbesprekingen en om te praten over hoe je te verhouden tot de bezetter en over de inhoud van verzetskrant Trouw. Albert Hahn, Gepko Hahn en Gerard Oosting overleefden de oorlog niet. Gepko en Gerard zaten ondergedoken in een hol te Anloo. Gerard werd daar met anderen opgepakt en werd kort daarna te Westerbork gefusilleerd.

Pianofabriek van Albert Hahn te Vries (Tynaarlo) nabij treinstation Vries/Zuidlaren.

Al voordat er sprake was van georganiseerd verzet, verborg de familie Hahn Joodse onderduikers in hun landhuis, huize Fenix in

veel mogelijkheden aan het verzet. Naast onderduikers verborg de familie ook: radiotoestellen, pistool met munitie, admini

Zoals gezegd was de dochter van Albert Hahn, Trui Hahn, koerierster. Bij dat koerierswerk had ze ook ontmoetingen met Jantje

Woldendorp uit Sappemeer. Beide verspreiden bonnen en illegale lectuur en wisselden dat onderling ook uit. Toen Jantje Woldendorp in 1944 werd gearresteerd, moest Trui Hahn onderduiken, omdat ze kort daarvoor nog contact had gehad met Jantje. Ze dook eerst onder in het onderduikershol te Anloo, maar vervolgens op tal van andere adressen in Drenthe en Groningen. Trui Hahn en Jantje Woldendorp overleefden de oorlog. Het verzetsverhaal van Jantje Woldendorp wordt elders in deze bevrijdingsnummer gepubliceerd.

Schaamte voor verraad van eigen bodem

In het voorjaar van 2023 bracht ik het boek 'Angst & Vrees' uit, een boek over de NSB en haar leden in de dorpen Zuidlaren en Vries. Ook schreef ik over de slachtoffers door verraad van eigen bodem. Op dat boek kwamen diverse reacties binnen. De meest ontroerende reacties kwamen vanuit Groningen, Haarlem en het Westerkwartier. Reacties waarin mensen vertelden over de schaamte die ze voelden toen ze op latere leeftijd ontdekten dat hun familie betrokken was geweest bij verraad door de NSB. Rond 35% van de inwoners van de gemeente Vries was lid van de NSB. Zij die reageerden, schaamden zich voor dat wat hun opa en oma en andere familieleden onschuldige mensen hadden aangedaan. Zij deelden voor het eerst hun verhaal met een ander, het enige wat ik kon doen was het bieden van een luisterend oor en vertellen dat zij niet verantwoordelijk zijn voor de daden van hun voorouders. Ook hielp ik ze bij het zoeken naar meer informatie over hun 'foute' familie. Voor hen was het duidelijk, nu ze iets wisten wilden ze ook alles weten. Vooral ook omdat in 2025

veel informatie over NSB'ers toegankelijk zal worden voor iedereen, maar ook omdat zij niet nog een keer verrast willen worden. Aansluitend een reactie die veel indruk maakte.

Een van de reacties op het boek *Angst en Vrees*:

Geachte heer Miedema, dank voor uw mooie boekje over de NSB in Zuidlaren en Vries. Een onderwerp waar ik met belangstelling naar kijk, dit vanwege het droge feit dat ik een 'kind van' ben. Een familiegeheim waarvan ik nog maar een paar jaar op de hoogte ben. Pas na het overlijden van mijn vader kwam mijn oom, toen inmiddels dik in de 90, met deze informatie. Dan blijkt er iets helemaal mis te zijn met m'n moeder! Een enorme schok! Mijn oom kwam kort daarna zelf te overlijden.

Het gezin waarin mijn moeder de oudste dochter was, bleek 'fout' te zijn geweest. Mijn moeder, mijn oom, mijn oudoom en mijn opa hebben allemaal de gang naar de school in Vries moeten gaan. Alleen opa kwam al snel weer terug op de boerderij. De rest ging naar Veenhuizen, Zweeloo en uiteindelijk Westerbork. Mijn oom kwam na een jaar zonder enige vorm van proces met vele anderen vrij. Van mijn moeder en oudoom (NSB-lid/landwachter) zijn dossiers opgeslagen in het Nationaal Archief te Den Haag. Dit betreft het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) waar dossiers aanwezig zijn van ruim 400.000 mensen die na de Tweede Wereldoorlog werden beschuldigd van samenwerking met de Duitse bezetter, het in dienst treden bij de vijandelijke krijgsmacht, verraad of NSB-lidmaatschap.

De dossiers van mijn familie heb ik doorgenomen voordat ze in het publieke domein beschikbaar zouden komen.

Vanwege de landwachtactiviteiten van mijn oudoom is van hem een behoorlijk dossier opgebouwd en uit dat dossier blijkt dat hij in 1942 lid was van de NSB en een jachtgeweer bezat. Ook nam hij deel aan razzia's in Veenhuizen, Ter Aard, Schipborg, Vries en Zuidlaren. In Vries betrof het razzia's bij 'Sluis III' en bij 'Kolonie Filadelfia'. In zijn dossier stond dat hij 16-12-1944 betrokken was bij het arresteren van Albert Roelf Bos en de gebroeders Koekoek. Er stond bij dat alle drie naar Duitsland werden afgevoerd, dat Bos tijdens het transport wist te ontsnappen en dat de gebroeders Koekoek na 4 maanden gevangenschap weer terugkeerden in Vries. De drie mannen waren volgens de aantekeningen in zijn dossier betrappt op het lezen van een illegaal blaadje.

Op transport naar Duitsland door verraad van eigen bodem
Op basis van deze reactie ging ik op zoek naar meer informatie over de uit de trein gesprongen Albert Roelf Bos en over de gebroeders Koekoek, dit in de hoop dat ik via hen ook meer te weten zou komen over het oorlogsverhaal van ds. Van Enk. Die zoektocht bleef niet zonder resultaat, want ik kwam al vrij snel in contact met twee dochters van de in Sappemeer geboren A.R. Bos en met familie van de gebroeders Koekoek. Dankzij deze contacten kwam ik ook in contact met familie van de eerder genoemde Popko Kuiper, de man die tijdens WO2 lid was van de kerkenraad van de gereformeerde kerk in Vries en na WO2 zijn herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog heeft vastgelegd in

een tweetal documenten. Popko was een van de deelnemers aan de bijbelgroep bij Hahn. Op 30 november 1944 werd Popko Kuiper gearresteerd, omdat men dacht dat hij behoorde tot een groepje medeplichtigen die bij Marum twee landwachters hadden dood geschoten. Er circuleerden nadien drie namen van mogelijke daders: Schoon, Kremer en Kuiper. Bij de laatste naam dacht men, ten onrechte, aan Popko Kuiper. Het gevolg was dat Popko na zijn arrestatie in het huis van bewaring te Assen werd opgesloten en meerdere keren hardhandig werd verhoord. Het verhoor had betrekking op de moord in Marum, maar ook op schuilplaatsen in de regio, de schuilplaats van verzetsman Siem Schoon, bezoekers van de bijbelclub bij pianofabriek Hahn en op het verspreiden van illegale lektuurblaadjes. Na alle verhoren kon Popko Kuiper nog slechts moeizaam lopen. Na hem werden door verraad van eigen bodem ook andere mannen uit de bijbelgroep opgepakt en door de SD in Assen hardhandig verhoord. Popko schrijft in zijn documenten uitvoerig over die verhoren, over zijn verblijf in het huis van bewaring in Assen, over de gedwongen reis die hij met 14 anderen uit Vries moest maken, dit via Vries, Haren, Hoogezand, Sappemeer, Nieuwe Schans naar Duitsland en over hun verblijf in Duitsland. Popko Kuiper behoorde tot een groep van ± 15 personen uit Vries die rond 19 december 1944 naar Duitsland werden afgevoerd. Onder hen ook Joop Hahn. Een aanzienlijk deel behoorde tot de kerkenraad van de gereformeerde kerk te Vries. In de herfst van 1944 moest de gereformeerde gemeenschap in Vries dus verder zonder hun dominee Van Enk en een sterk uitgedunde kerkenraad. Hoewel ook Albert Hahn en Van

Enk eind 1944 werden opgepakt, maakten zij geen deel uit van de groep die in december 1944 vanuit Assen werden afgevoerd naar Duitsland. Zij werden op 16 januari 1945 vanuit Groningen op transport gezet, ook Willem Aten uit Sappemeer maakte deel uit van dat transport. Meer daar-

Popko Kuiper

Hendrik Koekoek

over onder kopje Neuengamme. Een groot deel van de mannen die in december 1944 op transport werden gesteld, was in het huis van bewaring in Assen terecht gekomen na de bevrijdingsoverval van de Knokploeg Noord-Drenthe. Op 11 december 1944 vond een spectaculaire overval plaats op het Huis van Bewaring in Assen. Het verzet heeft toen 32 verzetsstrijders weten te bevrijden die mogelijk geëxecuteerd zouden worden. Enkele gevangenen wilden echter in hun cel blijven omdat ze dat veiliger vonden. Het ging o.a. om dominee Marten Geertsma uit Dwingeloo en om Popko Kuiper en Albert Hahn uit Vries. Kuiper en Hahn waren te verzwakt door de mishandelingen die ze hadden ondergaan, maar ze waren ook bang dat de Duitsers

hun gezinnen iets zouden aan-
doen. Alle 32 bevrijdde gevangenen overleefden de oorlog.

Ontsnapt uit transport van december 1944

Vanuit Assen werden rond 19 december 1944 in overvalwagens 51 personen overgebracht naar Groningen. Daarbij passeerden ze met veel emotie hun eigen kerkdorp Vries. In Groningen moesten ze plaatsnemen in goederenwagens (veewagens) met een beetje stro en Duitse bewakers met wapentuig. De trein vertrok om 16.00 uur. Tijdens een stop op het rangeerterrein van Onnen kwam Albert Bos naast de verzwakte Popko Kuiper liggen en fluisterde hem toe dat hij van plan was om uit de trein te springen als die op weg ging naar zijn geboorteplaats Sappemeer. Dit lukte omdat de schuifdeur niet vergrendeld was en enkele mannen voor de deur hadden plaatsgenomen.

Albert Bos schoof achter de mannen, opende de deur en sprong. Kort daarna sprong ook Eisses uit Ter Aard uit de rijdende trein. Vermoedelijk zijn beide mannen gesprongen op het traject Onnen, Waterhuizen, Foxhol. De trein reed verder richting Nieuwe Schans en daar moest de trein stoppen bij het grensstation. Daar zag Jo van der Galiën, zwager van Albert Roelf Bos, kans het treinstel te verlaten. Na een plas te hebben gedaan keerde hij niet terug bij de groep in de trein, maar nam de trein terug naar Groningen.

Verblijf in Duitsland

Nadat de trein Duitsland was ingereeden, nam Popko Kuiper zijn bijbeltje en las voor uit Romeinen 8. Dat bijbeltje werd opgeborgen

en ging mee op weg naar een onbekende toekomst. De reis eindigde op donderdag 21 december om 21.00 uur in een kamp te Wilhelmshaven. Daar wist men niet wat ze met de mannen uit Nederland moesten, Endendijk, directeur van Kolonie Filadelfia voor werk- en daklozen te Vries, vertelde in het Duits dat ze kwamen om te werken. De volgende dag werden de tewerkgestelden afgevoerd naar een barakkenkamp met rondom prikkeldraad en wachters, dit nabij een vliegveld te Jever. Daar kregen ze een betere opvang en meer vrijheid. Popko Kuiper was te ziek om te werken en werd met een ziekenwagen overgebracht naar een ziekenzaal in Neuenburg, ± 25 km. ten zuiden van Jever. Popko moest de groep noodgedwongen verlaten en onderging in Neuenburg een maagoperatie. Nadien werd hij zieker en zieker vanwege een longontsteking. Uiteindelijk trad enig herstel in, maar de gezondheid van Popko bleef broos en hij kreeg weer last van reumatische pijnen. Na enige tijd ging Popko terug naar Wilhelmshaven om daar in een kliniek zijn ondergebit te laten trekken. Volgens de doctor zou het slechte gebit wel eens de oorzaak kunnen zijn van de reumatische pijnen. Bij terugkeer in Neuenburg ontving hij een brief van zijn makkers uit Vries. Nadat hij redelijk hersteld was, vertrok Popko per trein naar Norden en vandaaruit moest hij lopend naar Wittmundshafen. Daar hoopte hij zijn makkers uit Vries te treffen, maar kwam terecht bij andere Hollanders. Hij werd daar onwel en op bed gelegd. De volgende ochtend werd hij naar zijn maten op het vliegveld gebracht en de eerste die hij daar zag was zijn oud kameraad Roelf Barkhuis uit Vries. De ontmoeting met hem en de anderen was erg ontroerend

en emotioneel. Joop Hahn bood Popko Kuiper onmiddellijk zijn slaapplek aan.

Naar huis

Omdat het vliegveld bij Jever een doel was van geallieerde bommenwerpers, werden de mannen verplaatst naar een ander kamp. Daar verbleven ze enkele dagen en toen moesten ze opnieuw vertrekken en werden opgeladen op wagens. De aanwezige en ongewapende burgerwacht vertelde dat het doel Holland was. Op de eerste dag van de reis werd overnacht op stoelen in een bioscoopzaal en de volgende dag werden ze in lege kolenwagens gestopt. Na beschietingen vanuit vliegtuigen kwamen ze terecht in een dorp en werden daar ondergebracht in een grote schuur. Vandaaruit moesten ze lopend verder, maar ze wisten dat ze niet ver van de grens met Nieuwe Schans waren. Toen ze eindelijk de grens over waren, werden ze eerst opgevangen bij een jonge boer en zijn vrouw en liepen toen door naar Blijham. Het lopen viel Popko Kuiper erg zwaar. Vanuit Veendam werd Popko een fiets aangeboden, samen met de dochter des huizes fietste hij naar Kiel-Windeweer en daar kon hij overstappen op een andere fiets. Samen met Harm Lamain uit Tynaarlo fietste hij op 12 april 1945 naar Vries. Dat werd een vreugdevol en gelukkig weerzien met zijn gezin.

Trui Hahn werd in januari 1945 overgebracht naar het Scholtenshuis in Groningen en kreeg daar tijdens een zwaar verhoor te horen dat ze op transport zou worden gezet naar het zwaarste vrouwenkamp. Maar de volgende dag werd Trui vrijgelaten. Haar broer Joop Hahn overleefde het kamp te Jever, een bijkamp van

concentratiekamp Neuengamme. Hij wist enkele weken voor de bevrijding te ontsnappen en kwam na vele omzwervingen op 1 april 1945 in Vries aan. Trui en Joop hebben na de oorlog de pianohandel van hun vader voortgezet. In 1995 werd een herdenkingsdienst gehouden in de hervormde kerk te Vries. De voorganger benoemde tijdens een bombastische herdenkingsdienst de namen van alle concentratiekampen, maar vergat concentratiekamp Neuengamme. Uitgerekend het kamp waar Albert Hahn, Gepko Hahn en dominee Van Enk uit Vries wreed om het leven zijn gekomen.

Neuengamme

Zoals gezegd, Albert Hahn en ds. Van Enk werden eind 1944 opgepakt, maar maakten geen deel uit van de afgevoerde groep waartoe Albert Roelf Bos en Joop Hahn in 1944 wel behoorden. Albert Hahn en Van Enk werden op 16 januari 1945 vanuit Groningen op transport gezet, een transport waar ook Willem Aten uit Sappemeer deel van uitmaakte. Jan Kornelis Norg uit Harlingen deed veel onderzoek naar het transport van 16 januari 1945 en publiceerde in 2011 zijn onderzoeksverslag. Op de 16e werd een groep van 110 gevangenen op transport gesteld naar KZ Neuengamme. Het ging om tewerkgestelden en om gestraften met een 'TORSPPERRE'. In Groningen had Robert Lehnhoff 'de beul van Groningen' een rood kruisje gezet achter namen van mannen die een armband moesten dragen met daarop de tekst torsperre. Albert Hahn en Willem Aten behoorden tot de ca. 70 mannen met een torsperre. Deze mannen mochten in Neuengamme niet buiten de poort komen, droegen een witte band met daarop de naam 'Torsperre'

en hun hoofden waren voor de helft kaal geschoren. Dat dit de kenmerken waren van de ‘Todeskandidaten’ in Neuengamme, dat beseften de mannen toen nog niet. Mannen met een torsperre moesten in Neuengamme ten minste tweemaal per dag op een apart appel verschijnen, die extra lang duurde en gepaard ging met veel mishandelingen. Ds. Van Enk behoorde tot de groep mannen met een blauw kruisje en kon in Neuengamme worden ingezet om te werken. Willem Aten overleed op 10 maart 1945 door ophanging in dat kamp en werd daarna gecremeerd. Dat lot trof ook Albert Hahn, hij overleed daar op 17 februari 1945. Van Enk moest werken in Dessauer Ufer, een subkamp van concentratiekamp Neuengamme, gelegen in de haven van Hamburg (Veddel). Gevangenen werden daar ingezet bij het opruimen van puin en bij bouwen in het havengebied van Hamburg. Ds. Van Enk overleed op 12 februari 1945 door uitputting in de ziekenboeg van het concentratiekamp en werd nadien begraven op begraafplaats Ohlsdorf. Na een oproep in juni 1945, in vrijwel alle kranten, bereikten Trui Hahn en mevrouw Van Enk-Redert dat ds. Van Enk in 1951 te Vries kon worden herbegraven. Albert Hahn en zijn zoon Gepko werden in Neuengamme gecremeerd.

De 110 mannen die met het ‘dodentransport’ op 16 januari 1945 vanuit Groningen werden afgevoerd naar concentratiekamp Neuengamme overleefden de oorlog niet. Neuengamme was in gebruik vanaf 13 december 1938, aanvankelijk als dependance van Sachsenhausen. Vanaf juni 1940 was Neuengamme een zelfstandig concentratiekamp, met zeer veel zogenaamde buitenkampen

verspreid door Noord-Duitsland. In Neuengamme hebben ongeveer 106.000 personen van vele nationaliteiten gevangen gezeten, waarvan er meer dan 42.900 om het leven kwamen. In het ‘Digitaal Monument voor de slachtoffers van concentratiekamp Neuengamme’ staan veertien mannen die in Hoogezand of Sappemeer geboren zijn. In het boek ‘Hoogezand Sappemeer tijdens de Tweede Wereldoorlog’ benoemt auteur Klaas Bos drie van hen, te weten: Kornelis Hundt, Willem Aten en Koeno Op ’t Zand.

De hel Neuengamme overleefd De 15 mannen uit Vries die in december 1944 werden afgevoerd naar Jever hebben allen dit bijkamp van Neuengamme overleefd. Maar Johannes Derk Bruins, secretaris van de gemeente Sappemeer, overleefde de hel Neuengamme. Hij zat van 27 januari 1945 tot 17 maart 1945 eerst gevangen in Groningen en vanaf 19 maart 1945 in concentratiekamp Neuengamme. Op het laatst van de oorlog werd hij samen met duizenden andere gevangenen verplaatst naar de schepen: Athen, Cap Arcona en de Thielbek in de Lubecker Bocht. Die schepen werden getroffen

door geallieerde bommen en 7000 tot 8000 mensen overleefden deze brandende hel niet. J.D. Bruins heeft zijn indringende belevenissen al in 1945 beschreven in het boek ‘Naar het land van de misdaad’. Hij en Gerardus (Gerard) Boekhoven overleefden de hel Neuengamme en de hel in de Lubecker Bocht. Boekhoven (1909-2002) werd gearresteerd in januari 1945 als lid van verzetsgroep De Groot en zat vanaf 18 maart 1945, met een torsperre, gevangen in Neuengamme. Gerard Boekhoven ontving in 1949 het Verzetsherdenkingskruis voor bijzondere verdiensten. Hij was van 1958 tot 1974 burgemeester van de gemeente Hoogezand-Sappemeer en werd benoemd tot ereburger van die gemeente.

Albert Roelf Bos

Voor Albert Roelf Bos was tussen Onnen en Foxhol uit de trein springen geen onlogische plek, want het was nabij plaatsen waar familie en bekenden van hem woonden. Na zijn sprong koos hij ervoor om naar bekenden in Haren te gaan, daar dook hij onder tot het einde van de oorlog. Albert Roelf Bos werd op 7 augustus 1905 te Sappemeer geboren als zoon van spekslager Jakob Bos

Noorderstraat A97 te Sappemeer met voor de slagerij van L>R: twee personeelsleden, Jakob Bos, Roelf Bos, Albert Roelf Bos (rechts),

en Harmke Dijkema. Albert Roelf werd als tweede kind geboren in een gezin waarin negen kinderen werden geboren. Zijn opa, Roelf Bos (1845-1905), begon in 1822 de slagerij in het pand A97 te Sappemeer. In 1890 nam zijn broer Jakob Bos de slagerij over, maar die besloot in 1893 te emigreren naar Michigan, USA. In dat jaar nam Jakob Bos, de vader van Albert Roelf, de slagerij over, maar in 1919 stopte hij als slager. Hij verhuisde met vrouw en vijf kinderen van A97 in Sappemeer naar de Taarloseweg in Vries (Drenthe) en werd daar boer. Tussen 1911 en 1918 zijn hun laatste vier kinderen overleden. Personeel van slager Jakob Bos woonde in bij de familie op A97. De familie Bos waren destijds de burens van Otto Felix met zijn rijwielhandel/smederij. A97 werd later omgenummerd tot Noorderstraat 197. Voor zover bekend wonen er geen nazaten meer in Hoogezand en Sappemeer van spekslager Roelf Bos (1845-1905) en Lammechien Alberthoma (1835-1901). In 1935 huwde

Albert Roelf Bos (1905-1994 en Albertje Koops (1906-1984) met dochter Klasiena (1941)

Albert R. Bos en Albertje Koops

Albert Roelf Bos daar met Albertje Koops en ging wonen aan Kanaaldijk 19 te Vries. Daar werden tussen 1939 en 1946 vijf kinderen geboren. De eerste drie overleden kort na de geboorte.

Noorderstraat 197.

Bronnen:
Met dank aan mijn bronnen: Frits Stol uit Oldehove, Martha Kroes-Bos uit Nijeveen, Klasien

Bos uit Vries, Jaap en Egbertje Koeke uit Vries, kleinzoon Arend Hahn uit Gasselte, zoon van Wim van Enk uit Hattem, kleinzoon Hahn, Albert Gramsbergen uit Usquert, kleinzoon Hahn, Sep Wiersema uit Groningen en Popko Kuiper, emeritus predikant en auteur uit Leiden.

Verder maakte ik dankbaar gebruik van het boek 'De knokploeg Noord Drenthe' van Simon Schoon en van de volgende bronnen: Historisch Archief Midden-Groningen, NIOD, Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, Drents Archief, Groninger Archieven, Oorlogsgravenstichting.nl, Wikipedia.nl, Delpher.nl en Vriendenkring-neuengamme.nl.

Parkstraat met links bar Avenue, vroeger rijwielhandel Felix

OPERATIE DYNAMO

In 2023 verzorgde Goff Miedema, oud-directeur van Voor Anker, een drukbezochte diaprojectie bij de historische scheepswerf Woldhuis in Sappemeer.

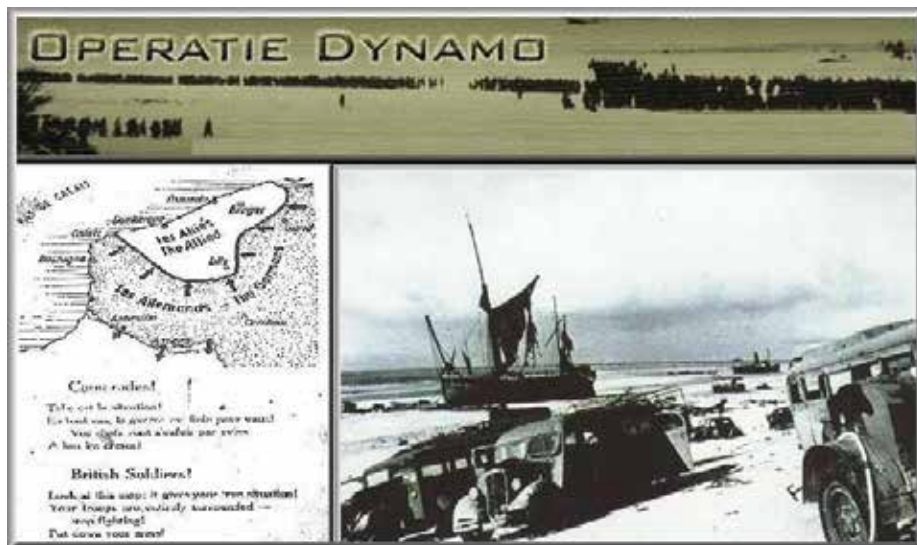
In het eerste deel vertelde hij het verhaal over coasters die gebouwd waren in Hoogezand en ingezet werden bij 'Operatie Dynamo' in 1940 te Duinkerken en De Panne. Aansluitend vertelde hij over de schepen die tijdens WO2 werden gebouwd voor de Duitsers. Dit betrof landingsvaartuigen, kanonneerbotten en mijnenleggers. In dit artikel zoomt hij vooral in op 'Operatie Dynamo'.

Op de vlucht bij inval Duitsers
In 1940 zijn veel Nederlandse schepen gevlucht naar Engeland voor de binnenvallende Duitse legers. Onder hen tientallen Groninger kustvaarders.

Ongeveer 1000 Nederlanders slaagden erin aan boord van vertrekkende schepen te komen. Een aantal schepen is afgeladen met wanhopige vluchtelingen. Zij varen op 14 mei 1940 met honderden Joden aan boord de haven van IJmuiden uit.

Vlak na hun vertrek wordt de haven versperd door een tot zinken gebracht schip.

Eenmaal op zee nemen Duitse vliegtuigen de schepen onder vuur. Hoewel ze dwars door de mijnevelden zijn gevaren, bereiken ze gelukkig veilig Engeland.

Gevorderd in nieuwe thuishaven
Rond 200 Nederlandse kustvaarders kregen Engeland als nieuwe thuishaven. Daarvan werden 40 schepen door de Royal Navy gevorderd om eind mei 1940 ingezet te worden voor de evacuatie van Britse en Franse troepen uit Duinkerken. De gevorderde coasters werden gebouwd op Groningse werven of hadden een Groningse eigenaar. De schepen gingen onder Brits commando helpen bij de evacuatie. Ze brachten rond drieëntwintigdui-

In totaal werden bijna 340.000 soldaten overgezet. Kustvaarders, van goed 30 meter lang, hadden soms honderden soldaten aan boord en brachten 22.698 man in veiligheid.

Na beëindiging van de operatie kregen schippers en de bemanning veel lof toegezwaaid. Na afloop van de operaties werden de Nederlandse schepen weer in beheer gegeven aan de NSTC, 'Netherlands Shipping and Trading Committee', opgericht 12 mei 1940.

De heldhaftige evacuatie van de Britse troepen uit Duinkerken in Mei 1940

Groninger coasters betrokken bij het 'Wonder van Duinkerken'

zend militairen naar Engeland en werden later ook nog ingezet bij de evacuatie van troepen uit Le Havre. In de nacht van 27 op 28 mei vaart een vloot van de meest uiteenlopende scheepstypen naar de ingesloten legers. Samen evacueren de veertig kustvaarders ruim 22.000 manschappen, voornamelijk Britten en Fransen.

Zeven schepen gingen verloren. De in Hoogezand gebouwde schepen hebben ruim 8000 man gered. Het betrof de volgende coasters:

Aegir	redde 858 man
en maakte zesmaal de overtocht	
Alice	redde 35 man
ging met veel voedsel verloren tijdens operatie	

Antje	redde 450 man
Atlantic	redde 590 man
Bart	redde 430 man
Bornrif	redde 146 man
4 juni laatste terugtocht	
Doggersbank	redde 1200 man
Fredanja	redde 850 man
Gorecht	redde 47 man
Hondsrug	redde 1455 man
4 juni bij laatste terugtocht	
Horst	redde 1150 man
werd door Duits vliegtuig tot zinken gebracht	
Java	redde 469 man
Jutland	redde 505 man
Kaap Falga	redde 5 man
Lark	redde 500 man
Lena	redde 996 man
gezonken	
Pacific	redde 945 man
deed ook mee aan Operatie Cycle	
Patria	redde 1400 man
Pascholl	redde 695 man
Rian	redde 2542 man
met kapitein D. Buining	
Sursum Corda	redde 370 man
in Duinkerke vergaan bij nieuwe poging	
Tilly	redde 602 man
Twente	redde 1139 man
Zeus	redde 601 man

tend 25 foto's van in Hoogezand gebouwde schepen, voorzien van informatie over de bouwer, de eigenaar en de rol die het schip speelde tijdens Operatie Dynamo en Cycle.

Scheepsbouw belangrijk voor de bezetter

Tijdens de Tweede Wereldoorlog lag de scheepsbouw vrijwel stil, maar elf werven uit Hoogezand werden ingezet om te produceren voor de Duitse wapenindustrie.

In mei 1940 waren diverse schepen in aanbouw voor de Koninklijke Marine. Deze werden afgebouwd voor de Kriegsmarine.

Op 4 juni 1940 werd het "Protokol-Von Schrötter" gesloten, waarbij scheepswerven, machinefabrieken enz. zich lieten inschakelen als toeleveranciers van de overbezette Duitse industrie.

In de zomer van 1940 werden door de diverse Nederlandse werven honderden binnenvaartschepen omgebouwd tot landingsvaartuigen voor de Duitse invasie in Engeland, 'Operatie Seelöwe'.

Duitsers. Volgens onderzoeker/ auteur Jac. J. Baart werden in Nederland 193 schepen gebouwd voor de Duitsers, waarvan ruim dertig in Hoogezand. In oktober 1945 werd bij enkele werven door het militair gezag ir. D.H. Botje een bestuurder aangesteld.

In 1948 moesten zeventien personen van de betrokken scheepswerven voor het hekje verschijnen en moesten ze verantwoording afleggen voor het Groninger Tribunaal. Allen werden geconfronteerd met een verbeurdverklaring variërend van 100 tot 10.000 gulden.

Info: Het Tribunaal Groningen was een rechtscollege binnen de Bijzondere Rechtspleging dat was ingesteld om de minder zware gevallen van collaboratie te behandelen. Tribunalen waren bevoegd om maximaal 10 jaar gevangenisstraf op te leggen.

Operatie Seelöwe

Voor "Operation Seelöwe", de geplande maar nooit uitgevoerde

Van de in Hoogezand gebouwde schepen gingen Alice, Delena, Horst en Sursum Corda verloren. Een aantal Nederlandse kustvaarders werd na Duinkerken ook ingezet bij Operatie Cycle, voor evacuatie van een deel van het Britse leger bij Le Havre. Aanslui-

In het jaar 1943 werd 14% van scheeps-nieuwbouw voor Duitsland geleverd door Nederlandse werven. In totaal stonden in Nederland 85 scheepswerven en 24 machine- en apparatenfabrieken met in totaal 55.000 man personeel ter beschikking van de

invasie van Engeland, werden achthonderd Nederlandse binnenvaartschepen gevorderd. Slechts tweehonderd schepen keerden terug naar hun rechtmatige eigenaren. Doel was 'koppen' van schepen, binnenvaarschip vermaaken tot landingsvaartuig.

Tilly

Bouwer: Gebr. Bodewes Martenshoek
Gered: 602 personen geëvacueerd uit Duinkerken

Aegir (1940)

Bouwer: G. Bodewes, Martenshoek
Gered: 858 personen. Maakte zes oversteken.

Op 1 juni 1940 werd torpedoboot HMS Havant door twee bommen getroffen. De Havant had eerder 500 man overgenomen van de beschadigde jager HMS Ivanhoe. De Aegir nam het grootste deel van de bemanning over.

1958 gekapseisd bij Esbjerg

Antje

ANTJE (1938)

Bouwer: J.W. Boerma Martenshoek
Eigenaar: 1938-1940 F. Blaauw, Zuidbroek / Hansweert.
Gered: 450 personen uit Duinkerken.

Op 7 september 1940 tijdens bombardement op Londen in brand geraakt en gezonken. Op 24 september geborgen en verkocht aan Strovill J. Livanos en Griekse regering te Londen. Op 28 september 1942 gezonken in baai Loch Ewe (Schotland) na lekkage in machinekamer.

Alice

ALICE (1939)

Bouwer: Van der Werffts Scheepsbouw, Westerbroek
Gered: Vertrok 12 mei met 35 vluchtelingen naar Poole, Engeland

Op 22 mei werd ze ingezet om deel te nemen aan Operatie Dynamo toen ze nog in Poole lag. Op 27 mei pikte ze uit zee een vlieger op van neergeschoten Hurricane. Op 28 mei 1940 raakt ze zwaar beschadigd tijdens luchtaanval bij La Panne toen ze geallieerde soldaten vanaf strand aan boord nam.

De Alice was geladen met melk, kaas, boter, corned beef, rum en whisky en werd geplunderd door Duitsers. In december 1942 werd het wrak door de Duitsers opgeblazen

Jutland 1937

Jutland

Bouwer: N.V. Noord-Nederlandsche Scheepswerven Groningen
Eigenaar: J. Kuipers Groningen, (beheer bij Wagenborg)
Gered: 505 personen geëvacueerd uit Duinkerken.

Op 9 juni nam ze deel aan Operatie Cycle de evacuatie uit Le Havre. Op 24-05-1943 door schuivende lading steenkool gekapseisd en verloren gegaan.

Lena

Bouwer: Gebr. Bodewes Martenshoek
Gered: 996 personen geëvacueerd uit Duinkerken.

Op 3 juni liep de Lena de buitenhaven van Duinkerken binnen waar ze aan de grond liep. Pogingen haar vlot te trekken mislukten en op 4 juni werd Lena verlaten en viel in Duitse handen. In 1945 werd ze terug gevonden in St. Aubin, Jersey waarna ze terug keerde bij haar eigenaar.

Op 02-11-1962 gestrand bij Bakonic Brigs Rocks, gebroken en verloren.

Twente

Bouwer: N.V. Noord-Nederlandsche Scheepswerven Groningen
Eigenaar: H.J. Timmer, Groningen
Gered: 1139 personen geëvacueerd uit Duinkerken.

Op 29 mei werd HMS Gracie Fields, met 750 man aan boord, midscheeps getroffen door een bom. De Twente kwam snel langs en nam zoveel mogelijk opvarenden aan boord. Aan andere zijde kwam de Jutland langs met al 295 Franse soldaten aan boord. Ze nam een deel van de opvarenden over. Op 12 juni 1940 werd de Twente bij evacuatie van Le Havre door Duits luchtaanval tot zinken gebracht.

Sursum Corda

Bouwer: J. J. Pattje & Zn. Waterhuizen
Eigenaar: F. Drijfhout Hoogezand.
Gered: 370 personen geëvacueerd uit Duinkerken

Liep aan de grond tijdens het overbrengen van soldaten naar HMS mijnenveger Fitzroy. Ondanks pogingen van de Hebe II haar vlot te krijgen moest ze achter blijven bij Duinkerken.

Door Duitsers vlot gebracht en hersteld. In mei 1945 werd ze terug gevonden als Magda II in Altona en in november teruggehaald naar Delfzijl.

Bronnen

Arendnet scheepvaart, door Wiilem van Voorst
 Stichting Maritiem-Historische Data-bank
 Hastings Fishermen's Museum
 The Association of Dunkirk Little Ships

Vereniging 'De Binnenvaart'
 Groninger Archieven
 Historisch Archief Midden-Groningen
 Boek J.G. Bröerken van Simon Marrink
 Boek Hoogezand-Sappemeer tijdens de Tweede Wereldoorlog van K.G. Bos

Pluustergoud
 Museum 40-45 Kolham – Maandblad 'Terugblik'
 Oorlogsgravenstichting
 Wikipedia.nl
 Delpher.nl

JANTJE WOLDENDORP, EEN VERGETEN VERZETSVROUW?

Goff Miedema

In oktober 2024 probeerde ik met een artikel in kranten meer informatie te vinden over Jantje Woldendorp.

De oproep plaatste ik, omdat haar naam vermeld stond in een proces-verbaal dat in mijn bezit was en onderdeel was van mijn onderzoek naar Vries tijdens WO2. In dat onderzoek was ik ook al gestuit op de namen van wijnhandel Mulder en slager Albert Roelf Bos uit Sappemeer.

Over hen schreef ik in het andere artikel in deze Pluistergoud. Maar in dat artikel kon ik nog niet uitvoerig schrijven over Jantje Woldendorp als koerierster tijdens WO2. Maar gelukkig kan ik in dit aanvullende artikel iets meer over haar vertellen. Want uit ontvangen reacties en uit mijn digitale onderzoek is gebleken dat Jantje Woldendorp tijdens WO2 meer deed dan alleen maar het verspreiden van het illegale blaadje 'Doorgeven'.

Jantje is een dochter van bakker Jan Woldendorp en Fokkiena Kroeze uit Sappemeer. Zij werkte destijds thuis en op kantoor bij wijnhandel Mulder in Sappemeer. Ze volgde daarvoor een 4-jarige opleiding aan de Handelsavondschool.

Doorgeven

Door haar werkzaamheden voor Mulder kwam ze ook in contact

Het gezin Woldendorp

Jantje, gereformeerde school Sappemeer.

met het illegale verzetswerk, zoals het distribueren van verzetsblaadjes die vanuit Zuidbroek ook in Sappemeer moest worden doorgegeven. Ook bracht ze wel eens, net als Jacob Bos uit Sappe

meer, het door Geert Veldhuizen geschreven buitenlands nieuws naar Zuidbroek. Daar maakte ze kennis met de gebroeders Antonides, ofwel de 'Gebr. van der Wal', de schuilnaam van de broers Hielke en Berend Antonides. De gebroeders Antonides maakten de door te geven berichten op verzoek van Jacob Bruggema uit Veendam. Hij was de man die al vroeg was begonnen met het uitbrengen en verspreiden van schriftelijke berichten en waarschuwingen over plannen van de bezetter. De broers Antonides kregen bij het maken van door te geven berichten veel steun van hun ouders, broers en zussen. Onder hen zus Boukje; ook zij was werkzaam als koerierster en zorgde tevens voor de verspreiding van illegale berichten.

Uit mijn onderzoek blijkt dat Jantje Woldendorp diverse contacten had binnen het verzet in Groningen en Drenthe en dat ze meer deed dan alleen het verspreiden van het verzetsblaadje dat moest worden doorgegeven. Zo bracht Jantje op 15 september 1944 op verzoek van verzetsman Pieter Sneeuw uit Veendam documenten naar verzetsman Klaas Bouma in Groningen. Maar bij het huis van Klaas Bouma werd ze gearresteerd en overgebracht naar het Scholtenshuis. Het bericht dat ze was gearresteerd was spoedig bekend binnen verzetskringen, zo ook bij koerierster Trui Hahn uit Vries. In het eerder genoemde proces-verbaal stond dat Trui moest onderduiken, omdat Jantje Woldendorp was opgepakt. Ver

Jantje Parkstraat 45 (nu 141)

zetsvrouw Trui Hahn dook voor korte tijd onder in het onderduikershol nabij Anloo. De plek waar ook haar verloofde Gerard Oosting uit Zuidlaren en verzetsman Jacob Bruggema uit Veendam ondergedoken hebben gezeten. Jantje werkte als koerierster heel nauw samen met Jacob Bruggema en het valt daarom niet uit te sluiten dat Jantje ook contact met hem onderhield toen hij in Anloo ondergedoken zat. In het onderduikershol te Anloo hebben velen ondergedoken gezeten, zo valt te lezen in het boek 'Vergeten verzetshelden' van Jan Benjamins & Joke A. Palte. Nadat Jacob Bruggema in 1944 werd gearresteerd, werd 'Doorgeven' dankzij Huib Ottevanger van Trouw een

'Trouw-bulletin'. Familie Antonides Mijn artikel in kranten leverde ook een reactie op van een zoon van Jantje Woldendorp en Hielke Antonides. Hij vertelde dat het zijn vader was geweest die het blaadje 'Doorgeven', dat Bruggema was

begonnen, had getypt, gestencild en via een illegaal netwerk had laten verspreiden. Bij een bezoek aan hem kwamen de 105 originele verzetsblaadjes op tafel die door zijn vader, samen met andere familieleden, waren gemaakt tussen

het door mij samengestelde boek 'DOORGEVEN'. In dat boek heb ik niet geschreven over de dilemma's van de familie Antonides, want vader Antonides was voor zijn inkomen afhankelijk van de Nederlandse Spoorwegen. Een organisatie die samenwerkte met de bezetter om in- en uitgaande transporten mogelijk te maken. Moeder Antonides zei in 1940, toen ze materieel en manschappen het land zag binnenkomen: 'Die krijg je er niet zomaar weer uit'. Vader Antonides hing zijn NS-pet voorgoed aan de kapstok bij de inval op 6 juni 1944 van de geallieerden in Normandië, want daarbij waren twee zoons betrokken die voor de oorlog naar Canada waren geëmigreerd.

Onderduikershol Anloo

Jacob Bruggema

1943 en 1945. Uit de gebundelde versie van de verzetsblaadjes bleek al snel hoe belangrijk Jacob Bruggema en verzetsman Reint Dijkema waren geweest voor het verzetswerk, waar de familie Antonides en Jantje Woldendorp bij betrokken raakten. De gebundelde versie van de originele door te geven berichten is inmiddels ondergebracht bij het gemeentelijk archief van de gemeente Midden-Groningen. Dit wel, nadat alle blaadjes waren gescand en een plekje hadden gekregen in

De zoons waren toegetreden tot de 'Irene Brigade' en wilden een bijdrage leveren aan het bevrijden van Nederland. Toen ze Nederland hadden bereikt, kwam zoon Jelte om. Hij stierf op 15 november 1944 te Schore in Zeeland en werd aldaar begraven. Hij werd later herbegraven te Zuidbroek.

Familie Woldendorp

In het boek 'DOORGEVEN' heb ik ook niet het verhaal opgenomen over Jantje Woldendorp. Haar verhaal en dat van andere on-

bekend gebleven vrouwen in het verzet moet later nog eens worden verteld.

Jantje Woldendorp en Hielke Antonides leerden elkaar kennen tijdens het verzetswerk en in 1945 trouwden Jantje en Hielke te Sappemeer. Hun huwelijk werd daar kerkelijk bevestigd door ds. Wim Tom, een gereformeerde predikant die zelf onderdak had geboden aan (Joodse) onderduikers. Door het krantenartikel kwam ik ook in contact met nazaten en bekenden van Jantje's broer, Jan Woldendorp, destijds kruidenier (Spar/Sperwer) te Hoogezand. Dit betrof een zoon, een naoorlogse werknemster en een zoon van werknemer Henk Boswijk. Tijdens de oorlog verbleef Henk Boswijk veel in huis bij Jan Woldendorp en zijn gezin. Hij hielp bij het bezorgen van boodschappen. In de grote tassen aan het stuur was vast wel plek voor enkele exemplaren van het illegale blaadje 'Doorgeven'. De familie Boswijk is nauw verbonden met de geschiedenis van Sappemeer. De heg langs een doorgaand pad links van de winkel van Jan Wol

Jan Woldendorp

dendorp werd door het verzet gebruikt als plek waarin briefjes werden achtergelaten voor anderen in het verzet. De kruidenierswinkel van Jan Woldendorp, destijds aan Hoofdstraat 30 te Hoogezand, was tijdens de Tweede Wereldoorlog de plek waar lokale verzetsmensen in-

formatie uitwisselden. Dit betrof o.a. Jan Sangers, Fokko Boelens en Geert Veldhuis. De laatste moest stoppen met het schrijven van buitenlands nieuws voor het verzetsblaadje 'Doorgeven', nadat Jan Sangers, Jan Huitzing en Meint Veninga waren opgepakt en doodgeschoten.

Verzetsnetwerk

In het voorgaande komen diverse namen voor van mensen die actief waren in het verzet, allemaal mensen die deel uitmaakten van een verzetsnetwerk waar ook Jantje Woldendorp en Hielke Antonides deel van uitmaakten. Naast al deze contacten had Jantje Woldendorp ook contact met Niesjen Hoving uit Kropswolde. Ze werden beide vanuit het Scholtenshuis overgeplaatst naar het werkkamp voor vrouwen te Farmsum. Aan het eind van de oorlog wisten ze daaruit samen vrij te komen en bleven nadien een leven lang contact met elkaar houden. Niesjen Hoving werkte tussen 1942 en 1946 als onderwijzeres en dominee te Kropswolde.

Scholtenshuis

Jantje Woldendorp had documenten bij zich toen ze gevangen werd gezet in het Scholtenshuis. Op een onbewaakt moment heeft ze die documenten onder haar kleren vandaan gehaald en verstopt onder het vloerkleed op de zolder van het Scholtenshuis. In het Scholtenshuis verbleef ze enkele dagen gelijktijdig met verzetsman Klaas Bouma en hebben ze samen korte tijd in een ruimte doorgebracht. Voor Klaas Bouma was dat voldoende om daar op 21 september 1944 een portrettekening te maken van Jantje. Zij schreef achter op de tekening:

'Voor mijn moeder. De Heere zal voorzien. Blijft dapper. Een kus voor allemaal. Jantje.'

Winkel Jan Woldendorp Hoofdstraat 30

Hoe het gelukt is om de verstopte documenten en de tekening uit het Scholtenhuis te krijgen, is nog een raadsel. Wel is bekend dat de documenten niet door de Duitsers werden gevonden en dat de tekening kon worden afgeleverd bij de familie Woldendorp op Parkstraat 45 (nu 141) te Sappemeer.

Jantje Woldendorp 21-09-1944

Scholtenhuis (rechts)

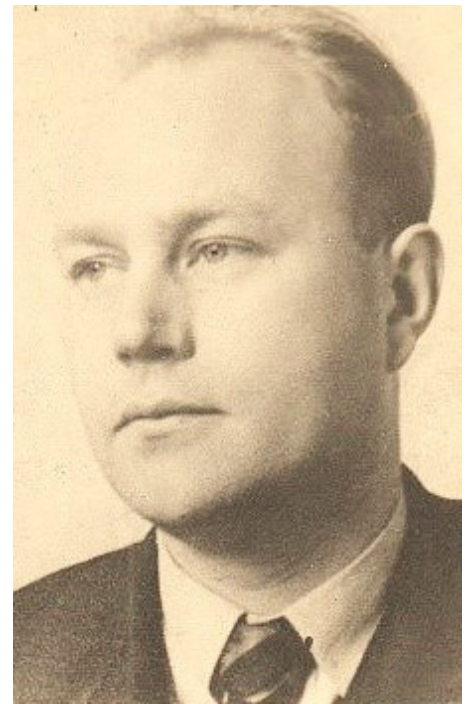
Alle eer aan hen die het niet overleefden. Jantje stond in het verzet ook bekend als 'Lange of Zwarte Jantje'. Na de oorlog waren Jantje en Hielke van mening dat het niet moest gaan over hoe zij de oorlog hadden overleefd, maar dat alle eer moest uitgaan naar hen die de oorlog niet hebben overleefd. Zo

bleef tachtig jaar lang het verhaal van Jantje Woldendorp onbekend en ging inderdaad alle eer uit naar de mannen uit het netwerk van Jantje en Hielke, mannen die te Hoogezand, Westerbork en Vught werden doodgeschoten, zijnde: Jan Sangers, Jan Huitzing, Meint Veninga, Jacob Bruggema, Pieter Sneeuw, Reint Dijkema, Klaas Bouma en Gerard Oosting.

Met dank aan

Met dank aan allen die reageerden op het artikel in de krant en aan hen die mijn vragen voorzagen van antwoorden. Want dankzij velen werd het mogelijk om tachtig jaar later aandacht te besteden aan een oorlogsverhaal dat zich vooral afspeelde in de gemeente Midden-Groningen. Een verzetsverhaal waarin Jantje Woldendorp, Jan Woldendorp, Hielke Antonides en anderen uit het lokale verzet een belangrijke rol vervulden. Het werd voor mij een onderzoek met een mooie bonus: de herontdekking van de gebundelde verzetsblaadjes 'DOORGEVEN'.

Het was voor mij een eer om hun verhalen tachtig jaar later te mogen optekenen en te kunnen doorgeven.

Klaas Bouma

Bronnen

Jan A. Blaak uit Appingedam, Bram Blaak uit Sappemeer, Ginie Pranger-Gruisinga uit Nijkerk, Gerrit de Vries uit Hoogezand, Sake Antonides uit Assen, Sjoerd Woldendorp uit Assen, Sonja van der Groot-Dresselhuis uit Roden, Taede Smedes van het gemeentelijk archief Midden-Groningen, scriba PKN-kerk Midden-Groningen, Wim Rozema van de Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer, Derk Boswijk lid Tweede Kamer, Wibo Boswijk uit Brunssum, Pim Boswijk uit Uithoorn, OVCG te Groningen, Nationaal Archief, Richard van der Velde van www.prinsesirenebrigade.nl en Jan Willem van Bruggen uit Eelde (Ool Eel).

De afbeelding van het Onderduikershol is een tekening van Kor Feringa, die hij maakte voor het boek 'Vergeten verzetshelden' van Jan en Joke Benjamins.

HERINNERINGEN VAN HENK RUGGE AAN DE TWEEDE WERELDOORLOG EN DE BEVRIJDING

"K Bin aan Laangewieke geboren. k Was der wel bie mer k wait der niks meer van. En nou woon k al sikkam 90 jaar op Winkelhoek."

Interview: Okkie Smit

Hendrik Harm Rugge werd op 4 september 1935 in Sappemeer aan de Langewijk geboren. Aan de "stille kant" die gewoonlijk "Bok-

keloan" genoemd werd. In mei 1936 verhuisde het gezin (vader, moeder, dochter Roelie en zoon Henk) naar de Winkelhoek, eveneens in Sappemeer. Henk is daar altijd blijven wonen in het ouderlijk huis. Hij woont er nog en maakte daar ook de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding mee. Zijn vroegste herinnering aan die periode wordt gevormd door een gesprekje dat de jeugdige Henkie met de buurvrouw had. Zij was de ramen aan het zemen en merkte op: "joa, mien jong, zai bloazen de bruggen op". Gedurende het gesprek viel het Henk op dat de buurvrouw ongerust over de situatie bleek en zelfs tranen in haar ogen kreeg. Het donderend geluid van het opblazen van de bruggen was duidelijk te horen. Evenals geveerschoten uit de verte. Het was al gauw duidelijk dat het opblazen van bruggen over het "oude" Winschoterdiep weinig resultaat had. Korte tijd later zag Henkie al Duitse soldaten door de straten lopen. Ook nam hij een kijkje bij Duitsers die op het Achterdiep schietoefeningen hielden. Henk herinnert zich nog dat die Duitsers soms ook schoten in woonwijken. Dan marcheerden zij door de straten en moesten zich plotse-ling op de weg laten vallen om te

Henk Rugge (coll. Wim Rozema)

schieten. De fanatieke Duitse officieren ("de hoge omes") keken er streng op toe dat de soms wat minder overtuigd ogende gewone soldaten onmiddellijk de bevelen opvolgden. "Ach ja, die soldaten waren ook maar gewone, jonge jongens, maar die moesten zich direct laten vallen, al was het in de paardenpoep". Dat lag toen gewoon op straat want veel transport ging destijds nog met paard en wagen".

Gedurende de oorlog was het nieuwe Winschoterdiep ("t nij knoal"), nog niet klaar. Er was nog maar gegraven tot ongeveer de Knijpslaan in Kolham. Daar lagen grote zandbulten waar Henk, samen met vrienden, kogels en granaathulzen ging zoeken. Toen zijn moeder daarvan hoorde werd hem dat ten strengste verboden want "dat was ja levensgevaarlek!". Veel later kwam het Henk ter ore dat de Duitsers ook in onze regio fabrieken bezetten. De plaatmaterialenfabriek "Nové" bijvoorbeeld werd bezet. Daar hoorde je destijds eigenlijk weinig tot niets over en... de productie ging "gewoon" door... In de oorlogstijd was tabak zeer moeilijk verkrijgbaar. Bewo-

ners van de Winkelhoek besloten daarom tabaksplanten in de tuinen te laten groeien. Dat werden hoge planten met grote bladeren en die moesten om als rookartikel te kunnen functioneren gedroogd worden. Naast huurwoning van de familie Rugge was de borstelfabriek van de familie Lammers gevestigd. Daar konden de bladen, tot groot genoegen van de rokers, gedroogd worden. En in de tijd rookte vrijwel iedere volwassen man en ook vele vrouwen!

In de oorlog had Henkie een prachtige houten slee. Die was gemaakt bij houthandel Maathuis in Sappemeer. Er konden wel 2 á 3 kinderen tegelijk op plaatsnemen. Daarmee ging Henk 's winters op het ijs, op het toen nog voor hun huis gelegen diep. Dit deed hij nabij de brugwachterswoning. (Die brug zou er echter nooit komen, de woning staat nog op de dijk). Dat deed hij ook toen er in Froombosch bij de Langewijk, twee door de Duitsers geraakte vliegtuigen overkwamen. Eén kwam er brandend naar beneden. Henk was er met vriendjes getuige van. "Je kon de bemanningsleden zien zitten!" De jongens werden vanwege de gevaarlijke situatie al gauw weggejaagd...

Henk bezocht de lagere school aan de Stationsweg (tegenwoordig Kees de Haanstraat). Samen met anderen ging hij wel eens kijken bij de passerende "Jodentreinen" naar de vernietigingskampen. Aanvankelijk werd dit door de Duitsers gedoogd. Later werden ze onder bedreiging van een geweer weggejaagd. Hiermee wordt het veranderende karakter van de Duitse bezetting getypeerd. De Duitsers gedroegen zich ge-

durende de eerste oorlogsjaren nog tamelijk coulant. “Je had er weinig last van”. Maar naarmate de tijd verstreek veranderde het karakter van de bezettingsmacht. Met de Jodenvervolgung, de represaille tegen het verzet, de invoering van bonkaarten, het hardhandig optreden tegen anders denkenden, kortom met “de on-vrijheid” toonden de nazi’s hun ware gezicht. Het leven in oorlogstijd kende ook “de ver-duistering”. Dit hield in dat dorpen en steden ’s avonds geheel verduisterd moesten worden. Geen lantaarnpaal of licht vanuit woningen en andere gebouwen mochten de overkomende

Engelse vliegtuigen (onderweg naar Duitsland om daar hun bommen te laten vallen) behulpzaam zijn bij het vinden van de route. ’s Avonds moest het dus echt donker zijn op straat en dat werd bewerkstelligd door ramen en dergelijke zodanig af te dichtten dat er geen licht naar buiten scheen. Op een gegeven moment bleek de werkplaats van machinefabriek “Borgers” (in de volksmond “Börgers”, tegenover de katholieke kerk in Sappemeer) op een avond onvoldoende verduisterd. Er scheen licht naar buiten en dit was aanleiding voor beschietingen door een Engels vliegtuig. De twee naastgelegen kroegen waren vermoedelijk te laag om door de kogels getroffen te worden. Maar de daarnaast gevestigde “Rotterdamse Bank” werd wel geraakt. Henk zijn oom Wolter Kliphuis was daar destijds directeur. Hij was getrouwd met een zus van Henk zijn vader, tante Katrien. Zij woonden in de directeurswoning bij de bank. Zij bleven beiden gespaard maar hun twee inwonende evacués raakten gewond. De één werd licht gewond en de ander liep ernstige verwondingen aan een been op.

In september 1944, daags na Henk zijn verjaardag, overleed diens vader in het Diaconessenhuis in Groningen. Een hele klap voor het gezin want “weduwepensioen e.d.” kenden we toen nog niet. Henk Ruggie kan zich die tijd nog goed herinneren. Onder meer ook vanwege de bombardementen op Emden. De Duitsers hadden daar grote zoeklichten aangebracht, waarmee ze de overvliegende Engelse vliegtuigen probeerden te beschijnen, om ze vervolgens neer te halen. Die enorme lichtbundels kon hij ’s nachts in het donker vanaf de Winkelhoek goed zien. In dat zelfde jaar (1944) kwam er ‘nachts van een zaterdag op zondag een zware bom tot ontploffing op het Achterdiep, recht tegenover de Winkelhoek. Henk herinnert zich dat daarbij veel kassen en rabarberplanten van de daar gevestigde kwekerijen vernield werden. (“Ain van dij kwekers was n NSB’er”). Van heinde en verre kwamen mensen lopend of per fiets een kijkje ter plekke nemen.

De bevrijding

Henk kan zich nog enkele gebeurtenissen rond de bevrijding in april 1945 goed herinneren. Op het Gado terrein in Hoogezand (waar nu de kringloopwinkel aan de Hoofdstraat is gevestigd), verzamelden de Canadese bevrijders zich met hun materieel als jeeps, tanks, carriërs e.d. Ze waren zeer vrijgevig. Deelden blikjes met poeder uit, waarvan je een heerlijke lekkernij kon maken als je die in een pan verwarmde. En... sigaretten! Maar vriendje Ko maakte het duidelijk te bont. Een Canadese soldaat werd door hem bestolen. Hij pakte diens sigaretten af. Toen de Canadees dat door kreeg,

pakte hij Ko, gooide hem over z’n schouder en hield hem boven het Winschoterdiep. Henk en zijn vriendjes vreesden dat Ko in het water gegooid zou worden. Maar dat deed de bevrijder gelukkig niet. En bovendien was het ook een heel onbesuisde actie van Ko. Want de Canadezen waren toch al zeer royaal met uitdelen! Hoewel de Canadese bevrijders in april 1945 al duidelijk aanwezig waren, verschuilden enkele Duitsers zich nog in een schuttersputje nabij de woning van dokter Meihuizen in Sappemeer. Van daaruit schoten zij nog gericht op Canadezen die ophielden in de buurt van het Gado terrein. Henk en zijn vrienden liepen wel degelijk gevaar toen zij zich ophielden bij mastenmakerij Hulsebos (vooraan de Winkelhoek).

Winkelhoek (Foto coll. Henk Ruggie)

Ze lagen min of meer in de vuurlinie van de Duitsers! De Canadezen geloofden het wel. Die schoten al niet meer terug, toch al overtuigd van hun overwinning. Even later zaten enkele leeftijdgenootjes van Henk (de broers Jack en Piet Mulder) boven op een Canadese carrier, bij hotel Struvé. Iedereen was blij en tolereerde de jongens op het militaire voertuig. Totdat men het gevaar van de situatie inzag. Wat zou er gebeuren als één van de kinderen ervan af zou vallen? Het leek de bevrijders daarom maar beter om de jongens van de carrier te tillen...

HERINNERINGEN VAN MARIE KREMER EN EGBERT HOFSTRA AAN DE TWEEDE WERELDOORLOG EN DE BEVRIJDING

Beiden binnen al op leeftijd en wonen naast mekaar in Sint Jozef in Sappemeer. Beiden muiken zai de oorlog en de bevrijden mit. Marie Kremer aan Borgweg in Scharmer en Egbert Hofstra op Traapel.

Interview Okkie Smit

Op verzoek van de redactie van Pluustergoud halen Marie Kremer-Dikkema (geboren aan de Borgweg in Scharmer op 18 maart 1938) en Egbert Hofstra (geboren op 6 januari 1939 in Ter Apel), herinneringen op aan de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding.

Marie Kremer en Egbert Hofstra Foto W.A.H. Rozema

Anno 2025 wonen zij naast elkaar in een appartement in “Sint Jozef” in Sappemeer. Daar leerden zij elkaar kennen en... “het klikte”. Beiden schilderen ze graag en het moet gezegd, ze zijn geen onverdienstelijke amateur-schilders. Veelvuldig komen ze bij elkaar en vaak gaan hun gesprekken over “vrouger”. Zo ook deze keer. Ach, veel herinneringen hebben ze niet aan die tijd maar samen kunnen ze er toch gezellig over keuvelen. En dat doen ze graag. Maar eerst wil Marie nog wel even opmerken dat op de plek waar zij nu woont stond vroeger de kraamkliniek van Sint Jozef. Daar schonk zij in 1963 (nog in het oude gebouw) het leven aan zoon Hendik. Een jaar later, in 1964 beviel zij van Silvia (inmiddels in het nieuwe gebouw). In beide gevallen moest zij verplicht 10 dagen worden opgenomen en mocht ze niet terug naar haar huis in het vlakbij gelegen Kleinemeer. Zo ging dat toen... en nu woont ze op die plek! En dan, in gezelschap van buurman Egbert, komen spontaan meer herinneringen boven.

Marie groeide op in een boerengezin (gemengd bedrijf) bestaande uit vader, moeder en 9 kinderen (4 dochters en 5 zoons). Marie was het 4e kind en net als alle kinderen werd zij al op jonge leeftijd ingezet in zowel het boeren werk (achter de ploeg aardappelen poten bijvoorbeeld) als in de huishouding (helpen bij de was en afwas, schoonmaak werkzaamheden enz.)

In haar jeugd was zij dol op gymnastiek en werd zij lid van de plaatselijke gymnastiekvereniging “Doles”. En zij nam deel aan gymnastiek wedstrijden. Daar had ze veel plezier in misschien legde die hobby wel de basis voor haar voorkomen nu: een nog altijd slanke en lenige vrouw op leeftijd. Graag had Marie na de lagere school nog vervolg onderwijs willen volgen aan de Huishoud

Gezin Dikkema Coll. Marie Kremer)

Boerderij waar Marie opgroeide (coll. Marie Kremer)

school of de ULO. Maar dat kwam er niet van. Er moest op het land en in de huishouding gewerkt worden. Al waren ze nog maar peuters toen de oorlog uitbrak en tijdens de bevrijding waren ze ook nog maar respectievelijk 7 en 6 jaar oud.

De lagere school die Marie bezocht stond in haar woonplaats Scharmer. Om aan de leerplicht te voldoen volgde Marie na de reguliere 6 klassen nog een 7e en 8e klas. Sprekend over haar lagere schooltijd komen bij Marie ook de herinneringen aan de oorlog weer boven, want gedurende haar lagere schooltijd, werd “haar” school in Scharmer geconfisqueerd door de Duitsers. Samen met vele andere kinderen werd zij toen gedwongen om elke dag naar de school in Harkstede te lopen. En weer terug naar huis. De omgeving had al een metamorfose ondergaan. Om de geallieerden te dwarsbomen hadden de Duitsers zogenaamde “tankvallen” gegraven. Dit waren diepe sleuven waar de tanks niet of nauwelijks over konden rijden. Ook de schoolgaande kinderen werden hierdoor gehinderd. Op een van die wandelingen naar school zagen de kinderen zelfs eens een aangeschoten vliegtuig brandend over komen.

De bevrijding in Scharmer

De bevrijding herinnert Marie zich ook nog heel goed. Allereerst zag zij de Canadezen met hun tanks over de Borgweg naderen. Juist op die dag werd er op de boerderij van de familie Dikkema een varken geslacht. De huis-slachter bond, volgens traditie, het dier vast op een “slachtladder” die tegen het stookhok werd geplaatst. Een Canadees die even polshoogte kwam nemen bij de slacht probeerde, waarschijnlijk voor het eerst van zijn leven, om te fietsen. Dat werd geen succesvolle actie! De soldaat reed rechtstreeks de Borgsloot in, maar kon gelukkig op eigen kracht, geholpen door de dorpelingen weer op het droge klimmen. Gesterkt door de oorlogs herinneringen van buurvrouw Marie wil ook Egbert wel enkele herinnering kwijt:

*Wie hebben der nait veel last van had,
voader waarkte veur d oorlog in Duut-
slaand bie boer en doarnoa oock. Veul
Duutsters waren oock tegen de nazi's!
Vot noa de bevrijden kwam n 16 joarege Ter
Oapeler om t leven dou n "Panzerwaust"
veur zien buuk ontplofte. Ik was der bie!*

Egbert herinnert zich april 1945 nog goed. Ter Apel was al bevrijd en samen met een groep (oudere) jongens ging hij kogels en hulzen

zoeken. Dat was al een niet geheel risicoloze actie. Maar nog gevaarlijker werd het toen de jongens de gevonden kogels en hulzen in een vuur gooiden, waardoor ze soms alsnog met een harde knal tot ontploffing kwamen... Maar Egbert kan zich ook nog herinneren dat de groep jongens in Beinsdorp (bij Ter Apel) waarschijnlijk een duitse “Panzerfaust” vonden. Dat is een anti-tankwapen. Een soort voorgeladen terugslagloos kanon met lading. Volgens Egbert hanteerde de 16 jarige Arent Jan Bolt dit wapen en vroeg hij een oom “Zel ik joe ais doodschaiten hiermit?” Oom had waarschijnlijk weinig vertrouwen in de schietkunsten van de jeugdige dorpsgeenoot want hij antoorde bevestigend: “Joa, dou dat mor, jong”. Volgens Egbert verrichte Arent Jant daarna een handeling aan het wapen en viel vervolgens met een enorm gat in zijn buik ter aarde. Hij overleed ter plekke. Hij is begraven in Ter Apel en op zijn graf staat als overlijdensdatum: 23 april 1945. Verschillende mensen hebben nadien vergeefs getracht bovenstaande bevestigd te krijgen.

Zo ook de Hoogezandster Goff Miedema. Hij schreef: “Arent Jan Bolt zou om het leven zijn gekomen na het vinden van een granaat/bom. Deze ontplofte voor zijn buik met de dood als gevolg. Echter, over dit noodlottige ongeval, zo kort na de bevrijding van Ter Apel (12 april 1945), heb ik helaas geen enkele informatie kunnen vinden in oude kranten. Ook heb ik hem niet kunnen traceren als oorlogsslachtoffer... Een andere speurder schrijft:

“De tragische dood van Arent Jan vond plaats na de bevrijding en was maar korte tijd onderwerp van gesprek, de mensen hadden andere zorgen en bezigheden...

HERINNERINGEN VAN DINIE V/D GEEST-HAMMINGA AAN DE TWEEDE WERELDOORLOG

"1 Hailte gezin wer tegen de muur van 1 kaarnhuus zet en deur Duitsers onder schot holden. As de verdwenen bakkers bie ons aantrouwen werden, werden wie alpmoal doodschoten!

Duitsers schoten vanof 1 febricksterrain van Beukemoa op ons as kinder. Zai wollen ons daar nait hebben en wie moffen nait zain wat daar gebeurde!

De Canadezen zjeerden bie ons mit motoren op en van de misbult. Wat n boudel. Mor wie kregen ook kausgum van heur".

Interview Okkie Smit

Gerritdina ("Dinie") Hamminga werd op 6 januari

1936 in Westerbroek geboren. Aan die plaats heeft ze geen actieve herinneringen meer. Het gezin dat uiteindelijk bestond uit vader Trienco Hamminga en moeder Aaltje Huisman en de kinderen Lena, Trijntje, Gerritdina, Derk en Alie verhuisde al gauw naar een boerderij met grote woning in aan de Brugstraat (tegenwoordig Meint Veningastraat) in Martenshoek. Die boerderij waarin opa en oma Huisman eveneens woonden, was eigendom van de familie Beukema (van de strokartonfabriek). De boerderij en de omliggende akkers werden gehuurd voor het gemengd bedrijf van de Hamminga's.

De bouw van een bunker vóór de ouderlijke woning in Martenshoek, is de allereerste herinnering van Dinie aan de oorlog. Volgens haar zaten hierin Nederlandse soldaten die van daaruit een pracht uitzicht hadden. In Oostelijke richting keken zij tot aan hotel Faber en in Westelijke richting konden zij het (scheepvaart)verkeer tot aan de sluis in Martenshoek in de gaten houden. Na de komst van de Duitse bezetters werd Martenshoek een plaats waar veel oorlogshandelingen plaats vonden. De bakkerij van Meint Veninga was gevestigd in de nabijheid

Dinie v.d. Geest - Hamminga (Foto Wim Rozema)

van de ouderlijke woning van Dinie. Zij kan zich nog herinneren dat de onderduikers(o.a. Jan Sangers, Jan Huitzing en Kees de Haan), door de Duitsers werden opgepakt. Dinie zag ze met de handen in de lucht weglopen, achtervolgd door Duitse soldaten die hen onder schot hielden.

Bakker Meint Veninga zou toen al gefusilleerd zijn. Bij de Duitse inval bij de bakkerij wisten 2 personen te ontkomen. Die wilden zich verbergen in de hooiberg van de familie Hamminga. Maar daar werd een stokje voor gestoken. Men was er niet van gediend en achteraf maar goed ook. Want behalve het jongste kind dat in de kindervagen in het voorhuis achter bleef, moesten alle gezinsleden en opa en oma Hamminga zich in een rij naast elkaar opstellen langs de muur van het karnhuis. De Duitsers maakten daarbij duidelijk dat zij allemaal dood geschoten zouden worden indien

de ontsnapte bakkersknechten bij hen zouden worden aangetroffen. De Duitsers onderzochten de hooiberg en de hele omgeving van de Brugstraat. Dinie besepte pas op latere leeftijd welke dreiging er van die traumatische ervaring was uitgegaan.

Ook een andere gebeurtenis uit de oorlog staat haar nog helder voor de geest. Een Joodse familie werd door de Duitsers weggevoerd. Een dochtertje van het Joodse gezin had een speelgoed kindervagen. Terwijl ze opgepakt werden pakte haar moeder die kindervagen af en gaf hem aan Dinie's zus Aaltje. De Duitsers tolereerden het. Gedurende de oorlog zou de boerderij zowel door de Duitsers als door de Canadezen voor huisvesting van soldaten gebruikt worden.

Ook kwam het voor dat de scheepswerven in Martenshoek beschoten werden.

De Hamminga's gebruikten hun kelder dan om daarin te schuilen. Al twijfelt Dinie achteraf aan de veiligheid daarvan... Ook de in de tuin achter de boerderij gegraven kuil waarop ter camouflage grond werd aangebracht, lijkt haar bij nader inzien ook niet "levensreddend" te zijn geweest. De kuil werd dan ook nooit gebruikt en na de oorlog weer dichtgegooid. Dinie meent zich te herinneren dat er in de oorlog ook nog een bom in Martenshoek werd afgeworpen door een vliegtuig in de nabijheid van een school...

Na de oorlog

Voor na de oorlog werd nog vaak gesproken over bekende NSB'ers in Martenshoek. Met name 1 familie genoot in die zin grote bekendheid. Maar Dinie kan zich niet herinneren op welke manier zij zich in de oorlog manifesteerden en hoe daar door anderen op gereageerd werd. Van de bevrijding kan Dinie zich weinig herinneren. Wel weet zij zich te herinneren dat er in de nadagen van de oorlog NSB'ers gevangen werden gehouden in enkele loodsden van kartonfabriek Beukema. Haar vader bracht daar eens eten heen. Het zou bij één keer blijven. "Vader had medelijden met de daar eveneens gevangen gehouden kinderen. En had enorm met hen te doen".

Dinie bezocht de lagere school in Martenshoek en vervolgens de Huishoudschool aan de Kerkstraat in Hoogezand. Van jongs af aan moesten de kinderen meehelpen met het boeren- en huishoudelijk werk. Dat boerenwerk was soms niet naast de deur. Want vader huurde ook weilanden in Scharmer. De jonge Dinie moest dan mee op de fiets om daar de koeien te melken. Na gedane arbeid kreeg zij een juk op de schouders

Luchtfoto van o.a. boerderij Hamminga (zie pijl) (coll. HAMG)

Boerderij Hamminga (coll. HAMG)

met daaraan 2 melkbussen. Die moesten voor aan de weg gezet worden. Zwaar werk. De bussen werden later opgehaald door de melkrijder van de melkfabriek in Slochteren. Toen ze op de Huishoudschool zat, deed Dinie al praktische "huishoudervaring" op bij het echtpaar Beukema dat zelf geen kinderen had. Dinie behaalde haar Huishoudschooldiploma en wilde graag de verzorging in of verpleegster worden. Dat werd gestimuleerd door het echtpaar Beukema. Maar toen Dinie in Groningen

daartoe een opleiding volgde werd zij geconfronteerd met de "Stadse meiden" die bij haar in de klas zaten. Die waren heel anders dan de plattelandsmeisjes waartoe Dinie zichzelf rekende. Nee, met de andere meiden met lipstick op (!) klikte het geheel niet en daarom besloot Dinie te stoppen met de opleiding. Zij kreeg ander werk, trouwde, kreeg 2 kinderen en ging scheiden om vervolgens haar kinderen alleen op te voeden. Anno 2025 woont zij in Woonzorgcentrum "Voor Anker" in Hoogezand.

HERINNERINGEN VAN RENSKE OLDENHUIZING - VAN DIJK AAN DE TWEEDE WERELDOORLOG EN DE BEVRIJDING

As leutje wichtje zag ik de bom vallen. En mien opoe ston aan Middenstraat bie toavel of te wasen. Deur de luchtdrukverplaatsen van dijk bom, slugen bie heur aale roamen in. Opoe zat onder t bloed...

Interview Okkie Smit

Renske van Dijk
werd op 9 juli
1933 in Sappemeer
geboren. Ze groei-

de op aan de Middenstraat bij vader Pieter van Dijk en moeder Annie Hamhuis. Vader werkte bij houthandel Dallinge (later Maathuis). Het was een armoedige tijd en ook bij het gezin Van Dijk “was t gain vetpot!”

Renske kan zich nog goed het begin van de oorlog herinneren: “Het was op een woensdagmiddag en samen met vriendinnetje Grietje Hartman ging ik sintels zoeken in de omgeving van Scholtens’ fabriek. (Die sintel werd gebruik om de kolenkachel mee te stoken, want brandstof was duur). Ik was nog net geen 7 jaar maar kan het me nog herinneren, als de dag van gisteren.

Mijn ouders waren ongerust want ze wisten niet waar wij waren en dus werden wij overal gezocht. In mijn herinnering liepen wij in het veld en plotseling zag ik, voor mijn gevoel, heel langzaam een bom naar beneden komen. Met een enorme knal explodeerde hij. Vlak bij het spoor, want dat was het doel. De spoorbaan moest vernietigd worden om vijandelijk transport onmogelijk te maken.

Of de rails inderdaad beschadigd raakten weet ik niet. Maar het huisje van mijn oma, dat aan de spoorkant van de Middenstraat

Mevr. Renske Oldenhuizing - van Dijk (Foto coll. Wim Rozema)

stond, raakte flink beschadigd.

Alle ramen waren, vermoedelijk door de luchtdruk verplaatsing, stuk. Mijn oma kreeg glassplinters in haar gezicht en zat onder het bloed...

Dat het in de oorlog, maar ook daarvóór al een armoedig bestaan was in Sappemeer, blijkt wel uit het vervolg van Renske haar betoog.

Op een gegeven moment waren mijn (enig paar) schoenen versleten. En hoewel ik als enig kind bij mijn ouders opgroeide, was er geen geld voor nieuwe.

Dus kreeg ik een tweede hands paar, die eerder door Anja Waaijer waren gedragen. Later vond mijn moeder nog een paar oude herenschoenen die ooit aan mijn opa hadden toebehoord. Daarvan maakte een plaatselijke schoenmaker een paar “meisjesschoenen” (tenminste daarvoor gingen zij door).

Net als veel andere “Sapmeesters” kregen wij in de oorlogstijd eten van de gaarkeuken. Die was gevestigd in de Lutherse Kerkstraat, tegenover een kapperszaak. Daar stond een grote kookpot waarin het eten werd gekookt. Daaruit kwam ook ons

middageten. Meester Kampen diende de kost op, vaak bestaande uit stampot kool of rode bieten. Dat was goed te eten.

Maar het belangrijkste was dat mijn moeder niet zelf hoefde te koken, want... brandstof was duur!

En door kant en klare warme maaltijden te halen kon daarop worden bespaard.

Het was een rare tijd, volgens Renske die vervolgd met: "Ik was nog maar een kind en begreep natuurlijk nog niet alles". Alles was op de bon.

Dat gold ook voor klompen. Die konden we afhalen bij het gemeentehuis van Sappemeer (huidige woning van voormalige tandarts Otto Eerelman, naast kledingzaak Londeman). Maar ik was een meisje in de groei en had op een gegeven een moment een nieuwe jas nodig.

Opnieuw bleek ook daar geen geld voor. Toch werd er nog een "potje" gevonden. Mijn eigen spaarpot! Daaruit werd 11 gulden gehaald, want dat kostte de jas...

Later in de oorlog kwam er een vliegtuig naar beneden in de Kleinemeesterstraat, nabij de spoorwegovergang. Het luchtalarm ging af en vader en moeder Van Dijk sloegen de armen om elkaar en om Renske heen.

Doodsbang waren ze, getuige de woorden van vader Pieter: "Zo, nou is t doan!" Dat bleek gelukkig niet het geval maar wel was er opnieuw heel veel schade.

En er zouden bij deze crash 3 mensen uit één familie om het leven komen. Een grootmoeder, haar dochter en (klein)dochter. Mijn vader was bevriend met

de verzetsstrijder Matheus Mulder, die toen op het Achterdiep woonde en later om het leven kwam in Buchenwald.

Zelf liep mijn vader risico om opgepakt te worden door de Duitsers om in Duitsland tewerk te worden gesteld. Als er dan een overvalwagen bij ons door de Middenstraat was, dan gaf dat extra angstige momenten...

Renske kreeg in de oorlog maar weinig les. Zij bezocht zowel de "Westerschool" als de "Oosterschool" maar beide scholen werden bezet. Eerst door de Duitsers en later door de Canadese bevrijders. Renske, die later zelf onderwijzeres zou worden, vond het destijds heel erg onterecht dat zij een rapport kreeg met allemaal zevens.

De bevrijding.

Een grote, lawaaierige motor maakte tijdens de bevrijding de grootste indruk op de inmiddels bijna 12 jarige Renske. Menno Eisenbrand woonde tijdens de oorlog in de Lutherse Kerkstraat en diens zoon kwam met een grote Canadese motor naar zijn ouderlijk huis. Dat maakte grote indruk.

Ook na de bevrijding heeft het in de beleving van Renske nog geruime tijd geduurd voor het dagelijks leven weer "normaal" werd. Geleidelijk werd het ook wat minder armoedig.

Het gezin Van Dijk had het met maar 1 kind relatief goed. Want voor grotere gezinnen gold dat er meer monden gevuld moesten worden en dat er vele artikelen nodig waren die aanvankelijk nog schaars waren. Meel was bijvoorbeeld nog lange tijd schaars, zo herinnert zij zich. Opa wist bij een bevriende boer

nog wel eens koren op de kop tikken. Maar de daarvan gebakken pannenkoeken konden Renske niet bekoren "veel te grof en niet lekker!"

Terugkijkend typeerd Renske de oorlog als "een rottijsd". Altijd was er angst. Want ook als klein meisje pikte je toch wel veel op uit de gesprekken van volwassenden. Het verduisteren van de ramen, gaf een speciale, angstwekkende sfeer.

De enige verlichting kwam van een oliepitje die zo weinig licht gaf dat je er nauwelijks bij kon lezen. Kortom de oorlog en de tijd kort daarna was naar. Door de schade aan woningen, de angst en het gebrek aan alles.

Voor niemand plezierig maar zeker niet voor een jong, opgroeiend meisje zonder broers of zussen...

Prinses Beatrix als kleuter. Deze foto werd vlak voor de bevrijding boven bezet gebied in Nederland uit vliegtuigen geworpen.

HET VERHAAL VAN DERK LUTJEBOER

Rachel Hiemstra

In november 1922 wordt Derk Engelko Albert Lutjeboer aangesteld als onderwijzer op de Openbare Lagere Oosterschool in Sappemeer.

Bij de op 4 juni 1900 in Stadskanaal geboren Derk zit het onderwijzen in het bloed, ook vader Albert gaat hem voor als onderwijzer, terwijl moeder Diederieka voor de kinderen zorgt. Kort na zijn aanstelling op de Oosterschool verhuist Lutjeboer naar Sappemeer. Noorderstraat 147 (nu Noorderstraat 369) is zijn nieuwe adres, waar hij intrekt bij de weduwe van Jac. Venema. Lang werkt hij niet op de Oosterschool, in mei 1925 wordt hij wegens een reorganisatie eervol ontslagen en op wachtgeld gezet. Een jaar later is er toch weer plaats voor een extra onderwijzer en wordt hij wederom aangesteld als onderwijzer met hoofdacte.

In het Volksblad Oost-Goorecht en omstreken van 22 mei 1926 wordt Derk Lutjeboer genoemd als benoemd tot onderwijzer.

Na zijn huwelijk met Aaltje Rensine Hoek (Beerta, 21-03-1899), die eveneens onderwijzeres is, verhuist hij in 1928 naar Winschoten. Na daar korte tijd te hebben gewoond – waarschijnlijk met de crisis van de jaren dertig al in de lucht – verhuizen ze in datzelfde jaar naar Amsterdam waar Derk wederom als onderwijzer aan de slag kan.

Begin jaren dertig gooien ze het roer om en vertrekken naar Semerang op Java, waar Lutjeboer een baan heeft als leraar Aardrijkskunde aan de HBS. Ook hier lijkt het hen niet gegund. Tijdens de Japanse inval in Nederlands-Indië wordt het gezin, dat ondertussen is uitgebreid met een dochter (1931), gevangen genomen.

Op vrijdagmorgen 15 september rijdt de trein vanaf het Station Pasar Senen naar de haven van Batavia, Tanjung Priok. In de trein bevinden zich honderden mannen, waaronder Lutjeboer. In de haven ligt een oud vrachtschip dat de Junyo Maru heet. Het schip zal varen naar Sumatra, waar de mannen moeten werken aan de Pekanbaru-spoorweg van Pekanbaru naar Muaru.

Nadat er ruim 4200 Romoesja's (Javaanse dwangarbeiders) in het ruim zijn gestouwd, wordt ook de groep krijgsgevangenen, waaronder 1100

Nederlandse, het schip in gedreven. Op 16 september vertrekt het schip vanuit de haven van Batavia in Noord-westelijke richting,

de mannen weten nog altijd niet waar ze heen worden gebracht of wat er gaat gebeuren. Het schip is in slechte staat, de hitte is ondraagelijk en de mannen worden slecht behandeld.

Op maandagmiddag 18 september doet een zware explosie het hele schip schudden. De Japanners delen mee dat de motoren van het schip zijn uitgevallen, maar in werkelijkheid is het de HMS Tradewind, een onderzeeër van de geallieerden, die vier torpedo's afsteekt en drie dieptebommen werpt in de richting van de Junyo Maru. De Tradewind had als opdracht Japanse vrachtschepen te torpederen om te voorkomen dat de Japanners hun troepen in Nederlands-Indië konden bevoorraden.

Overlevenden springen in zee, ookal kunnen velen van hen niet zwemmen. Door zich vast te houden aan vlotten redt een groot deel van de mannen het toch. Op het schip blijft het toch redelijk rustig, veel mannen realiseren zich nog niet dat het schip zinkende is. Uiteindelijk duurt het twintig minuten voordat het schip gezonken is en overleven maar ongeveer acht- á negenhonderd mensen de ramp.

De korvet die terugkwam om drenkelingen op te pikken nam lang niet alle mensen mee, velen werden aan hun lot overgelaten of werden alsnog overboord gegooid omdat ze verzwakt waren. Ook Lutjeboer overleeft de ramp niet, op 18 september 1944 vindt hij de dood. Zijn vrouw Aaltje overlijdt in 1945 in een Jappenkamp.

Het zinken van de Junyo Maru is één van de grootste scheepsrampen in de geschiedenis. Er vielen bijna vier keer zoveel doden als bij de Titanic, waarbij in 1912 zo'n 1500 slachtoffers vielen.

Om Derk Lutjeboer en alle gevallen Nederlanders in de overzeese gebieden te eren wordt bij Raadsbesluit van 31 januari 1947 door de gemeenteraad van Sappemeer besloten een straat naar Derk Lutjeboer te vernoemen.

Op 5 februari 1947 lezen we in het Nieuwsblad over de Derk Lutjeboerstraat

Dit verhaal is ook terug te lezen op de website van het Historisch Archief Midden-Groningen.

Straatnamen.

De naam van de meest Westelijk gelegen straat van het uitbreidingsplan zal heten Popko Bielstraat, de Oostelijk daarvan gelegen straat de Mattheus Mulderstraat. (Popko Biel en Mattheus Mulder overleden in een Duits concentratiekamp). Oostelijk van de Mattheus Mulderstraat heet de Derk Lutjeboerstraat (Derk Lutjeboer was 10 jaar geleden onderwijzer aan de Oosterschool. Hij is op Java in de strijd tegen de Japanners gevallen). De meest Oostelijk gelegen straat wordt de Geert Veenhuizenstraat. De straat, die van Slochter- naar Noorderstraat loopt wordt de Dr. Aletta Jacobsstraat, genoemd naar de in 1854 in Sappemeer geboren en alom bekend geworden Dr. Aletta Jacobs. Het gehele uitbreidingsplan krijgt de naam Prinses Margrietpark. Ten slotte wordt de straat die van Kleinemeer naar Wilhelminastraat loopt genoemd Jan ten Catestraat, naar een Sappemeester, die op cultureel verenigingsleven baanbrekend werk heeft verricht.

VOETBAL IN OORLOGSTIJD

Redactie

Tussen 1940 en 1945 is er in Nederland 'gewoon' gevoetbald. Elke zondagmiddag zaten de tribunes vol, alleen werd de KNVB op 31 juni 1940 omgedoopt

tot NVB omdat het predicaat Koninklijk door de nazi's werd verboden. Ruim een jaar na de capitulatie van Nederland, op 15 mei 1940, besloot het bestuur van de voetbalbond uit eigen beweging, geen Joodsche scheidsrechters en grensrechters meer aan te stellen bij wedstrijden in plaatsen waar dit verboden was. Na 31 augustus 1941 verschenen op voetbalvelden de eerste bordjes 'Verboden voor Joden'.

Voetballen vormde het enige verzetje dat er nog was. Je stond er toen niet bij stil, maar achteraf beseft je dat het de Duitsers goed uitkwam dat we zo maf waren desnoods iedere dag te voetballen. De voetbalsport floreerde in 1942. Zelfs promotiewedstrijden in de tweede klasse trokken vijftien- tot twintigduizend mensen. De NVB telde in die tijd 172.000 leden verdeeld over 926 clubs.

Sport vormde de enige afleiding, de enige mogelijkheid om je te uiten, om mensen te ontmoeten. In die tijd vluchtte men als het ware in de sport. Men vond de oorlog erg, maar kwam er toch niet toe om te zeggen: 'Ik ga in de illegaliteit.' Dat durfde men niet. Eigenlijk stak men zijn kop in het zand. Zoals gemeld, het voetbal in Nederland was tijdens de oorlog populairder dan ooit tevoren: tienduizenden Nederlanders sloten

zich aan bij een sportvereniging en het publiek in de stadions verdubbelde. Voetbal bood afleiding van de oorlogsellende. Veel mensen zijn verbaasd als ze horen dat er tijdens de oorlog werd gevoetbald. Maar ook het voetbal werd getroffen door de maatregelen van de Duitse bezetters: joden mochten geen lid meer zijn, voetballers moesten naar Duitsland voor de Arbeidsinzet of doken onder. Door de schaarste was het moeilijk om aan voetbalschoenen en ballen te komen, en ook in het stadion ging regelmatig het luchtalarm af en werden razzia's gehouden.

De gedenkplaat voor de in de oorlog omgekomen bondsleden is in 1949 aangeboden door de bij de KNVB aangesloten verenigingen, bij gelegenheid van het 60-jarig bestaan van de KNVB. Bron: fotograaf Stokvis, Haags gemeentearchief.

Op deze denkplaat staan onderstaande leden van verenigingen uit de gemeenten Hoogezand en Sappemeer:

v.v. FVV:

F. Levie ovl. 30-09-1942,
G.W. Imbos ovl. 04-05-1943,
H. Nijveen ovl. 30-09-1942,
H.v.Delft ovl. 30-09-1942,
K. Nieboer, ovl. 22-08-1944,
S. Levie ovl. 13-07-1942

v.v. Hoogezand:

B. Bollegraaf ovl. 30-09-1942,
M. Vrengl ovl. 30-09-1942,
I. Cohen ovl. Onbekend (waarschijnlijk is dit Juda Cohen van de Sluiskade en 31-03-1944 is vermoord)

v.v. Kwiek:

D.J. Bakker ovl. 13-05-1940

Vrij snel na de oorlog werd de NVB weer KNVB.

Hieronder een overzicht hoe de voetbalverenigingen in de voormalige gemeenten Hoogezand en Sappemeer de Tweede Wereldoorlog hebben ervaren.

Voetbal Vereniging HSC (Sappemeer)

In seizoen 1942/43 werd er nog volop gevoetbald bij de vv HSC, met dien verstande dat in seizoen 1942/43 de bezetter al veel jonge mensen dwong om in Duitsland te gaan werken, waaronder ook veel voetballers van de vv HSC. Toch besloot de KNVB om een normale competitie af te werken, evenals in seizoen 1943/44.

Ondanks de oorlog werd besloten het 45 jarig jubileum normaal te vieren. Na de bevrijding leefde de voetbalsport langzamerhand weer op. In het begin veelal in de vorm van het spelen van wedstrijden ten bate van het fonds voor de slachtoffers van het oorlogsgeweld.

Voetbal Vereniging Hoogezand

Ook voor de vv Hoogezand gold vrijwel hetzelfde met betrekking tot de oorlogsjaren, maar toch werd besloten het 4e lustrum, gezien de omstandigheden, op bescheiden wijze te vieren.

Het seizoen 1943/44 werd nog volledig afgewerkt, maar in seizoen 1944/45 kwam er van voetballen weinig terecht. In de annalen wordt nog vermeld dat weinig leden het leven lieten in de oorlog; op de gedenkplaat staan 2 leden van de vv Hoogezand.

Voetbal Vereniging Westerbroek

Tijdens de mobilisatieperiode en de Tweede Wereldoorlog waren er slechts nood-competities, waarbij er bij de indeling van de competities, rekening werd gehouden met de reisafstanden en promotie of degradatie was niet mogelijk.

In het seizoen 1943/44 kon er geen 2e elftal meer geformeerd worden en op de ledenvergadering van 16 augustus 1944 werd besloten helemaal geen elftal meer in te schrijven voor de competitie. Tien maanden voor het einde van de oorlog was het aantal leden om een elftal mee samen te stellen, gewoon te klein. Diverse mensen waren in Duitsland te werk gesteld en bovendien vonden de leden de risico's van het reizen te groot worden.

Het bestuur durfde geen verantwoording meer te nemen voor uitwedstrijden en dus werd er niet deelgenomen aan de competitie. Om de onderlinge band tussen de leden en het bestaan van de vereniging niet verloren te laten gaan, werden er enige onderlinge wedstrijden georganiseerd.

Voetbal Vereniging FVV (Foxhol)

Ook bij FVV ondervond men de nadelen van de bezetting; sportbenodigdheden waren voortaan op de bon verkrijgbaar en ook de banden schaarste deed zich gelden met alle consequenties van dien. Toch konden de tegenstanders nog worden bezocht en ondanks het vertrek van een aantal eerste elftalspelers naar Duitsland, verzekerde FVV zich in seizoen 1940/41 in de 2e Klasse B van een verdienstelijke 3e plaats.

In het voorjaar van 1942 deed de Tweede Wereldoorlog zich uitdrukkelijk gelden bij de vv FVV.

Onder de Joodse inwoners die werden gedeporteerd, bevonden zich 4 leden t.w. Sam en Flip Levie, Haaiman van Delft en Hartog Nijveen. Evenals nog 10 Joodse Foxholsters zijn ze nimmer teruggekeerd.

Op bovenstaande foto van het 1e elftal van FVV uit seizoen 1934/35 staan Sam Levie (4e van links) en Flip Levie (helemaal rechts), beide hebben de oorlog niet overleefd

In 1943 waren er regelmatig vervoersproblemen en werd er in de rust kwast verstrekt i.p.v. thee. Het 3e team kon wegens vertrek van meerdere leden geen elftal meer op de been brengen. Zoals gezegd was er geen competitie in seizoen 1944/45, maar gelukkig konden op 13 april 1945 de Canadese bevrijders in Foxhol met gejuich worden begroet.

Een trieste balans van deze onzinnige oorlog was het verlies van de 4 reeds genoemde Joodse leden, die het leven lieten in één van de vernietigingskampen en de leden Gerrit Imbos en Klaas Nieboer, die voor een Duits vuurpeloton het leven lieten. Naar beide laatstgenoemden zijn na de oorlog straten genoemd in Foxhol. FVV'ers, die in Duitsland te werk waren gesteld, zijn na de oorlog veilig teruggekeerd.

Voetbal Vereniging Kwiek Hoogezand

De veertiger jaren begonnen in sportief opzicht heel goed voor Kwiek. In het seizoen 1940/41 werd het 1e elftal kampioen van de 1e klasse van de GVB en

promoveerde naar de 3e klasse van de KNVB. In de oorlogsjaren werd op bescheiden schaal door gevoetbald bij Kwiek, ofschoon hier het vervoer ook wel eens grote problemen gaf.

Soms gingen ze op de fiets of met een Jan Plezier (koets met paarden) naar de tegenstander.

Ook Kwiek kreeg te maken met een dramatisch verlies, hun secretaris Dirk Bakker, die dienst deed in het Nederlandse Leger heeft het leven gelaten nabij Delft bij gevechten tegen de vijand.

Ook hij staat vermeld op de gedenkplaat van de KNVB en is eveneens na de oorlog geëerd met een straat die naar hem is genoemd, in dit geval in Sappemeer. (zie ook artikel Bominslagen in H-S)

HET SCHIP ANJO

de zoektocht naar het schip van de Thuishaaldertjes

**Berend van der
Veer en
Jaap Boersema**

Historie

Tijdens de hongers-
winter van 1944-
1945 zijn meerdere
keren kinderen uit

Amsterdam per schip naar Friesland en Groningen gebracht. Het ging dan om honderden kinderen per transport met meerdere schepen, meestal achter één sleepboot. Een van de drijvende krachten achter de kindertransporten was mevrouw Geertruida (Truus) Wijsmuller-Meijer. Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog heeft zij het leven van duizenden joodse kinderen gered en tijdens de hongerswinter heeft zij zich ingezet voor het evacueren van kinderen uit Amsterdam. In een interview in 1976 door Wouter Hendrikse zegt mevrouw Wijsmuller dat de schippers gevraagd werd alle kosten zelf te betalen, terwijl ze ook nog voor een sleepboot moesten zorgen. De schippers, zoals kapitein Schol van Vinke en Co, de Friese jachtschipper Bouke van Wijk en de Groninger schipper Polman stemden zonder te aarzelen in. De hier beschreven hongervaart naar Lemmer vertrok donderdagavond 15 maart 1945 van de steiger van Van Es en Van Ommen aan de De Ruijterkade, gelegen aan het IJ.

Huilende moeders legden hun kind in de ruige armen van een schipper en wisten niet of ze hun kind ooit nog terug zouden zien. Vanwege het gevaar van luchtaan-

Anjo eind jaren 40.

vallen werd in de nacht gevaren. Achter een sleepboot vijf binnenschepen. Vier met grotere kinderen en één, direct achter de sleper, de ANJO met aan boord bijna honderd uitgemergelde baby's. Baby's met aan een touwtje een kaartje met naam, adres en geboortedatum. Er was niet één zuigfles met melk aan boord, niet één fles voor die bijna honderd hongerige kindjes die nauwelijks meer konden zuigen.

In het ruim hing een onbeschrijflijke stank van volle luiers, want ook schone luiers waren er niet. Bouke van Dijk vulde met de puts teil na teil met water en zo probeerde men nog wat luiers schoon te wassen.

Dit was de tocht die voor de ANJO op 16 maart 1945 zo dramatisch eindigde in Enkhuizen. Er zijn al meerdere artikelen geschreven over dit kindertransport. Waarom de ANJO niet is doorgevaren naar Lemmer is nooit

duidelijk geworden. Soms wordt gezegd dat de sleep in dichte mist is verdwaald en ze daarom bij Enkhuizen zijn uitgekomen, maar dat lijkt niet erg aannemelijk. Van Amsterdam via Enkhuizen naar Lemmer was een logische route. En waarom is alleen de ANJO de haven van Enkhuizen binnengelopen?

Onderweg was al één van de baby's overleden en een andere (Dolly) was er zeer slecht aan toe. Ze lag meer dood dan levend naakt, met alleen sokjes aan, in een paardenharen dekentje. Het ligt daarom veel meer voor de hand dat schipper en bemanning de oversteek naar Lemmer niet hebben aangedurfd vanwege de slechte gezondheid van de baby's en er daarom voor hebben gekozen om Enkhuizen aan te doen, niet wetende dat scheepswerf en havengebied van die stad de dag daarvoor waren gebombardeerd.

Dit artikel stond op 23 februari 2022 in het Noordhollands Dagblad en kreeg de redactie toegestuurd door de heer Kliphuis uit Foxhol.

Drommedaris te Enkhuizen na bombardement

Pakhuizen na bombardement

Eenmaal in de haven werden huisarts B. van der Heiden en burgemeester Broere, een door de Duitsers aangestelde burgemeester, gewaarschuwd. De dokter beseftte dat veel van deze kinderen zonder onmiddellijke hulp de volgende dag niet zouden halen. Karel Buis, bijnaam Karel de Kat, een visboer en ook de stadsomroeper, werd onmiddellijk op pad gestuurd. Zelf vertelde hij hier later over: “Ruim drie en een half uur liep ik door de straten van Enkhuizen. Ik riep de hele tijd: “In de haven ligt een schip met baby’s, kinderen die verhongeren. Een schip uit Amsterdam. Wie een baby wil hebben, ga naar de haven... Dekens meenemen!”

Bij het bombardement van de vorige dag waren 24 personen, waaronder zeven kinderen, om het

Karel Buis

leven gekomen. De stad rouwde, maar dat weerhield veel gezinnen er niet van om zich liefdevol te ontfemen over al deze baby’s die ‘thuishaaldertjes’ werden genoemd. (Thuishaaldertje is het West-Friese woord voor pleeg

Kinderen worden per schip naar Friesland gebracht. Den Haag 1944 - 1945

kind.) Naar verluid heeft ook burgemeester Broere een baby in huis genomen. Baby Dolly werd ook liefdevol opgenomen in een gezin. Zij woont anno 2021 nog steeds in Enkhuizen. Meer over de Thuishaaldertjes en Dolly is te lezen op de websites van de Vereniging Oud Enkhuizen en Thuishaaldertjes.nl.

De aanleiding tot het onderzoek naar de ANJO

In 2015 is het verhaal van deze hongertocht uitgewerkt tot een muziektheaterspektakel met als naam De Thuishaaldertjes. Er waren echter nog veel open einden in de geschiedenis van de Thuishaaldertjes en door de jaren heen zijn vele feitelijkheden verloren gegaan en herinneringen vervormd. Zo werd de ANJO meestal aangeduid als een houten tjalk en verschilde men van mening over de plek waar de ANJO was afgemeerd. Er was goede informatie nodig om een zo waarheidsgetrouw mogelijk stuk te schrijven.

De eerste resultaten

Van Leeuwen (Kroniek van Enkhuizen) heeft zijn onderzoek

gedaan samen met onder andere Klaas Koeman van de Vereniging Oud Enkhuizen.

Bezocht zijn o.a. het NIOD (Nederlands Instituut voor Oorlogs Documentatie), maar ook was er een optreden in een TV item bij het 'Hart van Nederland'. Hierdoor hebben zij contact kunnen leggen met een aantal kinderen of familieleden van kinderen die aan boord waren geweest van de ANJO. De correcte plek waar de ANJO in Enkhuizen lag afgemeerd werd gevonden en ook het verloop van de gebeurtenissen werd duidelijker.

Zoektocht naar de ANJO

Ook werd geprobeerd meer te weten te komen over het transport, met name over het schip de 'ANJO' en schipper Polman. Ook naar de andere schepen, die deel uitmaakten van de sleep die in de nacht van 15 op 16 maart uit Amsterdam vertrok om de oversteek over het IJsselmeer te maken, werd gezocht.

Walter Haentjens, een historisch journalist uit Enkhuizen met goede relaties in de wereld van de binnenvaart, heeft zich op zoek van Van Leeuwen ingezet

bij de zoektocht naar de ANJO en schipper Polman. Hiervoor heeft hij onder andere een artikel laten plaatsen in een eerdere editie van ons verenigingsblad De Binnenvaart.

In augustus 2017 ontving hij deze mail van de heer en mevrouw Leinenga:

“Naar aanleiding van uw verslag in het blad De Binnenvaart juni 2017. Mijn man heeft nog wat gegeven over de ANJO. Eigenaar was de heer Jo Polman was een Duitser sprak goed Nederlands en was getrouwd met A.Doddema. De ANJO was een luxe motor Friese maat afmetingen. Er stond een Deutsche Werke motor in van ongeveer 80 – 100 pk met een gasgenerator, i.v.m. de oorlog was er weinig olie en ze hadden ook een windmolen voor electra. De heer Polman is na de oorlog aan de wal gaan wonen in Foxhol en is daar werfkapitein geworden op de scheepswerf en zijn vrouw was onderwijzeres. De ouders van mijn man hebben toen ook een reis gedaan 's-nachts met een sleepboot van de haven-dienst naar Stavoren. Dit waren enige punten waar u misschien wat aan heeft.”

Ogenscheinlijk betrouwbare informatie die, voor wat betreft de naam Polman, overeen kwam met wat al bekend was, maar het genoemde schip was geen houten tjalk en ook schipper Polman kon niet worden gelokaliseerd. De oplossing leek dichtbij, maar werd nog niet gevonden.

In december 2020 is door Berend van der Veer, beheerder van de Facebookgroep De Kroniek van Enkhuizen, de vraag over de herkomst van de ANJO (opnieuw) voorgelegd aan Jaap Boersema, schipper en amateur-

scheepvaarthistoricus.

Boersema kreeg de mail van de heer en mevrouw Leinenga nu ook onder ogen zodat het mysterie uiteindelijk werd opgelost.

Het schip gevonden

Via naspeuringen in de liggers van de scheepsmetingdienst vond Boersema de ANJO terug.

De ANJO was geen houten tjalk maar, zoals Leinenga ook al vermeld had, een stalen motorschip van 31,38 meter lang.

De ANJO stond onder meetnummer A12432N vermeld in de registers van de scheepsmetingdienst. In 1943 had de eigenaar het schip opnieuw laten meten omdat het een nieuwe kont had gekregen. Hierdoor werd ook de naam van de eigenaar/schipper in 1943 en daarna bekend.

Dat was wel het meest verrassende resultaat van dit onderzoek. De eigenaar/schipper van de ANJO was inderdaad een Duitser. Hij heette Johann Wilhelm Pohlmann, geboren op 18 februari 1900 in Assel. (Duitsland) Hij was gehuwd met Anje Doddema. Voor zover nu bekend zijn uit dit huwelijk geen kinderen geboren. De informatie van de familie Leinenga klopte, behalve dan dat ook zij de naam hadden geschreven als Polman.

Verder zoekend in andere scheepvaartregisters ontdekte Boersema dat de ANJO door Pohlmann was verkocht aan schipper Vermeij, met als thuishaven Wemeldinge. Bij navraag in Wemeldinge werd vernomen dat het schip vandaar naar Goes was gegaan. De havenmeester van Goes noemde de naam van B.Vermeij, de zoon van schipper/eigenaar Vermeij. Deze bevestigde dat zijn vader Andries Vermeij de ANJO destijds had gekocht van de familie Pohlmann-Doddema.

De schipper en zijn vrouw

Pohlmann en zijn vrouw hebben maar enkele jaren met de ANJO gevaren en zijn kort na de oorlog in Foxhol gaan wonen op de W.A.Scholtensweg 48 in de buurt van scheepswerf "Vooruitgang" aan het Winschoterdiep.

Hij was reder (Rederij Anja) en werkte als werfkapitein voor de scheepswerf "Vooruitgang". Beiden waren zeer betrokken bij het verenigingsleven in Foxhol. Pohlmann werd in oktober 1945 bestuurslid van Dorpsvereniging De Klabbe, was tussen 1947 en 1956 tweemaal bestuurslid van de Foxholster Voetbal Vereniging F.V.V. en van eind 1953 tot in 1956 is hij voorzitter geweest van de gymnastiekvereniging FGV in Foxhol.

Hij is afgetreden wegens gezondheidsproblemen.

Pohlmann is op 12 mei 1957 te Foxhol overleden.

Het scorebord van de voetbalvereniging FVV, dat indertijd door Pohlmann is geschonken, wordt heden ten dage nog steeds gebruikt. Zijn vrouw was onderwijzeres aan de H.E.Buurmanschool in Hoogezand en wordt door oud-leerlingen omschreven als een bijzonder lieve juf. Ook was zij betrokken bij de gymnastiekvereniging FGV waar zij in 1955 is benoemd tot lid van verdienste.

De geschiedenis van het schip

Het schip is in 1928 gebouwd op de werf van Bijlholt in Foxhol en werd aangeduid als een Luxe Motor met Friese afmetingen.

De eerst bekende meting dateert van 7 november 1928, waarin E.Kroese als eigenaar staat vermeld, met als domicilie Oude Pekela. Pohlmann heeft het schip rond 1938 gekocht en hij heeft er een andere motor in laten zetten, een Deutsche Werke (DWK 3M32), bouwjaar 1936, 75 PK bij slechts 375 toeren per minuut. Op de stuurhut staat een grote letter D die verwijst naar deze motor.

Zoals vermeld is Pohlmann in 1946 aan de wal gaan wonen waarna Andries Vermeij als schipper op de ANJO ging varen. Hij heeft hiermee nog een hachelijk avontuur beleefd: (Zie tekst krantenartikel hieronder:)

In 1955 heeft Vermeij het schip gekocht van Pohlmann en kreeg het de naam ANEJA. In de jaren '60 is het schip bij Scheepswerf Krijgsman te Gorinchem verlengd tot 38 meter en zijn nieuwe ramen in de roef gezet.

In 1992 heeft Vermeij op 70 jarige leeftijd het schip verkocht, daarna is het nog twee keer doorverkocht en sinds 1996 is het eigendom van bouw- en scheepstimmerman Evert Jan Hoen en zijn vrouw Janna Kluwer.

Het schip ligt aan de Emmakade te Leeuwarden.

Zij hebben het laten inkorten tot 30 meter. Dit was de maximaal toegestane lengte in Leeuwarden voor een woonplek.

De den is verlaagd en loopt weer in de zeeg. Ook de kalfdekken zijn verwijderd. Hierdoor heeft het schip weer meer zijn oorspronkelijke vorm teruggekregen. Het halve laadruim is betimmerd voor bewoning.

In 2000 is het schip, dat inmiddels ESPERANCE heette, omgedoopt in VERWONDERING.

De DWK motor staat nog steeds in werkende staat in het schip.

Samenvatting

De ANJO die op 16 maart 1945 de haven van Enkhuizen binnenvoer was geen houten tjalk, maar een stalen motorschip dat werd aangeduid als Luxe Motor.

De eigenaar/schipper toen was de

Duitser Johannes Wilhelm Pohlmann, die getrouwd was met een Nederlandse vrouw.

De schippers verdienden niets aan de hongertochten, ze legden er op toe want ze kregen zelfs de gemaakte kosten niet vergoed. We mogen trots zijn op deze mensen.

Aanvulling red:

Hendrik Genzel, de oomzegger van Pohlmann, heeft in de hongerwinter 1944/45 meegevaren op de ANJO, om kinderen en andere evacués op te halen uit Harlingen. Eén van die kinderen, kon hij zich herinneren, heette Tom en is destijds opgenomen in het gezin van Derk Muller, de scheepsbouwer uit het Foxholsterbosch.

'Anjo' aan de Emmakade te Leeuwarden.

ACHTERGLASSCHILDERING VAN DE SLUIS BIJ MARTENSHOEK

Recentelijk verwierf de heer J.P. Wortelboer bovenstaand achterglasschildering van de sluis bij Martenshoek. Helaas is de glasplaat in 2 stukken, maar daar is op bovenstaande afbeelding niets van te zien.

Deze glasplaat hing jarenlang in de winkel van Stiekema te Martenshoek. De afbeelding spreekt voor zich; de dekschuit, die dwars

in de sluis ligt was afkomstig van Bodewes scheepswerven Martenshoek.

Het meest rechtse pand, dat er nu nog staat (Sluiskade 47-47a) wordt op 13 april 1945 (bevrijding Martenshoek) bewoond door Johannes R. Bodewes. Het tweede pand, destijds een dubbelpand wordt enerzijds

bewoond door Jan Lahpor, later Gerardus Stiekema, de man van de glasplaat. Anderzijds wordt dit dubbele pand bewoond door Hilbrandus H. Bodewes. Het volgende pand stond leeg. Daarna heeft Harmannus J. Bodewes zich er gevestigd.

(info Teade Smedes, Historisch Archief Midden-Groningen)

DE DANS ONTSPRONGEN

Herinneringen aan de oorlogsjaren '40-'45

Jan Niemeijer

Een herinnering uit de oorlogsjaren welke mij altijd is bijgebleven heeft zich afgespeeld in mijn geboortehuis aan de Smitslaan

(huidig adres Julianastraat 49).

Mijn Vader Jurrie Niemeijer, die voorheen een slagerij had in Muntendam, was in de oorlog knecht bij slager Jacob Wespenbroek in Martenshoek. In die hoedanigheid ging hij veelvuldig op de fiets bij boeren langs om ter plaatse vee te slachten, een risicovolle onderneming in die tijd omdat de Duitsers dit op enig moment hadden verboden. Op zekere dag ging hij op weg naar een boer in Foxhol met een boerderij aan het Foxholstermeer en terwijl ze bezig

waren in de boerderij een varken te slachten, was er sprake van onraad en is men met het varken in een boot het meer op gevlucht. Waarschijnlijk is het loos alarm geweest want hierover wordt verder niets vermeld.

Echter in de daarop volgende weken werd mijn vader verzocht om op het Gemeentehuis te komen in verband met een melding van frauduleus slachten.

Hij is daarover ondervraagd maar heeft verteld dat hij daar niet bij betrokken was en was voorlopig vrij gepleit.

Echter nadien werden mijn ouders bezocht door een politieagent en een NSB'er (waarschijnlijk Nazi-Bouman) voor een huis onderzoek. Groot was de schrik en de angst, want omdat mijn vader slachter was werd door mijn

moeder vlees onder een laag vet op geslagen in weckflessen en verzameld ergens in huis op een aanwezige plank in de kelder. Het zag er dus niet best uit, maar terwijl de NSB-man de kelder in wilde instappen (waar altijd een laag water op de vloer aanwezig was), bleek de man zijn hoofd zodanig te stoten aan de balken dat hij vloekend de (donkere) kelder zonder verdere inspectie weer verliet.

Het had voor mijn ouders erg slecht af kunnen lopen maar soms heb je dan het geluk aan je zijde!

Verder herinner ik mij nog een verhaal dat toen iedereen zijn radio in moest leveren, mijn vader met een lege kartonnen doos achter op de fiets van huis ging en deed voorkomen dat hij zijn radio ging inleveren.

Slagerij Wespenbroek 2e van links (coll Historisch Archief Midden-Groningen)

DAGBOEKAANTEKENINGEN OP 13 APRIL 1945 VAN KEES VISSCHER (1930 - 2007)

**Dit artikel is
eerder afgedrukt
in de bevrijdings-
krant van 1995
van het comité 50
jaar bevrijding
Hoogezand-
Sappemeer**

Kees Visscher is bij velen bekend als schrijver van Groninger verhalen, hij groeide op aan de Parallelweg te Hoogezand. Zijn vader was kuiper bij de toenmalige distilleerderij Van Calcar aan het Heveapad. Ten tijde van de bevrijding was Kees Visscher 15 jaar oud en leerling aan de Rijks HBS te Sappemeer. In de laatste periode van de oorlog diende de school als onderkomen voor Duitse militairen; de leerlingen kregen nu en dan nog wat schaarse lessen in het gebouw van de ULO-school te Kleinemeer.

Van mei 1944 tot augustus 1945 hield Kees Visscher een dagboek bij, waarin hij ook zijn ervaringen tijdens de bevrijding vermeldde. Hier volgen zijn dagboek aantekeningen, die hij later qua stijl en spelling hier en daar enigszins heeft aangepast maar verder onveranderd liet. Het woord "Tommies", dat hij bij herhaling gebruikt, was in het dagelijkse spraakgebruik een algemene aanduiding voor bevriende strijdkrachten: Engelsen, Amerikanen, Canadezen.

Vrijdag 13 april 1945: vrij!
Eindelijk is dan toch de langverwachte dag aangebroken dat ik hier schrijven kan: de Tommies zijn er! We weten niet wat

we doen zullen van blijdschap. 's Morgens hadden we er nog geen flauw besef van en rekenden er totaal niet op dat de Tommies hier 's middags al zouden zitten. Moeder raadde me af om naar school te gaan, maar ik maakte me toch klaar. Jan Lubberts kwam langs, hij had niets te doen en liep daarom maar met me mee richting school. Onderweg naar Kleinemeer hoorden we overal het geknal van springstoffen waarmee bruggen opgeblazen werden, Jan ging na een poosje terug. Toen ik bij school kwam was alleen het meisje van Bloemendal op komen dagen; later kwam Bé Coops ook nog aanzetten. We zijn al gauw weggegaan, er kwam toch niemand meer. Onderweg vertelde Bé dat de bruggen op Sappemeer autogeen doorgebrand zouden worden, dus niet opgeblazen. In het Oosterpark zijn we nog wat met een paar jongens blijven hangen.. Toen ik thuis kwam was pa net bezig met het timmeren van planken voor alle ramen, want het was nu zeker dat de bruggen die middag de lucht in zouden gaan.

's Middags zou ik eerst naar de jongens in het Oosterpark, maar ik ben toch maar thuis gebleven; het leek nu spannend te worden. In de verte, op de Kielsterachterweg, zagen we allemaal Duitsers die terugtrokken. En even later kwamen er al groepen over de Parallelweg bij ons langs, allemaal op fietsen die ze in beslag genomen hadden. In grote haast jakkerden ze oostwaarts, er waren veel bejaarde mannen en veel jongens van onze leeftijd bij. Wij lagen lekker met elkaar in de berm van de spoorwiel te kijken; de jon-

gens van Kuiper en van Looijenga en nog een boel anderen, het was prachtig weer.

'Winschoten?' riep een voorbij fietsende Duitser naar ons en wees voor zich uit. 'Immer gerade aus', riep ik in mijn beste Duits.

Moeder kwam van de burelen, ze had gehoord dat de Tommies al op de Kielsterachterweg zaten. Pa timmerde nog haastiger en zei tegen mij: 'Bie huus blieden hur. As ze nog ais begunnen te schaiten... Steeds trokken er nog verwarde groepjes Duitsers langs op fietsen. Ik hoorde een jochie in een grote legerjas tegen een bejaarde soldaat zeggen die naast reed: 'Wo gehen wir hin' 'Das weiss ich nicht Junge', zei de man. We hoorden nu in de verte ook telkens schieten: mitrailleur en kanon.

Opeens klonk er een daverende knal de Hoogezandster brug werd opgeblazen. Een minuut later weer zo'n knal: dat was de Bonthuizer brug. De hele straat was nu vol volk, overal stonden groepjes mensen te praten. Even later trokken groepen 'Groenen' overhaast voorbij, lopend en op fietsen; ze kwamen uit de Muloschool. Ook de O.T.-leiders trokken in wanorde voorbij. Telkens klonken er nog zware knallen: de Hoogezandsterbrug (hoorden we later) wilde maar niet kapot. Zes keer heeft men er een lading vliegtuigbommen onder moeten leggen; toen pas was de brug afdoende vernield.

Toen de Muloschool verlaten was, bestormden horden jongens het

gebouw: de jongens van Kuipers en anderen. De Groenen hadden van alles achtergelaten: gasmaskers, munitie, mutsen, helmen, kledingstukken. Jannes Kuipers kwam aanzetten met een groene muts op en een gasmaskertrommel aan een riem om; enkelen hadden mokken en bekers bemachtigd, anderen liepen ook al met gasmaskertrommels, weer anderen sjouwden met banden vol mitrailleurkogels en Kees Meelker marcheerde trots met een kop-pelriem om. Maar op bevel van ouderen, die op de weg stonden, hebben de meesten het spul dadelijk weer teruggebracht of weggegooid.

Telkens kwamen er nu opgewonden mensen door de straat lopen met nieuws. De Canadezen staan al in Kropswolde, hoorden we. De Canadese tanks staan op de Van Roijenstraat. En telkens hoorden we mitrailleurvuur en geschut. Opeens kwam er nieuws dat er tanks op Martenshoek waren en dat er zelfs al twee bij de vernielde Hoogezandster brug stonden. Even later kwam Jan Poelman voorbij: hij was naar de brug geweest en had de tanks zelf gezien, twee stuks. De Canadezen hadden even met meneer Benes gepraat die ze aanwijzingen had gegeven. Daarna waren ze omgedraaid en weer weggereden. Ook moesten er tanks op de Van Roijenstraat staan, voor de Nieuwe Brug, een stuk of drie.

Willy Bakker, Eddy en ik er op af! Toen we bij de Van Roijenstraat kwamen was daar een enorme drukte, maar niemand mocht de brug over; ik weet op dit ogenblik nog niet waarom dat verboden was.

Op de Kielsterstraat (nu de Kerkstraat ten zuiden van de spoorwegovergang, red.) was het ook

zwart van de mensen; in de verte konden we de tanks zien staan. Toen we terug waren op de Parallelweg, zagen we na een poosje opeens de tanks over de spoorwegovergang de Kerkstraat inrijden, richting Hoofdstraat. Jannes en Reinder Kuipers en ik renden zo hard als we konden naar de Hoogezandster brug; daar moesten ze wel voor staan, ze konden de brug immers niet over. En ja hoor, tussen een massa juichende mensen stonden drie of vier gevechtswagens met geschut, Canadese soldaten zaten er bovenop. Op het kerkplein onder de bomen stonden er ook twee. Kinderen bestormden in massa's de gevechtswagens om handtekeningen. Ik werkte me naar voren en wist ook op een van de gevechtswagens te klimmen; er lag enorm veel rommel in, pakjes en blikken en een hoop stafkaarten. Ik keek even door een veldkijker die er rondslingerde; de Canadezen grijsden maar wat en vonden alles best. Ik wist een paar handtekeningen te bemachtigen. Een vent met een netje over zijn helm en zwarte strepen over zijn lange gezicht schreef zijn naam voor mij op: I. Denomme. Ik vroeg in mijn beste Engels hoe je dat uit moest spreken. 'Dienömie' zei hij met zo'n neusstem. Het was het eerste stemgeluid, dat ik van een bevrijder hoorde.

Tegen de avond hoopte de mensenmassa zich op voor en naast het huis van burgemeester Spoelstra. 'Sla hem dood', werd er links en rechts geroepen. Onder de menigte bevonden zich ook Canadezen in hun griisgroene uniformen met met hun kleine alpinoachtige mutsjes op. 'Hee Tommie', schreeuwden een paar mannen. 'Daar woont nog zo'n beest! Haal hem er uit'. Pats! Een jongen had een raam ingegooid.

Onmiddellijk kreeg hij een trap in zijn achterste van een man die zei: 'Zo huift dat nou ook weer nait'. Maar even later vlogen er al bakstenen en stukken dakpan door de lucht die nog meer ruiten verbrijzelden. Een van de Tommies tikte met zijn machinepistool een ruit naast de deurkozijn in om de deur van binnen te openen, maar een man trapte de deur al in.

Een paar Tommies klommen intussen door de ramen. Toen kwam burgemeester Spoelstra onder oorverdovend gejuich naar buiten onder bewaking van een paar Tommies; hij glimlachte. Het was net op zijn verjaardag. Even later werd hij door de Canadezen in een gevechtswagen afgevoerd.

Onmiddellijk drong de menigte de schuur van het huis binnen, maar daar viel niet veel te plunderen. Alleen de fiets van Spoelstra werd als trofee afgevoerd. Even later reden de Canadese voertuigen weer weg; maar uit de richting Martenshoek, nu aan de overkant van het diep, kwamen weer nieuwe aanrollen.

Op de plek waar gewoonlijk het ijscotentje van Bob Rozema stond, stelden ze zich op. Ook op het kerkhof 'De Stille Hof' stonden allemaal gevechtswagens. Inmiddels waren er in het kanaal naast de vernielde brug drie pramen naast elkaar neergelegd en daarover werd nu met man en macht een noodbrug aangebracht. Honderden handen sleepten balken en planken aan; hebben ook nog een tijdlang meegeholpen. In een ogenblik was de brug klaar en konden de mensen er overheen. We hoorden dat ook het rijk van de beruchte Ina Post van Leggelo uit was. Ze is nog diezelfde avond opgebracht en in verzekerde bewaring gesteld.

Tegen zes uur vond zus Sini mij in de drukte; ik moest eten. Na het eten ben ik opnieuw naar de Hoofdstraat gegaan. Duizenden mensen hadden zich verzameld op de Hoofdstraat tussen de bioscoop en dokter Van der Kooi, ook aan de zuidkant van het diep. Onvergetelijk gezicht. Rijen jongens en meisjes liepen zingend en gearmd over de weg. Voor het huis van Jonker was het haast onmogelijk om door het volk heen te komen; massaal werden het Wilhelmus en andere liederen gezongen. Mensen stonden te huilen. Om een uur of negen, toen het begon te schemeren, verscheen de politie om de mensen aan te manen naar huis te gaan (we mochten nu namelijk

weer buiten zijn tot het donker werd). Met een paar jongens ben

ik toen ook maar opgestapt. Eindelijk vrij!!!!!!

Kees Visscher met ouders en zus Siny. (Foto coll. Siny Stege-Visscher)

NOTARIAAT DE POEL

**Notariaat De Poel
Kerkstraat 148
9603 AL Hoogezand**

**T (0598) 39 98 50
E info@notariaatdepoel.nl
I www.notariaatdepoel.nl**

KINDERRAAD MAAKT BUSREIS LANGS HERINNERINGSPUNTEN VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG IN DE GEMEENTE MIDDEN-GRONINGEN

Van de redactie

De Raad van de Toekomst van Midden-Groningen heeft in het kader van 4 en 5 mei verschillende plekken in de gemeente Midden - Groning-

en bezocht, die met de Tweede Wereldoorlog te maken hebben.

gesneuveld. In de ochtend van 20 februari 1944 stortte het geallieerde toestel neer bij de boerderij van Berend de Boer, nabij de Woldweg. Vijf van de zeven bemanningsleden kwamen om het leven. Vier van hen behoorden tot de Royal Canadian Air Force en één tot de Royal Air Force. De stoffelijke resten werden de volgende dag bijeengebracht en enige dagen na de ramp achter op

graven en herbegraven aan de ingang van het kerkhof.

Het bezoek aan het Erehof was het laatste onderdeel van de bustocht die kinderburgemeester Mara Staal en de kinderraad maakten. Vele aspecten kwamen, onder leiding van secretaris Wim A.H. Rozema van de Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o., aan de orde tijdens de tocht. Gestart werd bij het Joods monument tegenover station Hoogezand-Sappemeer, daarna ging de reis naar het dorps huis in Tripscompagnie, de onderduik-kelder in Muntendam, het station in Zuidbroek met het beeld van Anita Franken en de Joodse begraafplaats in het Zuidbroeksterveen. Vervolgens ging de rondrit naar Sappemeer met een bezoek aan het Oorlogsgraf van Dirk Jan Bakker op het R.K.-kerkhof, gesneuveld op 14 mei 1940 en het graf van Agatha Alida Stiekema, overleden 16 maart 1945, door een bominslag in de Kleine-meersterstraat. Via het oorlogsmonument in Foxhol eindigde de educatieve tocht bij het Erehof in Kropswolde.

Foto's : Noëmi Denise Rozema.

De leden van de Kinderraad Midden-Groningen leggen een roos op de graven van het Erehof Kropswolde.

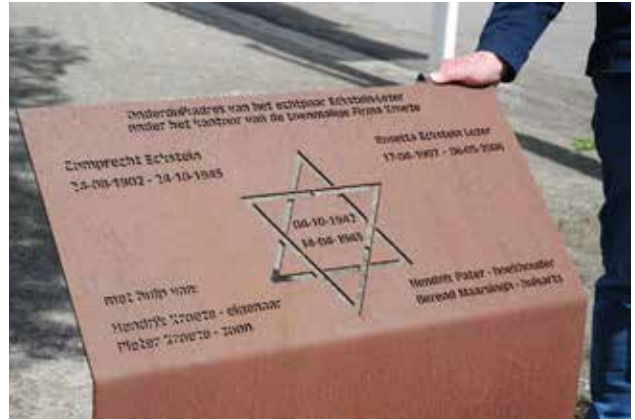
Het geallieerde Erehof in Kropswolde herinnert aan vijf geallieerde vliegers, die tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn

de begraafplaats van Kropswolde ter aarde gesteld. Na de oorlog werden ze onder toezicht van de Canadese militaire politie opge-

De onderduik in Muntendam.

Gedenksteen voor de woning van het ondergedoken echtpaar Eckstein.

Beeld van Anita Franken, station Zuidbroek.

Joodse begraafplaats Zuidbroeksterveen

Laatste rustplaats Agatha Stiekema, R.K.-kerkhof Sappemeer.

Mariakapel met het graf van Dirk Jan Bakker.

Gedenkteken Foxhol.

Linker pagina : Links onder: Kinderburgemeester Mara Staal toont respect en legt een kiezelsteen op het Joodse monument bij het station Hoogezand-Sappemeer.
Rechts onder: De voormalige lagere school in Tripscompagnie.

DE KINDERTRANSPORTEN, BEGIN 1945

Onderstaand aangrijpend verhaal geschreven door één der initiatiefnemers van de hier na te noemen hulpactie, is eerder afgedrukt in “Rond Veenborg en Hooghout/

Kleine historie van Hoogezand-Sappemeer” van J.J. Smedes,

’In de hongerwinter 1944/45 kwam in Hoogezand-Sappemeer door particulier initiatief een zelfstandig, behoedzaam en doeltreffend werkende hulporganisatie tot stand. De daaruit voortgevloeide hulpacties konden alleen worden gerealiseerd dankzij de daadwerkelijke medewerking van de Nederlandse instanties op het gebied van de voedselvoorziening en het vervoer; in het bijzonder van de daarbij betrokken ambtenaren die het inherente risico niet schuwden. Voorts werd door verschillende bedrijven hulp in natura geboden, hetgeen evenzeer een riskante zaak was, terwijl particulieren financieel steunden.

Eén van de doelstellingen van de hulpacties was: Extra voedsel naar het hongerende westen des lands te vervoeren, daar waar het het dringendst nodig was en min of meer verhongerde kinderen mee terug te nemen, en goed onder te brengen in Hoogezand-Sappemeer en omstreken.

De transportmiddelen bestonden uit twee, op methaangas rijdende, ‘Gado’-autobussen en een, van een houtgasgenerator voorziene,

10 tons vrachtwagen (truck-trailer combinatie) van het aannemer bedrijf Mandema te Zuidbroek.

Eén en ander werd, met inbegrip van de chauffeurs, belangeloos ter beschikking gesteld, ondanks de daaraan verbonden risico’s. Bij elk transport waren ‘begeleiders’ noodzakelijk ter bescherming van de lading en voor de begeleiding van de kinderen. Zij vervulden hun verantwoordelijke en riskante taak con amore en met groot enthousiasme.

Er kon, wegens de grimmige oorlogsomstandigheden en het gevaar, door de geallieerde vliegtuigen gemitrailleerd te worden, alleen ‘s nachts met afgeschermden lichten gereden worden; vooral voor de chauffeurs een inspannende en enerverende taak. De autobussen moesten bij het methaangasstation te Hilversum bijtanken; een hinderlijke, maar noodgedwongen omweg.

De IJsselbrug bij Zwolle vormde toen de grens tussen het noorden en het zuiden des lands. Daar was ook de zo beruchte ‘IJsselsperre’ waar, zowel op de heen - als op de terugreis, papieren, lading en personen door de Duitsers (S.S.-ers) en de Nederlandse controledienst (plus landwachters) werden gecontroleerd. Altijd een riskante, soms gevaarlijke, barrière met kritieke momenten. Het was dan ook steeds een hele opluchting als de ‘IJsselsperre’ zonder al te veel strubbelingen ‘genomen’ was. Bijna alle voedseltransporten werden in één nacht volbracht. Een noodlottige uitzondering mag

niet onbesproken blijven: Siemen Mandema, wiens warme hart reeds zijn vrachtwagencombinatie ter beschikking deed stellen, wilde ook persoonlijk meewerken. Hoewel hem dit, wegens het risico, werd afgeraden, stond hij er op als ‘begeleider’ een transport mee te maken en zo bevond hij zich in de nacht van vrijdag 13 februari 1945 achter de lading in de trailer.

Er hing langs de gehele route een dichte mist, tengevolge waarvan erg langzaam gereden en vaak gestopt moest worden. Op een gegeven moment moet hij gemeend hebben dat de wagen stil stond, wat echter niet het geval was; hij moet er toen verkeerd uitgesprongen zijn, viel achterover op de betonweg, in de omgeving van Putten, en moet meteen dood zijn geweest.

Klaas de Vries, de chauffeur, die van dit alles niets gemerkt kon hebben, daar hij in de truck zat, reed even door tot hij, door het klapperen van de achterklep van de trailer, gewaar werd dat er iets niet in orde was, waarna hij stopte om een en ander te controleren. Toen hij, tot zijn grote schrik, zijn baas miste, is hij in de stikdonkere nacht teruggelopen tot hij hem, reeds overleden, op de betonweg liggend, aantrof. Men denke zich de schok, die deze rampzalige gebeurtenis te weegbracht, in. Moge hier volstaan worden met te vermelden dat het stoffelijk overschot door de politie van Putten, die gelukkig uit prima vaderlanders bleek te bestaan die met het gebeurde zeer waren begaan, in beslag genomen moest worden.

De chauffeur, die diep geschokt was en nauwelijks verder kon rijden, vermande zich en mocht, na telefonisch contact, zijn tocht vervolgen. Hij volbracht, onder uiterst moeilijke omstandigheden, de taak waarvoor zijn, zo noodlotig omgekomen, baas zich had ingezet.

Vanzelfsprekend was het een absolute plicht het stoffelijk overschot op de terugweg op te halen en wel zonder dat de kinderen daar iets van zouden merken. Het viel op zaterdag en zondag niet mee, nog afgezien van allerlei formaliteiten, mensen met een geschikte vrachtauto te vinden, die bereid waren de riskante opdracht uit te voeren, maar dit gelukte tenslotte door als retourvracht 3 ton voedingsmiddelen gratis in uitzicht te stellen.

Dankzij de, niet genoeg te waarderen, hulp van de politie in Putten, was alles bijzonder goed geregeld en verzorgd en kon de droeve last in ere worden vervoerd en op gepaste wijze aan de familie Mandema, die waarlijk een te grote tol voor het goede doel had betaald, worden overgedragen.

Wat de kindertransporten betreft werd aanvankelijk samengewerkt met particuliere initiatiefnemers in Den Haag en omstreken, waaruit al spoedig een nauwe samenwerking met het IKOR (interkerkelijk overleg) voortvloeide. Er werd naar gestreefd sociaal en medisch zó te selecteren dat de kinderen, die het het meest nodig hadden, naar het Noorden zouden worden vervoerd; daarbij speelde ook geslacht, leeftijd en de al of niet godsdienstige gezindheid een rol.

Een en ander bracht nogal wat moeilijkheden en administratieve

rompslomp met zich mee. Maar ten slotte kwam alles steeds goed voor elkaar, waarna de kinderen konden worden verzameld. Het afscheid bij het gebouw van het IKOR was hartroerend; ouders en kinderen wisten immers niet of zij elkaar ooit weer zouden zien! Hierna werden de kinderen naar hotel Terminus vervoerd om, na met goede verzorging wat op verhaal te zijn gekomen, de nachtreis, per autobus en vrachtwagen, naar het Noorden te beginnen.

Vanzelfsprekend waren er 's nachts verschillende stopplaatsen zoals in Amersfoort en Hilversum, waar de kinderen wederom verzorgd werden; de laatste onderbreking van de vermoeiende tocht was in hotel Waanders te Staphorst, waar de kinderen warm werden onthaald op spijs en drank. (Helaas bleek later dat dit hotel, vlak voor de bevrijding, door de bezetters in brand was gestoken en dat de eigenaar Waanders en zijn broer niet uit het concentratiekamp terug waren gekomen.)

Een comité, bijgestaan door plaatselijke medici, dat zich hiervoor speciaal had ingezet, slaagde er steeds vlot in de kinderen in Hoogezand, Sappemeer en omstreken goed onder te brengen. Hoewel zoveel mogelijk rekening werd gehouden met wensen van ouders, pleegouders, en kinderen, kon daar niet altijd aan worden voldaan, maar dat gaf voor de gastvrije en ruimdenkende inwoners van deze plaatsen weinig problemen. Als men bedenkt, dat het ging om circa 800 kinderen, toch geen eenvoudige zaak.

Bij de aankomst in Hoogezand-Sappemeer werden de kinderen opgevangen in Hotel Faber te Hoogezand, waarna de pleeg-

ouders zich over hen ontfermden. Na een onbezorgd verblijf van verscheidene maanden werden de kinderen, na de bevrijding en zodra dit verantwoord was, gezond en wel weer teruggebracht, na een hartelijk afscheid van hun pleegouders. Door de vele goede herinneringen zijn blijvende banden ontstaan.

Zoals uit deze beknopte beschrijving reeds gebleken zal zijn, waren de voedsel- en kindertransporten geen pretje. Vooral bij de kindertransporten drukte de verantwoordelijkheid dubbel zwaar. Van de vele medewerkers zijn de meesten overleden of moeilijk terug te vinden.

Zelfs namen van mensen, die destijds met het nodige risico veel hebben gepresteerd, zijn uit de herinnering verdwenen, terwijl van de instanties, organisaties en bedrijven ook al niet veel meer over is. Om niemand te kort te doen en anderen niet te veel op de voorgrond te stellen, zijn namen, op een enkele uitzondering na, na ruggespraak met enkele nog levende 'old-timers' weggelaten.

'Hoogezand-Sappemeer en omstreken' kunnen er met voldoening op terugzien, een steentje te hebben bijgedragen om het leed van de hongerwinter 1944/'45 te verzachten.'

OPGEGROEID IN FOXHOLSTERBOSCH TUSSEN DUITSE ‘KOSTGANGERS’

Interview:
Daan Hulsebos

“Aine moment
ston ze nog achter
tap en aander
moment was ik
geboren”

Klaas Draaijer is geboren op 10 mei 1939 in een café in het Foxholsterbosch.

Klaas Draaijer

Zijn moeder Hillie was de dochter van Swier Stam, die een café annex winkel runde tussen de scheepswerven in het Foxholsterbosch. Het betekende dat Hillie op enig moment nog achter de tap stond en het volgende moment lag te bevallen van Klaas. Hillie was sinds haar huwelijk met Garbrand Draaijer blijven wonen bij haar vader in het café. Het gezin Draaijer woonde achter het café-gedeelte, verder was Hillie haar broer Jacob ook nog thuis. Jacob woonde evenals zijn vader elders in het café.

Het café werd veelvuldig bezocht

door inwoners van Foxhol en Foxholsterbosch en regelmatig kwamen hellingwerkers er tijdens het schaften hun drinkbusje vullen met jenever. In die tijd een soort doping om het zware werk te kunnen verrichten.

Naast een café en winkel had Stam ook een pension voor tijdelijke medewerkers die werkzaam waren bij de scheepswerven. In de oorlog logeerden er ook Duitse soldaten, die toezicht hielden op werkzaamheden die in opdracht van de Duitsers werden uitgevoerd op de scheepswerven.

Er moesten o.a. Fährpramen gebouwd worden, die de Duitsers wilden gebruiken om in Engeland aan wal te komen. In de oorlog moest ook op last van de bezetter een geconfisqueerde Rijnaak omgebouwd worden tot defensieboot op de werf van de gebr. Suurmeijer. Een gedeelte van het gezin van de Rijnaak werd ondergebracht bij George Suurmeijer in het huis naast de werf, een ander gedeelte van het gezin sliep in van de werf. Later is de Rijnaak op een andere werf weer teruggebouwd.

In het huis van George Suurmeijer hebben in de oorlog ook nog ‘putjegravers’ van de ‘Organisation Todt’ (OT) overnacht. Na de oorlog is de firma gebr. Suurmeijer in verband met werkzaamheden voor de bezetter veroordeeld tot een boete van 100.000 gulden. Voor al die gasten werd er dage-lijks gekookt door Hillie; voor Swier Stam was zijn dochter een welkome ondersteuning sinds hij weduwe was.

Tegen Klaas (Klaus) waren de Duitsers erg vriendelijk, ook al omdat de meesten thuis ook nog kleine kinderen hadden. Een van de Duitsers, die ingekwartierd was in café Stam, werkte in Groningen (vlgs. Klaas in het Scholtenhuis) en die ging elke morgen met de bus naar Groningen. Hij herinnert zich dat één van de winters zo streng was dat de Duitser over het Winschoterdiep liep naar de bushalte.

Soms gebeurde het dat de Duitsers te diep in het glaasje hadden gekeken en toen één van hun het in zijn ‘zatte’ hoofd haalde om zijn geweer naar de overkant van het kanaal te richten om te gaan schieten, nam Klaas z’n moeder hem het wapen af.

Ook verbleef er in de oorlog tijdelijk een Duits echtpaar in café Stam om een sleepboot op te halen die op één van de werven was gebouwd. Terwijl Klaas met een bal tegen een schutting trapte, naast de kamer van het Duitse echtpaar, kwam de vrouw naar buiten en trok Klaas aan zijn arm en sommeerde hem te stoppen met voetballen. Als reactie op haar gedrag zei Klaas ‘rotmof’ tegen de vrouw. De vrouw ging ze vervolgens beklagen bij de moeder van Klaas en Klaas moest z’n excuus aanbieden. Volgens Klaas z’n moeder kon hij er eigenlijk niets aan doen, want hij had de uitdrukking geleerd van de Duitse kostgangers.

Tijdens de oorlog herinnert Klaas zich nog een op merkkelijk voorval tijdens een tewaterlating. Wat wil

het toeval, juist op het moment dat er een tewaterlating was ingezet, passeerde een colonne Duitse legerwagens. Normaal werd het verkeer tegengehouden, maar daar hadden de Duitsers kennelijk geen boodschap aan, met als gevolg dat een open Duitse politiewagen met agenten werd overspoeld met het stinkende water van het Winschoterdiep. De geur zullen de agenten niet gauw vergeten en waarschijnlijk hebben ze uren onder de douche gestaan.

Klaas herinnert zich nog dat hij in die tijd samen met zijn vriendjes Aaldrik Huizenga, Henk Imbos en de gebroeders Genzel veel kattekwaad uithield in het Foxholsterbosch. Ze gingen b.v. hutten bouwen en maakten een namaaktank, maar die moesten ze snel afbreken, vanwege het gevaar om gebombardeerd te worden door Engelse vliegtuigen. Er werden nl. regelmatig treinen beschoten door Engelse Spitfires.

Café Stam, aan de stamtafel

Ook speelden ze vaak in de loopgraven, die door de O.T. (Operation Todt) waren gegraven. Verder weet hij nog dat aan het eind van de oorlog er een gat werd gegraven voor het café om een kanon in te plaatsen, zodat de geallieerden aan de overkant van

het Winschoterdiep beschoten konden worden. In 1953 is het Café verkocht aan scheepswerf 'De Vooruitgang' (Gebr. Suurmeijer), die het pand gebruikte als magazijn/kantoor. Later is het gebouw gesloopt t.b.v. uitbreiding van de werf.

Café Stam Foxholsterbosch (Foto's coll. Daan Hulsebos)

MATEN EN GEWICHTEN IN OORLOGSTIJD

Meinne Noordhoek

Een van mijn hobby's is het verzamelen van Nederlandse maten en gewichten. Wat heeft dat nu met

de oorlog te maken, zult u denken. Op het gebied van maten en gewichten heeft de periode 1940-1945 echter veel sporen achtergelaten.

Laten we beginnen met de gewichten. Als je een normaal koperen c.q. messing gewicht bekijkt, dan zie je dat de romp dezelfde diameter heeft als de hoogte. (foto) Dit geldt echter niet voor gewichten kleiner dan 10 gram. Dit is bedoeld om de buitenkant zo klein mogelijk te houden i.v.m. slijtage. In mijn verzameling bevinden zich zogenaamde oorlogsblokgewichten. Deze gewichten zijn gemaakt van zamak. Zamak is een legering van zink, aluminium,

magnesium en koper. Deze legering is lichter dan de koperlegering. Om dezelfde massa per gewicht te krijgen werd de hoogte aangepast.

De diameter bleef gelijk aan de messing gewichten. Deze zogenaamde oorlogsgewichten zijn onder andere gemaakt bij de Haagse Balansen Fabriek te Den Haag en bij de firma Becker te Arnhem. Ze zijn ook in Den Haag geijkt, getuige het cijfer 5 in de bodem. Er zijn mij slechts 2 fabrieken van zinken oorlogsgewichten bekend.

Deze zinken gewichten werden gefabriceerd, omdat het Duitse leger voor wapens en munitie koper, tin, lood en nikkel nodig had en dus was het verboden om die grondstoffen te gebruiken voor de fabricage van gewichten. In augustus 1941 dienden de Nederlanders ook al hun gebruiksvoorwerpen en andere zaken van bovengenoemde metalen in te leveren op grond van artikel 8 van het verordeningsblad van de

Rijkscommissaris voor het bezette gebied van Nederland. Er stonden strenge straffen op het niet nakomen van deze verordening. Je mocht dus geen tinnen koffiekannetjes of koperen melkmaat meer in huis hebben. De netto opbrengst van de in te leveren metalen voorwerpen viel de bezetter bitter tegen. Na de bevrijding bleek dat men deze voorwerpen massaal heeft laten onderduiken. Gedurende de oorlog woonden wij in Smilde en ook mijn vader heeft een aantal waardeloze koperen spullen ingeleverd en hoorde toen de volgende opmerking van één van de ambtenaren die met de metaalinsameling was belast "moeten we voor zo'n klein beetje van die rommel, hier zoveel dagen zitten"? Er mochten dus geen koperen gewichten meer gemaakt worden met uitzondering van gewichten voor fijne weging en medicinaal gebruik. Dit waren meestal de kleinere gewichten tot 100 gram. De medicinale gewichten zijn herkenbaar aan het esculaapteken. Voor beide doeleinden dienden de jaarletters door de ijker niet rechttop maar liggend een kwart slag naar rechts te worden aangebracht.

Het afgebeelde doosje koperen gewichten is gemaakt door de Haagse Balansen Fabriek (zie de letter H op de onderkant) en is ook geijkt in Den Haag (zie kant oormerk onderkant) in het jaar 1942 met de letter P kwartslag gekanteld. Deze gewichten mochten dus gefabriceerd worden omdat ze bestemd waren voor fijne weging of medicinaal gebruik. Bovenop is het esculaapteken aangebracht.

zoals b.v. de breedte van de handgreep. Ieder onderdeel van de maat kan was onderworpen aan regelgeving m.b.t. kwaliteit van het te gebruiken plaatstaal, de breedte en dikte, de versterkingsranden en het handvat. Er mocht na overleg iets afgeweken worden van de regelgeving i.v.m. materiaal schaarste.

Toen na de oorlog de rantsoenering werd opgeheven verdwenen de ¼ liter maten weer uit zicht en ze komen tegenwoordig ook niet meer voor.

Ook op het gebied van meten zou er iets gebeuren. In verband met de voedselschaarste werd het distributiesysteem ingevoerd. Hierin werd onder meer verordonneerd dat het dagelijks rantsoen melk ¼ liter per persoon zou worden. Op 1 april 1941 bericht de “Algemene Nederlandse Zuivelbond” de inspectie van het ijkwezen, dat er in verband met de voorbereide melkrantsoenering van ¼ liter per persoon er waarschijnlijk een grote vraag naa melkmaten met een inhoud van ¼ liter zal ontstaan. Omdat de ¼ liter niet voorkwam in de bestaande reeks van 0,2, 0,5, 1 en 2 liter en groter zou het ijkreglement aangepast dienen te worden.

Melkmaten 1/5, ½ en 1 liter

In de praktijk worden de 0,2 en 0,5 liter nauwelijks gebruikt. Al op 3 april 1941 bericht het ijkwezen aan de Zuivelbond dat ze het een goed voorstel vindt en op 30 april 1941 komt er het bericht dat de ¼ liter tot de ijk is toegelaten. De diameter diende gelijk

te zijn aan die van de 0,2 liter t.w. tussen de 63 en 64 mm. De maatvoering was nodig om deze nieuwe maat met de bestaande meetapparatuur te kunnen controleren. De nieuwe regelgeving werd opgenomen in de Nederlandse Staatscourant van 24 april 1941 onder nummer 79. In verband met materiaal schaarste mochten de fabrikanten van de ¼ liter kleine wijzigingen uitvoeren

Dit oorlogsmaatje is gemaakt van vertind plaatstaal door de Firma Houtgraaf te Gorinchem en is voor de eerste keer geijkt in 1944 te Dordrecht. Dordrecht had als ijkkantoor nummer 3. Het laatste ijkjaar is 1946. De fabricage van de ¼ liter heeft geen grote omvang gehad. De meeste fabrikanten hebben zich er kennelijk niet aan willen wagen en ze werden na 1945 niet meer gefabriceerd.

Foto's coll. Wim Rozema

MIJN SCHOOLFOTO (11)

Deze keer een bijzondere schoolfoto van de 5e klas van de W.A. Scholtenschool te Foxhol tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Op dit moment is de school gehuisvest in het Multi Functioneel Centrum aan de Pluvierstraat 11 te Foxhol.

Deze foto is gemaakt in 1943 op het land van boer Topper te Kropswolde, alwaar door leerlingen met begeleiding van twee onderwijzers aardappels gerooid werden in opdracht van de burgemeester wegens gebrek aan arbeidskrachten (veel jonge mannen waren in Duitsland te werk

gesteld) en in het kader van de voedselvoorziening.

Meestal werden de kinderen opgehaald van school door een boer en op een open wipkar naar zijn land gebracht. De totale periode van aardappels rooien varieerde van een tot twee weken. Soms kwam het ook wel goed uit, omdat er regelmatig geen turf was om de kachels in de school warm te stoken. Ook werden schoolkinderen ingezet bij het inzamelen van eikels, beukennoten en kastanjes.

De W.A. Scholtenschool was destijds gevestigd aan de Foxholster Hoofdweg (de huidige Gerrit Imbosstraat).

*Bovenste rij helemaal links met hoed, meester Otten en in het midden met sjaal, meester Schoolland.
Staand vlnr: Jannes Kruit, Bodewes, Ties Rijnvis, Aaltje Meijer, Dinie Bosman, Wenny Benthem, Aaltje Massink, Lammie Tonkes, Liesje Pot, Nannie Jungman, Linie Tilman, Aaltje Weemhof.
Zittend vlnr: Appie van Slooten, Nannie Smit, Sjoerd Veldthuis, Annie Boiten, Appie Niemeijer, Zwaantje Wilkens, Reinder Kortholt, Bert Schoolland, Tammo Jungman, Amel Messchendorp (coll. Daan Hulsebos)*

Eventuele reacties c.q. aanvullingen kunt u doorgeven aan de redactie,
mailadres: danielhulsebos@hetnet.nl

DE FAMILIE HUIZING TIJDENS DE OORLOG

B.J.H. Huizing

De familie Huizing woonde in een van oorsprong vrijstaand huis, maar die was gesplitst in een dubbel woonhuis. Verlengde Hoofdstraat 4 en 5.

De tussen-deuren beneden en boven waren daarom afgesloten. Op no. 4 had Lamein een klompen groothandel en op no. 5 hadden mijn vader en moeder een woninginrichtingszaak annex meubelzaak.

Verlengde Hoofdstraat 4 en 5

Tijdens de 2e Wereldoorlog hebben mijn ouders en de burens besloten die deuren weer open te maken, zodat zij 's avonds, maar ook overdag elkaar konden bezoeken om eventuele bijzonderheden door te geven maar ook een kopje koffie te drinken of een kaartje te leggen. Ze hadden hiervoor gekozen omdat men continue in de gaten werd gehouden. Ook met de burens, ter linker en ter rechter zijde was de gehele oorlog goed contact en werden ervaringen en uitgewisseld over het verloop van de oorlog en wat men her en der hoorde over hoe de bezetter

opereerde en nieuws dat via de illegale radio werd ontvangen. Wij als kleine kinderen speelden ook wel boven en op een dag zagen wij door een achterraampje een vreemde mijnheer in de tuin lopen die wij niet kenden. Dat vertelden wij onze ouders en die schrokken wel dat wij die mijnheer hadden gezien. Wat

mijn ouders wel wisten, maar wij natuurlijk niet dat dit een onderduiker was die onderdak had bij de burens. Hij was even een luchtje gaan scheppen en er geen rekening mee gehouden dat hij door ons gezien kon worden. Het heeft geresulteerd in een verhuizing van die

mijnheer naar een ander onderduikadres omdat ze wilden voorkomen dat als wij als kinderen daarover zouden praten en hij gearresteerd zou worden. Opzij van ons huis lag een

stukje grond vlak tegen de muur en ramen. Mijn ouders wisten van enkele mensen in de buurt dat ze NSB'er waren en vermoedden dat er wel eens aan de ramen geluisterd werd. Om te ontdekken of er inderdaad geluisterd werd, harkten ze elke avond dat stukje grond aan om zo de andere dag te zien of men inderdaad had staan luisteren. Een aantal keren bleek dat inderdaad het geval. Helaas heeft dit soort activiteiten van de bezetter en NSB'ers er mede toe geleid dat een aantal verzetsstrijders zijn verraden, gearresteerd en geëxecuteerd o.a. bij de fietsstalling van Beukema's kartonfabriek en bij de school in Martenshoek.

Oorlogsmonument Beukema

De mensen die bij Beukema zijn geexecuteerd hebben we opgebracht zien worden, maar van de daadwerkelijke executies hebben we natuurlijk niets gezien omdat onze ouders ons voortijdig de tuin instuurden.

Vaak zagen we de Duitse soldaten al zingend over de straat marcheren, maar soms ook wel met z'n tweeën of drieën en bij de huizen naar binnen loerden of achter de huizen een kijkje namen of er in hun ogen onrechtmatigheden plaats vonden.

De bevrijding 13 april 1945 was natuurlijk een bijzonder en feestelijke gebeurtenis die echter vooraf was gegaan van met veel lawaai van terugtrekkende Duitsers en het opblazen door de Duitsers van diverse bruggen. Scherven van de door de Duitsers opgeblazen Hoogezandster brug kwamen zelfs bij ons in de tuin terecht.

Direct na de bevrijding werd de winkel van mijn vader door de geallieerden gevorderd en kwamen er 2 Canadezen, Arnold en Simson, die hun kantoor inrichtten in de winkel. De relatie met beide militairen was uitstekend en betekende ook dat mijn vader regelmatig sigaretten van hen kreeg die tot moment eigenlijk moeilijk verkrijgbaar en op de bon waren. Maar ook mijn moeder kreeg regelmatig etenswaren etc. aangeboden, hetgeen ook vaak resulteerde in het feit dat Arnold en Simson met ons mee aten.

Tuinfeest in de tuin van de familie Bodewes Verlengde Hoofdstraat 2

Ook wij werden niet vergeten en kregen regelmatig snoep van beide mannen. Men was natuurlijk in een feeststemming over de bevrijding en dat resulteerde al snel in een tuinfeest in de tuin van de familie Bodewes Verlengde Hoofdstraat 2

Ook werden er direct na de oorlog vermeende sympathisanten van de NSB opgebracht, naar mijn weten naar Hotel Faber of Gemeentehuis, om verhoord te worden over hun activiteiten tijdens de oorlog.

Na het vertrek van de Canadezen Arnold en Simson kon mijn vader weer beschikken over de winkel en vond tot zijn grote verbazing een paar kanonshulzen, 2 kleinen 1 grote alsmede een paar granaten die gelukkig van hun gevaarlijke explosieven waren ontdaan.

Na de oorlog heeft mijn vader een vergoeding gekregen voor de vordering van de winkel door de geallieerden.

Direct na de oorlog hebben wij ook evacue's in huis gehad. 2 Jongens uit de Haag die vanwege de hongerwinter, van de herfst 1944 tot de bevrijding in mei 1945 ernstig ondervoed waren geraakt.

De Nederlandse overheid en hulporganisaties deden een beroep op plattelandsgebieden waar meer voedsel voorradig was en mijn ouders hebben zich evenals de burens daar voor opgegeven.

Dankbaar is daar in ons geval en van de burens, door 2 Haagse familie gebruik van gemaakt.

Lange tijd is er wederzijds contact gebleven en zijn de Haagse Families in Hoogezand op bezoek geweest, maar ook wij in Den Haag.

Aankondiging staat van oorlog of beleg op een publicatiebord bij het kerkhof, ter hoogte van Klokkentoren. Uiterst links het dak van een brandspuithuisje.

Herrijzend Nederland

NIEUWSBULLETIN no. 1

16 APRIL

De geallieerden hebben de Lauwerszee bereikt: Arnhem, Zwolle en Leeuwarden bevrijd. Ze zijn Dokkum binnengedrongen, via Heerenveen en Leeuwarden, rukken op ten Noorden van Heerenveen.

eveneens bevrijd. De Canadezen opereren in het gebied van Boisward.

Het Zuiden van de stad Groningen is bevrijd, in de stad is nog verzet. De geallieerden hebben Zoutkamp bereikt. In het O. van de prov. Groningen is Winschoten bevrijd. Hier wordt momenteel in Noordelijke richting verder opgerukt via Wagenborgen.

De Polen hebben de monding van de Eems bereikt.

Meppel is bevrijd. De Geallieerden zijn Apeldoorn binnengedrongen. Ten Westen van de IJssel in Gelderland maken de Canadezen vorderingen. Zij hebben op de Veluwe Otterloo bereikt.

Het 9e Amerikaanse leger rukt op langs de Elbe. Het 3e Amerikaanse leger is nog 20 km. van de Tsjechische grens. Bij het bereiken van deze grens zou de Duitse bevelvoering in 2 delen zijn verdeeld, het N.W. gedeelte onder bevel van gen. Busel, het Zuidelijke onder gen. Kesselring.

Het ingesloten Ruhrgebied is verdeeld in 2 sectoren, waarbij Wuppertal is veroverd. Ze staan nog 3 km. van Bremen en maken nog steeds goede vorderingen naar Hamburg.

Herrijzend Nederland

NIEUWSBULLETIN no. 2

17 APRIL 1945

Over de gevechten in Nederland wordt medegedeeld, dat Groningen bevrijd is terwijl de Dollart werd bereikt. Ten Oosten van de IJssel werden bij Apeldoorn 10.000 Duitsers omsingeld.

In Duitsland blijven onze bondgenoten zeer snel oprukken. In het Zuiden trok het 7e Amerikaanse leger Neurenberg binnen, terwijl de tanks reeds 20 km. verder oprukken. In Freudenstadt bij Stuttgart worden straatgevechten geleverd.

Het derde grote Duitse industriegebied, Saksen, wordt thans door de geallieerden veroverd. Daar is Leipzig van 3 zijden omsingeld, terwijl Dresden en Chemnitz uit de lucht werden gebombardeerd. Uit het Oosten naderen daar de Russen, die de Neisse overschreden.

In het Ruhrgebied wordt de weerstand van de Duitsers geheel gebroken. Er gaven zich nu weer 4 generaals met de resten van hun divisies over.

In Noord-Duitsland worden de havensteden steeds meer bedreigd. In de buitenwijken van Bremen wordt hevig gevochten en Hamburg werd tot op een afstand van 60 km. genaderd.

Volgens Duitse berichten zijn de Russen begonnen met de aanval op Berlijn.

In Oostenrijk vorderen de Russen snel ten Westen van Weenen en zij veroverden Fürstenfeld, 45 km. van Graz.

In Italië zijn de Engelsen en Amerikanen een groot offensief begonnen, waardoor zij een punt bereikten 8 km. van Argenta.

De nieuwe president van de Verenigde Staten hield voor het congres een rede, waarin hij zeide, niet te zullen afwijken van de door wijlen president Roosevelt te volgen politiek.

Herrijzend Nederland

NIEUWSBULLETIN no. 3

18 APRIL 1945

Omtrent de bevrijding van Groningen wordt nog nader gemeld, dat dit is geschied, doordat de Duitse marinetroepen capituleerden. De Canadezen rukken op naar Harlingen vanuit Franeker, Sneek en Bolsward.

Nadat Apeldoorn is bevrijd, zijn de troepen op weg naar Harderwijk. De weg Apeldoorn-Zutphen is op verschillende plaatsen doorsneden. Diverse sluizen in de Zuiderzeedijk zijn geopend, waardoor Muiden rondom in water staat. Een Reuterbericht meldt dat Max Blokzijl is gearresteerd door de binnenlandse strijdkrachten.

Het Harzgebied is voor de helft gezuiverd. Amerikaansche tankspitsen staan 50 km. ten Z. van Hamburg, bij Verden. In het Ruhrgebied alleen nog tegenstand in en om Düsseldorf. Maagdenburg is nu veroverd. De Britten bereikten Soltau. In Leipzig zijn 30.000 Duitsers ingesloten. De burgemeester van Leipzig heeft zelfmoord gepleegd. De zware gevechten in Dessau en Halle duren voort. Een pantserwieg bereikte een plaats 20 km. ten Z. van Dresden, waardoor verwarring in het Duitse Oderfront ontstond.

Plauen is door de Amerikanen veroverd. Ze staan nog maar 140 km. van de Russen. De Tsjechische grens is bereikt en is dit land binnengerukt.

Generaal Eisenhower heeft bekend gemaakt, dat geen officieele overwinningdag zal worden gehouden, voordat alle Duitse tegenstand zal zijn gebroken. Dit is echter niet afhankelijk van een formele capitulatie.

Adolf Hitler heeft een oproep tot Berlijn gericht, om tot het laatste stand te houden. Sistersdorf, het belangrijkste oliegebied in Oostenrijk, is veroverd.

In de loop van gisteren zijn ruim 900 Duitse vliegtuigen op de grond vernield, die wegens benzinegebrek niet konden opstijgen.

Boven Okinawa zijn 200 Japansche vliegtuigen neergeschoten.

De zender „Herrijzend Nederland” zal vanaf Woensdag 18 April 1945 uitzenden op de golflengte 415 m. tot nu toe in gebruik door Hilversum.

NIEUWSBULLETIN no. 4

19 APRIL 1945

O. en N.O. van Nederland bevrijd; op enkele plaatsen nog verzet. Terrein tussen Arnhem en Apeldoorn in geallieerde handen. De Canadezen uit beide plaatsen hebben zich verenigd. Putten, 3 km. van de Zuiderzee bereikt. Water om Naarden stijgt slechts langzaam; troepen hebben er niet veel hinder van. Op de Veluwe vlammingswerpers gebruikt. Vanuitgen bij Harderwijk en de Waddeneilanden gebombardeerd, die troepen wilden wegvoeren. Behalve Max Blokzijl ook de beruchte beul van het Scholten's Huis te Groningen, Lehnhoff, gearresteerd. Aan de gevechten in Nederland hebben ook Franse valchermispringers deelgenomen. Nader wordt nog gemeld, dat de Canadezen op minder dan 30 km. van Amsterdam staan.

Duitsland voor meer dan de helft in geallieerde handen. Het W. en O. front zijn ten Z. van Berlijn nog slechts 80 km. van elkaar verwijderd. Neurenberg staat in vlammen. Het 7e Amerikaanse leger heeft reeds 1/4 gedeelte van de stad in handen, o.a. het Stadion, waar de Nazi's altijd hun demonstraties hielden. Uit kampen rondom Neurenberg zijn 13.000 politieke gevangenen bevrijd. Ook concentratiekamp Buchenwald is ontzet.

In Tsjecho-Slowakije hebben de Amerikanen een plaats bereikt 150 km. van Praag. In Leipzig wilde de Volksturm capituleren. Geloof is gebombardeerd door 1000 toestellen. Het Duits verzet aan de Gironde bij Royan is geliquideerd. Sedert de invasie in Frankrijk 2.550.000 gevangenen. Reuter meldt, dat het Hoofdkwartier van Generaal Eisenhower een oproep tot de Duitse zeelieden heeft gericht: „Spoedig zullen de Duitse havens in onze handen zijn. De Nazi's zullen een hongersnood willen verwekken, door de zeelieden en al het materiaal naar Noorwegen en elders te zenden. Maakt dit onmogelijk! De Russen vallen vanuit 5 punten Berlijn aan. De Izwesla schrijft: „Het Rode Leger schiet de stellingen voor Berlijn in puin“. Ten Z.O. van Berlijn trekt het leger van Koenig over de Neiste en staan 130 km. van de Amerikanen bij Dresden verwijderd. In Italië is Argenta omsingeld. Bologna wordt door de Poolse artillerie beschoten. Twee Britse colonnes in Birma trekken verenigd naar olicentrum in het Z. Amerikanen zijn geland aan de Zuidkust van Mindanao en hebben daar een bruggehoofd gevormd van 60 km. lengte. Spaans-Duits vliegverkeer staat stop op last van Spaanse autoriteiten. De Paas heeft een Encycloek gepubliceerd waarin hij alle gelovigen oproept, te bidden voor het welzijn van de conferentie van San Francisco.

NIEUWSBULLETIN no. 5

20 APRIL 1945

Het Canadese leger heeft het Friese uiteinde van de Afsluitdijk bereikt. Eergisteren hebben de Duitsers de dijk ten W. van Den Oever opgeblazen; dit is niet de Afsluitdijk zelf. De Wieringermeerpolder staat reeds blank; correspondenten melden, dat er reeds 13 voet water staat. Poolse tanks hebben Nw. Schans bereikt. Winschoten is bevrijd. Op de Veluwe zijn Borneveld en Voorhuizen bevrijd; verder Ede en Wageningen en langs de Zuiderzee Harderwijk, dat een 2e Duinkerken werd. De Canadezen hebben de Grebbe-linie bereikt. Een Brits regiment, op weg naar Amersfoort, heeft de buitenwijken van die stad bereikt. Tussen Amersfoort en Zuiderzee hebben de Duitsers het gebied onder water gezet. Eveneens werden de sluisen bij Muiden opengesteld, zodat het gebied Amsterdam-Alboud-Weesp en Mijdrecht onder water loopt. Ook het Eemgebied werd door de Duitsers onder water gezet, evenwel met weinig resultaat, daar de waterstand in de Rijn te laag is. In Overloos werden 1000 Duitsers vastgesteld, die probeerden door te breken. Kinsse aan de N.O.-polder werd bereikt. Arnhem heeft zwaar geleden; alle grote gebouwen zwaar beschadigd of vernietigd. Apeldoorn is er hetzeikelijk goed afgekomen; ten O. van het Apeldoorn kanaal de meeste schade. Velp: weinig slachtoffers, schade aanzienlijk. Zwolle: geen schade. IJsselbrug opgeblazen; geen stroom en geen water. Mergel: telecommunicatie opgeblazen, station beschoten, verder onbeschadigd. Heerenveen: brug opgeblazen, verder weinig schade. Leeuwarden is er zeer goed afgekomen. Dokkum onbeschadigd. Oostmahorn onbeschadigd. Groningen: huizenblokken door de Duitsers in brand gestoken; brandweer verrichte uitstekend werk.

Er komen steeds meer berichten binnen omtrent voortschrijdende inname van bezet gebied. Kampen werd van Duitsers geëvacueerd. Uit de Bommeleerwaard trekken de Duitsers zich terug. De spoorbrug bij Zaltbommel is vernield, de verkeersbrug nog intact. Ten Westen van Amersfoort staan de Canadezen op sterke Duitse tegenstand in de Grebbe-linie.

Leipzig en Halle veroverd. Harburg, een voorstad van Hamburg, onder Brits artillerievuur. Aanvallen van het W. en O. op Dresden. Maagdenburg en Düsseldorf veroverd. De Geallieerden hebben 20 km. van de autoweg Beemen-Hamburg in bezit. De stad Lüneburg werd genomen. Aan Oostfront werden in 3 dagen verschillende bruggehoofden over Oder en Neiste gevormd. Russische voorhoeden staan op 1 plaats 20 km. van de buitenwijken van Berlijn. Duitse radio meldt: Russen zijn Spree overgestoken. In Italië stroomden Britse troepen de vlakte van Argenta binnen, richting Ferrara.

De Geallieerden zijn doorgedrongen tot op 30 km. N.O. van Bremen. Tevens staan zij op 1 punt 50 km. ten O. van Berlijn en 30 km. ten Z. v. Stuttgart. Gisteren alleen werden aan het Westfront circa 50.000 gevangenen gemaakt.

Een eiland, 70 km. van Borneo bezet. Commissie van 10 Legerhoofden naar Duitsland om onderzoek in te stellen naar concentratiekampen. In Engeland verduistering opgeheven.

NIEUWSBULLETIN no. 6

21 APRIL 1945

De Canadezen zitten nog voor Amersfoort; zij sluiten in de Grebbe-linie op sterke Duitse tegenstand. De poolse tankdivisie is doorgedrongen tot op 5 km. van Delfzijl. Hoevelaken, ten N.O. van Amersfoort, werd door ons veroverd. Het inundatiegebied van Amersfoort naar de Zuiderzee werd bereikt. In Gelderland bevonden zich, onder de krijgsgevangenen meerdere, op de lijst van oorlogsmisdadigers voorkomende personen, die zich in uniform van de Wehrmacht hadden gestoken. Prof. Schneider, de voorzitter van de Kultuurkamer, in Enschede gevangen genomen. Een nieuw wapen voor de aanvallen op onderkomsen voor E-boten bij IJmuiden toegerust. De Nederlandse delegatie te San Francisco onder voorzitterschap van Dr. Eelco van Kleffens, Ned. O. Indië, Suriname en Curaçao hebben afzonderlijk vertegenwoordiging.

Engelsen dringen diep weg tussen Bremen en Hamburg; Zeven, halverwege werd genomen. Beide steden liggen thans onder artillerievuur. Er worden reeds gevechten geleverd in het Z. van Bremen. Duitse berichten melden gevechten op 12 km. van de buitenwijken van Berlijn. Russische aanval neemt in hevigheid toe; te zijn 16 km. over de Oder. Wrieten en Seelow zijn veroverd. Gisteren om 3 uur kanongebulder in Berlijn te horen. De Russen zijn de Spree overgestoken en vechten thans bij Bautzen en Kamenez. Kottbus wordt uit het Z. overvleugeld. Over de Neiste zijn Forst, Muskau en Weisswasser veroverd. Het 3e Amerikaanse leger vecht in de buitenwijken van Chemnitz.

De Geallieerden hebben de buitenwijken van Dessau aan de Elbe bereikt. De Russen voemen in de richting Dresden een steeds breder front. Gisteren, op Hitler's verjaardag, is Neurenberg de Nazi-stad gevallen. In Neurenberg hebben zich 3000 SS mannen overgegeven. De Amerikaanse vlag waait hier op het Adolf Hitler Platz. De soldaten koken hun potje voor het plaatsen van vooraf Adolf zijn profetieën de lucht in afzender. Amerikanen op minder dan 100 km. van München, rukken op in de richting Ingolstadt en Regensburg. 3e Amerikaanse leger nadert in West Tsjecho-Slowakije de wapenfabrieken aldus. Bij Moravsk Ostrava zijn de Russen de Oppa overgestoken. Franse troepen hebben de universiteitsstad Tübingen bereikt en hebben Rottweil, ten O. van het Zwarte woud ingenomen. Stuttgart is zo goed als omsingeld. In het Zuiden van Duitsland naderen de Fransen de Donau op 50 km. van het Meer van Konstanz.

De weg Bologna-Modena overschreden. Joegoslavische strijdkrachten hebben de havenstad Bakar, 6 km. ten Z.O. van Fiume, bevrijd. Eergisteren werden aan het W. front alleen 64.500 gevangenen gemaakt. Vannacht is Berlijn 6 x gebombardeerd. Lancaster-vliegtuigen hebben het laatste Duitse vestzakslagschip „Lützow“ buiten gevecht gesteld in de haven van Schwinemünde. 15.000 gevangenen uit Buchenwald kort voor de bevrijding door de Duitsers weggevoerd en langs de weg door mitraillevuur weggemaakt.

Bekendmaking van Generaal Bradley: Alle soldaten van de Westwall zijn gedood of gevangen. In Leipzig het archief van alle krijgsgevangenen in Duitsland onbeschadigd in handen. 83 spoorwagens met V1 en V2 project, buitgemaakt.

Nader wordt nog gemeld, dat de Polen een nieuwe aanval hebben ingezet in de richting van Emden.

Morgen, Zondag 22 April 1945, geen nieuwsbulletin.

NIEUWSBULLETIN no. 7

23 APRIL 1945

Canadese patrouilles stoten in noordelijke richting over de weg Amersfoort-Nijkerk door tot het inundatiegebied aan de Eem. Nadat Hoevelaken is veroverd zijn de Canadezen in N.W. richting verder opgerukt tot het plaatsje Den Ham. Het 9e Britse Leger staat nu 1 km. ten W. van Ede, dat bezolven is onder Rood-Wit-Blauw en Oranje, het heeft weinig schade geleden. Wat betreft de inundaties wordt gemeld, dat de Duitsers behalve het brakke water van het IJsselmeer nu ook zout water uit de Noordzee over de Wieringermeerpolder laten lopen. Hetzelfde geschiedt ook met de inundaties bij IJmuiden. De Britse Prime-Minister Churchill heeft dienaangaande te Bristol een verklaring afgelegd en een waarschuwing tot de Duitsers gericht. In de Wieringermeerpolder staat elke weg en elke woning onder water. Een arbeid van 15 jaar is in één klap ongedaan gemaakt. In Delfzijl verdedigen zich 1500 man Duitse marinetroepen. Het zijn laatste tegenstanders. In Nederland zijn sinds de overgang over de Rijn 25.000 krijgsgevangenen gemaakt. Prins Bernhard was gisteren in Leeuwarden, waar hij een onderhoud had met Mgr. Lemmens, Bisschop van Roermond. De Canadezen hebben gisteren Papenburg veroverd en zijn vandaag 10 km. in N. richting opgerukt.

Russen vechten in het centrum van Berlijn dat nu bijna geheel omsingeld is. Een Duits communicat meldt, dat ookdaas verboden tegenstand op een 150 km. breed front, de Russen dit front hebben opengereikt. Jüterbog en Treuenbrietzen zijn gevallen. Sedan daar 90 km. van Dessau, waar de Amerikanen zich bevinden. De beide radiostations Zees en Königswusterhausen zijn in Russische hand. Aan de rand van Berlijn is Erkner veroverd en nog 7 vestingen. Volgens een officieel bericht zijn ze nog 2 1/2 km. van de Alexanderplatz verwijderd. De Amerikanen hebben Dessau veroverd. De Russen hebben Kottbus en Königsbrunn in handen. Dresden ligt onder Russisch artillerievuur. De Russen hebben reeds radiocommunicatie met de Amerikanen, die Russisch sprekende troepen hebben vooruit gezonden om verder contact te maken. De vereniging van de Amerikaanse en Russische troepen kan elk uur geschieden. Amerikanen dringen dieper op in Beieren en staan slechts 15 km. voor Regensburg. Het 1e Franse leger heeft Stuttgart ingenomen en heeft de Zwitserse grens bereikt ten W. van het Bodensee bij Schaffhausen. Amerikaanse en Canadese troepen zijn over de boven Donau. De Amerikanen hebben de 1e Tsjechische stad Aach bevrijd. In de Hart zijn 56000 krijgsgevangenen gemaakt. De Klauswitz-divisie, die hen wilde ontzetten, is nu zelf omsingeld. Bij Harburg is het Hoofdkwartier van de Deutsche Kriegsmarine de Geallieerden in handen gevallen. Het 5e en het 8e Britse leger hebben Bologna veroverd. Er is te San Francisco een voorstel ingediend om aan het nieuwe Hof voor Internationale Justitie als zetel aan te wijzen de Nederlandse stad Den Haag.

NIEUWSBULLETIN no. 8

24 APRIL 1945

Vrij sterke Beitsse adelingen zijn in stromen ten N. van 'a Heringenbosch de Maas overgestoken en bijna zonder tegenstand de Bommelerwaard binnengevallen. De Canadese zijde de Grebbe-linie binnengevallen. In een dorp in de omgeving van Amerfoort heeft men ontijdig de vlag uitgestoken, toen Canadese patrouilles passeerden. Later kwamen de Duitsers terug en hebben uit wraak een groot aantal Nederlanders doorgeschoten. Uit de gevangenis van Kloet zijn vele Nederlanders bevrijd, die voor een deel zijn overgeleverd. De Nederlandse Regering heeft een waarschuwing gericht tot de geïmputeerden en repatriërenden uit Duitsland, om niet op eigen gelegenheid naar huis te gaan, maar te wachten tot de overname van de gevangenen is voltooid, en te wachten tot de overname van de gevangenen is voltooid, en te wachten tot de overname van de gevangenen is voltooid.

Ten Z. van Berlijn hebben de Russen de stad Schieda veroverd, en vervolgens reeds 30 voormiddelen van de Duitse hoofdstad, o.a. Pankow, Copenick en Teltow in handen. Adolf Hitler is in Berlijn teruggekeerd en heeft het commando over alle troepen op zich genomen. Maarschalk Stalins heeft een dapperdige uitspraak gedaan, waarin hij de val van Frankfort a/Oder, de bevrijding van Oranienburg, 25 km. ten N.W. van Berlijn, meldt en zegt, dat de Russen diep in Berlijn zijn doorgedrongen. Volgens Gobbels zullen de Nazi's stand houden in Berlijn en Praag. Volgens berichten uit Stockholm zou Gobbels uit Berlijn gevlucht zijn. Berlijn wordt verdedigd o.a. door het Luchtkorps 'Adolf Hitler', waarvan ook vrouwen deelnamen. In de straten zijn baricade's opgericht van zandzakken, omgeworpen tramwagens en vernielde meubelen. Voor de verdediging van Berlijn waren 1000 jagers gereserveerd, waarvan echter in 4 dagen 411 zijn overgedragen. De beide stations Luchterbeek en Stettinbeek en het vliegveld Tempelhof zijn reeds in Russische handen. Ze hebben de Centruurbaan door Berlijn al een goed eind achter zich. In het W. wordt officieel de ontmoeting van het 12e Amerikaanse leger van Generaal Bradley met de Russen gemeld. Dit wordt eerst officieel, als de hoofdmacht zich hebben verenigd. Uit Parijs meldt men, dat de ontmoeting tussen de Amerikanen en de Russen niet is een gewoon ontmoeting bekend gemaakt zal worden, doch is een proclamatie van de gemeentelijke Staatshoofden v.d. Geallieerde Naties. In Washington heeft President Truman een onderhoud gehad met de Russ. Minister van Buitenl. Zaken Molotov.

De slotaanval op Bremen is ingezet. De Beitsen hebben de bezetting een ultimatum gesteld door middel van strooibommen, doch dit is geweigerd. Het leger van General Dempsey heeft de W. oever van de Elbe over een afstand van 230 km. bereikt. Bismarck, tussen Hamburg en Cuxhaven, is veroverd. Verder naar het Z. is Weizen door de Amerikanen veroverd. De Russen verwachten contact met de Amerikanen tussen Wuerzen en Mullberg, 50 km. ten N.W. van Dresden. De Russen hebben ten N.W. van Dresden de Elbe bereikt. Het 3e Amerikaanse leger is plotseling naar het Z. afgevoerd en heeft een afstand van 130 km. afgelegd in de richting van Waldheim. In het Z. staan de Amerikanen op ongeveer 20 km. van Regensburg, 15 km. van Ulm en 260 km. van Berchtesgaden. De Donau is op een met nadere genoemde 2e plaats door het 7e Amerikaanse leger overvlechten. De Fransen hebben het Meer van Constant bereikt. Constant is tot open stad verklaard, omdat vele gewonde geallieerde soldaten daar verpleegd worden. Verder hebben ze Ludwigslofen ingenomen.

In Tsjecho-Slowakije zijn Troskapan, Nikolsburg ten Z. van Brno (Bratislava) veroverd. De Tsjecho-Slowakische Regering heeft een proclamatie gericht tot de arbeiders en de ambtenaren om het werk niet te leggen. Het eiland Cienzo bij Fiume is bevrijd. Deense patriotten hebben de vaandiel voor Kopenhagen verspreid door schepen te laten sinken en schepen in de lucht te laten vliegen. Het sterftecijfer in de concentratiekampen is reeds gedaald tot 30 per dag. De Geallieerde Regeringen hebben een waarschuwing gericht tot de Duitse met betrekking tot de behandeling van krijgsgevangenen en gedeporeerden. De Duitse regering heeft aangeboden de krijgsgevangenen in de kampen achter te laten. De Amerikaanse en Britse Regering hebben dit aangegeven. De tot nu toe hoogste officier in Noorwegen is gedeporteerd. De havenarbeiders in Narvik zijn in opstand gekomen. In Italië hebben beide legers verschillende plaatsen aan de Po bereikt. Bij een Amerikaanse aanval op Nagasaki zijn 57 Japanse vliegtuigen neergeschoten. Morgen wordt de conferentie van San Francisco geopend.

Herrijzend Nederland

NIEUWSBULLETIN no. 9

25 APRIL 1945

Friesland en Groningen zijn bijna geheel bevrijd. Appingedam is van Duitse troepen gezuiverd. De Canadese zijde in de buitense stellingen van de Grebbe-linie binnengevallen. Het Geallieerde Opperbevel van de Expediënte Strijdkrachten in Europa heeft een oproep tot de Nederlandse burgerbevolking in nog bezet gebied gericht, waarin wordt aangekondigd, dat laagvliegende bommenwerpers voedselpakketten zullen neerlaten. De burgerbevolking wordt aangeraden wachtposten uit te zetten, om toe te zien, dat de Duitsers niet zullen verhinderen dat het voedsel de Nederlandse burgerbevolking ten goede komt; voor het geval, dat de Duitsers pogingen doen om dit te verhinderen of te bemoeilijken of de burgerbevolking van het voedsel te beroven, moeten de Nederlanders zoveel mogelijk bijzonderheden noteren, opdat de daders later als oorlogsmisdadigers gestraft zullen worden. In ieder geval gaat men er mee door pakketten naar te laten. Wageningen, Heesum en Otterloo zijn zwaar beschadigd; Harderwijk en Nijkerk minder. In Nijkerk zijn veel slachtoffers onder de burgerbevolking.

De bezetting van Bremen van 20.000 man is versterkt. Ze hebben voorbereidingen getroffen om de havenwerken te verwoesten. De Polen zijn weer meer gevorderd in de richting Emden en Oldenburg. De spoorlijn Hamburg-Berlijn is doorsneden. Weer zijn verschillende voorsteden van Berlijn, o.a. Rodow en Beelitz, gevallen, evenals Tegel, waar veel oorlogindustrie is gevestigd. De Schlesische Bahnhof is in Russisch bezit en ze staan dicht bij de Wilhelmstrasse en de Kansekarj. Reeds zijn Russische tanks ook in Potsdam gesignaleerd. Het 1e Amerikaanse leger is de Mulde, tussen Leipzig en Dresden, overgestoken. In Z. Duitsland is een overrompelend offensief gelanceerd door 2 Amerikaanse en het Franse 1e leger, die bij Ulm, Dillingen en Ebingen de Donau zijn overgestoken. Het 3e Amerikaanse leger staat dicht bij Regensburg aan de rivier de Regen. Het 7e Amerikaanse leger is op weg naar Augsburg. In vele steden, die nog in Duitse hand zijn, waaien reeds witte vlaggen.

In Italië zijn de Britten over de Po. Spezia, Ferrara en Modena zijn veroverd; er zijn daar 40.000 gevangenen gemaakt. De Engelsen zijn genaderd tot op 10 km. van Mantua. Maarschalk Petain heeft van de Zwitserse autoriteiten vergunning gekregen, om over Zwitserland naar Frankrijk te reizen, waar 17 Mei e.v. het proces tegen hem begint. Hetzelfde is aan Pierre Laval gewettigd.

Op Mindanao zijn de Japanse legers in tweeën gesplitst. Ze staan nog 85 km. van het Japanse steunpunt Davao. Vandaag wordt de conferentie van San Francisco geopend, waar 46 landen vertegenwoordigd zijn, om over de internationale veiligheid te beraadslagen. Van Kleffens heeft een oetlogelhaven in Ned. Indië beschikbaar gesteld.

Herrijzend Nederland

NIEUWSBULLETIN no. 10

26 APRIL 1945

De Canadese hebben 240 km. van de kust van Groningen en Friesland in handen; alleen de streek van Delfzijl tot Spijk hebben de Duitsers nog. Ten N. van Nw. Schans en Bunde liggen de Polen onder artillerievuur uit Emden. Amerfoort is nog in Duitse handen. Arnhem, Renkum, Wageningen en Bennekom zijn zo zwaar gehavend, dat de bewoners niet mogen terugkeren zonder vooral een toelatingbewijs van het plaatselijk bestuur te hebben gekregen.

In Berlijn is de klimax van de gevechten bereikt. De bevestigde straatgevechten, die ooit geleverd zijn, worden op het moment te Berlijn gevoerd. O.a. hebben de Duitsers een tegenaanval gedaan door de ondergrondse spoorweg: de Russen hebben als antwoord hun artillerie daarin opgesteld. Nieuw, aan de spoorlijn naar Hamburg, is gevallen; ook de spoorlijn naar Hannover is nu afgesneden. Er is nog maar één autoweg naar het W. open, die door de Russ. en Engelse luchtmacht doorlopend gebombardeerd wordt. Twee Russische legers hebben elkaar midden in Berlijn ontmoet. Hoge Nazi's vluchten uit Berlijn: Gobbels wil echter naar zijn zeggen in Berlijn sterven. Weer zijn verschillende Berlijnse voorsteden gevallen, o.a. Lichterfelde, Treptow, Beitz, Babelsberg en Neukölln. De Russen zijn tussen Torgau en Riesa over de Elbe, ten N.W. van Dresden. Het 3e Amerikaanse leger rukt op langs de Tsjecho-Slowakische grens en staat nog 35 km. van de Oostenrijkse grensplaats Passau. De Amerikanen zijn door Regensburg getrokken en hebben de Duitsers uit Regensburg verdreven. De Fransen staan 32 km. van Siegen en 8 km. van Basel. Het 3e Amerikaanse leger rukt op naar Pilsen, waar de Skodafabriek gebombardeerd zijn, zodat de burgerbevolking gewaarschuwd was. Bremen wordt even sterk verdedigd als Berlijn. De Engelsen hebben Arnhem, een stadswijk van Bremen, in handen met amfibietanks hebben ze het inundatiegebied rond de stad overschreden. Hitler's buitenvestibul, de Berghof te Berchtesgaden, is gebombardeerd met bommen van 5 ton, evenals SS-kazernes en het Arendshuis. In Brinn worden na straatgevechten geleverd. De Russen hebben Pilsen genomen. In April zijn meer dan 1.000.000 gevangenen gemaakt. In Italië rukken de beide legers met grote snelheid in N. richting naar Verona, Cremona, Padua en Venetië. De Amerikanen hebben nieuwe landingen uitgevoerd op 3 eilanden ter hoogte van Okinawa. Teraai en Balikpapan zijn gebombardeerd. In Birma is het 2e grote oliecentrum aan de Irrawadi veroverd. Petain is bij Genève de Franse grens overgegaan. Vittorio Mussolini probeerde op een valse pas de Zwitserse grens over te steken, maar hij werd aangehouden en naar Italië teruggestuurd. De openingssitzing is gisteren in het Operagebouw te San Francisco gehouden. De 1e pleniere zitting vindt vanmiddag plaats. De openingsrede werd gehouden door Stettinius, die zeide dat de gehele mensheid haar verwachtingen op deze vergadering gesteld heeft. Vervolgens kreeg President Truman het woord die eerst 1 minuut stilte in acht liet nemen voor de overleden President Roosevelt, die het eigenlijke werk voor deze vergadering verricht heeft. Er is voortgezet samenwerking nodig van de machten, die de As de wereldheerschappij belet hebben. Voor de handhaving van de wereldvrede moet voldoende macht worden bijeengebracht. Herriot, de Franse Staatsman, is door de Russen uit een concentratiekamp bij Berlijn verlost. Er is een beroep op generaal Keitel gedaan, om een eind te maken aan de onzinnige tegenstand.

Herrijzend Nederland

NIEUWSBULLETIN no. 11

27 APRIL 1945

Volgens Engelse frontcorrespondenten zijn er 2000 Duitsers in Delfzijl ingesloten. De Geallieerde troepen, die de Bommelerwaard waren binnengerukt, moesten zich na een vrij sterke Duitse tegenaanval terugtrekken. Ten N. van Amsterdam werd veel verkeer gesignaleerd en onder vuur genomen. Ook werd de afsluiting herhaaldelijk schoongeveegd. Het plan om hongerend Holland door middel van vliegtuigen van voedsel te voorzien is herzien; er wordt een andere methode onderzocht. De Duitse commandant verklaarde zich in beginsel accoord.

Twee Russische legers hebben de ring rond Berlijn gesloten. De stad zelf is voor 1/3 in hun handen. Ze zijn reeds in het centrum binnengedrongen. De voorstad Dahlem is van Duitsers gezuiverd, evenals Steglitz en Serdelorf. Pogingen om de weg naar het W. open te breken zijn mislukt. Riesa, aan de W. oever van de Elbe, is door de Russen genomen. Ze staan nog 37 km. van de Amerikanen bij Würzen. Binnen 24 uur vermoedt men dat er contact met de Amerikanen gemaakt wordt. Aan de Elbe hebben de Amerikanen het artillerievuur gestaakt, omdat er gevaar bestaat dat de Russen er hinder van ondervinden.

De bewegingen van het 1e en 9e Amerikaanse leger worden geheim gehouden in verband met het te verwachten contact met de Russen. Schotse troepen zijn tot het station van Bremen doorgedrongen en gaan verder in de richting van de haven. Nader wordt gemeld, dat geheel Bremen door de Engelsen veroverd is. Bremen is één puinhoop. Het 1e Canadese leger staat nog 6 km. voor Emden. De toegangen naar Oldenburg liggen open. Het 3e Amerikaanse leger is bij Kaulheim en Sulzbach over de Donau. Ingolstadt werd door de Geall. veroverd op 65 km. van München; tevens staan zij op minder dan 80 km. van Pilsen en in de onmiddellijke nabijheid van Passau. In het Ruhrgebied hebben de Geallieerden 1.000.000 ton steenkolen buitgemaakt. Türlingen, 8 km. van de Oostenrijkse grens is genomen. Waldshut is door de Fransen bereikt. Constant, aan het Meer van Constant, werd bevrijd. In Tsjecho-Slowakije is Eger veroverd; alle wegen en spoorwegen naar Praag zijn afgesneden. München, Kiel en olieopslagplaatsen aan de Ooslofjord zijn gebombardeerd.

In Italië zijn Reggio en Parma veroverd. Het 5e leger staat bij Mantua. De bewegingshoofden over de Po zijn snel uitgevallen. Er zijn grote vorderingen gemaakt ten N. van Spezia. Latere berichten maken melding van grote activiteiten van partizanen. Radio Rome meldt, dat de Duitse bezetting van de grote steden Milaan, Genua en Turijn zich hebben overgegeven aan de Italiaanse vrijmachten, die vanuit de Alpen de laagvlakte van de Po binnentrokken. Ze hebben de grensbewaking bij Chiasso overgenomen. De geallieerde legers bevinden zich op weg van Modena naar Milaan. Bij Ferrara is veel materiaal buitgemaakt. Twee Duitse legers zijn vernietigd. Ook de Duitse vloot in de haven van Genua heeft zich overgegeven. Het Bevrijdingscomité voor Italië heeft een oproep tot alle fascistische gerichte om het verzet te staken. Stettin is door de Russen veroverd. Prentzla ten W. van Stettin wordt beschoten. Volgens Churchill wordt het rapport van Parlementsleden omtrent de Duitse concentratiekampen aan het Lager Huis spoedig ingewacht. Göring is als opperbevelhebber van de 'Luftwaffe' afgetreden. Onder de gevangenen aan het Westfront bevindt zich thans ook de bekende Duitse radio-spreker Generaal Dittmar. Hij heeft op deze militaire gebeurtenis nog geen commentaar geleverd.

Herrijzend Nederland

NIEUWSBULLETIN no. 12

28 APRIL 1945

De Canadese zijn weer ongeveer 2 km. gevorderd in de richting van Delfzijl. Officieel wordt medegedeeld dat het onder water lopen van de Wieringermeerpolder geen slachtoffers heeft gekost.

Officieel wordt uit Washington, Moskou en Londen gemeld, dat de Amerikaanse troepen aan de Elbe ten Z. van Berlijn Donderdag 26 April bij Torjau in hecht contact zijn gekomen met de Russen. Nu dit een feit is geworden, is Duitsland daardoor volkomen in tweeën gesplitst. De verovering van de nog in deze delen voorkomende vestingseenheden kan nu snelle voortgang vinden. De Russen hebben de belangrijke industriestreek Siemensstad veroverd en de Siemensfabrieken in handen. Ook de elite-wijk Dahlem waar veel hoogopgeleide Nazi's wonen viel in Russische handen. In Berlijn staan de Russen op 1 km. van de Regeringsgebouwen en de Rijkskanselierij in het Centrum. Spandau, Potsdam en Rathenow (70 km. ten W. van Berlijn) werden genomen, evenals Wittenburg. Ze hebben nu ook het vliegveld Tempelhof en de industriewijken Neukölln en Steglitz.

De Engelsen hebben Bremen thans geheel gezuiverd en vorderen naar de mond van de Weser. Twee Generaals werden in Bremen gevangen genomen. Ook staan de Geallieerden thans op 40 km. van München en 10 km. van Augsburg. Uit genomen foto's blijkt, dat het huis van Hitler in Berchtesgaden bij het bombardement van deze week 3 x geraakt is. Generaal Dittmar heeft verklaard dat Hitler in Berlijn is.

In Italië loopt de strijd snel ten einde. Verona werd door de Geallieerden veroverd. Zij hebben de Addige over een grote afstand bereikt. 60.000 Duitsers werden daar gevangen genomen. Het hele front in Italië dreigt in elkaar te storten. De Geallieerden zijn Genua (welke stad reeds door de vrijwilligers werd gezuiverd) binnengerukt en naderen nu Venetië. Volgens een bericht van de vrije radio van Turijn zijn Mussolini, Graziani en Pavolini bij het Conso-meer door vrijwilligers gevangen genomen.

In Buchenwald hebben totaal 120.000 mensen gevangen gezeten. Hiervan zijn er 51.572 gestorven en wel 17.000 na 1 Januari 1945. Het eten bestond uit een schotel watersoep en een stuk droog brood.

Een Reuterbericht uit San Francisco meldt dat Himmler aan de regeringen van Engeland en de Ver. Staten de

ONVOORWAARDELIJKE CAPITULATIE garandeerde. Hij deelde verder mede dat hij de bevoegdheid had te capituleren en dat hij deze capitulatie voorstond.

De Engelse en Amerikaanse reg. hebben geantwoord dat deze capitulatie zou worden aangenomen mits deze aan alle geallieerden was gericht.

In Beieren zou een revolutie uitgebroken zijn. De Duitsers aldaar vroegen een geallieerd bombardement op het Hoofdkwartier van Kesselring aan.

Morgen, Zondag 29 April 1945, geen nieuwsbulletin.

Herrijzend Nederland

NIEUWSBULLETIN no. 13

30 APRIL 1945

De Brigade Irene heeft ten W. van Nijmegen, na korte maar hevige strijd, een Duitse aanval afgeslagen. In het N. zijn Woldendorp en Loosdorp bevrijd. Er is met de Duitse commandant van de vesting Holland een accordé getroffen over de voedselvoorziening van de burgerbevolking. Zondagmiddag is er reeds uitvoering aan gegeven. Nadat eerst rode en groene lichtakkers waren uitgeworpen kwamen 250 laagvliegende bommenwerpers boven Den Haag, Rotterdam en Leiden, die op terreinen die waren aangegeven met een grootwit kruis, duizenden manden seerlelies inhoudende 600 ton meel, kaas, vlee, geprepareerde aardappelen en groente, thee en chocolade. De Duitse bevelhebber heeft bevel gegeven dat het voedsel moet worden overhandigd aan Nederl. ambtelijke instanties. Voor het publiek is het verboden de terreinen te betreden. Voor een goedkope distributie wordt zorg gedragen. Vandaag zullen bij goed weer opnieuw vliegtuigen boven Nederland verschijnen.

Tot nu toe heeft Himmler nog geen capitulatie aangeboden aan Rusland. Volgens deze heeft Hitler een beroerte gekregen; volgens andere geruchten zou Hitler reeds gestorven zijn. Graaf Bernadotte, de onder-voorzitter van het Zweedse Rode Kruis, die het aanbod van Himmler had overgebracht, bevindt zich weer op door Duitsers bezet gebied. Göring, Goebbels, Ley, Ribbentrop, Rosenberg, Funk en Frank laten niets van zich horen. Er is thans 1/3 van Duitsland bezet. Gevechten op de Alexanderplatz, Charlottenburg in Russische handen. Russ. bommenwerpers gebruiken reeds Tempelhofvliegveld. De Engelsen zijn ten Z. van Hamburg in stormboten de Elbe overgestoken en hebben reeds een bruggenhoofd van 5 km. Hamburg is overleusd en ze rukken op in de richting van de Oostzee om Sleeswijk-Holstein en Denemarken af te snijden. De Russen hebben Anklam, 90 km. ten W. van Stettin veroverd evenals Friedland en Neu-Brandenburg. In Leer vinden straatgevechten plaats. Het Nederlandergebied is gezuiverd. In Beieren zijn 10 onderzochten buitgemaakt. De Amerikanen zijn München binnengedrongen, dat door 3 divisies wordt bezet, en zijn in Z. richting Oberammergau gepasseerd en hebben daar de Oostenrijkse grens overschreden in de richting van Innsbruck. De Amerikanen ondervinden nog enige tegenstand in Oostenrijk en Tsjecho-Slowakije. Een Londense afdeling is onder generaal Venetië binnengerukt en is reeds 15 km. verder. Ze naderen daar de Piave, nadat eerst de Addige-stelling was doorbroken. Troepen van Maarschalk Tito zijn reeds in Triëst, Padua en Vicenza zijn veroverd. De troepen ten N. van het Gardameer staan a.d. Brennerlijn en gaan in de richting van Oostenr. grens. Tankvoorbereiden van het 5e leger hebben bij Comolte Zwitserse grens bereikt. Fransen rukken vanuit de Zee-Alpen Italië binnen. In Italië zijn sinds het laatste offensief 100.000 Duitsers krijgevangenen gemaakt. De Engelse Koning heeft Generaal Alexander gelok gewent met zijn successen in Italië. In Milaan hangen de lijken van Mussolini en van 17 zijner trawanten, onderstevende aan een benzinepompe, waaraan een duizendkoppige menigte trekt.

In totaal bedragen de Japane verliezen op de Philippijnen 335.000 man, die der Amerikanen 36.000. Volgens Moskou is er voorlopige Oostenrijkse regering gevormd onder de socialist Dr. Karl Renner. Ze bestaat uit 6 socialist democraten, 3 communisten, 3 christelijken, en 2 onafhankelijken. In Duitsland zijn 1.800.000 buitenlanders bevrijd, w.o. 5.000 Nederlanders. Uit het concentratiekamp Dachau bij München zijn 27.000 politieke gevangenen bevrijd.

Herrijzend Nederland

NIEUWSBULLETIN no. 14

1 MEI 1945

Gisteren zijn opnieuw Lancasters boven Nederland verschenen, die nu 1200 ton voedsel boven Den Haag, Leiden en Rotterdam hebben afgeworpen. In Engeland is een oproep gepubliceerd, om een nationale hulpactie te organiseren voor Nederland. Er is reeds veel voedsel, kleding en schoeisel verzonden. De Nederlandse regering heeft een beroep gedaan op de burgerbevolking van de vesting Holland om haar zelfdiscipline te bewaren.

Graaf Bernadotte was gisteren reeds terug in Zweden na een onderhoofd met Himmler op een kasteel te Abensau, 50 km. van de Deens-Duitse grens, met een Ze voorstel van Himmler, deze keer ook aan Rusland. Churchill is lange tijd in conferentie geweest en men verwacht vandaag een belangrijke verklaring van hem in het Lager Huis. Volgens President Truman wordt binnen 48 uur de beëindiging niet verwacht. Volgens een bericht uit Stockholm zouden de Duitsers in Denemarken en Noorwegen ook willen capituleren. Er wordt melding gemaakt van desertie onder de Quislingen in Noorwegen op grote schaal. De patriotten zouden zich reeds gereed maken om het bestuur over te nemen.

Volgens Generaal Mac Clark is de Duitse militaire macht in Italië gebroken. Er zijn daar 120.000 gevangenen gemaakt. Alessandro en Giorgio zijn genomen.

In N. Duitsland is een bruggenhoofd van 10 km. gevormd over de Elbe en zijn de Engelsen Lauenburg een goed eind voorbij en rukken op in de richting van Lübeck. Amerikaanse luchttroepen onder Engels bevel zijn op een nieuw punt over de Elbe ten Z. van Hamburg. De Russen zijn Mecklenburg binnengedrongen en hebben Greifswald en Neu-Strelitz in de richting van Stralsund en Rostock veroverd. In Berlijn bevinden de Russen zich nu in Unter den Linden. Duitse parashutisten komen tussen de Russen terecht. Overal zijn Russische aanpak-bijetten, die de bevolking opdragen de Russische bevelen absoluut op te volgen. Alleen de oorlogsmisdadigers worden gestraft. Op 1 Mei wail de Rode viag op het Duitse Rijksgedebouw en woedt te Moskou een parade gehouden op het Rode Plein. In 4 maand hebben de Russen 1.000.000 Duitsers gedood en 800.000 gevangen genomen. Het 9e Amerikaanse leger heeft nieuw contact met de Russen gemaakt bij Wittenburg. Er is nu reeds een hecht contact met de Russen over een afstand van 80 km. N. en Z. van Torjau. Het leger van generaal Patton is op 2 plaatsen over de laar. In Tsjecho-Slowakije zijn Morawski Ostrava en Zeline gevallen. De Fransen staan bij Brezeng in Oostenrijk. Generaal Mac Clark heeft een ultimatum gericht tot het fascistische leger in N. Italië om de wapens neer te leggen. De Heiten zijn Turijn binnengerukt.

200 super-vliegende forten hebben een aanval gedaan op Tokio. De Britse troepen staan op een afstand van 58 km. van Rangoon. Bevrijde gevangenen uit Buchenwald hebben Priores Juliana telegrafisch gelokgewast met haar verjaardag. In Buchenwald zijn 500 Nederlanders om het leven gekomen.

Volgens radio Tokio hebben de Amerikanen een nieuwe landing verricht, die een nieuwe fase van de strijd om Ned. Indië inluidt, nl. op Borneo bij Tarakan.

Met Nederland is een bruikleenovereenkomst door U.S.A. gesloten van 240.000.000 dollar. De Franse gemeenteraadsverkiezing heeft een duidelijke verschuiving naar links te zien gegeven: de communisten hebben 1/3 van het totaal aantal stemmen gekregen.

Herrijzend Nederland

NIEUWSBULLETIN no. 15

2 MEI 1945

Volgens een mededeling van het Geall. Opperbevel is met de Duitse autoriteiten in bezet Nederland een overeenkomst getroffen, waarbij tevoor door de licht, te water en te land is gergeld. Vliegtuigen mogen op 10 bepaalde plaatsen van 's morgens 7 tot 's middags 3 uur pakketten afwerpen. Voor vervoer te water is Rotterdam opengesteld, terwijl de Duitsers de schepen tegemoet komen. Het eerste schip wordt binnenkort verwacht. Verder is er een boodschepkeuring beschikbaar gesteld, waarlangs het eerste transport van 1000 ton reeds onderweg is. Van Geall. zijde nam o.a. Patro Berhard deel. Van Duitse zijde o.a. Seis-Ingram. De commissie stond onder leiding van de Engelse Lt. Gen. Smith. Een mededeling van de Nederl. Regering: Getijden de politieke gebeurtenissen acht de Nederl. Regering het haar plicht de bevolking van bezet gebied aan te raden zich te onthouden van elke demonstratie. Gistermorgen waren weer Amerik. bommenwerpers boven Holland met voedsel. In totaal is nu 2.500.000 kg. afgeworpen.

Stalin heeft op 1 Mei een dagorder gegeven: De ineenstorting van Hitler-Duitsland is aanstaande. Churchill heeft gezegd over de capitulatiegeruchten nog geen mededeling te kunnen doen; zodra hij iets bijzonders weet, zou hij het Lager Huis er persoonlijk van in kennis stellen. Als de V.E.-dag gevierd wordt zal de Engelse Koning voor de B.B.C. spreken en zullen de kerkklokken geluid worden, terwijl de Zondag daarop dankdiensten gehouden zullen worden. Deze dag zal volgens Eisenhower niet gevierd worden, voordat Holland, Denemarken en Noorwegen geheel bevrijd zijn. Men verwacht misschien deze week nog belangrijke gebeurtenissen. De Engelsen zijn in het N. nog 30 km. van Lübeck. Ze hebben verder Zuidwaarts contact gekregen met de Russen. De beide bruggenhoofden over de Elbe zijn met elkaar verenigd. De Russen hebben Stralsund veroverd. In Berlijn wordt bij de Brandenburg poort gevechten, evenals in de Leipzigerstr. De Fransen hebben Friedrichshafen genomen. De Amerikanen staan 50 km. over de laar bij de Ien, en hebben daar Brauns, Hitler's geboorteplaats, veroverd. De Amerikanen hebben op 2 nieuwe plaatsen de Tsjechische grens overschreden. In Italië trachten Duitse troepen over de Brenner te ontkomen. Graziani heeft de Ligurische legergroep bevelen de wapens neer te leggen. De Engelsen hebben 20 km. ten N.W. van Triëst contact gekregen met de troepen van Tito. In Beieren zijn o.a. gevangenen genomen Horthy, von Kleist en von Leeb. Sedert de invasie zijn 3.000.000 Duitsers gevangen genomen. In Rome hebben voor het eerst weer 1 Mei optochten plaats gevonden waaraan 100.000 arbeiders hebben deelgenomen. In Parijs marscheerden gevangenen uit Buchenwald mee. Amerika heeft gewigerd de voorlopige Oostenrijkse regering te erkennen. Argentinië is met 31-4 stemmen ongetoedigd voor de conferentie van San Francisco. Uit Washington wordt gemeld, dat het voedselprobleem waarschijnlijk tot in 1946 zal bestaan. De ooraken zijn plundering door de Duitsers, voeding van militairen en krijgevangenen, en het op gang brengen van bevrjgd gebied.

Volgens een bericht van de Duitse radio is Adolf Hitler gistermiddag 3 uur in de Rijkskanselierij te Berlijn gestorven, nadat hij Admiral Dönitz Maandag tot zijn opvolger had aangewezen. Dönitz verklaarde gisteren voor de radio dat hij de oorlog tegen Rusland zou voortzetten en zo hij daartoe gehinderd werd door de Engelsen en Amerikanen, ook tegen hen een defensieve oorlog zou voeren.

NIEUWSBULLETIN no. 16

3 MEI 1945

De voedseltransporten vonden ook gisteren weer plaats, o.a. door Canadese vrachtauto's. In totaal is door vliegtuigen meer dan 5.000 ton afgeworpen. Er zal ook benzine ter beschikking worden gesteld om het vervoer in Holland te vergemakkelijken. Ook van de binnenlandse waterwegen zal gebruik worden gemaakt, zodat ook streekolven worden aangevoerd, waar grote behoefte aan bestaat.

BERLIJN IS GEVALLEN.

Volgens een dagorder van Maarschalk Stalin heeft de bezetting van Berlijn onder Gener. Weitzing gecapituleerd. Bij de strijd om Berlijn hebben de Duitsers 1/4 miljoen man verloren. Onder de gevangenen bevond zich ook de Duitse radiospreekster Hans Fritzsche, die beweerde, dat Hitler en Gubbels zelfmoord hebben gepleegd. In elk geval is Hitler niet op zijn post gesneuveld. Dönitz heeft Ribbentrop ontslagen en in zijn plaats benoemd Grinof Schwerin von Krosigk, voormalig Minister van Financien. De haard van tegenstand ten Z.O. van Berlijn is gekwaderd, waarbij 120.000 gevangenen zijn gemaakt. In April zijn in het W. 1.500.000 gevangenen gemaakt. Het 2e Britse leger is in 6 uur 60 km. opgerukt en heeft Lübeck veroverd en bij Wismar de Oostzee bereikt, zodat Steerswijk-Holstein nu afgesneden is. Ze staan nu 50 km. van de Russen onder Rokossovski, die vanuit Rostock oprukken en Warnemünde hebben veroverd. In 4 Duitse steden hebben de Duitsers zich aan de burgemeesters overgegeven. Vele Noorse Ministers hebben aan Quisling hun ontslag aangeboden, dat deze echter weigerde. Het 1e Canadese leger ondervindt voor Eindhoven en Wilhelmslofen weinig tegenstand. Bij Wismar hebben de Engelsen en Russen nieuw contact tot stand gebracht. Innsbruck en Praag zullen niet verdedigd worden. Hamburg is door de Duitsers hedenochtend tot open stad verklaard. De burgers moeten binnen blijven en om 13 uur zouden de geïsoleerden binnen trekken.

DUITSERS IN ITALIË CAPITUPEREN.

Nadat op 29 April de onvoorwaardelijke overgave van de Duitse troepen onder Vittinghoff in Italië en de W. provincies van Oostenrijk was overeengekomen, zijn gistermiddag de vijandelijkheden gestaakt. Gener. Harold Alexander heeft bij die gelegenheid een dagorder aan zijn troepen gegeven, waarin hij zei: „Na 2 jaren van harde strijd zijt gij vandaag als overwinnaars naar voren getreden“. Churchill is bij de bekendmaking in het Lager Huis luidkeurig toegejuicht. Engeland heeft hier het grootste aandeel gehad. 3 legers rukken nu met grote snelheid door Oostenrijk. Het 7e Amerikaanse leger staat nog 40 km. van de Italiaanse grens en heeft Scharnitz veroverd. Trilist is door Tito veroverd. De Russen zijn bijna door de Meravische poort. Het 3e Amerikaanse leger is nu bij Passau over de Tsjechische grens. Bregenz is veroverd. In Beieren is o.a. ook van Rastatt gevangenen genomen. Ook de Duitse gezant in Italië, van Mackensen Jr., is bij de Zwitserse grens aangehouden en gevangenen genomen. Pierre Laval en vele voorstaande Franse Nazi's zijn per vliegtuig te Barcelona aangekomen. Hij kreeg bevel onmiddellijk te vertrekken, maar hij weigerde. Hij is toen gearresteerd. In Birma wordt Rangoon nu vanuit het N. en Z. aangevallen. De Andamannen en Nicobaren worden reeds gedurende enige dagen door de Britse vloot gebombardeerd.

NIEUWSBULLETIN no. 17

4 MEI 1945

H.M. de Koningin en H.K.H. Prinses Juliana zijn gisteren voor een rijdelijk bezoek in bevrijd gebied aangekomen.

Tussen de limes in Holland heerst in feite een wapenstilstand, daar dit nodig is voor de voedselvoorziening. Gisteren hebben vliegende forten weer 800.000 kg. naar Alkmaar en Utrecht gebombardeerd. De Duitsers verwijderen en repareren bruggen ten behoeve van de binnenscheepvaart. Via het IJsselmeer kunnen nu ook schepen naar Amsterdam varen. Tot nu toe zijn reeds 3,25 miljoen maaltijden afgeworpen. — De eerste slachtoffers van Buchenwald zijn te Eindhoven aangekomen. In Groningen staat een mobiele ambulance gereed voor Holland.

Delfzijl is gevallen: een laatste groep Duitsers die nog verzet bood aan de Eems, is opgeruimd.

Dönitz zou het hele kabinet ontslagen hebben. Andere berichten melden dat de regering naar Denemarken de wijk heeft genomen. Reuters meldt uit Stockholm dat Eisenhower in Kiel of Aabenraa een ontmoeting zou hebben met Dönitz, de D. gevolmachtigde voor Denemarken, de D. comm. van Noorwegen, der Boven en de D. bevelhebber in Denemarken. Gisteren hebben de Duitsers voor het eerst geen legerbericht uitgegeven. Het laatste verzet loopt ten einde. De Duitsers in het N. wilden zich in hun geheel overgeven aan Montgomery, hetgeen geweigerd werd, daar een gedeelte nog tegen de Russen vocht. De laatste 36 uur werden meer dan 500.000 gevangenen binnengebracht, waaronder 20 generaals. Br. pantser-colonnes hebben het Kielerkan. bereikt en andere troepen zijn inmiddels Denemarken binnengetrokken. Duitzen Duitsers staken hier de strijd.

Kiel en Flensburg zijn tot open steden verklaard! Het leger dat gisteren Hamburg binnentrok, is het 7e pantserleger, dat intendent de aanval bij El Alamein inzetste, de overwinning in Tunes bevocht en bekend staat als „Woestijnruiter“. Het centrum van Berlijn is een groot gevangenkamp: de fabriekswijken en het regeringcentrum liggen in puin. In Oostenrijk staan de Amerikanen op minder dan 10 km. van Linz en Innsbruck en op minder dan 50 km. van Salzburg. Ze hebben Passau en Braunau bezet. Tscheken is gevallen. Tsjechische guerrilla's hebben den pantsergeneraal Mähler gevangen genomen en aan de Russen overgeleverd. De bezetting van Trilist heeft zich eveneens overgegeven. Ook Fiume is veroverd. Gisteren heeft gen. Alexander zijn laatste communiqué uitgegeven: Er is alleen nog maar het probleem van het ontwapenen van de rondzwervende Duitse troepen overgebleven.

De Britten zijn Rangoon binnengetrokken en de Amerikanen hebben Davao op Mindanao veroverd. Australische en Ned.-Indische strijdkrachten maken goede vorderingen bij Tarakan.

NIEUWSBULLETIN no. 18

5 MEI 1945

Veldmaarsch. Montgomery meldde gisteravond aan het Grall. Hoofdkwartier:

Alle Duitse Strijdkrachten in Nederland, Noord-West Duitsland en Denemarken, met inbegrip van Helgoland en de Wadden-eilanden, hebben zich onvoorwaardelijk overgegeven, ingaande Zaterdag 5 Mei om 8 uur.

De volgende bijzonderheden zijn nog bekend geworden: Nadat de eerste Duitse delegatie de overgave kwam aanbieden van troepen, die voor een deel nog tegen de Russen vochten, deelde Veldmaarschalk Montgomery hen mede, dat ze zich dan maar aan de Russen moesten overgeven. Hij liet hen een kaart zien, waarop de vorderingen duidelijk stonden aangegeven. Het bleek dat de Duitse officieren geen idee er van hadden hoe volledig de nederlaag was. Ze gingen toen terug, om nadere instructies van General Busch te halen. Later kwam de delegatie onder Admiraal Friedenburg terug met volmacht de onvoorwaardelijke capitulatie aan te bieden. Ze gingen de tent binnen en tekenden het document op een ruw-houten tafel met een gewone klintoorpen. Dit geschiedde Vrijdagavond half zeven.

Admiraal Dönitz zei: De strijd tegen de Westel. mogendheden is nutteloos geworden. Wij willen echter doorvochten tegen de Russen.

In Denemarken moesten de Duitsers in hun kwartieren blijven, terwijl de vrijheidsstrijders de orde zullen handhaven. In de Oostzee werden ruim 200 schepen met vluchtende Duitsers, w.o. een maatschip, van 10.000 ton, vernietigd.

Veldmaarschalk von Kleist heeft zich overgegeven.

Berchtesgaden is genomen. Binnenkort kan contact verwacht worden van de Russen, die Linz in Oostenrijk naderen, met de Amerikanen, die op het punt staan Linz binnen te rukken. Salzburg en Innsbruck zijn genomen en het 7e leger is door de Brennerpas getrokken en heeft contact gemaakt met het 5e leger van Gen. Alexander. In Italië zijn in totaal 29000 vliegtuigen vernietigd.

De haven van Rangoon is nu geheel onbeschoedigd. Lord Louis Mountbatten, de bevelhebber in Birma, verklaarde, dat de Japanners bij de strijd in Birma 250.000 man verloren hebben.

Minister President Prof. Mr. P. S. Gerbrandy gaf hedenmiddag om 1 uur de volgende verklaring waarin hij o.a. zei:

Het Duitse Rijk met zijn misdadige regering is verslagen. De Duitse geheime politie loert niet meer aan Uw huizen en wegen, U zijt verlost. Bekroond is de taak van de mannen en vrouwen van het verzet. Als U de dieptepunten in Juni 1940, Febr. 1942 en April 1945 overweegt, dan beseft U dat Uw bevrijding is een wonder Gods waarvoor Hem allerleest dank toekomt.

Gij zijt nu vrij om de verbannen en liefderijk in Uw midden op te nemen, vrij om de waarheid openlijk te schrijven. Vrij om U voor te bereiden op de taak die U wacht in de Stille Zuidzee. Het leed aldus schreit ten hemel.

Volk van Nederland, gij zijt vrij. Uw Regering houdt er zich van overtuigd dat U die vrijheid zo zult gebruiken dat U de azerbied afwijzing van bondgenoten en nageslacht. Een nieuwe taak ligt voor ons, onder de nieuwe vormen regering. **LEVE ONZE VORSTIN. LEVE HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN.**

Er verschijnen geen verdere uitgaven meer van bulletins.

DUITSERS IN ITALIË GECAPITULEERD!

Nadat op 29 April de onvoorwaardelijke overgave van de onder Generaal Vittinghoff staande Duitse en Italiaanse troepen was overeengekomen zijn gistermiddag om 12 uur

de vijandelijkheden gestaakt

in Italië en in de Oostenrijkse provincies Tirol, Vorarlberg, Salzburg en Steiermark.

Naar schatting betreft het hier 1.000.000 man. Dit is het resultaat van de roemrijke veldtocht van Generaal Alexander.

Zo juist bereikte ons het bericht dat
**de bezetting van Berlijn
zich onvoorwaardelijk
heeft overgegeven!**

Herrijzend

Nederland

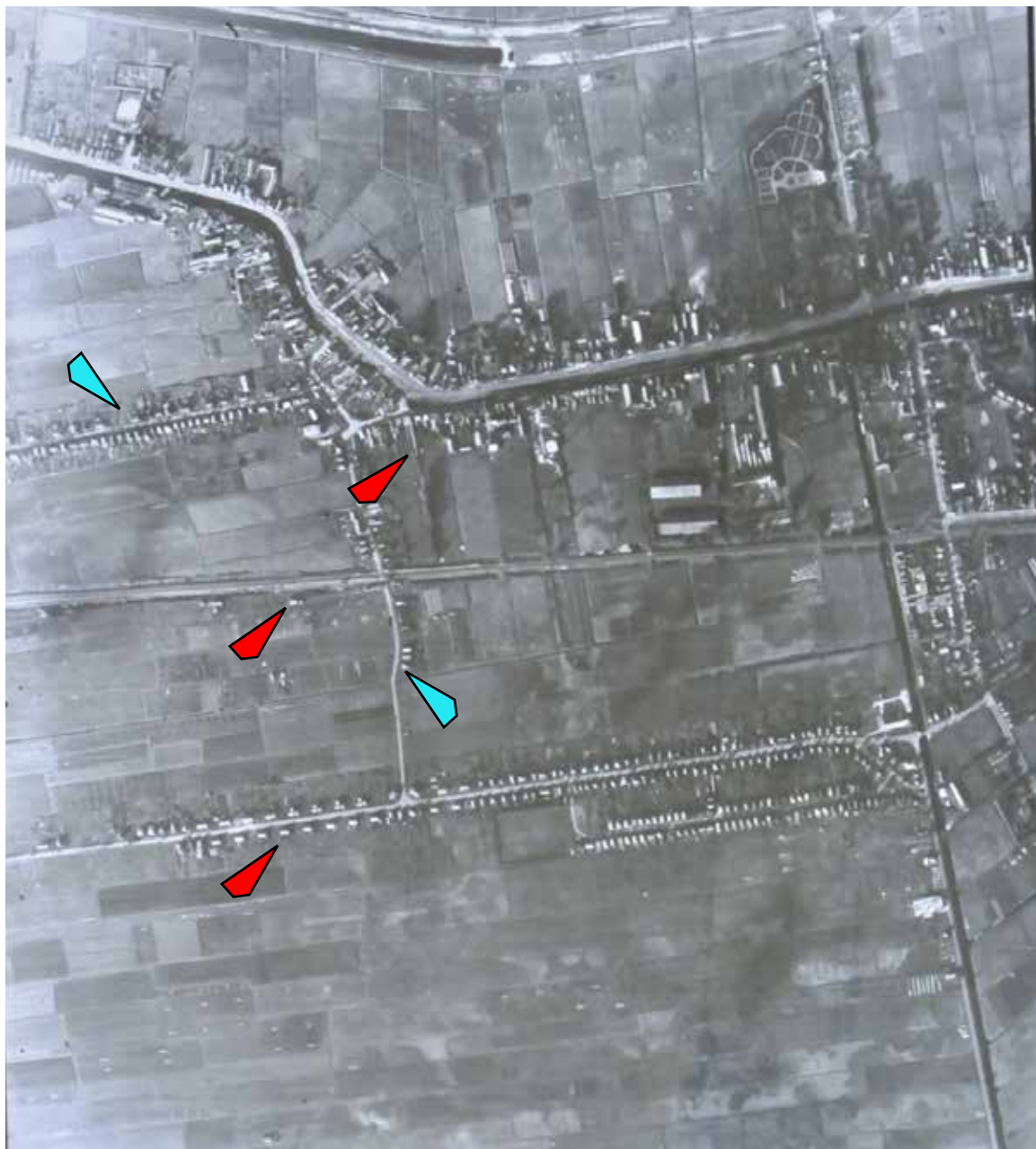
BULLETIN

Met ingang van Zaterdag-
morgen 8 uur hebben alle
Duitse strijdkrachten in Hol-
land, Noord-West Duitsland,
Denemarken en Helgoland
zich onvoorwaardelijk over-
gegeven.

5 MEI 1945.

MILITAIRE LUCHTFOTO MARTENSHOEK GEMAAKT DOOR DE BRITSE LUCHTMACHT

Deze Luchtfoto van Martenshoek is gemaakt tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Britse Luchtmacht (Squadron 542) als informatie voor de Inlichtingendienst.

Totaal zijn er 110.000 luchtfoto's gemaakt van Nederland.

De boven Nederland gemaakte luchtfoto's werden na de oorlog geschonken aan Prins Bernard.

Vervolgens kwamen de foto's terecht bij de Universiteit van Wageningen en het Kadaster.

Deze foto van Martenshoek is door Rob Nolden geschonken aan de Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o.

Op de foto is bovenin duidelijk te zien de knik in het oude Winschoterdiep ter hoogte van Machinefabriek Gorter. **1** Iets naar beneden loopt de spoorlijn **2** en nog verder naar beneden loopt de Burgemeester van Roijenstraat. **3** Tussen de Burgemeester van Roijenstraat en het Winschoterdiep loopt de Spoorstraat **4** en links daarvan loopt de Julianastraat. **5**

MIJN LEVEN ALS JOODSE NEDERLANDER 1940 - 1945

Leo Turksma

De (dienst)woning bij strokartonfabriek Beukema en Co (toentertijd) Brugstraat 17 te Hoogezand.

Ter nagedachtenis aan Geert Veldhuis en Koos Veldhuis-Geertsema.

I Vóór Hoogezand
a) Hengelo 1940-1942

De Duitsers vielen op 10 mei 1940 Nederland binnen.

De Oostenrijker Seyss-Inquart, die als Rijkscommissaris over Nederland aangesteld was door Hitler, zei bij zijn aantreden: "Wij komen als Germaans broedervolk. Wij zijn een burgerlijk bestuur en zien jullie als broeders. Maar wij rekenen de Joden daar niet toe".

Dat kondigde hij in zijn eerste rede in de Ridderzaal al aan. Het begon heel kalm, maar het gaf direct de ideologie aan van het nationaalsocialisme. Het eerste, dat de Joden verboden werd, was namelijk deelneming aan bloedtransfusies. Op die manier zou immers joods bloed in Germaanse aderen komen. In Duitsland waren gemengde huwelijken toen al verboden.

De Duitsers waren er in eerste instantie op gericht de Joden te scheiden van de niet-Joden. Ze begonnen in de herfst van 1940 ermee om aan ambtenaren te vragen of ze al of niet van joodse afkomst waren (Ariërv verklaring). Degenen die zich als Jood meldden werden met onmiddellijke ingang op non-actief gesteld, eigenlijk formeel ontheven van hun functie, want ze hielden vooralsnog hun salaris. Mijn vader, die leraar was aan de Rijkskweekschool, viel de twijfelachtige eer te beurt om als eerste leraar in Hengelo ontheven te worden; de drie joodse leraren van het gymnasium volgden een week later. Van de ene dag op de andere mocht hij geen les meer geven.

Ik zat op het gymnasium, in de 5e klas. Wij dachten dat er meteen NSB-leraren zouden komen, maar dat was helemaal niet het geval. Sollicitanten reageerden gewoon op advertenties en hadden geen idee dat ze in de plaats van ontslagen joodse leraren kwamen.

In '41 en '42 werden aparte scholen voor Joden opgericht, eerst alleen in de provinciehoofdsteden. Voor Overijssel begon dit in Zwolle. Toen bleek dat er ook veel Joden in Twente woonden, kwamen er lagere scholen in Almelo en Enschede. In Enschede kwam ook een MULO-school en een Joods Lyceum. Aan dat Joods Lyceum werd

Mijn vader (LT sr.) geeft in de tuin geschiedenisles aan gymnasium 5 van het Joods lyceum

Op de scholen waren al joodse leraren ontslagen, maar de joodse leerlingen zaten nog gewoon tot de zomer van '41 op de (algemene) scholen. Ik zat zelf op het gemeentelijk gymnasium in Hengelo. De dag voordat de scholen na de zomervakantie weer zouden beginnen, werd het joodse leerlingen verboden algemene scholen te bezoeken.

mijn vader leraar geschiedenis. Het hele lyceum had maar 35 leerlingen, waarbij ik in mijn eentje de 6de klas vormde. Het was heel gezellig, maar het niveau van de lessen stelde niet zo veel voor. In '41 mochten Joden allerlei dingen niet meer, o.a. niet naar de bioscoop, wat ik erg vervelend vond. We mochten verder ook niet uitgaan, maar dat was

het ergste niet. In '42 werd het veel ernstiger. Toen mochten we de stad niet meer uit, mochten niet met het openbaar vervoer en moesten binnenblijven na 8 uur 's avonds.

Op een gegeven moment werd het echt ernstig, toen de ster kwam (Afb.7) Dat was op 3 mei 1942. Die ster kostte per stuk 3 cent en je moest ook nog een textielpunt inleveren, want textiel was op de bon. Er was namelijk distributie ingesteld, omdat er van alles te weinig was. Die ster (geel met de tekst JOOD in grote zwarte letters) moest je zichtbaar op je linker borst dragen. Er waren Joden, die daar dan een boekentas voor hielden.

Jodenster per 3 mei 1942 door joden zichtbaar te dragen op de linker borst, zowel buitenshuis als ook binnenshuis.

De tekst is in pseudo hebreeuwse letters.

Omdat wij zelf onze radio al hadden moeten inleveren, ging ik in de eerste week, dat het dragen van de ster verplicht was, bij de burens een paar keer naar Radio Oranje luisteren. Ik was erg teleurgesteld, dat er vanuit de regering in Londen totaal niet over de ster gesproken werd. Deze vorm van discriminatie en vernedering van het joodse deel van het Nederlandse volk was kennelijk niet belangrijk genoeg om te vermelden. In die tijd hadden dus heel veel Joden geen baan meer.

Alle joodse nieuwsbladen werden verboden en alle Joden moesten van

de Joodse Raad verplicht abonnee worden van het Joodsche Weekblad.

Daarin kwam in juli '42, iets in te staan voor de Joden, die geen werk meer hadden. Dat was een heel raar Nederlands woord: 'werkverruiming'. Dat woord bestaat niet eens in het Nederlands. Dit was een verhullend woord voor een vertrek naar kamp Westerbork.

Het begrip 'werkverruiming' trof ons eerst nog niet. Mijn vader had immers een baan. Maar in de provincie werden joodse mannen tussen 18 en 60 jaar wel gekeurd voor zogenaamde 'werkkampen'. Wij moesten ons ook laten keuren, mijn vader en ik.

Mijn vader werd afgekeurd. Mijn vader had veel niet-joodse vrienden o.a. onder artsen. Een van die artsen heeft hem gecoacht: hij moest in de nacht onvoldoende gekleed in de tuin gaan zitten, om zo met nog een paar aanwijzingen astma te simuleren. Zo was hij helemaal voorbereid, zodat de keuringsarts hem volgens alle regels kon afkeuren op zware astma. Hij had niets, maar hij vertoonde er alle verschijnselen van. Toen was hij, voorlopig althans, gered.

Daarna was ik het die het meeste gevaar liep om opgepakt te worden. Ik werd op 8 oktober 1942 18 jaar en had eigenlijk eindexamen zullen doen. Ik vormde dus de hele 6e klas, maar voor mij alleen organiseerden men geen eindexamen. Dat kon ook helemaal niet; er waren gewoon niet voldoende deskundige examinatoren en gecommiteerden. Ze hadden er ook geen zin in, in Enschede, voor één persoon. Dat zou later wel komen, na de oorlog.

Dus ik had geen baan en was in feite werkloos. Dat betekende, dat ik elk ogenblik kon worden opgepakt of aangeschreven dat ik naar Westerbork moest. Daardoor moest niet alleen ik, maar moesten ook mijn vader en moeder onderduiken.

De dag na mijn 18e verjaardag, op

9 oktober '42 weggebracht door mijn vader. We mochten niet met het openbaar vervoer, alleen als we naar de school in Enschede gingen. Mijn vader heeft mij daarom lopend langs allerlei achterwegen weggebracht naar Almelo (13 km). Daar heb ik onderweg in het bos mijn ster afgedaan en afscheid genomen van mijn vader. Dat was van beide zijden heel emotioneel; wij wisten niet wanneer en of wij elkaar weer zouden zien. Toen begon mijn illegaliteit.

Onze woning in 1930, Leliestraat 5 Hengelo (Ov.): LT aan het hek en mijn ouders in het raam.

Voorkant van Bewijs van Aanmelding met vermelding van het aantal joodse grootouders (Ariër-verklaring).

NR. 319

Voor: Turkema--
Leo--

op 8 October 1924
gem. Hengelo 0

Land

Laatste woonplaats in het
Groot-Duitsche Rijk of in het
Groot-Nederlandsche gebied:
Ned

Vroegere nationaliteit

Kerkelijke
gesindheid: geen

Reisop
of werk-
standaard: zonder

Gehuwd
met: Gesch. op
Overl.

Aantal joodische grootouders in den
zin van art. 2 der Verordening: vier

Achterkant van Bewijs van Aanmelding met vermelding van het aantal joodse grootouders (Arië-verklaring).

Reisegenehmigung
Reisvergunning N° 10908

Der (des) Jude (Juden) Turkema Leman
De jood (joden)

geboren am 12. April 1884 in Drenthe
geboren Hengelo 0 Leidsstraat 5

wirkt als
reisgids

stellt die Genehmigung zur Hülfe der jüdischen Auswanderung aus dem Reich
ANERKENNUNG der jüdischen Staatsangehörigkeit

trägt die Genehmigung, vergründet von jüdischen Auswanderern aus dem Reich
ANERKENNUNG der jüdischen Staatsangehörigkeit

Nr. 261/026070 vom (des) Weiblich in der Zeit
des (des) Reisgids in der Zeit
vom 16. September 1942 bis zum
1. Oktober 1942

in verbindung
in verbindung

Reiseziel
Plaatz von bestimmung Nieuwede

Diese Genehmigung ist nach Ablauf der befristeten Zeit selbst dem jüdischen Reisenden
Anmeldung zu übergeben, wenn er überreicht.

Diese Genehmigung ist unentgeltlich, es obliegt dem jüdischen Reisenden, die Kosten der
Anmeldung zu bezahlen.

Anmelden, den 17. SEP. 1942

Der Leiter der Zentralstelle
für jüdische Auswanderung Amsterdam
In Auftrag: H. B. B. B.

Anmerkungen: Bei Übertragung in diese Genehmigung ist der Ab- und Anreißung der
Heldentatzen zu beachten.
N.B. Bei Übertragung muß diese Genehmigung bei der Ab- und Anreißung der
Heldentatzen zu beachten.

Reisvergunning, die mijn vader nodig had als leraar aan het Joods Lyceum te Enschede.

Rector, enkele leraren en de gehele gymnasiumafdeling van het Joods Lyceum te Enschede, juni 1942; onder in het midden LT.

Oproep voor LT sr als kabelwacht. NB dreigende tekst. (1942).

b) Aparte onderduik, okt 1942 – jan 1943

Ik liep naar het station Almelo en kocht een kaartje naar Emmen. De trein bracht mij naar Emmen. Ik had een adres vlakbij het station, waar ik

toen naar Akkrum, van waar ik naar een boer in Terkaple ben gebracht. Ik weet van die hele reis niets meer af. Er moeten allerlei mensen bij betrokken zijn geweest, maar dat weet ik niet meer.

Opeens zat ik iets ten zuiden van Akkrum, begin januari '43, in het dorpje Terkaple, weer op een boerderij. Mij was gezegd, dat het maar voor korte tijd zou zijn. Ik verveelde mij daar nogal. Ik zag voor het eerst een stier een koe bespringen.

Ik mocht niet naar buiten, omdat er veel Duitse patrouilles voorbij kwamen, op zoek naar daarheen gevluchte studenten.

Op een gegeven moment zei de boer dat hij mij de volgende dag weer naar Akkrum zou brengen. Daar ontmoette ik op het station de heer Bruins, een leraar aardrijkskunde aan de HBS te Sappemeer, die ik al eerder ontmoet had bij zijn schoonzuster, de vrouwelijke arts in Emmen. Hij was toen de eerste, die mij de interesse voor sociologie bijbracht, wat in mijn latere leven een niet onbelangrijke plaats zou innemen. Ik reisde wel met de heer Bruins, maar we deden alsof we elkaar niet kenden.

Ik wist eerst niet waar we heen gingen. Maar al gauw kreeg ik het vermoeden, dat mijn ouders ergens in de buurt van de stad Groningen zaten en dat het was om mij met mijn ouders te verenigen.

Een paar dagen, nadat ik was weggebracht door mijn vader, had het verzet mijn moeder opgehaald om onder te duiken. Zij had het erg moeilijk met de onzekere situatie. Ze wist ook niet wat er met haar eigen familie gebeurde door het ontbreken van communicatie. Daardoor werd ze overmand door emoties en vermaarde ze zienderogen. Hoe ze haar weggebracht hebben weet ik niet. Zij kwam bij een familie in Haren bij Groningen terecht. Een paar dagen later meldde mijn vader zich formeel af bij het Joods Lyceum in Enschede. Toen dook ook mijn vader onder. Hoe dat gegaan is weet ik ook niet. Hij kwam rechtstreeks bij opa en oma Veldhuis in Hoogezand terecht

Hoe het kwam dat mijn moeder ook bij opa en oma Veldhuis terecht

Geert en Koos Veldhuis - Geertsema (1948)

kwam, ben ik nooit te weten gekomen. Het zou kunnen, dat opa Veldhuis een paar dagen later opgebeld is door die mensen uit Haren, omdat mijn moeder ten einde raad was en de hele dag liep te huilen. Ze wisten er gewoon geen raad mee. Haar luidruchtigheid was op dat moment te gevaarlijk. Opa en oma Veldhuis besloten toen ook mijn moeder op te nemen. Ze hadden bij haar komst drie zonen in de puberteit en als gezin namen ze hiermee een enorm risico. Niemand zou hen iets verweten hebben als ze het niet gedaan hadden, maar ze deden het wel!

Toen ze bij mijn vader was, ging het beter met mijn moeder, tot het na een paar maanden weer mis ging. Ze hadden geloof ik één keer wel een illegaal verstuurd niets zeggend briefje van mij ontvangen, maar ze wisten er eigenlijk niks van hoe het werkelijk met mij ging. Achteraf bleken ze toch erg blij met dit briefje geweest te zijn. Toen zeiden de Veldhuizen, dat ze dan die jongen ook namen. Dat was nog een veel groter risico. Ze zaten al met Freerk, de oudste zoon, die voor de 'Arbeitseinsatz' was opgeroepen en daaraan, zoals zeer velen, geen gehoor wilde geven. Ik was in de puberteit en ze wisten helemaal niks van mij af. Misschien wilde ik wel elke avond naar het café, naar buiten dus, of was ik een veel te lastige puber. Desondanks zeiden ze, dat ze dan mij ook wilden opnemen. Ondanks het toegenomen risico, deden ze het toch weer!

Toen ben ik door de heer Bruins naar het station van Hoogezand gebracht.

Daar schrok ik erg, want hij droeg mij over aan een politieagent in uniform. Die stelde mij direct gerust door te zeggen, dat hij bij het verzet hoorde. Hij bracht mij naar de familie Veldhuis. Bij aankomst bleef opa Veldhuis maar met die agent spreken over allerlei, terwijl ik daar stond te wachten. Op een gegeven moment ontdekte opa Veldhuis mij en zei tegen mij: "Ga maar naar boven, jongen". Ik klom de trap op en kwam op een overloop, waar aan de andere kant een deur open ging. Daar stond mijn vader! Wat volgde was een zeer emotioneel weerzien met mijn ouders. Zo zaten we dus met ons drieën bij elkaar, ondergedoken op één adres, en dat was een hoogst uitzonderlijke situatie.

Mijn echte persoonsbewijs
Mijn valse persoonsbewijs

LT als onderduiker in de tuin van mevrouw Eggink, (schoolarts, aan de Boslaan te Emmen, november 1942. Foto, opgestuurd naar mijn moeder ter geruststelling.

De bekende IJberuchte Extra Editie van het Joodsche Weekblad. (NB dreigende taal)

II In Hoogezand.

a) Ons dagelijks leven.

Wij kwamen in het gezin van Geert Veldhuis (1899) en zijn vrouw Koos Veldhuis-Geertsema (1901). Zij hadden drie zoons Freerk (1924), Gerrit (1927) en Jaap (1930). Meestal was ook de moeder van Geert aanwezig, Jantje Veldhuis-Dijk (1881), die een paar huisjes verderop woonde aan de Brugstraat.

Opa Veldhuis kwam uit een landarbeidersgezin. Hij had kunnen studeren in Duitsland aan de Technische Hochschule Bingen, doordat waarschijnlijk welgestelde gereformeerde boeren daarvoor geld ter beschikking hadden gesteld. Hij had zich enorm opgewerkt, namelijk tot bedrijfsleider van strokartonfabriek Beukema in Hoogezand.

Hier wil ik vertellen hoe de onderduik bij hen verliep. Eerst wil ik nu

Het huis aan de Brugstraat 17 (oostzijde) met zicht op de ramen van de 1e verdieping aan zij- en achterkant, waar wij 2,5 jaar verbleven.

een beschrijving geven van het huis aan de Brugstraat, die in 1945 Meint Veningastraat genoemd werd. Het was een oud huis van rond 1880, dat stond aan de voorkant van de strokartonfabriek van Beukema. Opa Veldhuis had blijkbaar ook bouwkundig inzicht, want dat huis aan de Brugstraat was in de jaren '30 flink verbouwd. Of hij het zelf gedaan heeft of dat hij mensen uit de fabriek het heeft laten doen, weet ik niet. Omdat het dak van het huis aan alle kanten schuin liep, waren er op de bovenverdieping delen afgetimmerd met rechte zogenaamde knieschotten, waarachter ruimte ontstond om dingen op te bergen. Sommige van die schotten konden open en andere niet. Wij hadden zo'n schot in de kamer, waar achter we konden schuilen. Het was voor onderduikers essentieel om een vluchtplek te hebben, als er plotseling gevaar dreigde, een noodplek waar je niet kon blijven, maar wel een paar uren of desnoods een dag. Eerst had ik nog op een ander kamertje geslapen, die formeel van Jaap was, de jongste zoon. Dat werd echter een beetje te gevaarlijk, omdat het dan toch te ver was om snel achter dat schot te komen. Later sliep ik zelfs achter dat schot.

Wij hadden een achterkamer, een vrij grote kamer, 4 bij 4,5 m ongeveer, aan de zuidkant van het huis, met uitzicht op de fabriek. Er stond een tweepersoonsbed, een fauteuil en een tafel met drie stoelen. Daar hadden we wel de ruimte en daar was ook dat

schot. Als er een inval was, mochten ze niet merken dat we achter dat schot zaten. Het kon ook van binnen dichtgemaakt worden. Maar er was één ding: dat schot was nogal zwaar en had een streep op het linoleum gezet, een kromme streep. Als we erachter moesten, kwam oma Veldhuis meteen om er een naaimandje overheen te zetten. Dat is elke keer gebeurd, als we achter het schot moesten. Meestal stond dat schot gewoon open, omdat ik daar mijn spullen had.

Vaak kwamen er mensen aan de deur vragen naar woonruimte, omdat het een vrij groot huis was en er een gebrek aan woonruimte was. Dan kwamen ze soms boven kijken en moesten wij wegwezen achter dat schot. Opa Veldhuis wist met behulp van zijn relaties altijd wel deze mensen te weren. Voor de veiligheid was er boven de deur een klein lampje – ongetwijfeld door Freerk aangebracht – dat brandde als er beneden bezoek was. Wij zaten namelijk boven de woonkamer. De Veldhuizen waren ook maar mensen en die vergaten het lampje wel eens uit te doen als het bezoek al weg was. Dan moesten we blijven zitten. Er mocht boven niet gelopen worden als er bezoek beneden was. Meestal liepen we op viltzolen, die ten eerste onze platvoeten bevorderden, maar

die verder geen lawaai maakten. Naast ons was een badkamer en daar was ook de wc. Deze ruimte is ook gebruikt om onder een plank naast de toiletpot geheime, illegale papieren te verbergen. We liepen, ik vooral, boven ook wel rond, maar ik ben in 2,5 jaar niet beneden geweest. Gek toch, om in een huis te wonen, waar je alleen boven verblijft. De trap af, dat was een ander land.

De mensen mochten natuurlijk niet weten dat we daar zaten. Daar waren de Veldhuizen heel precies in. Bijvoorbeeld enkele familieleden van oma Veldhuis, die waren wel goed, maar werden toch te loslippig geacht. Dat was knap lastig, want een zwager van haar was de koster van de kerk. Die kwam nog wel eens aan, maar mocht niets weten. Veel mensen waren toch een beetje sensatiezoekers, die geheime dingen aan elkaar doorvertelden. Die mensen waren veel gevaarlijker dan de NSB-ers. Oma Koos Veldhuis was in elk geval geen prater.

Ook die jongens, op hun jonge leeftijd, moesten hun mond houden tegenover hun vrienden. Ik moet dan vooral aan Jaap denken; hij was nog maar 12 en aan het einde van de oorlog was hij 15 jaar. Toen we daar kwamen zat Jaap in de hoogste klas van de lagere school.

Woonhuis met aan de achterkant uitzicht op de fabriek.

Mijn vader heeft hem nog bijles gegeven voor zijn toelatingsexamen voor de HBS.

Op de jongens in de puberteit rustte een heel zware taak. Ze hadden vrienden, die ze wel konden meenemen naar huis, maar niet meenemen naar hun kamer boven. Dat moesten ze steeds weer aannemelijk maken. Ze moesten over een hele hoop dingen zwijgen.

Een aantal mensen wist wel, dat we daar zaten: de dominee, de dokter en het hoofd van de school wisten het, die waren bevriend met opa Veldhuis. Ook de moeder van opa Veldhuis was op de hoogte (zie Afb.17). Zij was drie jaar ouder dan mijn vader. Zij konden heel goed met elkaar opschieten. Ze waren beiden nogal godsdienstig geïnteresseerd. Er was ook een werkster, juffrouw Buining, die mee in het geheim betrokken was.

Er was geen centrale verwarming in het huis. Dus 's winters was het koud, maar daarvoor hadden wij op onze kamer een elektrisch kacheltje met drie staven, dat was voor de oorlog het grootste type van Philips. Daardoor kregen we ook meer 'bezoek'. Er werd nogal eens aan de deur gekrabbeld. Dat was dan het hondje Bobbie. Die hield erg veel van ons, maar kwam toch voorname-lijk om voor dat warme kacheltje te liggen. Die verklapte niks.

Verder kwam de broer van oma Jantje, dus een oom van opa Veldhuis, oom Jan Dijk, soms langs, met zijn vrouw tante Wopke uit Siddebu- ren en ook hun dochter, die ik na de oorlog ook wel heb ontmoet. Zij was een paar jaar ouder dan ik. Zij waren ook op de hoogte en kwamen wel, maar niet veel. Die oom Jan was wel belangrijk, want Freerk moest eigen-lijk naar Duitsland voor de 'Arbeit- seinsatz'. Meestal zat hij bij oom Jan op de boerderij, maar hij is ook in het huis zelf ondergedoken geweest.

Dat is misschien wel een goede gelegenheid om toch ook de aandacht te vestigen op de hoeveelheid maal-

tijden, die er per dag moesten zijn en hoeveel voedselbonnen dit vergde.

Die geheimhoudingsplicht kwam erg onder druk te staan toen Ger- rit in '43 na een zwaar ongeluk in coma in het ziekenhuis in Groningen was opgenomen. In '43 zat Gerrit op catechisatie in een bijgebouw van de Gereformeerde Kerk in Sappemeer. Door een storm is toen de schoor- steen door het dak naar beneden gekomen. De jongen naast hem was op slag dood en Gerrit zwaar gewond. Hij heeft daar een gehandi- capte hand aan over gehouden. Door het coma lag hij een tijd te ijlen en we waren allemaal erg bang, dat hij het woord Jood of onderduikers zou noemen, maar dat heeft hij niet gedaan. Hij had het over meneer en mevrouw, zo noemde hij mijn ouders en hij noemde mijn naam ook wel, maar dat zei niemand iets, dat kon ook een vriendje van school zijn.

We zaten dus in een ruime kamer. Wat deden wij? Vooral veel lezen. Daar hielden we van. Daarvoor hoefden we niet naar buiten. Als men iedereen optelt, oma Jantje, juffrouw Buining, wij drieën, en dan nog een vijf-koppig gezin, dan waren we met ons tien. Wij hadden in elk geval bij de openbare leeszaal van Hooge- zand zeven abonnementen. Gerrit en ook Jaap gingen daarnaar toe en leenden de boeken. Veel joodse on- derduikers waren niet gewend binnen te zitten. Ze waren gewend buiten contacten te maken. Gingen ze dan toch de straat op, werden ze gepakt.

Maar wij waren anders, wij lazen toch altijd al veel. Dus dat deden we hier ook. Mijn vader las veel over geschiedenis. Ik had mijzelf in '42 Italiaans geleerd. Ik was een talen- man. Dan gingen die jongens, ik denk vooral Gerrit, maar misschien later ook Jaap, naar Groningen bij de openbare leeszaal Italiaanse boeken en ook Scandinavische boeken halen. Naast het Italiaans had ik namelijk ook Zweeds geleerd, maar in de bibliotheek wisten ze het niet pre- cies. Dan kwamen de jongens terug met Deense boeken, waardoor ik

ook wat Deens geleerd heb. Ik las met name erg veel Latijn. Zo heb ik heel Horatius gelezen bijvoorbeeld. Dat deed ik als voorbereiding op de studie Oude Talen, die ik wilde gaan volgen. Zestig jaar later heb ik zelf over Horatius gepubliceerd ('Spreu- ken').

Mijn moeder was er ook geknipt voor om binnen te blijven, in de meest letterlijke zin. Mijn moeder had lang thuis gewoond. Ze kwam uit het dorp Visvliet (Westerkwartier, provincie Groningen). Daar leerden de meisjes niet verder dan de lagere school in 1900. Maar in al hun armoede had het gezin toch een naaimachine aangeschaft, waarmee mijn moeder erg handig was. Ze heeft later dan ook naai- en kniplessen gegeven. Dat heb ik zelf toevallig in een onderzoek bij het Nationaal Archief ontdekt: in advertenties in het Nieuwsblad van het Noorden bedankten vrou- wen, zelfs uit andere plaatsen, haar voor haar lessen. Kortom ze naaide zelf heel veel. En nu kwam ze daar bij Groningers, bij gereformeerde mensen, de familie Veldhuis, die al vanaf 1924 alles bewaard had- den aan textiel. Dat was maar goed ook, want er werd maar heel weinig textiel gedistribueerd. Veel textielfa- brieken werden namelijk gedwongen Duitse uniformen te maken. Eén winterjas en dan was je door al je distributiepunten van een jaar heen. Dat kon natuurlijk niet, want opa Veldhuis moest er netjes uit blijven zien. Hij was lid van de kerkenraad en moest dan 's zondags heel formeel in jacquet naar de kerk. Ook voor de opgroeiende jongens moest van alles gemaakt en vermaakt worden. Mijn moeder had voortdurend werk! Later ook met gekke kleinigheden. Er was bijvoorbeeld op een gegeven moment in de winkels geen zeep meer. Dus moesten ook de kleine stukjes zeep helemaal opgemaakt worden. Mijn moeder naaide ze dan in een stukje van een kapot laken. Zo konden ze helemaal opgebruikt worden. Dat werd veel gedaan in oorlogstijd. Dus mijn moeder had genoeg te doen.

In '42 hadden we als Joden al onze

fietsen moeten inleveren en ook onze radio's, zodat we niet naar Engelse zenders konden luisteren, waarop ook Nederlandstalige programma's te beluisteren waren. Maar in '43 moest iedereen zijn radio inleveren. Een aantal mensen had twee radio's. Vaak een oude Philips en een nieuwe radio. Er kwamen in de jaren '30 veel mooie, nieuwe types op de markt. Ik was een soort 'deskundige', want als klein jongetje spaarde ik al folders van die radio's. In Hengelo draaide ik altijd aan de knoppen van onze radio voor al die talen.

Bij de familie Veldhuis stond eerst een nieuwe radio beneden. Later stond deze op de slaapkamer van opa en oma Veldhuis en daar draaide ik dan aan de knoppen. Op een gegeven moment had ik een illegale zender uit Polen te pakken. Niet in het Pools, maar in het Jiddisch. Dat spraken de Joden daar, een ouderwets soort Duits met Slavische woorden erbij, maar ik kon het verstaan en mijn vader kon het ook verstaan! Daar hoorden we van de Polen over de gaskamers. Toen trok mijn vader helemaal wit weg, want hij dacht aan zijn familie, van wie hij uiteindelijk 2 broers en 3 zusters is verloren. Tegen mij zei hij, dat ik dat niet aan moeder mocht vertellen. Die had daar absoluut niet tegen gekund. Wij wisten dus al vóór mei '43 van de gaskamers. Ik denk dat heel weinig mensen in Nederland dat toen al wisten, zelfs de illegaliteit niet.

De radio's moesten worden ingeleverd, met naam en adres. Opa Veldhuis, natuurwetenschappelijk kundig, liet z'n vrienden en zichzelf dat invullen met inkt, die na twee dagen vanzelf wegtrok. Dan stond er geen naam en adres meer bij, terwijl ze keurig op naam waren ingeleverd. Hij leverde natuurlijk het oude toestel in en hield het nieuwe. Het nieuwe kwam bij mij achter het luik in onze kamer. Bezit van een radio was toen helemaal illegaal.

Tegelijkertijd vroeg hij mij of ik nieuwsberichten wou maken. Ik weet niet meer hoe vaak, ik denk niet elke

dag, maar misschien twee keer in de week. Op heel dun papier kon ik dan vijf doorslagen maken met een typemachine en carbonpapier, de zesde was niet meer leesbaar. Die berichten werden verspreid door aan de mensen te vragen die deze berichten kregen, of ze die weer aan vertrouwde burens wilden doorgeven. Immers de gewone pers was er niet, alleen de 'officiële' Duitsgezinde pers.

De BBC (British Broadcasting Corporation) gaf achter elkaar nieuwsberichten in wel 20 Europese talen met precies dezelfde tekst. Dan kende ik die berichten bijna uit mijn hoofd. Die vormden de basis van mijn berichten aan opa Veldhuis. Daarnaast leverde ik via opa Veldhuis aan dezelfde jongen uit Zuidbroek, die ook voor de vervalste paspoorten had gezorgd, ik denk ongeveer eens per maand, militaire overzichten, die in de regio verspreid werden.

Daarnaast luisterde ik gewoon naar de Engelse radio. Daar was elke zaterdagavond een hoorspel te beluisteren. Daarvan heb ik ongelofelijk veel Engels geleerd. Met de bevrijding kon ik daarom meteen met Engelse soldaten praten. Verder had ik van de radio onderhand ook al zoveel Italiaans geleerd, dat ik Mussolini kon verstaan, toen die een rede hield voor de Duitse radio. Zijn speech was natuurlijk onzin, maar ik kon hem taalkundig helemaal volgen. Dat vond ik heel plezierig, een bijkomend ding, het voordeel van het nadeel, volgens Johan Cruijff.

Ik had meer voordelen van het nadeel. In Arnhem, waar ik later nog 26 jaar gewoond heb, werd ik door een arts ergens naar toe gestuurd waar ze onderzoek deden naar zogenaamde 'sportlongen'. Als er één ding was, dat ik niet gedaan had, dan was het sport. Maar ik had 'sportlongen'. Ik denk, dat het kwam, omdat ik elke ochtend bij het open het raam van onze kamer achter de vitrage kamer-gymnastiek deed. Mijn ouders niet, maar ik wel. Misschien heeft dat er

ook iets aan bijgedragen. Mogelijk was ook dat weer iets positiefs van iets negatiefs.

Verder lezen mijn vader en ik ook erg veel over theologie. Als notabele kocht opa Veldhuis alle gereformeerde uitgaven, die verschenen. Er kwamen bijvoorbeeld vijf delen uit van een christelijke encyclopedie, waar wij veel uit lezen.

De voornaamste kwestie in die tijd was de Afscheiding, een afsplitsing van de Vrijgemaakt Gereformeerde Kerk van de Synodaal Gereformeerde Kerk midden 1944 onder leiding van ds Schilder op basis van het zogenaamde artikel 31. Dat was zeer ingrijpend. Opa Veldhuis kreeg daardoor een kwestie met z'n beste vriend, die 'vrijgemaakt' werd. Opa Veldhuis had er geen zin in al zijn brochures te lezen. Dus werd mijn vader gevraagd om dat te doen en ze te verklaren. Ik las daar ook wel in en pikte zo ook wel het een en ander op. Mijn vader deed dat echter serieus en verklaarde die brochures dan aan opa Veldhuis. Uiteindelijk waren de kerkkeuzes toen allang gemaakt.

Aan de radio besteedde ik veel aandacht en tijd. Met een koptelefoon natuurlijk. Mijn vader luisterde vaak mee naar de Nederlandse uitzending. Er waren uitzendingen van de BBC aan de ene kant en uitzendingen van de Nederlandse regering, Radio Oranje, aan de andere kant, die nogal konden verschillen in berichtgeving: Radio Oranje had meer nationale berichten, codes voor het verzet en toespraken van Hare Majesteit Koningin Wilhelmina

Mijn vader sliep 's middags even in zijn fauteuil en mijn moeder sliep in bed. Ik ging gewoon door met mijn werk. Om 16.00 uur gingen we dan samen bridgen. We hadden daar kleine patiencekaarten voor. We deden dat tot 18.00 uur tot oma Veldhuis de maaltijden boven bracht. Mijn ouders zaten daar op die bovenkamer bij de familie Veldhuis in Hoogezand van oktober '42 tot 13 april '45 en ik zat daar

vanaf 2e helft januari '43 tot ook 13 april '45 (zie Afb.18). Onder elkaar bestond er bij ons best wel wat wrijving, omdat we zo dicht op elkaar zaten. Maar uiteindelijk viel dat ook allemaal wel weer mee.

Onze kamer had twee ramen, waarvoor vitrage zat. Gevaar om gezien te worden en dus van verraad was er altijd, maar je kon die ramen niet goed van beneden zien en het dak liep er ook nog eens schuin overheen. Waar men bang voor was, was niet verraad door NSB'ers. Aan de overkant van de sloot, waar het huis aan de oostkant aan lag, zat bijvoorbeeld een NSB-boer, met wie ze nooit last gehad hebben. Ze waren juist bang voor verraad door gereformeerden, die beweerden - ook na de oorlog - dat ze ons gezien hadden. Dat waren sensatiezoekers, en sensatiezoekers waren erg gevaarlijk. Voor het aanbrengen van een jood kreeg je zeven en een halve gulden. Dat was niet weinig, iets van tussen de 100 en 200 euro, als je naar de koopkracht van vandaag kijkt. Kletsen was één van de grootste gevaren voor verraad.

Opa Veldhuis hield zich bezig met allerlei geheime zaken, die niet direct met ons te maken hadden: verzetsacties als spoorwegsabotage of betrokken zijn bij zwarte handel. De verzetsmensen waren in Hoogezand over het algemeen niet bewapend. Toch moesten er ook voor de onderduikers (voedsel- en kleding-) bonnen komen. Je kreeg je goederen niet alleen met geld. Er waren sowieso weinig goederen, omdat de Duitsers het meeste inpikten. Dus waren de meeste eerste levensbehoeften 'op de bon'. Die bonnen werden voor een bepaalde tijd geldig verklaard. Dat stond meestal in de krant en die moesten dan op het distributiekantoor gehaald worden. Als je bij een winkel kwam betaalde je, maar je moest ook bonnen geven.

Voor onderduikers kon dat niet, want die bestonden officieel niet. Het verzet moest daarom die distributiekantoren overvallen, hoewel dat zeer zwaar werd bestraft. Meestal ging dat

in kleinere plaatsen in overleg met het verzet. Want men kende elkaar allemaal, de overvallers en de beheerders. Men liet dan zo'n beheerder meteen onderduiken, daar werd van tevoren al voor gezorgd. Beheerder en bonnen waren dan beiden niet meer te vinden.

In Hoogezand is dat gruwelijk misgegaan. De distributiekantoorhouder, die zijn taak als beheerder serieus nam en niet wilde meewerken, werd gewaarschuwd, dat er geschoten zou worden. Hij heeft het met de dood moeten bekopen. De overvallers zijn, geloof ik, niet gepakt, maar er zijn wel een paar gijzelaars voor doodgeschoten.

Het viel natuurlijk wel op als je meer bonnen inleverde dan je eigenlijk nodig had of als je zeven abonnementen bij de leeszaal had. De Duitsers controleerden dat niet. In principe was het gros van de mensen gewoon 'goed'; die keken gewoon de andere kant op. Of men haalde met die 'extra' bonnen de spullen bij andere winkels. Dat weet ik niet precies. We hadden uit Hengelo het een en ander meegenomen. Daarvan is een deel verloren gegaan. Ik had een aantal boeken, waaronder een paar mooie nieuwe woordenboeken Grieks en Latijn. Deze zijn waarschijnlijk in een koffer door het verzet gewoon met de spoorwegen naar opa Veldhuis opgestuurd. Daar zat ook nieuw ondergoed van mij in. In die tijd was er echter een kofferdief op het station van Groningen. Die koffer is nooit teruggekomen, maar opa Veldhuis heeft er wel een vergoeding voor weten te krijgen.

Soms moesten Joden flink in de buidel tasten. Ik heb ook wel Joden gekend, die bij half Joodse families ondergedoken zaten, en daar dan gratis zaten. Maar als dat niet het geval was, dan moest je ervoor betalen. Ik heb dat ook altijd normaal gevonden. Het is natuurlijk wel zo, dat het joodse proletariaat uit Amsterdam financieel minder goed door de oorlog is gekomen dan de meer welgestelden. Dat geld werd allemaal

cash betaald. Ook werd er wel eens met die bedragen geknoeid, waardoor onderduikers veel te veel moesten betalen. Als het geld dan op was, werden ze er gewoon uitgezet. Na de oorlog zijn deze onderduikadressen daarvoor wel veroordeeld. Mijn vader had zijn geld cash meegenomen. Ik kreeg het ook zo in de hand mee naar mijn eerste onderduikadres, 300 gulden. Ik weet nog, dat toen ik terugkwam van het katholieke klooster in het Amsterdamscheveld, er best veel geld over was: een hele stapel van een soort bankbiljetten van 1 en 2,5 gulden, die muntbiljetten heetten. Mijn moeder had eveneens geld meegekregen en ook mijn vader moest natuurlijk betalen voor het onderduiken.

Het verblijf op ons onderduikadres kostte zo'n 25 gulden per maand per persoon. Dat was een nette som, daar werden opa en oma Veldhuis niet rijk van. Maar op een gegeven moment was dat wel op toen we daar een tijdje zaten. Toen heeft mijn vader, onder z'n eigen naam, een brief geschreven naar een vrouwelijke fabrikant in Almelo, die hij kende: dat hij vastliep met het geld, maar het na de oorlog meteen zou terugbetalen, als hij het overleefde. Opa Veldhuis is met die dichtgelakte brief naar Almelo toegegaan en heeft meteen veel geld van die fabrikante gekregen. Na de oorlog is mijn vader teruggegaan naar Almelo om dat geld direct terug te geven. Zij heeft het uitdrukkelijk niet willen aannemen. Dat was principieel gemotiveerd en zeer prijzenswaardig.

De joodse bankrekeningen waren in '42 allemaal afgesloten. De Duitsers hadden onder naam van de joodse bank, Lippmann, Rosenthal & Co, verordonneerd dat de Joden al hun geld moesten inleveren. Een zogenaamd Joodse bank, maar die werd helemaal beheerd door de Duitsers. Mijn vader had inderdaad geen inkomsten meer en toen hij half oktober '42 wegging bij de school kreeg hij nog precies een half maandsalaris mee, geen cent meer. Daar was de school heel precies in.

Opa Geert en oma Koos met hun eerste kleinkind Geert van Gerrit (1953)

b) Wat er gebeurde en ons overkwam
In mei '43 ging het opeens enorm mis. Volkomen onverwacht. We waren wel getraind met het gebruik van de geheime ruimte achter het luik, maar tot dan toe was er eigenlijk niks gebeurd. En toen kwamen plotseling aan de andere kant van het huis dan waar wij zaten, waar de ingang van de fabriek was, twee Duitse vrachtauto's het terrein oprijden. De Duitsers waren daarnaar toe gekomen onder leiding van een NSB- politieagent, die een geschikte plek wist. De fabriek was direct achter het huis. We moesten meteen achter het luik. Of beter gezegd, we gingen uit onszelf direct achter het luik. Ik denk dat we aan het brood eten

waren 's ochtends, in elk geval stond de broodmaaltijd op tafel. Ik pakte de punten op van het tafellaken met alles erin en nam die ook mee achter het luik. Er is wel een botervlootje of iets dergelijks gesneuveld, maar dat vond oma Veldhuis niet erg. Wij waren doodsbenaamd. We hoorden alle Duitse bevelen. Dat konden we horen, omdat de schuilplaats zich in het overstekende deel van het dak bevond.

Er sprong een aantal Duitse soldaten van die vrachtwagens. Een deel van hen, volgens opa Veldhuis, dekten de zijkanten van het terrein. Er kwamen ook vijf Nederlanders uit, die leiders waren geweest van de stakingen. Er waren in april/mei '43 stakingen geweest tegen de Duitsers, begonnen in Twente, maar ook in het noorden van het land, in Friesland en Groningen. De vijf stakingsleiders werden gefusilleerd. We hoorden de orders, geweervuur en nog enkele pistoolschoten. Standrechtelijke executies. Binnen het uur was de hele zaak voorbij en waren ze allemaal vertrokken.

Daarbij kreeg Freerk een soort aanval. Hij maakte ontzettend veel lawaai. Het had iets van 'vallende ziekte', hij ging geweldig schreeuwen. Er mocht natuurlijk helemaal geen aandacht getrokken worden. Opa Veldhuis heeft hem stil gekregen of tegen de grond geslagen, ik weet niet precies wat er gebeurd is. Toen was alles heel snel afgelopen in de loop van de ochtend. We waren er allemaal kapot van. Ik heb toen voor het eerst gezien dat mijn vader ook bang kon zijn. We wisten helemaal niet wat er gebeurde. Ze hadden zo het huis kunnen binnenvallen als ze wat hadden gehoord. Het kwam zo onverwacht, we waren er helemaal niet op ingesteld. Het was heel erg beangstigend. Dit zijn gebeurtenissen die je niet gemakkelijk vergeet en je je hele leven bij blijven.

Tegenwoordig wordt deze fusilladeplaats elk jaar op 4 mei bij de Stille Omgang in Hoogezand bezocht als gedenkplaats.

De drie zoons Freerk, Jaap en Gerrit (staand v.l.n.r.) met opa Geert en oma Koos en verloofde van Gerrit, Heepke (1949).

Overoma Jantje Veldhuis-Dijk te Siddeburen met Agnes, oudste dochter van LT (1957).

Gedenkplaat op het fabrieksterrein van Beukema en Co, achter het voormalige huis Brugstraat 17 (nu Meint Veningastraat), waarheen elk jaar de Stille Tocht op 4 mei leidt.

Behalve met die radio en die nieuwsberichten, en het ongeluk van Gerrit, gebeurde er verder in '43 niet zo veel bijzonders. Maar in '44, een jaar later, toen ging het weer helemaal mis. Ook heel onverwacht. Opa Veldhuis had een broer, Henk, die de radiodistributie verzorgde. Dat was een luidspreker met een draaiknop voor vier programma's, de zogenaamde Draadomroep. Dit was voor mensen die een gewoon radiotoestel niet konden betalen. Die broer Henk had blijkbaar zeer uitvoerige illegale connecties, ook met gewapende verzetsmensen, zelfs uit Wageningen. In elk geval werd Henk Veldhuis op een ochtend in Slochteren gearresteerd. Via de Sicherheitspolizei en het Scholtenshuis in Groningen werd hij gedeporteerd naar kamp Vught en later verder naar concentratiekamp Neuengamme. Hij was binnen een maand dood.

We hebben toen ontzettend veel respect gekregen voor de oude oma Jantje. Het was haar tweede zoon. Ze heeft geen traan gelaten, ze zei niks, ze zat stil te lezen in haar grootletter Bijbel en hield het vol. Daar ben ik erg van onder de indruk geweest.

Toen het misging met Henk Veldhuis moesten wij weg. Het werd te gevaarlijk, want we wisten niet wat

de Duitsers konden weten. Als de ene broer in het verzet zat, dan zat de andere broer daar misschien ook in. We zijn toen eerst naar een deel van de fabriek gebracht, waar volgens opa Veldhuis nooit iemand kwam. Daar lagen allerlei dekens om machines af te dekken. We hebben daar anderhalve dag gezeten. Er werd wat eten gebracht en we moesten maar gewoon op de grond gaan slapen. Dat werd niks.

Daarom werd ik door de heer Beukema, de eigenaar van de fabriek, naar Groningen gebracht. Ik mocht daarvoor Gerrits fiets lenen. Ik had al twee jaar niet gefietst. Ik haalde die 15 km naar Groningen niet eens in één keer, dus we hebben een paar keer moeten rusten. Ik kwam terecht in een huis van bekenden van de heer Beukema, namelijk in het huis aan het Eemskanaal van wijlen prof. Heijmans, een beroemde hoogleraar in de psychologie. Daar werd ik in de bibliotheek gezet. Nou, dat was voor mij een paradijs! Ik heb een kleine week in die bibliotheek van die hoogleraar gebivakkeerd en heb enorm genoten. Maar de huidige bewoners waren helemaal niet op onderduikers berekend.

Dus werd ik na een week naar een jong christelijk-gereformeerd gezin gebracht aan het Hoendiep, in een rijtjeshuis. Jonge mensen met een baby. Dat was geen aangename tijd. We hadden geen conflicten, maar ze wilden alleen boeken voor me lenen uit een kerkelijke bibliotheek en daar had ik geen behoefte aan. Als ze naar de kerk gingen, moest ik op de baby letten, maar ik had twee linkerhanden. Ik kon dat helemaal niet, een baby verzorgen, maar dat moest elke zondag wel.

Het was Pinksteren '44, geloof ik, Rome was net bevrijd en de landing en de invasie in Normandië waren aanstaande, het was ongeveer in die tijd. Ze hadden pas ook een kwestie meegemaakt met nieuwsberichtjes, die een vriend van hen rondbracht. Die had nota bene een lijst bij zich gehad met adressen, waar hij die

berichten moest brengen. Hij was gepakt, met die lijst en daarna de mensen van die lijst ook. Het was wel dapper van hen om mij in huis te nemen, maar ik voelde me daar helemaal niet veilig.

Ze waren wel heel hulpvaardig. Ik ben een keer vóór 7 uur 's ochtends met de fiets bij de tandarts geweest, omdat ik kiespijn had. Deze tandarts hielp me, zonder namen, zonder geld. Hij repareerde gewoon mijn kies.

Het ergste was dat ik niks te lezen had. Toen vonden ze een boek, dat ze, denk ik, met een verjaardag gekregen hadden, maar dat helemaal niet bij hen paste; ze hadden het ook niet gelezen. Het was een biografie van Henriëtte Roland Holst-van der Schalk, een socialiste. Het boek was van een socialistische uitgeverij. Dat heb ik toen maar een paar keer gelezen.

Uiteindelijk werd ik weer door de heer Beukema opgehaald. Mijn ouders waren in diezelfde tijd bij een arbeidersgezin geweest in Sappemeer, die woonden in een van de huisjes, die vermoedelijk zelfs van opa Veldhuis waren. Zij hadden daar een tijdje ondergedoken gezeten. Bij al dat gevaar nam opa Veldhuis ons toch terug. Dat was bijkans roekeloos.

Toen kwam de 5e Oktober '44. Gerrit werd 17 jaar. Weer reden Duitse auto's de kade op. Deze gingen niet onze kant op, maar verderop de Brugstraat in. Daar was de bakkerij van Meint Veninga, een vriend van opa Veldhuis. Van daaruit werden mijn blaadjes met het radionieuws verspreid. Meint Veninga deed vermoedelijk ook meer verzetswerk. Toen de Duitsers eraan kwamen wilde Meint Veninga vluchten, maar werd direct doodgeschoten. Zo ging dat: als mensen probeerden te vluchten, dan werd er geschoten.

Vervolgens zaten die Duitsers te wachten tot de bakkersknechten, Jan Sangers en Jan Huitzing, die de blaadjes rondbrachten, terugkwamen. Ze wisten het precies. Toen die

jongens werden gearresteerd is opa Veldhuis nog doodsbenauwd geweest. Maar ze gingen niet verder. Ze wisten niks van ons. Ze wisten niet waar die blaadjes vandaan kwamen. Ze hadden dat natuurlijk uit die knechten kunnen ranselen. Klaarblijkelijk moesten ze nog andere dingen doen, want toen hebben ze die jongens maar 'gewoon' doodgeschooten.

De Brugstraat is later naar Meint Veninga genoemd en in het Oosteren Westerpark is een straat naar elk van die jongens vernoemd. Een gedenksteen op de algemene begraafplaats 'De Stille Hof' in Hoogezand herinnert nog aan deze afschuwelijke gebeurtenis.

Gedenksteen op de Algemene Begraafplaats "De Stille Hof" te Hoogezand, voor de verzetsslachtoffers van 5 oktober 1944.

Ik heb er ontzettend onder geleden. We konden er niks aan doen, maar ik heb er altijd een schuldgevoel aan overgehouden.

We waren zo 'lamgeslagen', dat we daarna niet eens meer ergens anders ondergebracht zijn. We moesten het samen maar zien door te komen. En we kwamen erdoor. Het eten werd wel heel slecht, een heleboel aardappelmeel en pap. Er werden allerlei dingen gemalen die eigenlijk tot veevoer bestemd waren. Het brood viel helemaal uit elkaar. Maar we hebben nooit honger gehad.

Hier bleef het niet bij. Alle mensen

die woonruimte zochten bij opa en oma Veldhuis waren al afgewimpeld, zodat dat gevaar op ontdekking niet meer bestond. Toen kwam er echter officieel vanuit de NSB-burgemeester een inbeslagname. Er waren niet veel soldaten in Hoogezand, misschien twintig. Die stonden onder leiding van een onderofficier, een Feldwebel, Kotek genaamd, die inkwartiering moest hebben. Het huis was groot genoeg. Er was geen weigeren bij, het was gewoon een eis. Het moest op heel korte termijn: de man kwam nog dezelfde dag. Die hebben opa en oma Veldhuis toen opgevangen. Dat was een idiote en gevaarlijke situatie, die drie maanden heeft geduurd.

Deze onderofficier bleek een heel aardige man. Hij kwam elke avond in die eerste tijd bij opa en oma Veldhuis kletsen en theedrinken. Hij werd ondergebracht in de studeerkamer van opa Veldhuis, die gelukkig aan de andere kant van het huis lag. Maar 's avonds zat hij in de huiskamer recht onder ons. Wij hoorden ook lachen. Wat was het voor een man? Het was een Sudeten-Duitsers, die in (het toenmalige) Tsjechoslowakije woonde, in het grensgebied met Duitsland. Deze Sudeten-Duitsers waren merendeels fanatieke nazi's en sterk antisemitisch. Hij ook. Hij had destijds op een joods advocatenkantoor gewerkt, waar hij tegengehouden was om hogerop te komen.

Die onderofficier kwam eerst veel beneden, maar dat werd later gelukkig minder, want hij vrijde met de dochter van NSB-burgemeester Spoelstra. Dan trok hij zich terug op de studeerkamer. Dat was voor ons wel plezierig, want dan konden wij weer 'gewoon' in onze kamer lopen, omdat die studeerkamer in een ander deel van het huis was. Daarvoor konden we dat niet, maar dan kwam Gerrit of Jaap altijd wel even boven, zodat je beneden kon horen dat er werd gelopen. Dan konden wij opstaan om te gaan plassen. Anders zat je daar de hele avond stil te zitten op een stoel.

Begin september '44 kwamen de

geallieerden in het zuiden van Nederland. De vrouwen van voor-aanstaande NSB-ers uit Brabant en Limburg vluchtten toen naar Duitsland, met hun dochters. Alleen vrouwen. Die werden daar eerst vriendelijk ontvangen. Op een gegeven moment werd dat de Duitsers te veel in verband met de voedselvoorziening. Daarom werden deze vrouwen naar Groningen gestuurd, misschien ook naar andere provincies, maar in Hoogezand in elk geval kwamen er vrouwen uit Valkenswaard, die woonruimte nodig hadden. Er werd ook bij opa Veldhuis om woonruimte voor deze vrouwen gevraagd. Dit was niet gemakkelijk op te lossen.

Toen kwam opa Veldhuis heel slim op de gedachte, die onderofficier Kotek te vragen of hij ervoor kon zorgen, dat die inkwartiering niet doorging. Kotek zal ongetwijfeld wel iets gesnauwd hebben over 'Deutsche Wehrmacht' of iets dergelijks en zo ging de inkwartiering gelukkig niet door. Dat heeft hij wel voor de Veldhuizen gedaan.

Het tweede wat hij voor hen deed was het volgende. Opa Veldhuis kreeg op een gegeven moment een maagbloeding. Freerk, die in eigen huis ondergedoken was, omdat hij -20 jaar oud- voor de 'Arbeitseinsatz' in Duitsland was opgeroepen, zat in de gang bij z'n vader op de ziekenwagen te wachten en werd door Kotek gezien. Een Duitse onderofficier behoorde dat aan te brengen. Toen moest opa Veldhuis hem vragen of hij dat over het hoofd wilde zien. Zijn antwoord: "Als ik hem verder maar niet zie, dan heb ik niks gezien".

Dat was heel mooi, maar ik denk niet dat hij iets voor opa Veldhuis gedaan zou hebben als er Joden boven hem ontdekt waren.

Hij kreeg elke dag nog de laatste uitgave van de 'Deutsche Zeitung in den Niederlanden'. Die keek hij in, maar vond het nieuws verder niet erg interessant. Daarom gaf hij die krant

aan opa Veldhuis en die gaf hem weer door aan ons.

Met Kerst ging hij terug naar Tsjechoslowakije en zei tegen z'n vrouw, dat het heel gezellig was bij die Veldhuizen. Toen hij terugkwam, had hij veel gebak mee, door zijn vrouw gemaakt, waarvan de Veldhuizen eerst en de volgende dag wij met smaak hebben gegeten.

In februari '45 laaide de strijd tussen Duitsland en de geallieerden heel hevig op aan de Nederrijn, bij Kleef. Het plaatselijke garnizoen in Hoogezand moest daar ook naartoe. De Feldwebel ook. Na de oorlog hebben de Tsjechen op ontzettend ruwe wijze die Sudeten-Duitsers uit Tsjechoslowakije verdreven. Kotek zat toen met zijn familie in de sovjetzone van Duitsland en had niet genoeg te eten. Dus schreef hij naar die aardige mensen in Hoogezand om voedsel en dergelijke.

Over hoe dit verder ging zijn er twee mogelijke versies. In eerste instantie wilde opa Veldhuis eigenlijk schrijven, hoe de werkelijkheid- een Duitse onderofficier en een joodse familie in één huis- geweest was, maar in tweede instantie bedacht hij toen, dat de Feldwebel toch twee keer erg aardig was geweest en antwoordde toen maar helemaal niet. Het laatste lijkt het meest waarschijnlijk.

Vlak voor de bevrijding was er nog iets het vermelden waard, wat met ons als onderduikers niks te maken had, maar waar opa Veldhuis wellicht onder geleden heeft. Van die paar soldaten, die in Hoogezand gelegerd waren, was er een sergeant, die altijd in de gereformeerde kerkdienst kwam. Op een gegeven moment, zo tegen februari '45, toen hij naar het front moest, vroeg hij opa Veldhuis te spreken. Omdat er misschien toch iets van bekend was, dat opa Veldhuis iets met de ondergrondse te maken had, maar misschien ook gewoon omdat hij in jacquet in de kerk zat aan het avondmaal en het leek of hij een belangrijk man was, vroeg de sergeant of hij mocht onderduiken.

Hij was radicaal tegen het regime van Hitler en wilde zich daardoor niet dood laten maken. Dat was heel ernstig. Dat was desertie (Fahnflucht). Als de Duitsers erachter kwamen zou hij standrechtelijk gefusilleerd of opgehangen worden. Ook bij deze oudere man speelde natuurlijk de angst op dat moment nog zijn leven te verliezen, een grote rol.

Dat heeft opa Veldhuis, zeker niet alleen voor ons, toen moeten weigeren. Het was zeker geen provocatie door de sergeant, dat had opa Veldhuis ook wel door, maar er stond te veel op het spel. Als werd ontdekt, dat de sergeant niet meeding met het garnizoen, dan zouden ze wel eens even een paar mensen ondervragen, misschien een paar gijzelaars doodschieten. Het kon gewoon niet. En daar leed opa Veldhuis onder. Hij had een geloofsgenoot moeten wegsturen, misschien wel de dood in.

III Na de bezetting

a) De bevrijding

De geallieerden naderden heel snel. Op mijn vaders verjaardag en op de sterfdag van president Roosevelt, op 12 april '45, werd Westerbork bevrijd. Jaap moest een of andere boodschap doen in Kielwindeweer en toen hij terugkwam zei hij geallieerde soldaten gezien te hebben. Toen Jaap thuiskwam, waren de geallieerden al in Hoogezand. Direct daarop ging de witte vlag van overgave uit bij Hotel Faber en de Duitsers gaven zich keurig over. Er is geen schot gelost. Verder gebeurde er niks. Geen vrolijke parade of iets dergelijks. Later in Hengelo heb ik wel Engelse parades meegemaakt.

In de stad Groningen verdedigden de laatste NSB-weermannen (Waters) en Nederlandse SS-ers zich nog. Dit duurde 3 dagen van 12 tot 15 april. Men zei, dat ze vervolgens door Poolse soldaten achter de tanks gebonden werden, waarna die tanks gingen rijden, meestal met hun dood tot gevolg.

Hoogezand werd op 13 april bevrijd en wij mochten de 15e naar buiten

van opa Veldhuis. We moesten eerst even aankijken wat er gebeurde. Het was een heel bijzonder gevoel, vrij te zijn en weer te kunnen gaan en staan waar we wilden. Ik was er wel enigszins trots op dat ik met de Engelsen praten kon.

Door de laatste gevechten in en om Groningen was er geen elektriciteit meer. Omdat we daardoor geen radioberichten konden ontvangen, ben ik op een avond met Jaap naar Martenshoek gelopen, een afstand van ongeveer 1 km, met een lege accu. Opa Veldhuis had bedacht met die accu de radio weer aan de praat te krijgen. We wilden daarom in Martenshoek stroom gaan halen bij de Engelsen, maar die weigerden dat. Toen moesten we met die zware accu weer helemaal teruglopen.

Uit veiligheidsoverwegingen mochten wij dus pas de tweede dag naar buiten van opa Veldhuis. We vreesden, dat het alleen een voorhoede was, die weer weg kon trekken. In de Ardennen was dat namelijk gebeurd bij het Ardennenoffensief van december '44, toen de geallieerden waren gekomen en Joden en verzetsmensen naar buiten gingen, kwamen opeens die Duitsers terug en fusilleerden links en rechts. Dat is in Hoogezand gelukkig niet gebeurd.

Na de bevrijding, na 13 april, werd ik- en later ook Gerrit- direct door opa Veldhuis ingezworen voor de Burgerwacht, wat later overging in de B.S. (Binnenlandse Strijdkrachten). Ik heb daarvan nog een soort herinneringsprent, waar de kunstenaar Nico Bulder een afbeelding (houtgravure) voor had gemaakt.

Wij gingen in de fabriek van Beukema de NSB-vrouwen uit Valkenswaard bewaken. Ik heb daar ook met een geweer gezeten, maar ik had nog nooit geschoten. Ik heb ook met een kapotte revolver achter andere vrouwen aangelopen, die de HBS in Sappemeer moesten schoonmaken. Ook NSB-burgemeester Spoelstra moest een tank schoonmaken vóór het gemeentehuis.

Herinneringsprent van kunstenaar Nico Bulder (houtgravure) uit erkentelijkheid voor lidmaatschap Burgerwacht.

Naderhand heeft het prins Bernhard behaagt mij per brief te bedanken voor bewezen diensten.

Vrijwel direct na de bevrijding moesten wij ons laten inschrijven bij de burgerlijke stand van Hoogezand, waar wij een Bewijs van Registratie, gedateerd 1 mei 1945, kregen, zodat wij voor een distributiestamkaart in aanmerking kwamen.

Toen de geallieerden kwamen, was er geen vervoer en moesten we wachten om naar huis te kunnen, terug naar Hengelo. We moesten eerst een vergunning aanvragen bij het Militair Gezag, want het burgerlijk gezag functioneerde nog niet. Met Jaap fietste ik naar Veendam, waar de hogere leiding van het Militair Gezag zat.

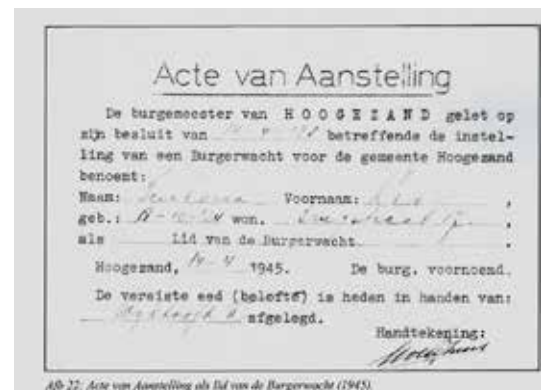
Daar kreeg ik een papier mee, dat we naar huis mochten reizen. Toevallig waren er wat mensen van de Binnenlandse Strijdkrachten met wie we op 8 mei (VE-day = Victory in Europe) terug naar Hengelo konden reizen.

b) Een moeizaam nieuw begin.

De terugkomst was heel anders dan we gedacht hadden. Ik weet niet meer of we het wisten, maar Hengelo was in de eerste dagen van oktober '44 twee keer zwaar gebombardeerd door de Amerikanen, die meenden dat het een Duits spoorwegknooppunt was. Hengelo had toentertijd een NSB-bestuur dat niet erg kundig was en ook over weinig materiaal beschikte,

Armband van de Burgerwacht, het eerste gemeentelijk gezag na de bevrijding.

Acte van Aanstelling als lid van de Burgerwacht (1945).

AB 24 Bewijs van inschrijving in het bevolkingsregister van Hoogezand (1945). (voor- en achterzijde).

Bewijs van inschrijving in het bevolkingsregister van Hoogezand (1945). (voor- en achterkant)

Armband van de Binnenlandse Strijdkrachten van het Militair Gezag, waarvan Gerrit en ikzelf lid waren.

Vader, moeder en LT in 1945

zodat er bij de bevrijding op 3 april '45 nog niet veel hersteld was. Wij beseften ook niet, dat wij in Hengelo pas vijf weken na de bevrijding van die plaats opdoken. De meeste Joden, die waarschijnlijk in Twente ondergedoken waren geweest, waren al opgedoken en aan hun 'nieuwe leven' begonnen. Op ons rekende men eigenlijk niet meer.

De eerste, die we in Hengelo zagen, was mijn vriend Albert Kolhoop, van de overburen. Ik liet de auto stoppen en riep en wenkte hem. Hij was stomverbaasd ons weer te zien. Hij vertelde, dat de stationschef nu in ons huis woonde.

Daarna stopten wij bij de woning van de directeur van mijn vaders Kweekschool, Ruurd van der Meer, aan de Bornsestraat 180. Toen wij aanbelden, deed zijn vrouw open en was uiteraard ook erg verbaasd. Zij riep haar man, die zichtbaar schrok en vergat ons te feliciteren. De vrouw vertelde, dat zij het zeker na het bombardement ook heel moeilijk hadden gehad, daar de winkels na het bombardement niet meer functioneerden en zij het eten bij de boeren hadden moeten halen.

Ze lieten ons in eerste instantie gewoon bij de deur staan, zonder te vragen waar we vandaan kwamen of waar we heen gingen. Wij hadden meteen onderdak nodig, omdat we niet terug konden in ons eigen huis en de auto met de BS-ers direct verder moest. Daarom vroegen we

het echtpaar Van der Meer, dat zelf geen kinderen had, maar wel een ruim huis, of wij een korte tijd bij hen konden logeren en daarin stemden ze toe.

Wij hoorden dat in de binnenstad lijsten hingen van opgedoken Joden en van mensen die uit de 'Arbeits-einsatz' terugkwamen uit Duitsland. Wij gingen enkele dagen later daar kijken. In de lege etalage van een winkel van een joodse familie hing een lange lijst van opgedoken Joden met hun oude en nieuwe adressen. Onze adressen voegden we toe.

Die lijst in de stad leverde ons enkele bezoeken aan de Bornsestraat op van kennissen van mijn ouders. Mij kwam mijn vriend Jannes Reiling opzoeken, die in '41 klassieke talen was gaan studeren in Groningen. Hij was de zoon van de baptistendominie in Hengelo en kwam nu terug van dwangarbeid uit Duitsland. Hij nodigde mij uit om enkele weken bij zijn ouders in de baptistenpastorie te komen logeren. Dat waren voor mij bijzonder leuke weken, want 's avonds kwamen daar telkens Engelse en Canadese soldaten, die ook baptist waren. Daar was ook een jonge Britse legerpredikant bij met wie ik bevriend raakte en later nog lang heb gecorrespondeerd.

Mijn ouders konden later een grote woonkamer en een grote slaapkamer huren in onze eigen Leliestraat op nummer 18 bij de weduwe van de joodse onderwijzer Noach, die in het begin van de oorlog gedeporteerd was naar KZ Mauthausen.

Ondertussen hield de directeur van de Kweekschool mijn vader aan het lijntje door te zeggen: "Rust u maar eerst een tijdje uit". De zaak was namelijk dat het tegen het eind-examen liep en dat een jonge bekwame docent (geen NSB-er), die vader had opgevolgd, de leerlingen goed had voorbereid. Op een gegeven moment kreeg mijn vader er genoeg van aan het lijntje te worden gehouden en schreef een brief naar de minister, prof. Van der Leeuw, die ogenblikkelijk een telegram terugzond naar de school. Mijn vader

Bedankbrief van Z.K.H. Prins Bernhard als opperbevelhebber van de Binnenlandse strijdkrachten met bijbehorende erespeld 1945

moest de volgende dag weer beginnen en ‘de opvolger’ moest ogenblikkelijk zijn werkzaamheden staken. Mijn vader werd persoonlijk door de minister per brief hiervan in kennis gesteld.

Ik had gelukkig de boeken, die mijn vader op school gebruikte met zijn eigen aantekeningen, vóór de onderduik al in bewaring gegeven bij een familie Ter Wengel in de Javastraat, waar ook mijn eigen boeken ondergebracht waren.

Opnieuw lesgeven was voor mijn vader best moeilijk. Hij was bijna vijf jaar ervoor ontslagen, dus de leerlingen kenden hem helemaal niet en hij de leerlingen niet. Zijn gewone bril was in de onderduiktijd stuk gegaan. Een nieuwe bril was nog niet mogelijk, door het ontbreken van een opticien in Hengelo ten gevolge van het bombardement in oktober '44. Mijn vader had op dat moment alleen een leesbril. Daardoor kon hij de leerlingen niet goed herkennen of zien wat zich in de klas afspeelde. Vele jaren later ontmoette ik een vrouw, die toen van mijn vader les had gehad en mij in mijn gezicht zei: “Het was een Jood, maar toch niet onaardig”.

Tenslotte bleek de hele zaak nergens meer op te slaan, toen het bericht kwam, dat er dat jaar geen eindexamens meer konden worden georganiseerd. In die tijd verscheen ook in de kranten en op de radio, dat de regering alle nationaal-socialistische besluiten met terugwerkende kracht nietig had verklaard, zodat mijn vader werd geacht al die jaren in dienst te zijn geweest en alle opvolgers niet te zijn benoemd.

Wij meldden ons bij de bevolkingsadministratie. Daar bleek dat men, ook nadat we ondergedoken waren, was blijven controleren of wij wel ‘s avonds thuis waren. Als er niemand meer was, werd in de administratie opgetekend ‘VOW’ (Vertrrokken Onbekend Waarheen). Die VOW’s werden doorgegeven aan een verhuizer, die daarop het pand leeghaalde. Dat gebeurde in het hele land. In Amsterdam door de firma Puls. In die jaren was het dan ook gebruikelijk dat men over ‘gepulste’ woningen sprak. De bedoeling was, dat zo de gebombardeerde gezinnen in Duitsland met dit huisraad geholpen zouden worden. Naar men zei, was het twents-joodse huisraad echter in de haven van Duisburg door een bombardement verloren gegaan.

De dag, nadat wij bij de burgerlijke stand waren geweest, ging ik met mijn vader mee naar het belastingkantoor, waar hij was opgeroepen te komen. Daar hadden ze te maken met diverse teruggekomen ‘VOW-ers’. Onder hen waren klaarblijkelijk mensen, die hun belastingen niet betaald hadden. Een jongeman van een jaar of twintig keek mijn vader van zestig streng en bestraffend aan en zei: “U hebt uw belastingen over ’43 en ’44 niet betaald”. Dat was voor mijn anders zo geduldige vader teveel. Hij barstte uit op een manier, die ik nog nooit van hem had meegemaakt. Je zag de jonge man als het ware als een worm in een hoekje wegkruipen. Mijn vader brieste ook nog, dat wij als Joden ondergedoken waren geweest en dat hij over ’43 en ’44 nog geen salaris had ontvangen. Toen zei hij niets meer, draaide zich om en wij verlieten het pand. In 2020 lekte uit dat dit in meer belastingkantoren heeft plaatsgevonden, mogelijk zelfs op voorschrift van de Dienst der Rijksbelastingen. Wellicht was dat hun wijze van ‘verwelkoming’ in het bevrijde vaderland.

Mijn vader en ik bezochten ook de teruggekeerde vooroorlogse burgemeester Van der Dussen, die ons buitengewoon hartelijk ontving. Hij wees ons er op, dat er een opslag was

van de inboedels van NSB-ers, die naar kampen waren gestuurd. Daar konden we wel spullen halen. In de praktijk bleek het zo te zijn, dat er met mijn ouders een lijst opgemaakt werd met wat er indertijd uit ons huis weggehaald was. Daarvan bepaalde men de waarde en die kwam te staan in een zogenaamd ‘schade-enquêteboekje’. Daarvan hebben wij later een aantal jaren textiel en meubilair kunnen kopen. Zo kreeg ik in 1946 in Amsterdam mijn eerste elektrische scheerapparaat van Philips. Uiteindelijk werd na jaren het restbedrag van het boekje cash uitbetaald.

Wij hadden vóór het onderduiken al enkele dingen, voornamelijk meubelstukken, achterom naar de burens gebracht. Ik neem aan dat mijn vader dat, nadat ik als eerste ondergedoken was, met nog veel meer spullen heeft gedaan. Toen ons huis leeggehaald was, kwam er een aanmeldingspunt in voor het ‘Nederlandse legioen tegen de bolsjewieken’, een onderdeel van de Waffen-SS. Klaarblijkelijk is later het huis van de burens ook in beslag genomen. Daar werd een sociëteit voor Duitse officieren in gevestigd. Die gebruikten mijn boekenkast als bar, want toen ik die terugkreeg, zat de bovenkant vol met ontelbare kringen van nat glaswerk. Daar heb ik na onze terugkomst heel lang op moeten schuren en beitsen.

Aan de Leliestraat 5 bewoonden we destijds een huurhuis. Nu woonde de stationschef erin, omdat zijn huis bij het station door het bombardement in oktober '44 onbewoonbaar was geworden. Niet tot zijn plezier, want het was een flinke afstand tot het station. Auto's waren er niet en van veel fietsen waren de banden vergaan.

Wij kregen een tip: als er huisraad van ons na het leeghalen in het huis achtergebleven was, dan hadden wij wel weer recht op het huis. Mijn moeder en ik gingen er samen naartoe.

De familie van de stationschef was erg vriendelijk en behulpzaam. Wij

ontdekten onmiddellijk dat onze divan was blijven staan. Een ook de salonlamp was nog aanwezig. Daarnaast lag er nog een kleedje dat bij de gangloper had behoord en hing er ook nog een gordijntje voor een deurraampje, dat van onze salon-gordijnen afkomstig was. Die laatste twee en de salonlamp heb ik nu nog in gebruik in mijn flat. Op grond van deze vondsten kregen mijn ouders de woning vlak voor Kerstmis '45 terug en woonden ze er weer, toen ik in de kerstvakantie uit Leiden, waar ik in september '45 was gaan studeren, terugkwam.

In het huis naast dat, waar mijn ouders eerst kamers hadden, op Leliestraat 18, had in de oorlog de NSB-commissaris van politie gewoond en woonde nu een joodse dame, vermoedelijk met haar gezin. Mijn moeder kwam daar op bezoek en zag daar allerlei snuisterijen uit ons huis. Die dame was direct na de bevrijding gewezen op een katholieke kerk aan de rand van Hengelo, waar na het bombardement allerlei door verscheiden Joden in bewaring gegeven spullen waren opgeslagen. Niemand wist meer van wie die spullen oorspronkelijk waren. De dame had zich rijkelijk bediend en een hoeveelheid daarvan meegenomen. Ze gaf mijn moeder direct de gelegenheid mee te nemen wat van ons was. Deze snuisterijen pronken nu nog op mijn vensterbank, maar ik heb geen idee hoe ze destijds uit ons huis weggekomen zijn.

Alles wat wij gebracht hadden bij de familie Ter Wengel, waarvan de man door mijn vader in de crisistijd aan een baan was geholpen, kwam keurig terug: al mijn boeken en ook onze vloerkleden. Eén vloerkleed lieten we als dank achter. Het andere, een kostbaar Deventer tapijt, ligt nu geheel versleten in mijn berging. Een kennis van mijn vader bleek heel gretig porselein en boeken van mijn vader te hebben willen opbergen. Uit de boeken verwijderde hij mijn vaders naam door de betreffende pagina te verknippen of te verscheuren. Van mijn postzegelverzameling bleek

hij ook niet geheel afgebleven te zijn. Een oud-leerling van mijn vader was uit zichzelf komen aanbieden, de piano voor ons op te bergen. Na de oorlog bleek hij hem bijna direct te hebben doorverkocht. Toen mijn vader dreigde met een proces, kreeg hij het bedrag van de piano vergoed.

De rector van het gymnasium, die in de oorlog geenszins in het verzet gezeten had, ging er van uit dat, toen ik in 1941 niet meer op het gymnasium mocht blijven, ik al over gegaan was naar de 6e klas. Ik had op het Joods Lyceum echter geen eind-examen kunnen doen en na de oorlog werden alleen de eindexamens van de joodse scholen in Amsterdam erkend, niet die in de provincie. Ik zat dus gewoon met leerlingen van drie jaar jonger in de 6e klas. Omdat het schoolgebouw echter flink beschadigd was door het bombardement, werden er slechts af en toe lessen gegeven bij de ouders van leerlingen thuis.

Op weg met de klas tussen de verschillende leslocaties werd ik op straat af en toe toegeroepen door Canadese soldaten, die ik bij de baptistendominee had ontmoet, met "Hi Joe". Dat vond ik erg leuk, temeer daar het mijn aanzien bij mijn jongere klasgenoten vergrootte. Toen het bericht kwam dat er in '45 geen eindexamens konden worden afgenomen, verliet het lesgeven.

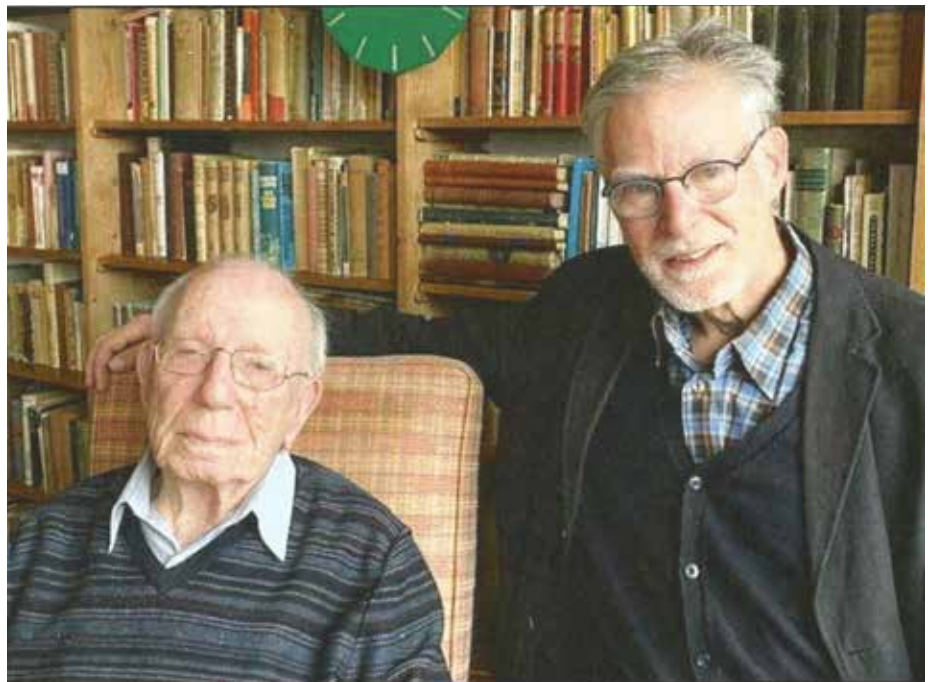
Mijn vader schreef aan de rector, dat ik mijn moeder moest bijstaan en ik bleef verder thuis. Wel moest ik nog namens de leerlingen de leraren bedanken in een schuur, die vóór het zwaar beschadigde gymnasiumgebouw geplaatst was. Ik deed dat subtiel, door uitvoerig te vermelden, welke leraren mij in de oorlog hadden geholpen, waarbij dus enkele namen opvallend niet klonken. In de zomer kwam er een Rode Kruis-brief uit Zwitserland van de jongste broer van mijn moeder, Sander, voor wie zij lange tijd het huishouden had verzorgd in St. Annaparochie en later in Drachten. Hij was in Drachten aangesteld als

gemeentesecretaris en kwam daarvoor in aanmerking voor internering op kasteel 'De Schaffelaar' in Barneveld. Tegen de belofte in aan staatssecretaris Frederikse werden de daar geïnterneerden na een jaar toch naar Westerbork gestuurd en vandaar met de allerlaatste trein op 9 september 1944 naar Theresiënstadt. Door een toeval, omdat er een aanbod van het Zwitserse Rode Kruis lag om een aantal geïnterneerden op te nemen - waarmee de Duitsers goede sier wilden maken - konden ze in de lente van 1945 naar Zwitserland komen. Voor mijn moeder was dit enerzijds een verheugende mededeling; anderzijds schreef haar broer, dat hij in Westerbork de namen van de andere twee broers en hun zuster op deportatielijsten had gezien, maar niet die van ons. Dit gaf haar de definitieve bevestiging, dat haar zuster en twee broers omgekomen waren. Dit laatste heeft haar depressieve gevoelens ernstig versterkt.

Ik wilde in Leiden oude talen gaan studeren en ging in augustus al een keer naar Leiden om een kamer te zoeken. Heen kon ik meerijden met een privé-auto; er reden nog geen treinen. In de auto hoorde ik met grote verbazing hoe de andere inzittenden bespraken, hoe de regering van Indië moest worden ingericht, nadat op 15 augustus de oorlog daar beëindigd was. In Leiden kon ik bij kennissen van mijn ouders logeren en het lukte mij een kamer te krijgen boven een boekhandel in Oegstgeest. Dat leverde mij zelfs een aantal schriften op voor college, die toentertijd uiterst schaars waren. Inmiddels hadden mijn ouders via kennissen in Enschede een contact gelegd met een joodse dame, die in het centrum van Leiden woonde. Daar konden mijn vriend Hans Menko en ik in pension komen. Dat betekende, dat ik de reeds aanbetaalde kamer in Oegstgeest moest opzeggen en de aanbetaling aan de boekhandelaar moest laten. Bij ons nieuwe pension kregen we meer eten dan het weinige dat op de bon was. Onze hospita kreeg namelijk 'Care'-pakketten, een soort hulppakketten met voedsel en

kleding, van haar broer uit de VS. Wat men op de distributiebonnen kon krijgen, was nog steeds minimaal. Zelf was ik gekleed in een gekeerd pak van mijn vader. Dat was toen niet abnormaal; zo'n pak zag er dan weer als nieuw uit. Het verried zich alleen, doordat het borstzakje dan rechts in plaats van links zat.

Op 12 september 1945 reisde ik met diverse boemeltreinen naar Leiden om me in te schrijven aan de universiteit. Hoe ik zonder enig bewijs van een diploma toch ben aangenomen, weet ik niet meer (zie Afb 32). Wel weet ik dat ik nog een 'zuiveringsformulier' moest invullen over mijn gedrag in de oorlog. Indien ik lid van de NSB geweest was of de loyaliteitsverklaring had getekend, had ik twee jaar moeten wachten. Mijn eindexamendiploma heb ik pas later ontvangen.

8 Oktober 2020, mijn 96e verjaardag. Leo Turksma, Haarlem en Gerrit R. Veldhuis, Enkhuizen

Collegekaart Universiteit Leiden van LT, symbool van een nieuwe levensfase (1945)

Geert en Koos Veldhuis - Geertsema in de tuin van LT in Maarssen tijdens vakantie van LT en gezin (1966)

IV Epiloog

Toen wij twee dagen na de bevrijding van opa Veldhuis naar buiten mochten, had ik sterk het gevoel:

"We hebben het overleefd!" Wij behoorden tot het twee derde

deel van de joodse onderduikers die de oorlog overleefd hadden, van de andere Joden heeft slechts één op de twintig de bevrijding gehaald.

Mijn moeder was één van degenen die zoveel familieleden en vriendinnen had verloren, dat zij een jaar na de bevrijding in diepe depressie van verdriet is overleden. Mijn vader is enkele jaren later hertrouwd. Hij heeft nog twee jaar, met moeite, na de oorlog gewerkt als docent op de Kweekschool in Hengelo.

Na vijf jaar pensioen is hij in Amsterdam in 1953 overleden aan een longembolie. Zelf ging ik dus in september '45 oude talen in Leiden

studeren. Het verschijnen van de weergave van deze geschiedenis -75 jaar na de bevrijding- mag ik nu nog zelf beleven.

De verhouding tussen de families Turksma en Veldhuis is ook na het overlijden van Leman Turksma en Chella Turksma - Israël's en later van Geert Veldhuis en Koos Veldhuis - Geertsema en ondanks het verloop en het klimmen der jaren steeds goed gebleven. Hiervan getuigen diverse foto's van gezamenlijk gevierde hoogtepunten en hoogtijdagen

Het schilderij, dat Leman Turksma in 1946 symbolisch als dank schonk aan de familie Veldhuis.

Diner na academische promotie van LT op 19 december 1969 te Utrecht met in de linker rij Opa Veldhuis , Freerk en Gerrit met echtgenotes en in de rechter rij Mirjam (2e dochter van LT) en LT met echtgenote.

37 Foto van beide families Turksma en Veldhuis bij pensionering van LT op 25 oktober 1985 te Amsterdam. Staand v.l.n.r. Riny Veldhuis-Kroon, Heepke Veldhuis –Bontkes, Jaap Veldhuis, Leo Turksma, Freerk Veldhuis, Rie Veldhuis-Kroon, Ineke Knot-Veldhuis en Jaap Knot. Hurkend v.l.n.r.. Mirjam en Agnes Turksma. Tevens afgebeeld nicht van LT.

BOEK: 'NOORTJE, BELEVENISSEN VAN EEN MEISJE IN EN NA DE OORLOG

Karel Gorter

In 1942 reist de negenjarige Noortje met haar moeder, haar zusje en drie broertjes met de stoomtrein van de grote stad Den Haag naar het haar totaal onbekende Groningse dorp Sappemeer. Zij gaan naar haar vader, die daar door de Duitsers te werk is gesteld.

Het boek beschrijft de tijd die Noortje meemaakt voor de oorlog in Den Haag, maar vooral de tijd gedurende de oorlog en de jaren erna in Sappemeer.

In die tijd vonden veel gebeurtenissen plaats in het gezin. In het verhaal wordt de achtergrond verteld waarom bepaalde gebeurtenissen plaats vonden in die tijd.

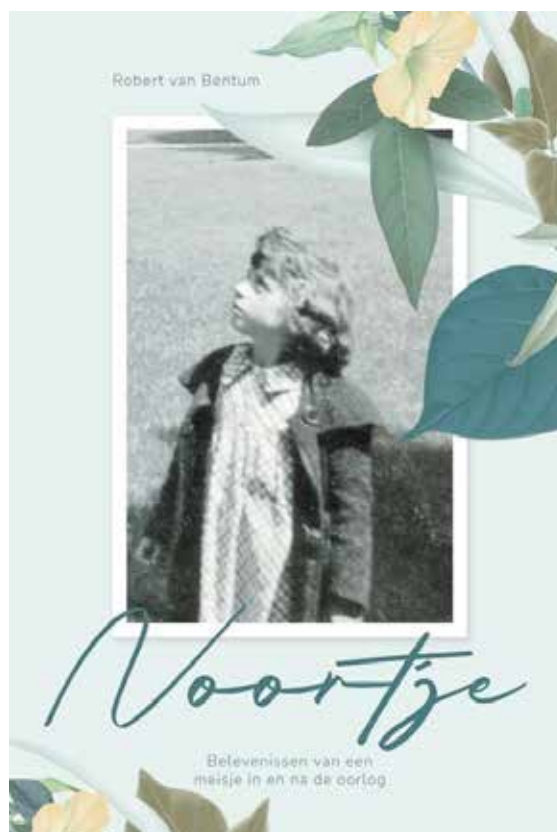
Ook worden veel historische achtergronden verteld van vooral Duitse verordeningen, verenigingen etc.

In het boek wordt tevens een beeld geschetst van het dorp Sappemeer, zoals het in 1942 was met het Winschoterdiep door het dorp lopend en zijn 'Hoogholtjes.'

De belevenissen van Noortje met haar vriendinnen in het stadse Den Haag en vooral het dorpse Sappemeer van die tijd staat centraal in het boek.

Het boek is gebaseerd op echte gebeurtenissen en herinneringen van Noortje (niet haar echte naam) die de gebeurtenissen allemaal zelf heeft meegemaakt. Alle namen in dit boek zijn op verzoek gewijzigd.

Voor geïnteresseerden is het boek is nog te bestellen via internet.

OPTOCHT VAN OUDE LEGERVOERTUIGEN DOOR HOOGEZAND - SAPPEMEER IN 1995 T.G.V. 50 JAAR BEVRIJDING

Foto's beschikbaar gesteld door dhr. E. Loorbach

OPROEP, OPROEP, OPROEP

Als kind, geboren in 1934, groeide ik op in Sappemeer, mijn vader Ds W. Tom, was gereformeerde predikant van de kerk aan de Noorderstraat.

De aanleiding voor de oproep, komt voort uit de toespraak die onze Koning Willem Alexander heeft gehouden, waarin hij het had over de rol van zijn overgrootmoeder.

Onmiddellijk dacht ik er aan: wat heeft mijn vader toch in die ake-lijke oorlogstijd ondernomen in de ondergrondse beweging, wij als (jonge) kinderen werden daarvan niet of slechts amper op de hoogte gebracht.

Na het overlijden van mijn vader las ik in een "in memoriam", geschreven door een neef/collega, dat mijn vader had geholpen bij het laten onderduiken van Joden.

En dan nu komt mijn vraag: is er nog iets bekend van die hulp aan Joden in Sappemeer. Is er iets bekend wat mijn vader heeft gedaan? We hadden enige tijd een onderduiker in huis met de naam Jacob, maar of hij een Jood was, en, of dat zijn echte naam was, weet ik niet. Ik herinner mij ook nog iets over een jongen met de naam David de Beer.

Nadat Jan Sangers was gefusilleerd heeft zijn echtgenote (zwanger) ook nog bij ons enige tijd gelogd.

Is het bekend dat mijn vader met een stukje stof van een colbertjasje, dat in Drenthe gevonden was op een fusilladeplek, naar Borgercompagnie is gefietst, om dit te laten zien aan Mevrouw Berg ter identificatie?

Mijn vader was af en toe ondergedoken aan de overkant aan de Zuiderstraat op de zolder bij de familie Ubels.

Ook mijn moeder bleef niet onbetuigd, zij is tot twee maal toe naar het Scholtenhuis in Groningen geweest om een boete te betalen. Overigens is die gebeurtenis niet goed weergegeven in het gedenkboek van de gereformeerde kerk: "Enige tijd zeer klein".

En dan nog een anekdote: In de oorlog was alles schaars. Mijn ouders hadden 8 kinderen, de eerste vijf waren meisjes, en ik was nummer vijf.

Mijn moeder had, tot groot genoegen, drie lappen stof gekregen, ik denk elk ongeveer één meter lang, in de kleuren rood, wit, en blauw. Het werd normaal gesproken gebruikt voor scheepsvlaggetjes, maar dat was in de oorlog verboden. Neem aan dat het omstreeks 1944 was; mijn zusje van 16 jaar kreeg een witte bloes, een zusje van 12 jaar een blauwe rok, en ik was 10 en kreeg een rood jurkje. De stof was wel een beetje kriebelig, maar wat waren we blij met de nieuwe kleren. Omdat ik de jongste van de vijf was, en dus kleren van mijn zusjes kreeg, heb ik dus letterlijk alle kleuren van de Nederlandse vlag gedragen!!

Ik heb er dus jarenlang plezier van gehad.

Voor de jeugd van tegenwoordig totaal ondenkbaar om de kleren van je zusjes af te dragen.

Ik kan me nog wel herinneren dat ik in een werkplaats ben geweest, waar o.a. een draaibank stond, waar met een machine van een vierkante balk rond hout kon worden gedraaid, dat moet dan toch in die mastenmakerij zijn geweest, dat was m.i. vlak bij een hooghoutje in Hoogezand.

Ik ben benieuwd of iemand van jullie Vereniging mij nog verder iets over de Jodenhulp kan vertellen.

Graag hoop ik op reactie, vooral wat betreft de rol van mijn vader over de hulp aan Joden.

Met vriendelijke groet,

Willemien Harts-Tom.
telefoon 030 6561535

EEN SCHIP ALS TIJDELIJKE BRUG IN HOOGEZAND IN 1945

Otto Veenstra

Dit artikel is tot stand gekomen nadat ik contact had met de Historische Vereniging Hoogezand-Sappe- meer e.o. Het

contact was naar aanleiding van een vraag van mij naar eventuele foto's, of andere informatie over de bevrijding van Hoogezand in 1945. Het schip van mijn opa lag destijds in Hoogezand en heeft een poosje als tijdelijke brug gediend toen de Hoogezandsterbrug was opgeblazen.

Mijn naam is: Otto Reinder Veenstra, geboren in Meppel in 1950. Mijn vader, Geert Veenstra (1924) kwam uit een groothandelaarsfamilie en mijn moeder Gerritje de Jonge (1918) was een schip- persdochter.

In de tweede wereldoorlog was het voor schippersgezinnen niet altijd veilig om aan boord te blijven als er gevaren moest worden. Ook werden schepen vaak gevorderd door de Duitsers om voor hen goederen te vervoeren. Mijn opa, Otto de Jonge (1885) was eigenaar van de klipperak Rijn en Zeevaart, ongeveer 27 meter lang en 5,28 meter breed. Het domicilie van het schip was destijds Hoogeveen.

Omdat Meppel op de route naar Hoogeveen lag kwam opa de Jonge met zijn schip daar nog al eens te liggen. In de oorlogs- jaren was het regelmatige varen naar het Ruhrgebied in Duitsland afgelopen en voer men veel bin-

nenslands. Vaak goederen vanuit Zuid Drenthe naar het westen. Het werd tegen het einde van de oorlog allemaal wat grimmiger en mijn opa besloot met een deel van zijn gezin, waaronder mijn moeder, in Meppel in een ge- huurde woonark het einde van de oorlog af te wachten. Twee ooms van mij, die beiden hun schip waren kwijtgeraakt bij de slag om Arnhem, waren beschikbaar om met de Rijn en Zeevaart te gaan varen.

Ook de jongste broer van mijn moeder, Reinder de jonge (1929) ging mee als kok. De woonark lag vlak bij het bedrijf met woonhuis van mijn opa Veenstra. Daardoor hebben mijn vader en moeder elkaar leren kennen. Ondanks de oorlogssituatie - mijn vader was ondergedoken - toch een mooie ontwikkeling.

Ik neem hieronder een deel van het door mijn oom Reinder ge- schreven 'Familieverhaal' over dat gaat over de periode kort voor en na de bevrijding, die hij meemaakte in Hoogezand. Ik neem het letterlijk over vanaf bladzijde 11 van zijn verhaal. Om een beetje in de sfeer te komen val ik in bij een deel van het verhaal vlak voor de reis naar Hoogezand die moest worden gedaan. Op dat moment voeren de twee bovenge- noemde ooms, Bé en Roelof met oom Reinder op de Rijn en Ze- evaart. Ze maken een fietstocht om de familie te bezoeken:

1945

"Via Kampen gingen we langs Hasselt, zodat Roelof naar zijn vrouw en kinderen kon aan de

Lichtmis. Bé en ik op de fiets naar Meppel, met van alles wat aan o.a. zeep enz. en ook een bus melk achterop de bagagedrager.

Nu, we waren nog maar net van boord... controle: "Wat zit er in die bus?" "Melk", was ons ant- woord. Nou we moesten toch maar mee. Daar gingen we met de fiets (wat je nog een fiets kon noemen, harde banden, gesneden van autobanden) aan de hand. Wij voorop, die Duitser achter ons met geweer in de aanslag. Die melk, daar zaten we niet zo over in. Wel over de andere spullen. Maar de dop van de bus lekte wat, daar drupte melk uit. Nou, toen die Duitser dat zag mochten we verder gaan. Ik denk dat ze dachten dat we olie in de bus hadden omdat we van het schip kwamen.

Via de Mastenbroekerpolder naar Meppel. Hier was het water zo hoog dat we hele einden tot de naaf door het water moesten fietsen. Inmiddels was het wel februari 1945, maar die geal- lieerden kwamen maar niet. Het duurde voor ons allemaal veel te lang. Na een paar dagen moes- ten we toch maar verder, via de Smilde , Assen, Groningen, eind- bestemming Hoogezand.

Gelost in een lege loods, (Wat er was geladen is niet vermeld. ORV) later kwam er een ander schip om het weer te laden. Die moest ermee naar Duitsland. We hebben ons denk ik niet afgemeld en hielden ons maar wat van de domme. Zo zijn de Duitsers ons vermoedelijk vergeten. We gingen in die tijd nog wel

eens op de fiets naar Meppel. Via Zuidlaren en Assen en zo langs de Smilde. We gingen een keer in de week naar Groningen om ons voedsel te halen, maar er werd nergens naar gevraagd. In Hoogezand troffen we de schepen weer waarmee we van Hoogeveen met busgroenten naar Ter Apel waren geweest. De familie Snippe en de familie Duinkerken. Hier was een zoon aan boord, Jan, van mijn leeftijd, waar ik in Sneek mee op school zat. Dus had ik een maat en we hadden veel plezier. Dankzij onze leeftijd bij de bezetter een beetje onder en boven de wet. Als je dan ziet gebeuren dat er een open Duitse auto achteruit het kanaal in rijdt, nou dan heb je plezier.

De bevrijding

11 april 1945 werden we bevrijd in Hoogezand. De brug (Hoogezandsterbrug) werd opgeblazen: na twee keer kon er nog een paard en wagen over met Duitsers. De derde keer (we lagen er een mooi eindje van af en vonden dat we toch wel moesten kijken, dom, dom, dom.) vlogen de stukken naast het schip over straat. Dan is het even schrikken.

De eerste Duitsers zagen we destijds in Sneek inkomen. In Hoogezand zag ik aan de andere kant van het kanaal de laatste Duitser die zijn revolver nog even laadde en toen maar vertrok. Even later kwamen de Canadezen in gevechtswagens aanrijden, met de vingers in de lucht een V-teken makend. Er is geen schot gevallen. Het ging allemaal zo rustig. Waar de Duitse soldaat zijn revolver laadde kwam, zeg maar een half uurtje later, een Canadees in zijn eentje langs wandelen. Voor een oorlog allemaal heel onwerkelijk. Gelukkig maar.

De Duitse soldaten hadden het inmiddels wel bekeken en zochten hun 'Heimat' op. Ze lagen dicht bij ons ingekwartierd. "Als ze (de geallieerden) komen steek ik mijn handen wel in de lucht", werd er dan gezegd.

De tijdelijke brug

Ja dan komen de mensen van alle kanten. We lagen bij mensen voor de deur, die een heel gezin onderduikers in huis hadden. Niets van gemerkt al die weken! Ook komt er dan gezag opdraven van Gemeente en Politie. Toen werden we gevorderd om een brug te maken (waar we graag aan meewerkten). Drie schepen naast elkaar, rails dwars er overheen, daar battings (dikke planken) op. Dat gebeurde nog dezelfde avond. Het was meer voor voetgangers en fietsers, maar de bevrijders vlogen er ook met jeeps en kleine pantservoertuigen over. De battings vlogen omhoog. Het ging allemaal net goed.

Toen moest er een bord geschilderd worden:
MAXIMAAL GEWICHT...
En het was ook nog feest.
Bevrijd, nou dat hield wat in!

De oorlog was voor ons wel voorbij, maar in het westen nog niet. Oorlog voorbij, maar dat hield niet in dat het daarmee af was. Er was van alles niets, alles was op de bon. Kleding, schoei, levensmiddelen, aardappelen, groente, fruit, vlees. Soms had je wel bonnen, maar was het er gewoon niet. Voor kleding kreeg je punten. Dit heeft nog wel een paar jaar geduurd. Het werd langzaam aan wel makkelijker.

Werk om te varen was er ook heel weinig. We hebben toen nog een tijdje als brug in Hoogezand gelegen, maar er kwam een noodbrug, dus toen maar weer verder.

In Hoogezand hebben we toen aardappelen geladen voor Amersfoort (dat was de bedoeling). We zijn toen via Hasselt gevaren waar de vrouw van Roelof met de kinderen aan boord kwamen. Amersfoort kon niet worden bereikt vanwege gezonken schepen voor de Eem. Uiteindelijk in Spakenburg terecht gekomen."

Tot zover het verhaal van mijn oom.

Zoals gezegd heb ik dit verhaal gemaakt na contact met de Historische Vereniging Hoogezand Sappemeer e.o. Ik ben erg benieuwd of er van het

schip van mijn opa als tijdelijke brug foto's zijn en mogelijk krantenartikelen. Ik hoop dat er mensen zijn die nog foto's, of andere informatie heb-

ben van die tijd vlak na de oorlog. Van de andere brug die is opgeblazen, de Bonthuizerbrug, zijn wel een paar foto's. Het schip van mijn opa lag midden in Hoogezand, volgens mij lag de brug vlak bij hotel Faber.

Van mijn neef, Otto de Jonge, kreeg ik een paar foto's van het schip de Rijn en Zeevaart. De eerste foto toont het schip, varend met een zijschroef, zoals het er in 1945 uitzag, nog zonder stuurhut. De andere foto toont dat het schip wel iets had met bruggen. Op deze foto is te zien dat mijn oom een nieuwe brug vervoert voor de stad IJlst, vlak bij Sneek. Van brugdek naar brugvervoer.

SCHOOL IN OORLOGSTIJD

Jacob Stam

Herfst 1942

De oorlog, die voor Nederland op 10 mei 1940 was begonnen, was meer dan twee en een half jaar aan de gang toen vanuit een rustig badplaatsje in West-Nederland een groep evacués op station Hoogezand-Sappemeer aan kwam. Door de bezetter was nl. aanvang gemaakt het vissersdorp en badplaats Egmond aan Zee te evacueren om het in staat van verdediging te brengen tegen een vermeende Engelse invasie. Vanaf dat moment werden twee groepen mensen van hun vrijheid beroofd, in de eerste plaats de van huis en haard verdrevenen, maar niet minder ook de onvrijwillige gastgevers in Hoogezand en omgeving!

Naar de openbare lagere school op Kalkwijk

We werden ondergebracht in een grote boerderij op de Kalkwijk en nadat aan alle formaliteiten die aan de evacuatie waren verbonden was voldaan werd het tijd opnieuw naar school te gaan. Dus werd ik, toen 12 jaar oud en afkomstig uit Egmond aan Zee door moeder naar school gebracht. Het was een foeilelijk gebouwtje, bestaande uit 2 lokalen waarin elk 3 klassen waren ondergebracht. De school was in 1839 gebouwd en de ramen waren uitzonderlijk hoog in de voorgevel aangebracht zodat alleen uitzicht naar

buiten mogelijk was als men op een bankje ging staan. Ik kwam dus in de 6e klas, bestaande uit een rijtje van ca. 6 leerlingen, die allen achter elkaar en aan de raamkant hun plaatsje hadden. Meester Schipper die over de 4e, 5e en 6e klas de scepter zwaaide, werd door zijn pupillen met veel respect bejegend want hij regeerde met harde hand, zoals spoedig zou blijken. Omdat deze enige onderwijzer de zorg had over drie klassen, bestond zijn les geven in feite in het aan 't werk zetten van elke afzonderlijk klas. Zodra in de klas ieder met zijn taak bezig was, had hij gelegenheid bij niet begrepen vraagstukken of opgaven de afzonderlijke leerling te helpen. Al spoedig bleek, dat ik met name met het vak rekenen extra hulp nodig had omdat de methode van de school niet aansloot aan de door mij verlaten school in Egmond. Voor het eerst sinds de aankomst op Kalkwijk kwam ik hier in contact

met andere kinderen en dat bracht me niet weinig in verwarring want ze spraken onder elkaar een voor mij totaal onverstaanbare taal! Gelukkig wisten ze zich gemakkelijk verstaanbaar te maken als ik rechtstreeks in een gesprek werd betrokken en na enkele maanden was het "Grunings" geen probleem meer. Wat mij direct opviel, was dat er zo weinig kinderen woonden in een toch enkele kilometerslange streek die de Kalkwijk in feite was en de grote afstanden die gelopen moesten worden om naar en van school te komen. Door een verhuizing van het eerste evacuatie-adres niet ver van de school naar het absolute einde van Kalkwijk-Lula, werden door mij dagelijks vele kilometers te voet afgelegd. Onderweg vielen telkens enkele medescholierjes af omdat ze bij huis aankwamen, totdat ik alleen overbleef om eenzaam het laatste stuk af te leggen. Het liep tegen het einde van het schooljaar en de vraag werd

Lagere school Kalkwijk (coll. Historisch Archief Midden- Groningen).

actueel welk vervolgonderwijs ik zou kunnen kiezen. Enkele leerlingen hadden voor de plaatselijke LTS, gekozen (toen nog ambachtsschool geheten), één leerling bleek geschikt voor de HBS en weer een andere leerling zou naar de plaatselijke MULO school gaan. Na wat informatie bleek ik daar ook voor te voelen, maar in gesprekken met de meester werd het wenselijk geacht deze stap via het “Centraal 7e en 8e Leerjaar” te doen. Maar voor het zo ver was zou ons klasje met een feestavond afscheid nemen. Door meester werd voorgesteld een heus toneelstuk in te studeren en dat als afscheid van school op te voeren waarbij ouders en andere gezinsleden zouden worden uitgenodigd.

Vanaf mei begonnen de beide hoogste klassen (het aantal kinderen van de 6e klas alleen was niet toereikend!) aan de dagelijkse repetities van het toneelstuk “Tien paar Klompjes” een blijspel in drie bedrijven. Siert Bijlsma, de grootste jongen van de klas werd de vader van het kinderrijke gezin, Grietje Pool, een leuk donker meisje en een bijzonder begaafde leerlinge, kreeg de moederrol en aan mij werd de rol van burgemeester toebedeeld. Agnietje Kremer, een meisje uit de 5e mocht de verschillende bedrijven met liedjes en voordracht aan elkaar binden. Eindelijk was het dan zover! Het toneelstuk werd opgevoerd in café Redeker, een nogal pover zaaltje schuin tegenover de school. De inhoud van dit kindertoneelstuk was simpel maar grappig. Een echtpaar met tien (!) kinderen, telde voor zelf te gaan slapen, alle paren klompjes om te weten of alle kinderen wel in huis en dus in bed lagen. Echter, op deze avond was er grote reden tot paniek. Vader en moeder telden dit keer negen paar klompjes!

Telkens werd opnieuw geteld, maar het bleef bij negen paren!

Na rijp beraad besluiten de wanhopige ouders de veldwachter te roepen en gezamenlijk opnieuw te tellen. De veldwachter is spoedig ter plekke maar.... men komt niet verder dan tot negen. Na gezamenlijk overleg wordt besloten ook de schoolmeester te vragen en opnieuw wordt geteld.... maar... het blijven negen paar klompjes. Als laatste wordt ook de burgemeester ontboden, maar het blijft bij telkens opnieuw tellen bij negen paar klompjes..... Als de wanhopige ouders zich gaan afvragen wat er nu nog gedaan kan worden, komt de kleinste van de grote kinderschaar in een nachtjaponnetje uit zijn bedje om te vragen waarom er zoveel lawaai gemaakt wordt. Het slot laat zich raden want de kleine staat daar met de blote voetjes in de 10e paar klompjes. Het was met de klompjes aan in zijn bedje gegaan! De scènes werden afgewisseld met liedjes die aandoenlijk door Agnietje werden gezongen en die het stampvolle zaaltje meerdere malen in schaterlach deed uitbarsten. Tijdens de pauze werden alle kinderen op limonade getrakteerd en de ouderen op een kopje (surrogaat)koffie. Toen we 's avonds laat naar huis terugkeerden waren we van mening nog nooit zo'n fijn feest gehad te hebben! Enkele klasgenootjes van de 5e klas waren o.a. Rieka Koerts, Fenna Vrieze, Agnietje Kremer, Roel Oostland en Grietje Klok; in de 6e klas waren dat o.a. Anton Klok, Sam Scheltens, Siert Bijlsma, Elias Akkerman, Harmke Zuur en Rieka Niewold.

Naar het “Centraal 7e en 8e Leerjaar”

Na een half jaar op Kalkwijk op de lagere school te zijn geweest,

kwam ik in augustus 1943 op het zogenaamde “Centraal 7e en 8e Leerjaar”, een drieklassen school, die aan de Kielsterachterweg stond, op een steenworp afstand van het gemeentelijke abattoir. Deze school bleek een vergaarbak te zijn van kinderen die (nog) niet wisten welk onderwijs ze later zouden gaan volgen en van leerlingen die helemaal niet van plan waren naar enig vervolgonderwijs te gaan en hier hun “leer- plicht” wilden uitdienen. De school werd geleid door meneer Deekens, die gezien het bonte gezelschap van de aan hem toevertrouwde pupillen met de nodige strengheid moest regeren wilden zij respect voor de school blijven tonen! Medeleerlingen waren o.a: Elzo Stol, Piet Nool, Marie Vrij, Jantje Zuur, Jantje Klunder, Aaltje Klok, Jantje Smit, Zwaantje Zwaneveld, Janna Bakker, Dina Bakker, Jo Veenstra, Jantje van Dijken, Rina Blaauw, Annie van Duinen, Aldrik Huizinga, Jacob Boersema, Henk Hoepman, Anne Kamphuis, Willem Venema en Hendrik Pruis. De school stond aan de rand van Hoogezand en de afstand van Kalkwijk-Lula naar en van school moest dagelijks te voet worden afgelegd en die was ruim vier kilometer en dus ongeveer een uur gaans! Van onze gastvrouw kreeg ik in een blauw/wit geruit linnen zakje de middagboterhammen mee en wat melk in een blauw geëmailleerd kannetje. Op school was gelegenheid brood te eten want de kinderen kwamen uit de verre omtrek. Op de eerste schooldag en tijdens het “speelkwartier” zou ik hier kennis maken met een jongen die met een onmiskenbaar Westfries accent sprak, dat mij als muziek in de oren klonk! Piet Nool, zo was zijn naam, sprak me aan en hij vertelde me dat hij kort voor de oorlog hier was komen wonen.

Het klikte onmiddellijk tussen ons en de vriendschap was spoedig gesloten. Piet kwam dagelijks op de fiets van Foxhol naar school en in de middagpauze aten we boterhammen of maakten we samen wat huiswerk. Piet had als hobby het verzamelen van postzegels, dat hij met zoveel ferve en toewijding deed, dat ik meteen besloot hetzelfde te gaan doen! Kort na de eerste kennismaking werd ik door de ouders van Piet uitgenodigd een dagje bij hen in Foxhol te komen doorbrengen, een uitnodiging die ik graag aanvaardde. Hoe gastvrij werd ik hier ontvangen en na deze onvergetelijke dag mocht ik niet eerder naar huis dan beloofd

en schoten hun boordkanonnen leeg op één of ander voor ons niet zichtbaar doel. Omdat we langs het kanaal en op een open plek liepen wisten we in paniek niet anders te doen dan in een (gelukkig) droge sloot te springen, die vlak naast de weg lag. Na enkele salvo's verdwenen de toestellen weer even onverwacht als ze gekomen waren en legden we rennend de laatste honderd meter af naar het veilige huis van mijn vriend. De kennismaking was allerhartelijkst en ondanks de schrik van het gebeurde voelde ook moeder zich direct bij deze gastvrije familie thuis. Scholieren worden ingezet voor

onverdeeld genoeg was, werd de aankondiging met enig plezier ontvangen. Mede omdat we geen flauwe notie hadden hoe e.e.a. zou gaan gebeuren en het avontuurlijk element tot de verbeelding sprak, keken we uit naar de dag dat we "de handen uit de mouwen zouden kunnen steken". Op een morgen was het zover en werden we in plaats met de lessen te beginnen door een boer uit Kropswolde afgehaald en op een open wipkar naar zijn land gebracht. Onder leiding van een leerkracht (ook zij werden niet gespaard) begonnen we naast elkaar de aardappelen uit de grond te graven. We werden betaald per gerooide "regel", maar

Café Redeker (coll. HAMG)

te hebben de volgende zaterdagmiddag met moeder te zullen komen! Moeder gaf graag gehoor aan deze vriendelijke uitnodiging en op zaterdag na de maaltijd begaven we ons (te voet!) op weg van Kalkwijk-Lula naar de W.A. Scholtenweg 17 in Foxhol. Dicht bij het huis van de familie Nool aangekomen brak de hel los! Een drietal Engelse Spitfires raasden met oorverdovend lawaai op steenworp hoogte over ons heen

het binnenhalen van de oogst!

In de nazomer van 1943 werd ons op school medegedeeld, dat in verband met gebrek aan arbeidskrachten (veel jonge mannen waren in Duitsland te werk gesteld) de scholieren van het Voortgezet Onderwijs voor het binnenhalen van de oogst ingezet zouden worden. Omdat we toch vonden, dat het onderwijs aan deze school niet bepaald een

door het langzame tempo van ons kinderen zullen de verdiensten niet indrukwekkend geweest zijn! We hebben dit werk een aantal weken moeten doen en toen de totale aardappeloogst was veilig gesteld, keerden we gelukkig(!) weer naar onze respectievelijke klassen terug. Aan de school werd goed onderwijs gegeven, vooral ook met het doel een goede aansluiting naar het MULO-onderwijs mogelijk

te maken. Door de tijdsomstandigheden gedwongen werd extra aandacht besteed aan de Duitse taal dat later op de MULO goed van pas zou komen. Van sport of recreatie had men op school nooit gehoord, maar waarschijnlijk werd destijds op geen enkele school iets daaraan gedaan en kwam een lesuur gymnastiek helemaal niet op het rooster voor! Toch zaten we niet altijd de hele dag in onze schoolbanken want in het voorjaar en met mooi weer werd de hele klas naar de speelplaats gedirigeerd waar we schoffels, spaden, tuinharken en bezems aangereikt kregen. De grote volkstuin, eigendom van onze meester Deekens, werd dan door een twintigtal leerlingen onder handen genomen totdat er geen grassprietje meer tussen de wortelen, bonen enz. te bespeuren was.....!

Het tijt keert....

Intussen kwam een duidelijke keerpunt in de oorlog. De Royal Air Force, met de roemruchte Spitfire-piloten hadden in de slag om Engeland dat tussen 1940 en 1942 plaatsvond de enorme Duitse Luftwaffe gedecimeerd, zodat een voorgenomen invasie op het Britse eilandenrijk voorgoed onmogelijk was geworden. Het Duitse soldatenlied: "Und wir fahren gegen England" werd dan ook door de goede vaderlanders als spotlied veel gezongen. De rollen waren duidelijk omgedraaid want dagelijks trokken grote groepen van soms ettelijke honderden Engelse en Amerikaanse bommenwerpers en gevechtsvliegtuigen over de provincie Groningen in de richting van Hamburg, Bremen of Emden om vitale doelen zoals scheepswerven, havens en fabrieken aan te vallen en te bombarderen. Zelfs in

Hoogezand waren soms bij gunstige wind de doffe inslagen van de afgeworpen bommen op o.a. de Duitse stad Emden te horen. Ook de aanvallen op treinen en konvooien door vooral Engelse Spitfires namen met de dag toe waaruit bleek, dat de geallieerde luchtmacht boven bezet gebied heer en meester was geworden. Maar de oorlog zou nog lang niet afgelopen zijn.....

Naar de gemeentelijke MULO in het Westerpark

Eind augustus 1944; de zomervakantie is voorbij en vanaf de Parallelweg en vanuit het Westerpark lopen groepjes jongelui door het hoge hek het schoolplein op in afwachting tot hun klas toegelaten te worden. De oudere leerlingen al van voor de vakantie op deze school, staan als goede bekenden in groepjes bijeen, de tassen nonchalant op straat al discussiërend wie van de leerkrachten zij voor het nieuwe schooljaar zullen krijgen. De nieuwelingen, duidelijk herkenbaar, staan wat onwennig bij elkaar in gespannen afwachting op de dingen die komen gaan. Het is aan de meeste kinderen duidelijk te zien, dat de oorlog al meer dan 4 jaar aan de gang is, want de meesten dragen zelfgemaakte kleren uit oude stof en de meeste schooltassen zijn ook al nodig aan vervanging toe. Precies op tijd zwaaien de grote groene deuren open en verschijnt daar de directeur, de heer Bolt, die om stilte en aandacht vraagt. Vanaf een lijst worden vervolgens door hem de namen afgelezen van alle verzamelde nieuwe leerlingen en nadat is gezegd dat die in de gang moeten wachten, wandelt men gedwee en achter elkaar naar binnen. De eerste schooldag is begonnen! Vanaf dat moment brak er voor de nieuwe leerlingen een

nieuw tijdperk en een ander leven aan en was de onbezorgde periode van veel vrije tijd voorgoed voorbij! De openbare MULO in het Westerpark genoot een goede reputatie want uit de wijde omgeving kwamen hier leerlingen naar school. De school bleek ook een instituut met principes, waar gehoorzaamheid en vlijt zwaar wogen! Te laat op school werd niet getolereerd en had in de meeste gevallen een flinke straf tot gevolg! Het kwam dan ook zelden voor, dat de les door een laatkomer werd onderbroken. In dit vrij autoritaire systeem, dat overigens kenmerkend was voor de bezettingstijd, werden we begeleid door een goed team van docenten.

Aan het hoofd stond de heer J.Bolt, de directeur, die door zijn rustige en vaderlijke presentatie zowel bij de eerstejaars als bij de veel oudere leerlingen een zeker respect genoot. Door hem werd in nagenoeg alle klassen Nederlands gedoceerd en door zijn mentaal overwicht waren er beslist nooit ordeproblemen. De heer Pijbes werd onze klasseleraar en hij gaf o.a. les in Duits. Dat was een ironische situatie, want het was een publiek geheim dat hij Duitsland en de bezetters hartgrondig haatte! Omdat hem spoedig bekend werd, dat mijn vader sinds mei 1940 in Engeland was en aan de geallieerde kant in strijd was tegen Duitsland ter bevrijding van ons allen, kon ik bij hem geen kwaad meer doen! Dat ik door hem daarom met enig respect werd bejegend, blijkt uit een volgend klasse-incident; ons was opgedragen de reeks woorden die in het Duits de 3e naamval regeren, uit het hoofd te leren. In de eerstvolgende les werd een medeleerling voor de klas geroepen en gevraagd de reeks op te zeggen. Er kwam geen woord uit

want hij had het niet geleerd. Het volgende “slachtoffer” was Jenny Wiardi, een meisje uit Foxham, waarvoor ik heimelijk een zekere genegenheid koesterde... Ook Jenny bracht er niets van terecht en met priemende ogen door de donkere uilenbril kwam de sarcastische opmerking: “Gaat U ook

meetkunde en algebra werden gedoceerd door heer Schuringa, die zijn roeping tot leraar zeer ernstig nam. Met een niet aflatend geduld was hij telkens bereid niet begrepen vraagstukken opnieuw uit te leggen. Door de dames De Boer en Drechsel werd Frans respectievelijk Engels gedoceerd. Mejuf-

blijven alvorens de stap naar de MULO, het “Meerder Uitgebreid Lager Onderwijs” te wagen, en daar was ik niet blij mee want we waren eigenlijk onafscheidelijk geworden! Vanaf die tijd zou ik de meeste weekenden bij deze hartelijke familie doorbrengen, waarbij we eerst ons huiswerk

MULO school (coll. HAMG)

maar zitten, meid van de kroegbaas....” Deze brute opmerking sneed me door de ziel, want Jenny boog het hoofd en wandelde naar haar plaats terug. Ik werd het derde slachtoffer en meende de reeks wel te kennen. Vol goede moed en met opgeheven hoofd begon ik: “unweit, mittels, kraft und während, laut, vermöge.... laut, vermöge..., laut... Het verdere gestuntel werd door de stem van de heer Pijbes onderbroken met de opmerking: “Ook jij Jacob... alweer een traan”. Lange tijd is deze aanklacht in onze klas een gevleugeld woord gebleven! Maar hij had een hart van goud, zeker weten.....! De vakken rekenen,

frouw Drechsel had duidelijk wel ordeproblemen en haar onberekenbare stemming bracht onze klas nogal eens in verwarring, waardoor de les wel eens chaotisch verliep. In haar drift sloeg zij eens een lange lineaal op haar lessenaar in stukken, waarna ze huilend de klas verliet. Steevast daarop trad de heer Bolt ten tonele waarop de les in een donderspeech eindigde. Van de leerlingen uit mijn vorige klas van het Centraal 7e Leerjaar waren slechts enkelen naar de MULO over gestapt en daar was mijn vriend Piet niet bij. Hij had het zelf nodig gevonden nog een jaar op deze school te

maakten om vervolgens te gaan zwemmen in het Foxholsterbad. Zoals gezegd, werd op school een strenge tucht gehandhaafd en één van de hoofdzonden was wel, dat er bij school werd gerookt. Omdat de jongere leerlingen wisten, dat door oudere leerlingen dit verbod op veilige afstand van de school overtraden meenden sommige eersteklassers de moed te moeten hebben dit bravourestukken na te volgen. De sigaretten werden heel omzichtig en met een uitkijk voor de deur gehaald bij het tabakswinkeltje precies tegenover de school. Echter, vanuit de school kon deze winkel gemakkelijk door leerkrachten in de gaten worden

gehouden en de overtredders gemakkelijk op heterdaad worden betrapt! Het tabak van de nog verkrijgbare sigaretten bestond uit gedroogde boombladeren en gemalen takjes van diverse struiken en zelfs met de beste fantasie kon men niet de illusie hebben iets te roken dat op tabak leek. Een pakje “Amateurs Sigaretten” kostte 20 cent plus 4 cent belasting en we kochten ze wel eens om ze onderling te verdelen. Na enkele trekken kreeg ik steevast de neiging tot overgeven....

Door de eindeloze en voort-slepende oorlog werden ook in de Noordelijke provincies vele artikelen schaars. Voedsel en andere artikelen nodig voor de primaire levensbehoeften waren al jaren “op de bon” en vaak moeilijk verkrijgbaar. Ook gewone artikelen zoals wol en garen en schrijfpapier waren steeds moeilijker te krijgen. Op school moesten we zelf voor schriften en schrijfmateriaal zorgen, dat doorgaans door ons bij boekhandel Roukes werd gekocht. Op den duur waren schoolschriften alleen nog verkrijgbaar na inlevering van een door de school verstrekte bon waarop vermeld stond: “Goed voor één schrift”. Onze school bleek niet bepaald vrijgevig met verstrekken van deze begeerde bonnen en spoedig was het nog nauwelijks mogelijk het opgedragen huiswerk op het benodigde papier uit te werken. Op zekere dag had ik dringend enkele nieuwe schriften nodig maar ik kwam beslist niet in aanmerking voor de benodigde bonnen. Het was om wanhopig te worden! Wat had het voor zin naar school te gaan en niet je huiswerk te kunnen maken? Ik kreeg een briljant idee! Waar zou ik beter om schriften kunnen gaan vragen dan bij de fabrikant zelf! Ik liet er geen gras over groeien en na school- tijd

wandelde ik naar de Kerkstraat waar ik bij de directeur van “Atlanta” aanbelde. Ik kon mijn emoties nauwelijks bedwingen toen ik de directeur vertelde door gebrek aan papier mijn huiswerk niet meer te kunnen maken. Na dit emotioneel relaas aangehoord te hebben, zei hij alleen: “Een ogenblik”, waarop hij weg liep. Enkele ogenblikken later kwam hij terug met in de hand een pakje met 4 dikke dictaatcahiers dat hij me haastig in de handen stopte. “Met niemand over praten” hoorde ik hem nog zeggen toen hij de deur achter me sloot. Uiteraard bleven mijn schriften op school niet onopgemerkt. De cahiers hadden niet alleen een afwijkende maat ten opzichte van de foeilelijke en slecht beschrijf-bare schoolschriftjes, maar ook de papierkwaliteit van mijn nieuwe schriften was duidelijk vooroorlogs. Iedereen wilde wel weten waar ik die wel vandaan had, maar ik zweeg als het graf.... Tot het einde van de oorlog was het niet meer nodig de alleen op bon verkrijgbare inferieure schriften te kopen.

De school door de Duitsers gevorderd

We zullen amper enige maanden op school geweest zijn toen het gebouw door de Duitse Wehrmacht werd gevorderd. We hadden geen school meer en we kregen te horen thuis nader bericht af te wachten. Na korte tijd, misschien een week later kon onze klas zich vervoegen aan de openbare lagere school in Martenshoek. Voor mij een enorme tegenvaller want het was zeker een half uur langer lopen! In deze school is maar kort les gegeven en dan ook nog slechts enkele middagen per week totdat ook deze school voor de Wehrmacht

moest worden ontruimd. We vonden opnieuw een onderkomen in Machinefabriek Gorter, ook in Martenshoek, waar voorlopig een schaftlokaal als schoollokaal werd ingericht. Het was daar bitter koud en alle leerlingen zaten met jas aan en muts op in hun bankjes! Ook hier kregen we enkele middagen per week les, waarschijnlijk om ook aan andere klassen enkele middagen les te kunnen geven. Echter, ook hier werd niet lang gastvrijheid geboden want na enkele weken kregen we te horen dat niet langer les gegeven kon worden. Al na enkele dagen werden de ouders van de leerlingen door middel van een circulaire gevraagd wie een woonkamer voor een groepje leerlingen beschikbaar wilde stellen. Blijkbaar leverde dat voldoende adressen op, want na de zeer teleurstellende ervaring in de kantine van de machinefabriek werden de lessen aan het adres van mijn klasgenoot Henk Hoepman aan het Heveapad voortgezet. Bij Henk thuis, kregen we alleen nog les van onze klasse-leraar, de heer Pijbes en omdat we daar regelmatig en met niet meer dan 6 á 8 leerlingen bij elkaar kwamen, groeide er een zekere band. Voor de les begon werd steevast door mevrouw Hoepman een kopje (surrogaat)thee geserveerd en werd voorzichtig het oorlogs-nieuws uitgewisseld. Omdat van een geregeld en vast rooster geen sprake was, liepen we aanzienlijk achter op het officiële lesprogramma, wat natuurlijk op het einde van het schooljaar grote consequenties zou hebben. Door de winter en tot de lente zouden we op het Heveapad ten huize van de familie Hoepman min of meer regelmatig van meneer Pijbes les ontvangen.

De bevrijding

Na de nederlaag op 25 september 1944 van de gecombineerde Britse en Amerikaanse luchtlandingsdivisie die in de operatie “Market Garden” bij Arnhem een overmacht van de 9e en 10e SS-tankdivisie tegenover zich vond, stagneerde de geallieerde opmars. Deze opmars was met de invasie op 6 juni 1944 vanuit Engeland begonnen. De Duitse troepen zagen kans, ondanks gebrek aan vliegtuigen en ander oorlogsmaterieel zich ruim zeven maanden lang achter de grote rivieren te verdedigen tegen het goed toegeruste Britse 30e legerkorps. In die periode ontstond in West Nederland een zo grote schaarste aan voedsel, dat in de zogenaamde hongerwinter 1944-45, mede door de langdurige bittere koude, meer dan 20.000 burgers het leven verloren.

Vanaf de catastrofale landing bij Arnhem zou het nog zeven volle maanden duren voordat de provincies Groningen en Friesland van de gehate bezetters zou den worden bevrijd. In september 1944 werd het zuiden van ons land, met als eerste plaats Valkenswaard door het Canadese 1e leger bevrijd en in Hoogezand gingen de geruchten, dat de voorhoede van het leger binnen enkele dagen verwacht kon worden!

Op 11 april 1945 werd door het Canadese 1e Leger een offensief ingezet en werd in stormboten de IJssel overgestoken en Deventer en Zutphen van de bezetters gezuiverd. Nu de grote rivieren waren gepasseerd, lag de weg naar het Noorden open.... Snel volgden de bevrijding van Zwolle en Assen en splitste het Canadese leger zich voor de bevrijding van Friesland en Groningen. Op 13 april werd begonnen met de belegering van de stad, waar-

bij kanonnen dag en nacht en vier dagen lang onafgebroken hun dodelijke projectielen de stad injoegen! De Duitse bezetting gaf zich op 16 april over.

Dezelfde dag, dat met de belegering van de stad Groningen werd begonnen, haastten vele bewoners van Kalkwijk en omgeving zich naar het centrum van Hoogezand. Het bleek alleen mogelijk over het “Hoogholtje” over het Winschoterdiep naar de overkant te komen, want de grote draaibrug tegenover hotel Faber was door de wegtrekende Duitsers met explosieven goeddeels vernield en hing voor de helft in het water.

Grote groepen mensen stonden druk discussiërend en in zenuwachtige spanning te wachten op de dingen die komen zouden. Plotse-ling was het zover! In de verte, vanuit richting Martenshoek, werd een vreemd ratelend geluid en zwaar motorgeronk hoorbaar en zwenkte in vreemd schokkende bewegingen de eerste tanks om de hoek! Daarachter volgden enkele rupsvoertuigen met nog net zichtbaar de gehelmde hoofden van de infanteristen.

Uit de verzamelde menigte steeg een enorm gejuich en gebrul op en iedereen begon iedereen te omhelzen. De eerste begroeting van onze Canadese bevrijders laat zich niet beschrijven. Mannen zowel als vrouwen en meisjes omhelsden lachend en huilend de Canadese jongens die dit alles gelaten en vriendelijk over zich lieten heengaan. Na bijna vijf donkere jaren waren we eindelijk van de gehate bezetter bevrijd! Na enkele weken, toen ook de bevrijdingsfeesten voorbij waren, en ook onze Canadese vrienden waren vertrokken, werd van de Gemeente Hoogezand bericht ont-

vangen dat op de MULO-school de lessen normaal zouden worden hervat. Door het feit, dat zeker een half jaar lang, onregelmatig of in ‘t geheel geen les was gegeven had de school bij de te behandelen leerstof in alle vakken een grote achterstand opgelopen.

Op school werd ter geruststelling aan de leerlingen de mededeling gedaan dat na de zomervakantie de nog te behandelen leerstof van het 1e cursusjaar in het 2e cursusjaar ingehaald zou worden. Iedereen zou dus met de behaalde resultaten naar de tweede klas overgaan. Dit bleek een beslissing waarmee iedereen kon instemmen!

Kort na de bevrijding kwam mijn vader uit Engeland terug en hij wist ons in Hoogezand terug te vinden. Op 10 juli 1945 kwam in de vroege morgen een vrachtwagen voor de deur om onze bezittingen in te laden en keerden we na een onvrijwillig verblijf van bijna 3 jaar naar ons dorp aan zee terug. Intussen gingen alle kinderen weer naar school en werd op de MULO-school in het Westerpark alle zeilen gehesen om de opgelopen achterstand in te halen. Veel leerlingen vielen af omdat zij de discipline van studeren niet konden opbrengen, maar aan velen kon na vier jaren vlijtige studie het zo begeerde MULO diploma worden uitgereikt.

Intussen zijn alle schooltjes en scholen, hiervoor genoemd, onder de slopershamer ten offer gevallen.

STOLPERSTEINE IN MIDDEN - GRONINGEN

Koos van der Span

De herdenking van 75 jaar bevrijding Auschwitz, op 27 februari 2020, in de gemeente Midden-Groningen gebeurde in de borg Welgelegen en in de bijbe-

horende tuin in Sappemeer.

De Odd Fellow loges hadden dit in nauwe samenwerking met het gemeentebestuur georganiseerd. Tijdens de nabespreking kwam aan de orde dat er in de voormalige gemeenten Hoogezand-Sappemeer en Slochteren nog geen struikelstenen waren gelegd voor de gedeporteerde en vermoorde Joodse inwoners. Tijdens dat gesprek heb ik mij aangemeld om, als vrijwilliger, hiermee aan de slag te gaan. Vanuit mijn verleden heb ik geleerd dat het hebben van ideeën niet voldoende is om iets van de grond te krijgen, het gaat om daden, om iets te willen doen.

Hoewel de daaropvolgende Corona-pandemie voor de nodige vertraging en remming zorgde, gelukte het om een bestuur te formeren, waarbij ook de nodige kennis en kunde aanwezig bleek om de te verrichten taak te kunnen uitvoeren. Er bleken weer mensen bereid te zijn om een deel van hun vrije tijd in zo'n project te steken en nu, vijf jaar verder, blijkt de samenwerking erg prettig te zijn verlopen en, dat is het belangrijkste, ook resultaat te hebben. Alleen zijn er tijdens onze werkzaamheden wel twee van onze bestuursleden overleden. Eén

van de leden is ten gevolge van een noodlottig ongeval overleden, het andere lid is overleden ten gevolge van ouderdom.

In het begin van onze werkzaamheden kwam het ons ter ore dat in Foxhol door de heer Hulsebos onderzoek was gedaan naar vermoorde Joodse inwoners van dat dorp, ten tijde van de oorlog. Omdat het gemeentelijk archief meermalen was gesloten vanwege de pandemie en ook door de verhuizing van Muntendam naar Hoogezand, kwam dat ons als bestuur heel goed uit. En het contact met de heren Chris Wierenga en Daan Hulsebos was snel gelegd. En behalve dat, bleken we op een hele prettige manier met elkaar te kunnen samenwerken. We waren congruent met elkaar, we waren tandwielen die passend in elkaar draaiden, om deze beeldspraak te gebruiken.

Daarnaast is op te merken dat ook de samenwerking met de gemeente Midden-Groningen op een hele prettige manier verliep. De Stichting Herdenkingsstenen Midden-Groningen is een zelfstandige stichting die verantwoordelijk is voor de stappen die worden gezet, maar het is duidelijk dat, als het gaat over het leggen van Stolpersteine in de openbare ruimte, samenspraak en samenwerking met de gemeente cruciaal is. Dit geldt zowel voor de burgemeester, als ook voor de verschillende medewerkers.

In dit verband noem ik ook de pers die meermalen artikelen over onze werkzaamheden en vorderingen heeft gepubliceerd.

In Foxhol zijn een 15-tal Stolper-

steine gelegd en onthuld, waarvan één voor een verzetsstrijder. Zijn inmiddels overleden dochter heeft de onthulling van de steen voor haar vader in 2022 nog kunnen bijwonen.

Op 17 juni 201 zijn in Hellum 12 Stolpersteine gelegd op twee adressen. Ook hier waren familieleden van de slachtoffers aanwezig.

Ook dit is te danken aan het voorwerk dat is gedaan door de plaatselijke gemeenschap daar. De plechtigheid vond plaats in de Hervormde Kerk aldaar.

Om de overige stenen in de rest van de gemeente te kunnen leggen is veel research gepleegd.

Na Hellum zijn in Sappemeer 20 Stolpersteine gelegd, waarbij het van belang is te vermelden dat er twee kleinkinderen van een echtpaar aanwezig waren bij de onthulling. De plechtigheid vond plaats in de koepelkerk. Vervolgens zijn er 19 Stolpersteine gelegd in resp. Foxhol, Foxham en Martenshoek.

In de krimp van Martenshoek, zoals die armoedige wijken destijds heetten, hebben ook meerdere Joodse mensen gewoond. De bijbehorende plechtigheid vond plaats in het Nationaal Bus Museum in Martenshoek.

In Siddeburen, Schildwolde en Slochteren zijn 25 Stolpersteine gelegd, die zijn onthuld in een plechtigheid in de Hervormde Kerk in Slochteren.

In Hoogezand zijn in totaal 60 Stolpersteine gelegd die in drie

verschillende plechtigheden zijn onthuld. De eerste keer was dat in de Damkerk, de andere twee keren in het Nationaal Busmuseum in Martenshoek. Alle drie de keren dat de plechtigheid in dit Busmuseum plaats vond werden de bezoekers met bussen naar de plaats van de onthulling gebracht.

Wat ook belangrijk is om te benoemen is dat ook de kinderen van de groepen 7 en 8 basisscholen hierbij werden betrokken. Er is door SHMG een lesbrief ontwikkeld die met deze kinderen is besproken en doorgenomen. Heel mooi is het om te ervaren

hoe de kinderen hebben gereageerd en actief ook vragen hebben gesteld. Bij de onthullingen ter plekke hebben meerdere kinderen hun bijdragen in de vorm van een gedicht of een kort verhaal voorgelezen. Tevens hebben de kinderen van groep 7 en 8 het boekje “Anne Frank in het kort” gekregen. Dit gaat ook gebeuren met de andere basisscholen in de dorpen waar in het verleden door andere historische verenigingen al Stolpersteine waren gelegd. Dit was het geval in Noord- en Zuidbroek en Muntendam. Ook daar hebben de kinderen van de groepen 7 en 8 het boek “Anne

Frank in het kort” gekregen. Dat zelfde geldt ook voor de kinderen in Meeden.

Nu in het jaar dat de bevrijding van Nederland 80 jaar geleden plaats vond, wordt herdacht, beëindigt SHMG zijn taak. En de gemeente Midden-Groningen herdenkt ook dat van 13 tot 20 april 1945 de dorpen die behoren tot deze gemeente zijn bevrijd.

Tenslotte is SHMG die organisaties, bedrijven en particulieren dank verschuldigd die door hun financiële steun dit werk hebben mogelijk gemaakt.

Stolpersteine gelegd in de voormalige gemeentes Hoogezand en Sappemeer

Jacob Nijveen

Geb. te Anloo op 02-05-1883

Overl. te Auschwitz op 26-10-1942

Destijds: Foxholsterhoofdweg 33 Foxhol

Huidig adres: Gerrit Imbosstraat 39 Foxhol

Stenen gelegd bij herdenkingsmonument te Foxhol

Betje Bollegraaf (echtgenote)

Geb. te Foxhol op 19-02-1889

Overl. te Auschwitz op 11-12-1942

Benjamin Nijveen (zoon)

Geb. te Hoogezand op 02-01-1912

Overl. te Auschwitz op 10-03-1942

Barend Nijveen (zoon)

Geb. te Hoogezand op 23-07-1914

Overl. te Mauthausen op 22-06-1942

Hartog Nijveen (zoon)

Geb. te Hoogezand op 24-07-1924

Overl. te Auschwitz op 30-09-1942

Naatje Bollegraaf (echtgenote van Filippus Simons)

Geb. te Slochteren op 09-09-1909

Overl. te Auschwitz op 17-09-1943

Destijds: Foxholsterhoofdweg 89 Foxhol

Huidig adres: Gerrit Imbosstraat 65 Foxhol

Stenen gelegd bij herdenkingsmonument te Foxhol

Saartje Simons (dochter)

Geb. te Hoogezand 07-06-1935

Overl. te Auschwitz op 17-09-1943

Saartje Levie (weduwe van Simson Simons)

Geb. te Hoogezand op 06-11-1870

Overl. te Auschwitz op 17-09-1943

Destijds: Meerweg 32 Foxhol

Huidig adres: K. Nieboerweg 30 Foxhol

Stenen gelegd bij herdenkingsmonument te Foxhol

Israël Simons (zoon)

Geb. te Hoogezand op 12-05-1910

Overl. te Auschwitz op 08-01-1944

Barend van Delft

Geb. te Slochteren op 27-10-1910

Overl. te Auschwitz op 30-09-1942

Destijds: Foxholsterhoofdweg 41 Foxhol

Huidig adres: Gerrit Imbosstraat 43 Foxhol

Stenen gelegd bij herdenkingsmonument te Foxhol

Rachel Nijveen (echtgenote)

Geb. te Hoogezand op 30-04-1917

Overl. te Auschwitz op 11-12-1942

Abraham van Delft (zoon)

Geb. te Foxhol op 20-04-1941

Overl. te Auschwitz op 11-12-1942

Mozes Levie

Geb. 03-11-1874 te Hoogezand

Overl. 01-09-1942 te Oranienburg

Destijds: Meerweg 11 Foxhol (woning afgebroken)

Huidig adres: naast K.Nieboerweg 9 Foxhol

Stenen gelegd bij herdenkingsmonument te Foxhol

Johanna Simons

Geb. 27-08-1877 te Groningen

Overl. 11-12-1942 te Auschwitz

Cornelis Nieboer

Geb. 07-02-1897 te Hoogezand

Overl. 01-04-1942 te Wewelsburg

Destijds: Meerweg 12 Foxhol (woning afgebroken)

Huidig adres: t.h.v. ingang Avebe (via Gerrit Imbosstraat)

Steen gelegd bij herdenkingsmonument te Foxhol

Heiman Bollegraaf

Geb. te Foxhol 18-10-1880

Overl. te Auschwitz 11-12-1942

Destijds: Brugstraat 37 Hoogezand.

Huidig adres: Meint Veningastraat 86 Hoogezand

Esther de Beer (echtgenote)

Geb. te Martenshoek 24-10-1882

Overl. te Auschwitz 11-12-1942

Bloemina Bollegraaf (dochter)

Geb. te Hoogezand 26-11-1911

Overl. te Auschwitz 11-12-1942

Barend Bollegraaf (zoon)

Geb. te Hoogezand 13-11-1923

Overl. Auschwitz 13-09-1942

Hendrina van Coevorden-Bollegraaf (dochter)

Geb. te Hoogezand 08-01-1908

Overl. te Auschwitz 11-12-1942

Haar echtgenoot Mozes van Coevorden was reeds overleden.

Rika van Coevorden (dochter van Hendrina)

Geb. te Coevorden 08-09-1937

Overl. te Auschwitz 11-12-1942

Heiman van Coevorden (zoon van Hendrina)

Geb. te Groenlo 20-09-1940

Overl. te Auschwitz 11-12-1942

Simon Bollegraaf

Geb. te Foxhol 20-04-1892

Overl. te Auschwitz 30-09-1942

Destijds: Smitslaan 55 Hoogezand

Huidig adres: Julianastraat 189 Hoogezand

Kaatje Simons (echtgenote)

Geb. te Foxhol 23-08-1895

Overl. te Auschwitz 11-12-1942

Henderina Bollegraaf (dochter)

Geb. te Foxham 05-07-1919

Overl. te Auschwitz 11-12-1942

Bloeme Bollegraaf (dochter)

Geb. te Slochteren 23-11-1922

Overl. te Auschwitz 11-12-1942

Frouwkje Bollegraaf (dochter)
Geb. te Slochteren 18-02-1925
Overl. te Auschwitz 11-12-1942
Barend Bollegraaf (zoon)
Geb. te Slochteren 16-12-1928
Overl. te Auschwitz 11-12-1942
Simson Bollegraaf (zoon)
Geb. te Hoogezand 16-11-1930
Overl. te Auschwitz 11-12-1942

Tobias Bollegraaf
Geb. te Slochteren 16-04-1907
Overl. te Auschwitz 30-09-1942
Destijds: Atlantapad 3 Hoogezand (tweede huis v/a de spoor-
dijk/afgebroken in 1970)
Nu: Atlantakade Hoogezand
Roosje Conen (echtgenote)
Geb. te Hoogezand 19-02-1909
Overl. te Sobibor 14-05-1943
Levie Bollegraaf (zoon)
Geb. te Sappemeer 28-03-1940
Overl. te Sobibor 14-05-1943
Levie Conen (vader van Roosje)
Geb. te Hoogezand 07-07-1870
Overl. te Sobibor 20-03-1943

Izaäk Cohen
Geb. te Hoogezand 10-01-1887
Overl. te Auschwitz op 02-11-1942
Destijds: Nutsstraat 12 Hoogezand
Huidig adres: Nutsstraat 12 Hoogezand
Tina de Beer (echtgenote)
Geb. te Sappemeer 29-03-1894
Overl. te Auschwitz 02-11-1942
Froukje Cosman-Cohen (dochter)
Geb. te Hoogezand 21-08-1916
Overl. te Auschwitz 02-11-1942
Maurits Cohen (zoon)
Geb. te Hoogezand 07-04-1920
Overl. te Birkenau 19-08-1942

Mozes de Beer
Geb. te Kalkwijk 19-09-1863
Overl. te Auschwitz 19-02-1943
Destijds: Burgemeester Bartelsstraat 1 Hoogezand
(t/o Burgemeester Bartelsstraat 2/afgebroken in 1968)
**Stolpersteine in het grasveld tegenover Burgemeester
Bartelsstraat 2 Hoogezand**

Henriëtte de Vries (Echtgenote)
Geb. te Leek 13-06-1869
Overl. te Auschwitz 19-02-1943

Izaäk de Beer
Geb. te Hoogezand 16-10-1880
Overl. te Auschwitz 11-12-1942
Destijds: Hoofdstraat 49 Hoogezand (afgebroken in 1962)
Huidig adres: Rembrandtlaan Hoogezand (op de hoek naast de
kerk z/z)

Hendel Mozes (echtgenote)
Geb. te Hoogezand 13-04-1880
Overl. te Auschwitz 11-12-1942

Maurits de Beer
Geb. te Hoogezand 12-11-1922
Overl. te Auschwitz 30-09-1942
Destijds: Zuiderlaan 1 a Hoogezand
Huidig adres: Zuiderlaan 19 Hoogezand
Abraham de Beer (broer)
Geb. te Hoogezand 17-12-1925
Overl. te Auschwitz 14-08-1942

Daniël de Beer
Geb. te Sappemeer 16-01-1900
Overl. te Sobibor 21-05-1943
Destijds: Zuiderstraat 2 Hoogezand
Huidig adres: Hoofdstraat 266 Hoogezand
Roosje van den Berg (echtgenote)
Geb. te Groningen 18-02-1904
Overl. te Sobibor 21-05-1943
Max de Beer (zoon)
Geb. te Groningen 05-01-1929
Overl. te Sobibor 21-05-1943
Carla de Beer (dochter)
Geb. te Groningen 31-12-1931
Overl. te Sobibor 21-05-1943

Andries Gootdorp
Geb. te Amsterdam 08-08-1914
Overl. te Auschwitz 10-08-1942
Destijds: Meidoornstraat 4 Hoogezand
Huidig adres: Meidoornstraat 11 Hoogezand
Charlotte Simons (echtgenote)
Geb. te Sittard 16-12-1910.
Overl. te Sobibor 28-05-1943
Rosetta Mathilde Gootdorp (dochter)
Geb. te Groningen 23-12-1935
Overl. te Sobibor 28-05-1943
Judith Gootdorp (dochter)
Geb. te Hoogezand 21-10-1940
Overl. te Sobibor 28-05-1943
Benjamin Simons (vader van Charlotte Simons)
Geb. te Oude Pekela 20-03-1874
Overl. te Auschwitz 11-12-1942

Gerrit Hamburger
Geb. te Utrecht 24-07-1899
Overl. te Auschwitz 12-02-1943
Destijds: Sportterreinstraat 59 Hoogezand.
Huidig adres: Sportterreinstraat 96 Hoogezand
Rahel Frohmann (echtgenote)
Geb. te Gelsenkirchen 07-12-1900
Overl. te Auschwitz 12-02-1943

Magdalena Hamburger (dochter)
Geb. te Roermond 17-06-1927
Overl. te Auschwitz 12-02-1943

**“In het midden stond een vent ...,
die beschikte over jouw leven ...!”**

Getuigenis Henriëtte van Bakkum-Sachs uit Vlagtwedde, overlevende Auschwitz,
in de publicatie “In de verte staat een verlicht gebouw, treinen naar het eindstation
van de beschaving”.

© AWM-Fotografie / Wim A.H. Rozema-tekstredactie.

Jakob Hamburger (zoon)
Geb. te Aalten 19-01-1930
Overl. te Auschwitz 12-02-1943
Julie Hamburger (dochter)
Geb. te Aalten 29-06-1932
Overl. te Auschwitz 12-02-1943

Jacob Levie
Geb. te Foxhol 03-04-19
Overl. te Auschwitz 11-12-1942
Destijds: Kalkwijk Oost 27/23A Hoogezand (afgebroken in juli 1971)
Huidig adres: Kalkwijk 27 Hoogezand
Saartje van Delft (echtgenote)
Geb. te Winschoten 03-12-1907
Overl. Auschwitz 11-12-1942
Mozes Levie (zoon)
Geb. te Foxhol 29-04-1928
Overl. te Auschwitz 11-12-1942
Duwina Levie (dochter)
Geb. te Foxhol 20-12-1929
Overl. te Auschwitz 11-12-1942
Johanna Levie (dochter)
Geb. te Foxhol 12-04-1932
Overl. te Auschwitz 11-12-1942
Abrahammina Levie (dochter)
Geb. te Kalkwijk 23-07-1935
Overl. te Auschwitz 11-12-1942
Simson Levie (broer van Jacob)
Geb. te Foxhol 29-11-1905
Overl. Mauthausen 13-07-1942

Abraham Mozes
Geb. te Hoogezand op 04-09-1880
Overl. te Auschwitz op 11-12-1942
Destijds: Kielsterstraat 67 Hoogezand
Huidig adres: Kerkstraat 281 Hoogezand
Martha de Beer (echtgenote)
Geb. te Sappemeer op 17-07-1880
Overl. te Auschwitz op 11-12-1942

Zadok Simons
Geb. te Foxhol op 16-05-1894
Overl. te Auschwitz op 30-09-1942
Destijds: Knijpslaan 28 Hoogezand
Huidig adres: Knijpslaan 28 Hoogezand
Hendelena Grietje Haalman (echtgenote)
Geb. te Sappemeer op 06-12-1889
Overl. te Sobibor op 20-03-1943
Simson Simons (zoon)
eb. te Hoogezand op 15-04-1920
Overl. te Auschwitz op 30-09-1942
Geeltje Simons (dochter)
Geb. te Hoogezand op 20-03-1922
Overl. te Sobibor op 20-03-1943

Heiman Vrengel
Geb. te Winschoten op 04-04-1893
Overl. Midden Europa op 02-02- 1945

Destijds: Kerkstraat 4 en 8 Hoogezand (afgebroken sept. 1952)
Huidig adres: Kerkstraat/ hoek M.Veningastraat Hoogezand
Heintje Gans-Vrengel (dochter)
Geb. te Hoogezand op 12-09-1920
Overl. te Auschwitz op 30-09-1942
David Vrengel (zoon)
Geb. te Hoogezand op 12-09-1920
Overl. te Auschwitz op 18-08-1942
Mozes Vrengel (zoon)
Geb. te Hoogezand op 15-06-1925
Overl. te Auschwitz op 30-09-1942
David Vrengel (broer van Heiman)
Geb. te Winschoten op 09-03-1895
Overl. te Auschwitz op 28-01-1944

Julius Levie
Geb. te Foxhol op 20-09-1903
Overl. te Auschwitz op 28-02-1943
Destijds: Foxham E 198
Huidig adres: Woldweg 26 Foxhol
Henderina Hoogstraal (echtgenote)
Geb. te Delfzijl op 17-07-1906
Overl. te Auschwitz op 11-12-1942
Mozes Levie (zoon)
Geb. te Slochteren op 08-10-1934
Overl. te Auschwitz op 11-12-1942
Salomon Levie (zoon)
Geb. te Slochteren op 30-04-1937
Overl. te Auschwitz op 11-12-1942
Zadok Levie
Geb. te Foxhol op 30-08-1901
Overl. te Gross-Rosen op 04-05-1942
Destijds: Foxham E20/ Foxhamsterhoofdweg 21 (afgebroken 1963)
Huidig adres: ter hoogte van Trelleborg/QEW Martenshoek
Rebekka Vecht (echtgenote)
Geb. te Groningen op 22-12-1912
Overl. te Auschwitz op 12-10-1942
Mozes Levie (zoon)
Geb. te Foxham op 28-09-1933
Overl. te Auschwitz op 12-10-1942
Izak Levie (zoon) Geb. te Slochteren op 17-02-1941
Overl. te Auschwitz op 12-10-1942

Juda Cohen
Geb. te Martenshoek op 29-06-1918
Overl. Midden Europa op 31-03-1944
Destijds: Sluiskade 4 Martenshoek
Huidig adres Sluiskade 34 Martenshoek

Filippus Levie
Geb. te Foxhol op 20-12-1919
Overl. te Auschwitz op 30-09-1942
Destijds: Foxham E 118/ Foxhamsterhoofdweg 100 Foxham (afgebroken 1963)
Huidig adres: Ingang Blijham Recycling Foxham 15
Wilhelmina van Coevorden (echtgenote)
Geb. te Groningen op 26-02-1916
Overl. te Auschwitz op 11-12-1942

Jakob Hamburger (zoon)
Geb. te Aalten 19-01-1930
Overl. te Auschwitz 12-02-1943
Julie Hamburger (dochter)
Geb. te Aalten 29-06-1932
Overl. te Auschwitz 12-02-1943

Jacob Levie
Geb. te Foxhol 03-04-19
Overl. te Auschwitz 11-12-1942
Destijds: Kalkwijk Oost 27/23A Hoogezand (afgebroken in juli 1971)
Huidig adres: Kalkwijk 27 Hoogezand
Saartje van Delft (echtgenote)
Geb. te Winschoten 03-12-1907
Overl. Auschwitz 11-12-1942
Mozes Levie (zoon)
Geb. te Foxhol 29-04-1928
Overl. te Auschwitz 11-12-1942
Duwina Levie (dochter)
Geb. te Foxhol 20-12-1929
Overl. te Auschwitz 11-12-1942
Johanna Levie (dochter)
Geb. te Foxhol 12-04-1932
Overl. te Auschwitz 11-12-1942
Abrahammina Levie (dochter)
Geb. te Kalkwijk 23-07-1935
Overl. te Auschwitz 11-12-1942
Simson Levie (broer van Jacob)
Geb. te Foxhol 29-11-1905
Overl. Mauthausen 13-07-1942

Abraham Mozes
Geb. te Hoogezand op 04-09-1880
Overl. te Auschwitz op 11-12-1942
Destijds: Kielsterstraat 67 Hoogezand
Huidig adres: Kerkstraat 281 Hoogezand
Martha de Beer (echtgenote)
Geb. te Sappemeer op 17-07-1880
Overl. te Auschwitz op 11-12-1942

Zadok Simons
Geb. te Foxhol op 16-05-1894
Overl. te Auschwitz op 30-09-1942
Destijds: Knijpslaan 28 Hoogezand
Huidig adres: Knijpslaan 28 Hoogezand
Hendelena Grietje Haalman (echtgenote)
Geb. te Sappemeer op 06-12-1889
Overl. te Sobibor op 20-03-1943
Simson Simons (zoon)
eb. te Hoogezand op 15-04-1920
Overl. te Auschwitz op 30-09-1942
Geeltje Simons (dochter)
Geb. te Hoogezand op 20-03-1922
Overl. te Sobibor op 20-03-1943

Heiman Vrengel
Geb. te Winschoten op 04-04-1893
Overl. Midden Europa op 02-02-1945

Destijds: Kerkstraat 4 en 8 Hoogezand (afgebroken sept. 1952)
Huidig adres: Kerkstraat/hoek M.Veningastraat Hoogezand
Heintje Gans-Vrengel (dochter)
Geb. te Hoogezand op 12-09-1920
Overl. te Auschwitz op 30-09-1942
David Vrengel (zoon)
Geb. te Hoogezand op 12-09-1920
Overl. te Auschwitz op 18-08-1942
Mozes Vrengel (zoon)
Geb. te Hoogezand op 15-06-1925
Overl. te Auschwitz op 30-09-1942
David Vrengel (broer van Heiman)
Geb. te Winschoten op 09-03-1895
Overl. te Auschwitz op 28-01-1944

Julius Levie
Geb. te Foxhol op 20-09-1903
Overl. te Auschwitz op 28-02-1943
Destijds: Foxham E 198
Huidig adres: Woldweg 26 Foxhol
Henderina Hoogstraal (echtgenote)
Geb. te Delfzijl op 17-07-1906
Overl. te Auschwitz op 11-12-1942
Mozes Levie (zoon)
Geb. te Slochteren op 08-10-1934
Overl. te Auschwitz op 11-12-1942
Salomon Levie (zoon)
Geb. te Slochteren op 30-04-1937
Overl. te Auschwitz op 11-12-1942
Zadok Levie
Geb. te Foxhol op 30-08-1901
Overl. te Gross-Rosen op 04-05-1942
Destijds: Foxham E20/ Foxhamsterhoofdweg 21 (afgebroken 1963)
Huidig adres: ter hoogte van Trelleborg/QEW Martenshoek
Rebekka Vecht (echtgenote)
Geb. te Groningen op 22-12-1912
Overl. te Auschwitz op 12-10-1942
Mozes Levie (zoon)
Geb. te Foxham op 28-09-1933
Overl. te Auschwitz op 12-10-1942
Izak Levie (zoon) Geb. te Slochteren op 17-02-1941
Overl. te Auschwitz op 12-10-1942

Juda Cohen
Geb. te Martenshoek op 29-06-1918
Overl. Midden Europa op 31-03-1944
Destijds: Sluiskade 4 Martenshoek
Huidig adres Sluiskade 34 Martenshoek

Filippus Levie
Geb. te Foxhol op 20-12-1919
Overl. te Auschwitz op 30-09-1942
Destijds: Foxham E 118/ Foxhamsterhoofdweg 100 Foxham (afgebroken 1963)
Huidig adres: Ingang Blijham Recycling Foxham 15
Wilhelmina van Coevorden (echtgenote)
Geb. te Groningen op 26-02-1916
Overl. te Auschwitz op 11-12-1942

SPOORWEGSTAKING 1944

Redactie

Op bezoek bij ons lid Jan Bosma werd de redactie geconfronteerd met een bijzondere oorkonde, die is geschonken aan zijn ouders omdat ze

in de oorlog onderduiking hadden verleend aan Wietze Spanjer en zijn vrouw. Het echtpaar Spanjer was genoodzaakt onder te duiken, omdat de heer Spanjer had deelgenomen aan de spoorwegstaking in 1944. Ze zaten van september 1944 tot aan de bevrijding ondergedoken bij de familie Bosma aan de Kleinemeersterstraat 110 te Sappemeer.

Om u een indruk te geven wat de aanleiding was van de spoorwegstaking, hierbij een overzicht.

Zomer 1944. Aan alle fronten zijn de Duitse legers op de te-rugtocht. Meer dan een miljoen Amerikanen en Engelsen zijn in Normandië uitgebroken, hebben Parijs ingenomen en zich verenigd met het leger dat uit het Middellandse Zeegebied kwam. Nagenoeg heel België is bevrijd en op enkele plaatsen is de Nederlandse grens bereikt. De opmars begint nu echter te stokken met name door moeilijkheden met de bevoorrading.

Na de overwinning zo binnen handbereik ligt ontwerpt de Britse veldmaarschalk Bernard L. Montgomery een plan om de Duitsers de genadeklap te geven. In een gedurfde operatie zullen zijn tanks Nederland binnenvallen, bij Arnhem de Rijn overtrekken, vanuit de Noorden oprukken tot in het Ruhrgebied en onder zijn leiding uiteindelijk als

ket-Garden". Market zijn de soldaten van generaal Browning die vanuit de lucht Nederland zullen aanvallen; Garden zijn de tanks van generaal Horrocks, die alleen nog maar over het tapijt vanuit België naar Nederland hoeven te rollen. Voor deze operatie wil men meer dan 35.000 man inzetten, bijna tweemaal zoveel luchtlandings-troepen als bij de invasie in Normandië. Op zondag 17 september 1944 vinden de eerste luchtlandingen plaats bij Eindhoven, Nijmegen en Arnhem.

De Nederlandse regering in ballingschap in Londen werd in de nacht van zaterdag 16 september op zondag 17 september 1944 door het geallieerde hoofdkwartier gewaarschuwd dat Market-Garden die zondag zou worden ingezet. Vervolgens werd de procedure in werking gesteld waarin via Radio Oranje de Nederlandse Spoorwegen werd gelast tot een algemene spoorwegstaking over te gaan in Nederland. De eerste oproep vond plaats op zondagmorgen tussen kwart voor 6 en 6 uur. Die oproep werd avonds nog herhaald bij de uitzending om 20.00 uur. De staking had tot doel de Duitsers vleugellam te maken omdat er geen treinen meer reden. In grote delen van het land was de staking binnen enkele dagen compleet. In andere delen duurde het langer voordat alles "plat" lag.

Zo werd in Hoogezand-Sappemeer nog enige dagen doorgewerkt voordat ook daar de staking begon. Meer dan 30.000 personeelsleden moesten onderduiken. Men dacht dat dit enige weken hooguit zou kunnen duren. Doordat de operatie mislukte en met name de luchtlandingsstroepen bij Arnhem door de Duitsers werden verslagen duurde het echter nog tot mei 1945 voordat de Duitsers zich overgaven. De Duitsers werden door de gebeurtenissen verrast. Omdat zij hun handen vol hadden aan de strijd

Fam. Bosma

Kleinemeersterstraat (foto WAH. Rozema)

veroveraars Berlijn binnenrukken. De aanval kan echter niet beginnen voordat het XXXste leger-korps bij de eerste aanval door de Duitse linies heen zal breken. Volgens Montgomery kan dat omdat de Duitsers geen gevaar meer vormen en niet voldoende reserves meer hebben om het legerkorps tegen te houden. De onderneming krijgt de naam "Mar-

Verlaten spooreplacement 1944

rond Arnhem bleven tegenmaatregelen aanvankelijk uit.

Door inschakeling van personeel van de Reichsbahn wist de bezetter zijn eigen vervoer weer op gang te brengen en de staking belemmerde de Duitse oorlogsvoering dan ook veel minder dan de opzet was. Toen de slag om Arnhem op een nederlaag voor de geallieerden uitliep en de Nederlandse regering in ballingschap weigerde het stakingsparool in te trekken werden maatregelen getroffen, met name door het Nationaal Steunfonds, om de stakers van middelen te voorzien. Dat werd een enorme operatie, maandelijks was een bedrag van 6 miljoen gulden nodig. Het uitbetalingswerk was niet zonder gevaar. Sommige koeriers die het geld rondbrachten werden gepakt en verdwenen in de gevangenis. Zo werd maandelijks een bedrag van 400.000,- gulden per personenauto naar Groningen gebracht die door de verzetsgroep de Groot (geleid door Gerrit Boekhoven, broer van de latere burgemeester van Hoogezand-Sappemeer Geert Boekhoven die zelf ook in de groep zeer actief was) onder toezicht van een speciale commissie aan stakers uitbetaald. Niet alleen spoormensen ontvingen maandelijks geld via het Steunfonds. Al veel

eerden in de bezetting werden gezinnen van leden van de koopvaardij die in geallieerde dienst voeren, gezinnen van gevangenen en van andere onderduikers (politiemensen, gedeserteerde arbeiders in Duitsland, verzetsmensen en anderen) ondersteund. In januari 1945 kwam een abrupt einde aan de activiteiten van de groep toen Gerrit Boekhoven werd gearresteerd en vervolgens doodgeschoten. Geert Boekhoven werd ook gearresteerd maar overleefde de oorlog ternauwernood. Ongeveer 30 leden van de groep de Groot kwamen om, tien voor het vuurpeloton, de anderen in Duitse kampen. In Groningen werd de uitbetaling door anderen overgenomen.

Niet alleen het spoorwegpersoneel en de illegaliteit, maar ook de bevolking zou met de gevolgen van de spoorwegstaking in alle hevigheid te maken krijgen. De spoorwegen speelden immers in de voedsel- en brandstofvoorziening een vitale rol. Met name in het westen van Nederland zouden in de komende maanden grote tekorten ontstaan die uiteindelijk resulteerden in de hongerwinter. In Sappemeer dook een spoorwegbeambte onder bij de familie Bosma, toentertijd woonachtig aan de Kleinemeesterstraat 110. Als dank kregen

zij een oorkonde met een tekst die zijn dankbaarheid tot uiting bracht.

Gedicht Spoorwegstaking 1944

Wietze Spanjer is geboren op 6 september 1896 te Terschelling en was rangeerder/conducteur bij de N.S. (Nederlandse Spoorwegen).

Hij is getrouwd op 30 augustus 1922 te Leeuwarden met Trijntje Boschma, geboren op 1 januari 1901 te Diemen. Sinds 20 mei 1924 woonden ze aan de Burg. Van Roijenstraat oost 116 te Hoogezand,.

Op 23 mei 1933 zijn ze verhuist naar de Wilhelminastraat 98 te Sappemeer. Op 6 mei 1942 is de Wilhelminastraat tijdelijk i.v.m. de oorlog, veranderd in Hoenslaan`.

Na de oorlog is de naam Wilhelminastraat weer hersteld. In 1947 heeft er nog een vernummering plaatsgevonden naar nummer 12 (huidig nummer 15).

In 1971 is het echtpaar verhuist naar de Popko Bielstraat 9a.

Wietze Spanjer is overleden op 28 februari 1973 te Groningen.

GRUNNEGER SWARDE DUVEL

Trijnie Brouwer-Pijper

Op 28 februari 1921 wör e gebo-
ren in Sapmeer
en zien noam was
Willem Suk. Wim,
veur dag en deur.
Net 18 joar nam
hai in 1939 dainst
in t leger. Hai

wol geern marinier worden. Dat
was zien jongesdreum! Dat was
nait veur elk weglegd, mor doar
lag wel zien haart. En wis en
woarachteg, hai wer goudkeurd!
Dou op tien maai 1940 Duutsers
hier bie verrazzen ons laand bin-
nenvuilen, wat n loezestreek was,
werden de mariniers noar Rotter-
dam stuurd om de Maasbruggen
te verdedegen tegen Duutsers. En
wis, hai was der bie! t Was mor
goud dat e dou nait wos wat hom
doar te wachten ston.

Ze hebben doar vochten als duvels
om de Maasbruggen in bezit te
holden, mor t was aalmoal slecht
regeld in t leger, zo as de verol-
derde munitie/geweren aswel dij
hulptroepen dij oproupen werden
en dij der veuls te loat wazzen.
Duutsers wazzen vér in de meer-
derhaid. Mor toch hebben ze tot
14 maai standhouden. Veul van
zien makkers en soldoaten werden
zwoar gewond of vonden doar de
dood.

Totdat de Duutsers opdracht
kregen Rötterdam plat te gooien
mit bommen. Wat ze dou mit-
moakt hebben is mit gain pènne te
beschrieven. Overaal brandende
gebauwen en hoezen waar ze
sums nog net op tied oet kommen
konden.

Hai is bie n zwoargewonde staar-
vende dainstmakker bleven, net

zo laank tot e overleden was, want
hai wol hom doar nait allenneg
achterloaten in dij brandende
hel. Summege gewonde jongens
het hai op zien scholders in-
vaaileghaid waiten te brengen.
Op t allerleste mozzen ze zuk wel
overgeven. Der was gain vechten
tegen. Duutsers hebben heur dou
op n rieg tegen n muur zet met
d'aarms omhoog ...

‘Nou is t beurd,’ dochten ze, ‘nou
is ons èndje der heer!!’

Mor dij hoge Duutse pief laangde
heur d’haand en hai prees heur
om heur moud en volhouden. Hai
sprong zulfs veur heur in de hol-
den. En de aandere Duutse sol-
doaten, dij der bie wazzen, moz-
zen op zien bevel veur heur sa-
lueren. Joa, veur ‘die Schwarzen
Teufel’, zo as Duutsers heur
nuimen deden. Omreden ze haren
van dij duustere blaauwe jazzen
aan en swaarde schoupoets op t
gezicht smeerd.

En dou ... luit dizze Duutse op-
per ze goan! Staarvenswoar! En
dat in oorlogstied. Ze konden t
hoast nait leuven. Ze haren zuk al
veurberaard op t ènde of hail mes-
chain nog op n kans dat ze kriegs-
gevangen nomen werden.

Soldoat Suk was der van oet t loot
sloagen. Hou mos hai dat riemen
met zien gewaiten? Kon je respect
verwachten van joen grootste
vijand? Hai is zo gaauw as e kon
mit traain noar t noorden goan,
ver weg van oorlog en vuur en n
brandend Rotterdam. Ongeveer
800 burgermensen binnen doar
dou in Rotterdam om t leven kom-
men.

Soldoat Wim Suk is onderdoken.
Din hier en din doar. Zo wus
hai aan kriegsgevangenschap te
ontkommen, Vief joar laank. Hai
zwurf van t aine stee noar t aander

en zo is hai op Tjuchem terecht
kommen. Doar woonden mien
grootòllen op n boerensteetje en
mien òllen n kilometer wieder op
Wilderhof.

Wilderhof was n streekje, n
buurtschap, slim achteròf van de
aandere dörpen. Mensen kon-
den mekoar doar aalmoal en ze
wuzzen ook precies wel nait te
vertraauwen was. Ze haren eterij
zat, want de maiste lu doar haren
n keuterboerderijtje. Tot in t leste
van oorlog, dou der ook nog n
onderdoeker en n blaikneuske oet
Rötterdam bie heur kwammen om
onderdak.

Dat wazzen Carel en Paul Bred-
dels, twij bruiers oet Rötterdam.
Carel was in 11 doagen lopend
vaoet Rötterdam op Wilderhof
aankommen. Hai har zuk melden
mouten veur d’Arbeits-Einsatz
in Duutslund. Zien bruiertje Paul
was mit n vrachtboot vol onder-
voude kinder in negen doagen
over de Zuderzee noar Vraisland
voaren en dou mit peerd en wo-
gen noar Grunnen en Wilderhof.
Bie n vertraauwensman kon mien
pa melk omruilen veur suker.
Dizze man waarkte in hoaven van
Delfsiel en wus zo suker mit te
smokkeln in gebraaide kousen, dij
hai onder zien klaaier om zien lief
tou vastbonden haar. Op t laand
verbaauwde pa hoaver veur zien
hounder, as ook eerappels veur
stampot dat ze bie winterdag
veul aten.

Op n dag was mien moeke slim
vergreld op soldoat Wim Suk.
Hai was zien soldoatenpak aan t
verbranden en dat gaf veul rook
en opzain. ‘Kiek toch oet,’ zee ze,
‘t veld het ja ogen.’
‘Haarst t beter begroaven kind.’
Joa. Ze was slim veurzichtig en
sums ook baang. Stel joe veur dat

dat ze n soldaat onder dak haren. Din was t nait best. Dat wör slim zwoar straft, zulfs mit doodstraf en de verroader sluip ja nait. Dou Tjuchem deur inundoatsie onder wotter kwam te stoan, hebben de baaide onderzoekers, Wim Suk en Carel Breddels, de grote schuurdeuren oet heur hengen hoald om dij as n vlöt te bruken om de ingekoelde vouerbaiten en eeteerappels in n koar op dij deur te zetten en zo trokken ze dij haile boudel as n vlöt aan n end taauw richten schuur.

Op t leste van d'oorlog wazzen der in de schuur bie mien olders ook Duutse soldaten inkwartai-erd, sums wazzen ze nog mor 17 joar. Mien moeke brochde ze melk om te drinken.

t Wazzen aigenlieks nog kinder. Ze haren zulfs troanen in ogen. Zo baang wazzen ze, want ze wozzen al wél dat Duutslan de oorlog verlaizen ging. Wim Suk was in dij spannende leste oorlogsdoagen mit zoveul Duutsers om hoes en hek noar n aander onderzoekadres goan. Bie zien olders op t Hoogezand kon hai ook nait wezen, want doar haren de Duutsers mit veul gewoapende soldaten n inval doan en t haile hoes deurzöcht noar heur zeun Willem Suk. Ze haren zulfs zien pa zwoar bedraaidg.

En dou was doar 5 maai 1945, de bevrijden van ons laand. Wat n opluchten veur n bult mensen en onderzoekers. Ook veur mien ollen mit heur kinder en heur passanten in dat luddek hoeske mit zien raaiten dak. t Was as n vaai-ge hoaven in slim stoere doagen, doar op Wilderhof. Noa vief laange, baange en duustere joaren endelk vrede!! Elk dörp haar dou wel in ain of aandere schuur zien aigen be-vrijdensfeest.

Soldaat Wim Suk wör terugroupen deur t Nederlandse leger en noar Schotland zonden om doar zien opklaiden weer op te pakken en òf te ronden. Doar noa is hai nog noar North Carolina in de V.S. zonden, ook veur zien opklaiden.

Van 1946-1949 was e op missie noar Oost-Java in Indië. Doar mozzen ze de vrede bewoaken, omdat t n kolonie van Nederland was.

In dizze tied, t is 1946, wer aan de mariniers dij van 10 tot en met 14 maai bie de Maas-bruggen in Rotterdam

vochten hebben de hoogste militaire onderschaaiden, de Militaire Willemsorde, oet-laangd. Jawel, aan dij 'Swaarde Duvels' mit heur swaarde schoupoets om kop en duustere jazzen aan.

In 1950-1955 was zien standploats Doorn bie Utrecht. Hai was dou woonachteg in Velsen.

Ook is e dou traauwd, mit Maria (Rie) Wardenaar.

Dou t eerste potje deupt worden zol het dizze Wim Suk aan mien moeke vroagd of zai t jonkje in kerk droagen wol. Mien moeke het dat n haile eer vonden en zo is ze hail allinneg mit traain noar Velsen raaisd. Ze het de nacht der veur gain wenk in ogen had van de zenen.

Pa bleef bie ons thoes, bie mie en mien baaide zuskes. En och joa, de koien mozzen ja ook vouerd en molken worden.

Soldaat Wim Suk wör in 1955 tot 1957 weer op missie zonden, noar Nieuw Guinea, tegenswoordeg West-Irian. In 1957-1958 was zien

Sergeant-majoor Willem (Wim) Suk (1921-1982).

standploats vlaigveld Valkenburg bie Wassenaar. In 1958 het e de militaire dainst verloaten en is e mit zien gezin noar Canada emigreerd. Op 25 december 1982 is hai doar in Canada, noa n ongenzelke zaikte oet tied kommen en doar mit militaire eer begroaven. Zien kinder hebben dat as n slim schier eerbetoon aan heur pa vonden.

Stille getugen binnen en blieven zien vaaier ere-medailles, aan hom oetlaangd veur zien moud en traauw aan volk en voaderland in slim stoere tieden van oorlog en geweld.

Hail van vèrrrens, wied vot, daip in mien haart, begunt ter opainen n laidje in mie te zingen:

Old soldiers never die, never die, never die.

Zo is t en zo zel t aaltied blieven: Old Soldiers never die!!

In dankboare herinnern aan dizze Swaarde Duvel oet Sapmeer.

‘TWEË JAAR EN TWEË MAANDEN IS LANG, OM ER NIET TE MOGEN ZIJN.....’

Basisschoolleerlingen op zoek naar Joodse sporen in Hoogezand-Sappemeer

Wim Rozema

“Twee jaar en twee maanden is lang, om er niet te mogen zijn”, schrijft de Joodse slagersdochter Julia van Geuns uit Sappemeer in een brief over haar onderduikperiode bij de familie Van Kampen in Jipsinghuizen. Samen met hun zit Julia meer dan twee jaar verstopt in de kleine woning van de sluiswachter. Julia is één van de weinige Joden uit Hoogezand-Sappemeer, die de Tweede Wereldoorlog hebben overleefd. Na de bevrijding blijkt er van de Joodse gemeenschap bijna niets meer over. De Joodse begraafplaats in Kolham ligt er verlaten bij. Langzaam verdwijnen de herinneringen aan de Joodse gemeenschap uit

het straatbeeld. Veel leerlingen in Hoogezand-Sappemeer zullen daarom niet weten, dat ook hun dorp een Joodse gemeenschap had. Zij kennen het verhaal van Anne Frank, maar realiseren zich vaak niet, dat dit in hun eigen woonplaats ook gebeurde. Het project “Jij mag er niet meer zijn...!” op de Theo Thijssenschool in Sappemeer, waarin leerlingen onderzoekend leren, gaat daar verandering in brengen. De leerlingen doen in groepjes aan de hand van een opdrachtenkaart onderzoek naar de Joodse geschiedenis van Hoogezand-Sappemeer. Zo verdiepen de leerlingen zich in Aletta Jacobs, de synagoge op de hoek van de Rembrandtlaan, Joodse beroepen en feesten. Ook is er aandacht voor antisemitisme, deportaties, onderduiken en de treinen, die via Hoogezand-Sappemeer en Zuidbroek naar de concentratiekampen in Oost-Europa reden. Hun onderzoeksresultaten delen de leerlingen met elkaar

via een muurkrant, een website, powerpoint of vlog. De start van het project vond plaats op de Joodse begraafplaats in Kolham. Hier vertelde de secretaris van de Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o., Wim A.H. Rozema, over de geschiedenis van deze begraafplaats en over het lot van de Joodse bevolking in onze gemeente. De 30 leerlingen van groep 7 van de Theo Thijssenschool leerden, hoe je je op zo’n speciale plek dient te gedragen. Over andere lettertekens en andere jaartallen. Rozema : “Heel bijzonder om mee te maken, hoe geïnteresseerd deze leerlingen zijn. De vragen, die ze stellen. Ze zijn kritisch. Indrukwekkend het moment, dat ik bij het graf van opa Simson Simons, overleden in 1935, de geschiedenis vertelde van oma Simons en haar 8-jarige kleindochter Saartje. Zij werden tijdens de Tweede Wereldoorlog opgepakt en via Kamp Westerbork afgevoerd met de “jeudentraain”.

Aangekomen op 17 september 1943 in het vernietigingskamp Auschwitz in Polen, werden oma en Saartje onmiddellijk kaalgeschoren en vergast ... Hun lichamen werden verbrand, de as werd daarna in de rivier de Wisla gegooit. In een naamloos massagraf ...! Totdat oma en Saartje een naam kregen : op de grafsteen van opa Simson Simons, achter de Meubelhallen, op de Joodse begraafplaats in Kolham”.

Geschiedenis beleven

Rozema werkte in dit project samen met Kirsten Bos van de onderneming “Geschiedenis Beleven” : Grasduinen door het verleden, op zoek naar spannende, ontroerende, gekke, mysterieuze en vergeten verhalen en deze om te zetten naar historische projecten voor kinderen, dat is wat Kirsten Bos, historicus en net als Rozema opgeleid als docent Geschiedenis en Staatsinrichting, het liefste doet. Kirsten Bos ontwikkelt projecten waarbij ze het verleden op een originele manier toegankelijk voor kinderen maakt. Haar projecten laten kinderen de wereld om zich heen zien, vaak te begin-

nen met hun eigen omgeving. Ze probeert kinderen te inspireren, aan het denken te zetten en nodigt ze uit vragen te stellen. Om kinderen dichterbij het verleden te laten komen, zet Kirsten Bos graag leeftijdsgenoten centraal, zoals in dit project. Stichting Cultureel Slochteren. Op verzoek van de Stichting Cultureel Slochteren ontving Rozema de leerlingen van groep 8 van OBS De Driespan uit Harkstede. Tijdens hun fietstocht langs monumenten in onze gemeente, deed deze klas ook de Joodse begraafplaats in Kolham aan. En ook hier uiteraard een rondleiding. Aan het eind van deze les waren de leerlingen enige ogenblikken stil. Ze toonden respect en vervolgens mochten een paar leerlingen een kiezelsteen leggen op een grafzerk, ten teken dat deze groep hier was geweest. Wijlen mevrouw Jannie Bolhuis van de Stichting Cultureel Slochteren : “De waarde van historisch erfgoed moet worden gekoesterd. De voormalige gemeente Slochteren heeft veel monumentale kerken, boerderijen en molens en uiteraard het bekendste monu-

ment van het gebied: het prachtige landgoed Fraeylemaborg. De werkgroep Monumenten vindt het belangrijk deze monumentale waarden en de geschiedenis van de omgeving nog bekender te maken bij inwoners en bezoekers van onze regio. Ieder jaar wordt door de werkgroep een fietstocht georganiseerd voor de hoogste groepen van het basisonderwijs in de voormalige gemeente Slochteren, waarbij gewerkt wordt met het thema van de landelijke Stichting Open Monumentendag. Tijdens de Monumentenfietstocht merken we dat de leerlingen zeer geïnteresseerd zijn. Daar zijn we heel blij mee. Ons erfgoed moet nu, maar ook in de toekomst, goed bewaard blijven. Samenwerking met veel externe partners, zoals bijvoorbeeld de historische verenigingen in onze gemeente, is voor de werkgroep heel belangrijk”.

Foto's : © Erik Wijma en Wim A.H. Rozema.

ZELFDE PLAATS.....

De Hoogezandsterbrug voor-, tijdens- en na de Tweede Wereldoorlog
Op een van de oudste ansichtkaarten van omstreeks 1900 staat het Winschoterdiep in westelijke richting afgebeeld met de vaste houten brug (til).

De brug is verhoogd aangelegd zodat de schepen, in die tijd voornamelijk geladen met turf, er onder door konden varen. Links op de foto zien we de Verlengde Zuiderstraat met de oude villa Overwater; rechts de Hoofdstraat met onder andere het Postkantoor. Omstreeks 1909 is de houten brug afgebroken en vervangen door een ijzeren draaibrug.

Op de kaart uit ongeveer 1920 staat abusievelijk Martenshoek in plaats van Hoogezand vermeld. Het betreft terdege het Winschoterdiep met de ijzeren Hoogezandster draaibrug, eveneens gezien in westelijke richting. Op de achtergrond de toenmalige Hoofdstraat met v.l.n.r. de villa van de familie Hugo Reinders, de schoenenwinkel van Eising, Hotel Cafe Faber, het woonhuis met praktijk van huisarts Koppius en het Postkantoor. Na de oorlog zijn de villa van Hugo Reinders en de winkel van Eising afgebroken voor de aanleg van de verbindingsweg tussen de Hoofdstraat en de Rijksweg A7

ANDERE FOTO (47)

Tijdens de aftocht van de Duitse militairen richting Duitsland op 13 april 1945 werden alle bruggen over het Winschoterdiep binnen Hoogezand en Sappemeer opgeblazen. Zo ook de Hoogezandsterbrug, die gedeeltelijk in het kanaal kwam te liggen.

Op de achtergrond v.l.n.r. Hotel Faber, de praktijk met woonhuis van huisarts Jensema, waarvan de ramen op de begane grond zijn beschermd door middel van stropakken, zeer waarschijnlijk afkomstig van de in de nabijheid gelegen stocartonfabriek Beukema en Co. De klokkentoren op de Oude Begraafplaats staat nog fier overeind.

Tijdens de bevrijding van Hoogezand ontstond zowel aan de noord- als aan de zuidzijde van de Hoogezandsterbrug een ware toeloop van blijde burgers om onze Canadese bevrijders te begroeten onder het uitdelen van handtekeningen, kauwgum en chocolade. Als zevenjarig jochie was ik samen met mijn vader getuige van de feestelijkheden. De foto toont op de achtergrond v.l.n.r. de villa van Reinders, de kruidenierswinkel van Kremer, waarvan de ramen ook zijn beschermd door stropakken, en ten slotte een gedeelte van Modehuis Gorens.

Nadat de draaibrug gedeeltelijk was opgeblazen werd deze in 1946 vervangen door een nieuwe klapbrug. Op de voorgrond zien we het Winschoterdiep in westelijke richting met op de achtergrond Hotel Faber en het woonhuis met praktijkruimte van huisarts Jensema. Geheel links de Verlengde Zuiderstraat met op de achtergrond de klapbrug over het Kieldiep. Uiteindelijk verdween de brug uit het dorpsgezicht en werd deze in 1956 vervangen door een dam.

De demping van het Winschoterdiep ter hoogte van de Hoogezandsterbrug met op de achtergrond de Nederlands Hervormde kerk (Dam Kerk). Na de demping van het Winschoterdiep ontstond hier het drukste knooppunt binnen de gemeente Hoogezand-Sappemeer: "De Dam".

Gezicht op de Dam met op de voorgrond de Hoofdstraat en in het verlengde de Meint Veningastraat; links en rechts hiervan de Kerkstraat. Op de achtergrond Hotel Faber, het pand van notaris Veldkamp, het voormalig Postkantoor en tenslotte de Klokkentoren op de Oude Begraafplaats.

DE 'MARSHALL - HULP' VAN HOOGEZAND AAN HEVEADORP

Jan van der Wal

Een kronkelend straatje met de naam Heveapad is het enige wat ons in Hoogezand nog doet herinneren aan de locatie van de voormalige

Fabriek van Staalraden voor rijwiel-, auto- en massieve banden "Hevea". Dit bedrijf was in 1909 gesticht onder de naam Fa. Wilhelmi & Co naast de houtzaagmolen van Maathuis op 't Eiland te Sappemeer. Reeds een jaar later verhuist het naar het Heveapad, toen nog bekend als Kielsterdiep E 47a. Hier ontvangt de fabriek ook zijn definitieve naam welke een verwijzing is naar de Latijnse naam van de Rubberboom: Hevea brasiliensis.

Maar het snel groeiende bedrijf van oprichters Dirk Frans Wilhelmi en Tonko Hayo Meijer ziet zich in 1915 gedwongen om te zien naar een centraal in Nederland gelegen plek met bovendien meer expansiemogelijkheden. Tussen Oosterbeek en Doorwerth, westelijk van de stad Arnhem, blijkt de voormalige Modelboerderij Huis ter Aa te koop.

Op 15 oktober van dat jaar doet J.W.F. Scheffer afstand van dit bezit in ruil voor de somma van f 219.555,46. Spoedig daarna kan de aanpassing van de stallen en andere gebouwen voor de nieuwe bestemming ter hand worden genomen. In de navolgende jaren verhuist, met enige vertraging als gevolg van de Eerste Wereldoorlog, ook het machinepark naar de

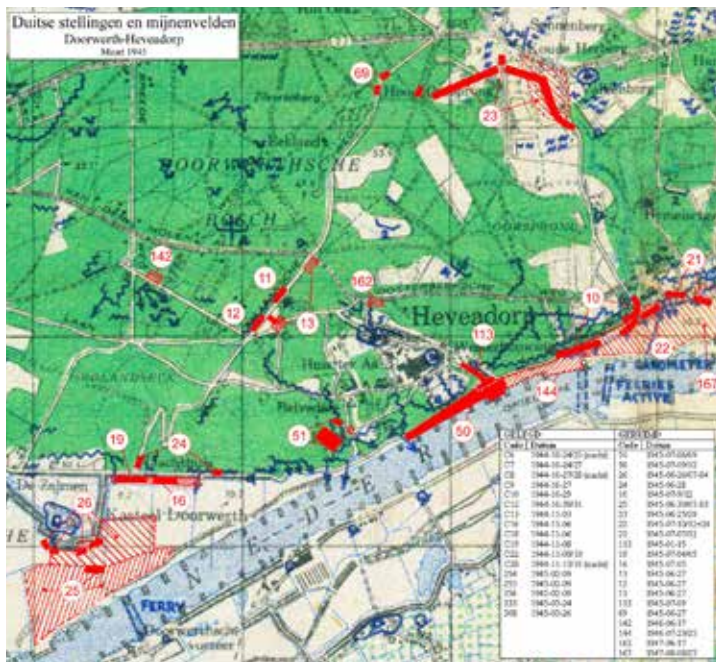
Veluwezoom. Door de bouw van 97 extra dienstwoningen is intussen een heus fabrieksdorp ontstaan: Heveadorp.

De eerste oorlogsjaren van de Tweede Wereldoorlog kabbelen rustig voorbij in het Gelderse dorpje. Wel is de fabrieksleiding van de inmiddels 1.500 werknemers tellende Hevea onder Duitse curatele geplaatst en worden uitsluitend producten vervaardigd waar de bezetter behoefte aan heeft zoals gasmaskers, rijwiel- en autobanden. Omdat veel arbeiders vanuit Hoogezand met het bedrijf waren meeverhuist wordt er in de fabriekshallen opvallend veel Gronings gesproken. Daarnaast hanteren werknemers, die eerder voor een functie als melkknecht bij de voormalige modelboerderij naar dit oord waren gelokt, de Friese taal.

Op donderdag 29 april 1943 breken er op verschillende plaatsen in ons land stakingen uit als van Duitse zijde bevel is gegeven dat alle 300.000 voormalige Nederlandse soldaten zich opnieuw moeten melden voor krijgsgevangenschap (de eerste keer was in mei 1940). Daarna zullen ze verplicht worden voor de vijand te gaan werken. Ook de werknemers van de Heveafabriek sluiten zich bij de staking aan. Maar de bezetter slaat na enkele dagen hard terug. Op maandag 3 mei wordt het hele dorp omsingeld. Zeven werknemers worden gearresteerd waaronder ir. J.H. Munter, die als stakingsleider wordt beschouwd. Knarsetandend moet Heveadirecteur Meijer toezien hoe zijn mannen worden

afgevoerd. Daags daarna maken pamfletten, die o.a. in Doorwerth aan bomen zijn opgehangen, duidelijk dat zij standrechtelijk zijn geëxecuteerd. Toch zal het nog tot na de bevrijding duren eer de nabestaanden te weten komen dat hun dierbaren in een massagraf bij De Waterberg te Arnhem begraven liggen...

Op zondag 17 september 1944 zien de inwoners van Heveadorp vanaf een uur of tien 's ochtends enorme aantallen vliegtuigen vanuit zuidwestelijke richting overtrekken. Nog spectaculairder is de aanblik van duizenden daaruit te voorschijn komende parachutisten. Aan lange kabels voortgetrokken sleepvliegtuigen landen vervolgens bij het naburige Wolfheze. Bij het aanschouwen van de geallieerde luchtlandingsoperatie nemen de ingekwartierde Duitsers in hotel De Duno en de Christelijke basisschool, beiden ten westen van het dorp, overhaast de benen. Hierdoor kunnen de Airbornes zonder een schot te lossen rond 17.00 uur Doorwerth en Heveadorp bevrijden. Zo'n duizend geallieerde militairen o.l.v. Lieutenant Colonel John Frost trekken langs het dorp op weg naar hun doel: de Rijnbrug bij Arnhem. Maar de soldaten ontmoeten steeds meer tegenstand. In allerijl aangerukte Duitse versterkingen weten op 21 september de strategisch gelegen heuveltoppen van De Westerbouwing en De Duno, met vrij schootsveld over de Betuwe, te heroveren. Het tussen deze heuvels ingeklemde Heveadorp komt daarvoor op 24 september onder zwaar granaatvuur te liggen van geallieerde artillerie in de Betuwse

Fragment van een Britse militaire stafkaart met blauwe overprint van de Duitse stellingen die ons Heveadorp en kasteel Doorwerth laat zien. Aan de noordzijde van de Rijn zijn in rood toegevoegd de locaties van Duitse mijnevelden (gevuld) en gebieden die verdacht worden van daarin aanwezige (veelal) geallieerde bommen en granaten (gearceerd). De rode nummers in de kaart zijn geallieerde ruimingscodes die via de tabel kunnen worden omgezet naar Duitse legcodes (samenstelling auteur op basis GldA 1509-173-0002 en mijneveldgegevens verstrekt door Antoon Meijers, vrijwilliger Stichting Geschiedkundige Verzameling EOD

plaats Lent. Maar de Tommie worden steeds verder in het nauw gedreven en besluiten, met achterlating van vele gewonden, om zich in de nacht van 25 op 26 september vanuit de perimeter in Oosterbeek terug te trekken over de Rijn.

Het mislukken van de Slag om Arnhem brengt allerm minst rust voor de bewoners van de streek. De beschietingen vanaf de zuidelijke Rijnoever alsook vanuit de lucht blijven maar doorgaan. Op woensdag 27 september krijgen de inwoners van Heveadorp van de bezetter te horen dat zij moeten evacueren. Degene die zich na 16.00 uur nog in het dorp bevindt kan als spion worden doodgeschoten. In allerijl worden kinderwagens, karretjes, fietsen of kruiwagens volgestouwd met alles wat van waarde is. Twaalfhonderd vluchtelingen trekt in een lange stoet via Renkum richting Veenendaal of Ede. Zij die hun roots hebben liggen in de provin-

cie Groningen (waaronder de groot- en overgrootouders van auteur dezes) reizen merendeels verder richting het Hoge Noorden om daar de laatste oorlogsmaanden bij familie door te brengen. Onmiddellijk na de evacuatie wordt in en rond het dorp begonnen met de aanleg van loopgraafstelingen

onder regie van de Organisation Todt (OT) en uitgevoerd door enkele duizenden in Rotterdam opgepakte mannen in de leeftijd van 17 t/m 40 jaar. Om te voorkomen dat de sleuven en mangaten in de zanderige bodem zullen instorten worden zij gestut met deuren en raamblinden geroofd uit omliggende huizen. Maar ook kostbare inboedel wordt buitgemaakt. Op strak georganiseerde wijze voeren Duitse militairen de goederen af in vrachtwagens naar station Arnhem opdat deze in Duitsland als “Liebesgaben aus Holland” kunnen dienen.

De verrichtingen van de OT-gravers worden vanuit de lucht scherp in de gaten gehouden. Dagelijks worden de noeste werkers dan ook getraakteerd op een regen van granaten. Als de loopgraven naar tevredenheid zijn aangelegd brengen speciale Duitse eenheden op strategische plaatsen mijnevelden aan. Dit alles om

een eventuele nieuwe aanval af te kunnen slaan. Maar als op 10 en 12 april 1945 de stellingen bij Heveadorp vanuit Amerikaanse Mitchell-bommenwerpers worden bestookt, en daarop volgend manoeuvres van Canadese troepen bij Driel plaatsvinden, dient dit slechts als afleiding van de daadwerkelijke aanval. In de nacht van 12 op 13 april steken geallieerde soldaten bij Westervoort de spoorbrug over om in de navolgende dagen de stad Arnhem in te nemen. Op dinsdag 17 april trekken ze verder in westelijke richting. Door deze omtrekkende beweging zijn de op een aanval vanuit het zuiden georiënteerde Duitse stellingen vrijwel nutteloos en kan om 9.50 uur Heveadorp worden bevrijd. Enkele uren later volgt de rest van de gemeente Renkum.

Daags na de bevrijding van de gemeente kondigt het (Nederlands) Militair Gezag (MG) af dat de door oorlogsgeweld zwaar getroffen gemeente (evenals Arnhem) in zijn geheel wordt afgesloten. Achtergebleven wapentuig en wegversperringen, al dan niet voorzien van booby-traps of gecombineerd met mijnevelden, dienen eerst te worden verwijderd ¹. Daardoor zal het nog weken duren eer de geëvacueerde bewoners onder strenge voorwaarden de eerste geruimde gebieden weer mogen bezoeken, eerst enkele uren per dag maar later permanent, op vertoon van een toelatingsdocument verkrijgbaar bij het Stafkwartier der Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten (NBS). Eenmaal teruggekeerd wacht de inwoners een grote schok. Oosterbeek-Laa is zwaar getroffen. Van het daar gesitueerde gemeentehuis ² maar ook van het ooit zo fraaie hotel De Duno ten westen van Heveadorp, diverse gebouwen op dit land-

goed, het middeleeuwse kasteel Doorwerth in de uiterwaarden, de noordelijk daarvan gelegen lintbebouwing langs de Fonteinallee en verschillende woonhuizen langs de Italiaansegewesten slechts ruïnes. Op diverse plaatsen langs de openbare weg of in tuinen kan men veldgraven of ontbindende lijken van mensen of dieren aantreffen en langs de bosrand prijken op verschillende plaatsen bordjes met het opschrift: "Mijnengevaar". Heveadorp is het ergst getroffen. Het gehele dorp oogt als een griezelige zwartgeblakerde huizenmassa. Werkelijk geen enkel huis is onbeschadigd en ook de fabriekshallen van de Hevea staan er troosteloos bij. Enkele gezinnen zien kans de eigen woning opnieuw bewoonbaar te maken. Anderen worden woningdeler of vinden 's nachts onderdak in het hotel Huis ter Aa in het dorp waar op een gedeelte van de zolder (daar waar het dak nog intact is) strozakken worden neergelegd. Overdag helpt iedereen mee om tonnen aan vuil en puin met kruiwagens en in kisten naar de Beeklaan te slepen waar het wordt gedumpt in het moeras. Omdat ook de Middenstand in het dorp zwaar getroffen is kan men vanaf dinsdag 26 juni bij de Centrale Verkoop terecht op de Cardanuslaan in Doorwerth. Dergelijke noodwinkels worden ook in de andere dorpen van de gemeente gesticht.

Her en der in het land komen hulpacties op gang om de door oorlog zwaar getroffen gebieden te ondersteunen bij het herstel van de schade. In het Arnhemsch Dagblad van 30 juni valt te lezen dat Bemmeler zal worden geadopteerd door de gemeente Lisse. Het bericht brengt op 6 juli adjunct-directeur J. Warners van de Hevea-rubberfabriek op het idee

een kennis in zijn geboorteplaats Hoogezand, de heer J.J. Smedes (directeur NV Kantoorboekenfabriek "Atlanta" v/h F.F. Beukema), aan te schrijven met het verzoek om hulp aan het getroffen fabrieksdorp³. Maar er komen meer acties op gang. In de Renkumse Koerier van 23 juli staat dat de hoofdstad van Friesland de gehele gemeente Renkum zal adopteren. Nadat de Leeuwarder afdeling van Nederlands Volksherstel (NVH) ter plekke de noden heeft geïnventariseerd arriveert spoedig daadwerkelijke hulp wanneer stoomboot De Stânfries aanlegt in de haven van Heveadorp met aan boord 100 ton aan meubelen, matrassen, serviesgoed e.d. In dezelfde editie weet deze krant melding te doen dat de NVH op dinsdag, woensdag en donderdag a.s. tussen 19.00 en 20.00 uur ten kantore van de J.P. Heijestichting stoelen, tafels en bestek zal uitdelen aan inwoners van Oosterbeek, Heveadorp, Wolfheze en Doorwerth wier inboedel geheel of gedeeltelijk is vernield.

Op 3 augustus stuurt de afdeling Personeelsverzorging van de Hevea-fabrieken een brief aan al haar afnemers en leveranciers waarin zij oproept de 400 getrof-

fen gezinnen in Heveadorp te helpen aan meubilair, bedden, kleding, linnengoed, keukengerei, schoonmaakmiddelen etc. maar ook een bijdrage te leveren bij het vervoer van deze hulpgoederen⁴. Intussen heeft ook de brief van Warners er toe geleid dat zijn idee naar een hoger plan is getild: de gemeente Hoogezand adopteert Heveadorp. Zo kan het nieuws- en advertentieblad Oost-Gorecht op woensdag 8 augustus melden dat een delegatie onder leiding van burgemeester Tuin van Hoogezand zich ter plekke heeft laten overtuigen dat snelle hulp aan de getroffen inwoners noodzakelijk is. Voor de onderlinge contacten wordt in Heveadorp een klein comité gevormd bestaande uit mejuffrouw Th. Scholtens (sociaal verzorgster Hevea-fabrieken), de pastoor en de predikant van Renkum.

In de vroege ochtend van woensdag 5 september is het een en al drukte in Hoogezand waar vier vrachtauto's staan volgeladen met etenswaren, gereedschap en bouwmaterialen. In de begeleidende GADO-autobus stappen zo'n vijftien vrijwilligers die vanuit hun professie willen bijdragen aan de wederopbouw van

Aannemers, timmerlieden en loodgieters van de hulpactie uit Hoogezand en omgeving op de Middenlaan in Heveadorp. (GA Hoogezand-Sappemeer, HS02-044 nr. 49 fototr. D13638).

Heveadorp:

H. Stout (algemeen leider, waarnemend directeur Ambachtsschool), P. Kling (gemeente Hoogezand), B. Koning en J. Wichertjes (aannemers), J. Meijering en L. Menger (gemeentetimmerlieden), H. Pot, J. Haan, A. Abé en Kliphuis (timmermannen), J. Siekman, van Essen en A. Olthof (loodgieters), R. Mulder (elektricien) en G. Oostra (schilder). Ook enkele dames, waaronder de 18-jarige Marietje Timmer (dochter van de fietsenwinkelier aan de Kerkstraat in Hoogezand), gaan mee om de

Onder begeleiding van licht-beelden (wie weet waar deze zijn gebleven?; JvdW) brengen zij een tussenrapportage van de hulpactie met de eerste resultaten van de wederopbouwploeg uit het hoge noorden. Betreffende de toestand van de Heveafabrieken zelf kan de heer Warners nog enkele bijzonderheden melden. De avond wordt omlijst met zang van de heer J. Nienhuis en de band van Evelyn Novacek ⁶.

In Heveadorp is het woensdag 26 september groot feest met een echte “Gröninger Aovond”.

Het binnenvaartschip m.s. “Jesto” van schipper Smedeman wordt in Hoogezand volgeladen met 159 ton aan ingezamelde hulpgoederen voor vertrek op 7 sept.1945 naar Heveadorp (GA Hoogezand-Sappemeer, HS02-044 nr. 110).

handen uit de mouwen te steken als schoonmaakster ⁵.

Het is donderdagavond 20 september gezellig druk in hotel Faber te Hoogezand waar de NVH-afdelingen van Heveadorp-Doorwerth en Hoogezand een contactavond hebben georganiseerd. Na de nodige welkomst- en dankwoorden over en weer van onder anderen burgemeester Tuin en NVH-voorzitter Pilkes van Hoogezand nemen uit de gemeente Renkum Ir. W. Verwey en mejuffrouw Scholtens het woord.

De groep vrijwilligers van de hulpactie uit Hoogezand heeft een enorme feesttent meegebracht die is opgezet op het plein bij de Seelbeekschool. De 1140 belangstellenden uit Heveadorp en Doorwerth worden daarin getrakteerd op koffie, echte Groninger koek, bier, limonade en broodjes met een catering die in handen is van hotel Faber uit Hoogezand.

Er zijn toespraken van burgemeester Tuin van Hoogezand, waarnemend burgemeester Mr. J.

ter Horst van Renkum, de voorzitters van de NVH-afdelingen uit Hoogezand (de heer Pilkes) en Heveadorp-Doorwerth (mevrouw Scholtens) waarbij woorden van grote dank over en weer klinken. Lieutenant Dowling en de Canadese chauffeur Harry Strater ontvangen voor hun grote aandeel bij de hulpverlening van de heer Oterdoom ieder een album met foto's uit Hoogezand en Heveadorp-Doorwerth.

Een daverend succes is het optreden van de heer Kliphuis, een der Hoogezandster vrijwilligers, die een zelfgemaakt lied ten gehore brengt. Een ander toepasselijk lied dat wordt gezongen is de “Hevea-Hoogezand mars”, op de wijze van “Al is ons landje nog zo klein”, waarvan het eerste couplet luidt:

*Geboden uit ter tijden nood,
Zo groeide onze vriendschap groot,
Veel banden, vroeger reeds gelegd,
Die werden nu weer hecht.
Veel leed werd U gezonden,
En huis en goed geschonden.
Geen nood, want met vereende moed,
Wordt alles eens weer goed.*

Ook is er zang van de heer F. Nienhuis, muziek van de band onder leiding van Evelyn Novacek en diverse voordrachten van de heer N.G. Teuben uit Hoogezand. Tijdens de feestavond kondigt de heer Warners aan dat hij in Heveadorp een gedenksteen of -plaat wil laten aanbrengen (helaas is dit plan nooit gerealiseerd) om zo de gedachten aan de Hoogezandse hulp levendig te houden. Klapstuk is de aanbidding van de gemeente Hoogezand van een mitrailleur op driepoot als voorschot voor een nader in te richten oorlogsmuseum. Bij het afscheid krijgen alle dames uit Hoogezand een zakdoekje mee gemaakt van parachutezijde met opschrift “Heveadorp 1945” ⁷.

GRÖNINGER AOVEND

**op Woensdag 26 Sept. Aanvang half acht
in een tent op het schoolplein te Heveadorp**

Aangeboden door N.V.H. Hoogezand

met medewerking van een gezelschap Hoogezandsche dilettanten.

Alle bewoners van Heveadorp en Doorwerth worden genodigd.

Kinderen beneden 14 jaar kunnen niet worden toegelaten.

Iedere bezoeker dient een stoel mee te nemen of met groep personen voor een bank te zorgen.

Kaarten zijn gratis verkrijgbaar bij _____

N.V.H.-Commissie Heveadorp-Doorwerth

Aankondiging voor de Gröninger Aovend op woensdag 26 september 1945

De Renkumse Koerier kondigt op donderdag 29 november aan dat Sinterklaas, na vijf jaren van afwezigheid, Heveadorp en Doorwerth weer als vanouds met een bezoek zal vereren⁸. In de brief die bij de krantenredactie is binnengekomen roept de Goedheiligman alle kinderen tot en met 15 jaar uit het rayon van de Hulpactie Rode Kruis (HARK) van de twee dorpen op om maandagmiddag bijeen te komen in het Parochiehuus te Doorwerth. De organisatie

tie van de envelop verraadt dat het poststempel dit jaar niet dat van Spanje maar van Hoogezand is..... Op 3 december is het zover. Nadat de Sint en zijn Piet in een open koetsje een rondrit hebben gemaakt door Heveadorp, waar op menige plek de oorlogsschade nog goed zichtbaar is, gaat het richting het Parochiehuus in Doorwerth. Achter de koets sleept het Spaanse duo een lange sliert bewoners met zich mee. Bij het schoolplein worden beiden met een luid

Sinterklaas, vertolkt door kantoorbediende C.F. van Houten van de Kerklaan 36 uit Doorwerth, en Zwarte Piet (H. Stout uit Hoogezand) in hun open koets. Daarachter zien we een 5-tons truck afkomstig uit Hoogezand volgeladen met speelgoed en snoepgoed voor de kinderen (collectie GA Hoogezand-Sappemeer, zonder inv.nr.).

heeft de Sint opgedragen aan de NVH-commissie. Nauwkeurige bestudering door de krantenredac-

gejuich ontvangen waarna pastoor Hagen een welkomstwoord tot hen richt. De NVH heeft een

lijst gemaakt met daarop 221 kindernamen⁹. Maar intussen hebben al 258 verwachtingsvolle kinderhartjes zich verzameld. Niemand wordt vergeten, al zullen de allerjongsten, in verband met de beperkte plaatsruimte in de zaal, hun cadeautje later elders op moeten halen. De wat oudere kinderen, die zelfstandig kunnen lopen, mogen zonder hun ouders het Parochiehuus betreden. Daar wordt gezongen dat het een lieve lust is. En wat heeft de Sint dit jaar prachtige cadeaus (uit Hoogezand) meegebracht: Vliegende Hollanders, autopeds, poppenwagens, complete treinen, spaarpotten, kubussen, poppen, schrijfmappen. Na een dankwoord van wethouder Woudstra keren de kinderen, overladen met snoepgoed, moe maar voldaan huiswaarts. 's Avonds brengt de Sint nog een bezoek aan het UVV-huis (Unie van Vrouwelijke Vrijwilligers) in Oosterbeek waar de leidster en elk UVV-meisje een cadeau ontvangen als beloning voor het vele goede werk voor de NVH¹⁰.

De NVH-HARK Heveadorp-Doorwerth omarmt zo'n half jaar later het idee van enkele bewoners in haar rayon om kinderen uit Hoogezand gedurende een week of korter een logeerafslag te bezorgen tijdens de aanstaande zomervakantie. Indien ook anderen een tijdelijke gast willen ontvangen, kan dit vóór 8 juni 1946 kenbaar worden gemaakt bij de heer Van Beek aan de Cardanuslaan 14 te Doorwerth. Dit met vermelding van leeftijd en jongen of meisje. De NVH-HARK zal zorgdragen voor de verdere organisatie¹¹.

In Hoogezand neemt op 30 juli burgemeester J. Tuin afscheid van zijn gemeente. Een deputatie van de NVH Heveadorp-Doorwerth is naar het Hoge Noorden

afgereisd om na afloop van de speciale raadsvergadering dank uit te kunnen spreken voor de enorme steun die mede onder zijn leiding tot stand kwam tijdens de wederopbouw in 1945. Voorzitter mejuffrouw Scholtens maakt van de gelegenheid gebruik een ontwerp in kleur aan te bieden van een gebrandschilderd raam dat deze dank op blijvende wijze moet vertolken. Het ontwerp krijgt een plaats in het album dat de heer Tuin van zijn gemeente ontvangt. Voor het raam volgt de toezegging dat dit op een passende plaats in het gemeentehuis zal worden aangebracht¹².

Op 3 mei 1947 wordt een bronzen plaquette in een nieuwe fabriekshal van de Hevea onthuld. Het vervangt het houten bord met zwarte rand elders in het dorp waar burgemeester J.J. Talsma exact een jaar daarvoor nog een krans bij had gelegd. Waar op het oude paneel alleen de namen van de geëxecuteerden stonden aangegeven is de lijst thans aangevuld met de namen van andere Heveamedewerkers die tijdens de oorlog het leven lieten¹³.

Zo'n jaar na de planvorming is op woensdagmiddag 23 juli het moment aangebroken dat het herdenkingsraam kan worden onthuld. Aanwezig zijn burgemeester H. de Wit en alle wethouders van Hoogezand, verschillende raadsleden, leden van het gemeentepersoneel, enige onderwijzers, bestuursleden van de Federatie van Buurtverenigingen en bestuursleden en werkers van de NVH Heveadorp-Doorwerth alsook van Hoogezand. Helaas moet NVH-voorzitter J. Pilkes zich in zijn openingswoord verontschuldigen voor de afwezigheid van zijn oud-burgemeester J. Tuin die in het landsbelang elders

verplichtingen heeft. Vervolgens is het woord aan de heer J. van Beek, voorzitter van de NVH Heveadorp-Doorwerth. Deze citeert uit het feestlied geschreven door dhr. Kliphuis. Dit lied werd eerder gezongen tijdens de Gröninger Aovond van 26 september 1945 in Heveadorp en is daarom bij veel aanwezigen bekend. Na het openschuiven van twee gordijnen wordt een prachtig herdenkingsraam ontbloot. Het heeft een opvallende plek gekregen als middenraam in de raadzaal recht boven de hoofdingang aan de voorzijde van het gemeentehuis waardoor het vanaf de weg goed zichtbaar is, zeker als 's avonds de verlichting in het gebouw wordt ontstoken.

Het cadeau is geheel bekostigd vanuit gelden bijeengezameld onder de bevolking van Heveadorp en Doorwerth. Tijdens de aanvaarding van het geschenk geeft de heer Pilkes aan dat de vriendschapsbanden tussen Hoogezand en Heveadorp zeker zullen blijven bestaan. Hierna draagt hij het raam over aan de burgerij van zijn Groningse gemeente. Tot slot volgt nog een uitleg van glazenier Octave van Nispen tot Pannerden, die het

Het moment van aanbidding van het gedenkraam waarbij de heren Van Beek (links) en Pilkes (rechts) elkaar de hand schudden (ontleend aan Het Nieuwsblad 26 juli 1946, via GA Hoogezand-Sappemeer, 255).

raam samen met Pieter Barten in Atelier Doorwerth heeft vervaardigd, aangaande de symboliek van de verschillende afbeeldingen¹⁴.

Eind juli logeert de 24-jarige Jan Hendrik van Essen, die in Veendam bij zijn ouders woont aan de Langeleege 179, bij familie in Heveadorp. In zijn woonplaats is hij cv-monteur bij het Centraal Verwarmingsbureau Drenth. Het is niet de eerste keer dat Jan Hendrik een bezoek brengt aan Heveadorp: als wederopbouwmedewerker voor de hulpactie vanuit Hoogezand was hij er in augustus 1945 ook al eens geweest. Maar nu is hij samen met zijn verloofde Lieny Doornbusch gekomen. Lieny komt eveneens uit Veendam en zij woont nog bij haar ouders (aan het Zoutmanslaantje 8).

Op 25 juli rond 14.00 uur gaat Jan Hendrik samen met een vriend zwemmen in de Rijn. Maar beiden onderschatten de verraderlijke stroming van de rivier. Zo'n 15 meter uit de oever gaat het helemaal mis. Vanaf de walkant moet Lieny lijdzaam toekijken hoe de twee worden meegesleurd en verdrinken. Twee dagen na de dramatische gebeurtenis spoelt het lichaam van Jan Hendrik aan in Amerongen (U.).

Op dinsdag 29 juli wordt hij om 15.00 uur vanuit de Consistoriekamer der NH-kerk te Veendam begraven op het kerkhof. In de streekcourant De Noord-Ooster worden op die dag maar liefst vijf rouwadvertenties geplaatst¹⁵.

De oorlogsjaren galmen nog lang na. Niet alleen tijdens de jaarlijkse herdenking en viering van 4 en 5 mei of 17 september maar ook als de kranten weer eens mel-

De hier in keurig pak afgebeelde Jan Hendrik van Essen bleek ten tijde van het ongeval aanstaand vader te zijn. De nimmer door hem aanschouwde zoon ontving bij de geboorte zijn voornamen maar kreeg, in overeenstemming met de procedure van die tijd, de achternaam van zijn moeder. Dankzij de research van Rink Oosting (vrijwilliger GA Veendam) kon auteur dezes met hem in contact treden (collectie J.H. Doornbusch, Veendam).

ding doen van een veldgraf van een gesneuvelde soldaat of wanneer ergens munitie of bommen worden aangetroffen. De aannemers hebben in Heveadorp dan ook terdege met zulke tegenslagen rekening gehouden als begin jaren '80 de gebouwen van de rubber-

fabriek gesloopt worden voor de bouw van nieuwe huizen. Zelfs nu nog zal iedere bosarbeider in de omgeving Westerbouwing-Duno alert zijn op in het hout aanwezige granaatscherven wanneer een oude boom met de kettingzaag moet worden gesnoeid of verwijderd. Maar toch, we leven alweer meer dan 70 jaar in vrijheid. Tijdens de oorlog kalkten drie jongens in het geniep na spertijd een leus op de oostelijke gevel van de Seelbeeckschool aan de Middenlaan. Wat mogen we blij en gelukkig zijn dat achter deze baldadigheid een vooruitziende blik zat: "Nederland zal herrijzen, Oranje boven".

Fotografie Jaap van Essen, Veendam.

Gebruikte afkortingen:

GA = Gemeentearchief,
GldA = Gelders Archief,
HARK = Hulpactie Rode Kruis,
MG = Militair Gezag,
NVH = Nederlands Volksherstel,
OT = Organisation Todt

Geraadpleegde literatuur:

Anonymus Rubberfabriek stond ooit in Hoogezand – Informatie gezocht over relatie Hoogezand-Heveadorp, De Regiokrant, woensdag 6 mei 2015
Kelckhoven, Louis van Achtergrond: Hoogezand adopteert Heveadorp – Kleintje Marshall-hulp uit Hoogezand naar Heveadorp, Dagblad van het Noorden, dinsdag 5 mei 2015
Kelckhoven, Louis van Interview Marietje Dekens: Er was niets dan gezelligheid, Dagblad van het Noorden, dinsdag 12 mei 2015
Londen, A. van Heveadorp, een nijvere kern in een zee van groen – Het ontstaan en de geschiedenis van de N.V. Vereenigde Nederlandsche Rubberfabrieken, in eigen beheer, Doorwerth, 1974

Smedes, J.J. Rond Veenborg en Hooghout – Kleine historie van Hoogezand en Sappemeer, "De Librije", Hoogezand-Sappemeer, 1984.

Wal, Jan van der. Anderhalve kilometer in oorlogstijd – Een buurtschap aan de Oude Oosterbeekseweg in bange dagen deel 1 t/m 4 en Rectificatie & Aanvullingen (in: Schoutambt en Heerlijkheid, resp. 2015/4, 2016/2, 2016/4, 2017/3, 2017/4), Stichting voor Heemkunde in de gemeente Renkum, 2015-2017

Wiegertjes, Stienes Evelyn Novacek (17 juli 1894-12 december 1979): een bijzondere vrouw (in: Pluustergoud, nr. 24 december 2006), Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer, 2006 [als Pdf te downloaden via <http://historische-vereniging-hs.nl/docs/pluustergoud/pluustergoud%2024.pdf>].

Geraadpleegde websites:

<https://www.geldersarchief.nl>
<https://historischarchief.midden-groningen.nl>
<https://historische-vereniging-hs.nl>

Nadat wij ons de vraag hadden gesteld waar het gebrandschilderde raam, dat door Heveadorp aan Hoogezand is geschonken was gebleven werd het volgende duidelijk: Nadat het was geplaatst in de raadzaal van het gemeentehuis aan de Hoofdstraat is het daar blijven hangen totdat in 1988 dit gemeentehuis werd verlaten om het nieuwe gemeentehuis in Gorecht te betrekken. Het is toen uiteindelijk terechtgekomen aan de muur in de zgn. B&W-kamer, de kamer waar de wekelijkse vergaderingen van het college van Burgemeester en Wethouders plaatsvonden. Toen vervolgens het gemeentehuis werd afgebroken en op dezelfde plek, enige jaren geleden, werd vervangen door een nieuw gebouw is het raam van de muur gehaald en, na wat omzwervingen, beschadigd terechtgekomen in een opslag met andere goederen die niet langer worden gebruikt. Er zijn wel eens vage plannen geweest met betrekking tot het raam, echter op dit moment is nog steeds niet duidelijk wat de bedoeling is. Het bestuur van de Historische Vereniging, en ook de redactie van Pluustergoud, zijn van oordeel dat de wijze waarop de laatste jaren met het raam is omgegaan van weinig historisch besef getuigt. Het herdenkingsraam herinnert aan een moeilijke periode maar ook aan de wijze waarop de bevolking van Hoogezand na 1945 onbaatzuchtig in de bres is gesprongen voor de bevolking van Heveadorp, dat zo zwaar getroffen was door de oorlogshandelingen. Wij zouden het dan ook zeer op prijs stellen wanneer het College en de Raad van de gemeente Midden-Groningen, in dit (80e) bevrijdingsjaar, actie zou ondernemen om in eerste instantie door restauratie, het raam terug te brengen in de oude staat en in tweede instantie het daarna een zodanige openbare plaats in het gemeentehuis te geven, met daarbij een uitleg over de geschiedenis, die recht doet aan het historische belang van het herdenkingsraam.

Noten:

¹. Het MG pleegde slechts een quick-scan waarbij de (belangrijkste) openbare wegen voor gebruik werden veilig gesteld en huizen werden beoordeeld op kans op instortingsgevaar. Vanaf half juni wordt meer systematisch naar mijnen gezocht, o.a. in de bos- en heidegebieden, door krijgsgevangen Duitse militairen die eerder betrokken waren bij het leggen van mijnen. Eind augustus ziet een aantal van deze mineurs, gewapend en wel, kans zich aan de Canadese en Britse bewaking te onttrekken. Op sensationele wijze doet de landelijke pers hiervan verslag waarbij abusievelijk wordt gesteld dat het om SS-ers zou gaan. Na enkele dagen kunnen de 'terroristen' in de Duno-bossen worden opgepakt.

². Het gemeentehuis in Bato's Wijk, en al le zich daarin bevindende documenten, was totaal verwoest. De gemeentelijke diensten opereerden daarom de eerste naoorlogse jaren vanuit hotel De Bilderberg in Oosterbeek waar zij zich o.a. bezighielden met het geheel nieuw opzetten van het Bevolkingsregister. Ook talloze stukken uit het vooroorlogse gemeentearchief zijn sindsdien voor altijd verloren voor geschiedvorsing.

³. Smedes, p. 144-145 en informatie via de gemeentearchivaris van Hoogezand-Sappemeer Teade Smedes (geen naaste familie van elkaar).

⁴. 't Hevealaantje Nr. 78, 15 september 2004.5 GA Hoogezand-Sappemeer, HS02-044 nr. 7, 49 en 50. De bedoeling van de groep vrijwilligers is om drie weken in Heveadorp de helpende hand te bieden maar velen van hen blijven, eenmaal geconfronteerd met alle leed, langer. Op 15 november 1945 vervoert het motorschip Anjo van schipper J.W. Pohlman nog eens 165 ton aan meubels, aardappelen en andere hulpgoederen voor de NVH Hoogezand. Het betreft de opbrengst van een tweede inzamelingsactie die in de herfst is georganiseerd onder de gul gevende bevolking van Hoogezand en omgeving [via GA Hoogezand-Sappemeer, HS02-044 nr. 144]. Ook rijdt een Canadese vrachtwagen gedurende enkele maanden minstens eenmaal per week heen en weer om goederen te halen en brengen [Smedes, p. 146]. Naast dit alles wordt het voor die tijd ongekend hoge bedrag van f 65.000,00 (na inflatiecorrectie zou dit thans zo'n € 370.000,00 zijn; zie <http://www.iisg.nl/hpw/calculatie-nl.php>) ingezameld.

⁵. Voor meer informatie over Marietje Dekens-Timmer verwijs ik naar Kelckhoven.

⁶. Oost-Gerecht 22 september 1945 [via GA Hoogezand-Sappemeer, HS02-044 nr. 253]. In Hoogezand bestaat nog steeds, zij het op een andere locatie, de muziekwinkel van Evelyn Novacek die zij er in 1937 opende.

Voor meer informatie over deze muzikante verwijs ik naar Wiegertjes

⁷. Arnhems Dagblad 29 september 1945, Renkumse Koerier 2 oktober 1945, Oost-Gerecht 6 oktober 1945 en Hoogezand in Heveadorp-Doorwerth – Een overweldigend succes, verslag van C.F. van Houten d.d. 27 september 1945 [allen via GA Hoogezand-Sappemeer, HS02-044 resp. nr. 261, 248, 254 en 102]. De tekst van het lied is afkomstig uit Smedes, p. 146. Via GldA 1502-183 kan de film "Na de strijd" bekeken worden over de hulpactie in Heveadorp. Daarbij zien we hoe de feesttent op het plein bij de Seelbeeckschool daags na de Gröninger Aovond wordt afgebroken. Ook kunt u in de beeldbank van het GldA enkele tientallen foto's van het verwoeste Heveadorp aantreffen. Via <https://www.youtube.com> is tot slot nog een tweede film te vinden onder de titel "Heveadorp direct na de oorlog".

⁸. Renkumse Koerier 29 november 1945 [via GldA 2832-107].

⁹. GldA, 2898 Documentatie Renkum 2, niet geïnventariseerd, voorlopig nr. 937 (betreft schenking J. Pilkes uit Hoogezand-Sappemeer, Wederopbouw 1945 e.v. aan GA Renkum).

¹⁰. Bron: Sint Nicolaas in Heveadorp-Doorwerth, verslag van C. van Houten d.d. 5 december 1945 [via GA Hoogezand-Sappemeer, HS02-044 nr. 101]. Om stil van te worden: veel van het uitgedeelde speelgoed is door de schooljeugd uit Hoogezand uit eigen bezit afgestaan en bijeengebracht voor hun getroffen leeftijdsgenoten in den vreemde na een oproep van de NVH Hoogezand. Andere cadeaus werden door vrijwilligers uit die plaats speciaal voor deze feestdag vervaardigd. Zelfs de lederen clubfauteuil, waarin Sinterklaas op het podium zitting nam, was meegenomen uit Hoogezand maar bleef na de feestmiddag als cadeau aan pastoor Hagen achter.

¹¹. Renkumse Koerier 29 mei 1946 [via GldA 2832-107]. Onbekend is hoeveel logé's uiteindelijk van deze geste gebruik hebben gemaakt.

¹². Renkumse Koerier 21 augustus 1946 [via GldA 2832-107].

¹³. Als het fabriekscomplex in de jaren '80 wordt gesloopt verhuist de plaquette naar de Vredestein-fabriek, waarmee Hevea enkele jaren daarvoor was gefuseerd, in het naburige Renkum. Als ook die locatie wordt gesloten komt de bronzen plaat in depot te liggen tot hij in 2009 wordt verwerkt in het monument aan de Beeklaan. Daar de op 17 mei 1940 gesneuvelde Corrie Geerink, destijds inwoner van Heveadorp, niet werkzaam was bij de Hevea ontbreekt zijn naam tot op de dag van

vandaag op dit dorpsmonument...

¹⁴. Via het GA Hoogezand-Sappemeer is bij deze alinea gebruik gemaakt van artikelen

uit de Renkumse Koerier 16 en 30 juli 1947 [HS02-044, nr. 249 en 250],

Nieuwsblad van het Noorden 24 juli 1947 [HS02-044, nr. 260], Het Vrije Volk 24 juli 1947 [HS02-044, nr. onbekend] en Het Nieuwsblad 26 juli 1947 [HS02-044, nr. 255 en 256]. In 1949 werden de gemeenten Hoogezand en Sappemeer samengevoegd. Het voormalige raadhuis van Hoogezand aan de Hoofdstraat, met daarin het herdenkingsraam, werd toen gemeentehuis van Hoogezand-Sappemeer. Op 9 december 1983 werd een nieuw stadhuis (annex cultureel centrum) geopend aan Gorecht-Oost 157 waar het raam mee naartoe verhuisde. Met het oog op de onlangs gerealiseerde herindeling van 1 januari 2018 met Menterwolde en Slochteren en de daarmee gepaard gaande realisatie van het nieuwe Huis voor Cultuur en Bestuur Midden-Groningen (waarbij voorlopig alleen het Cultuurgedeelte is gerealiseerd), is het herdenkingsraam (tijdelijk) in opslag terecht gekomen.

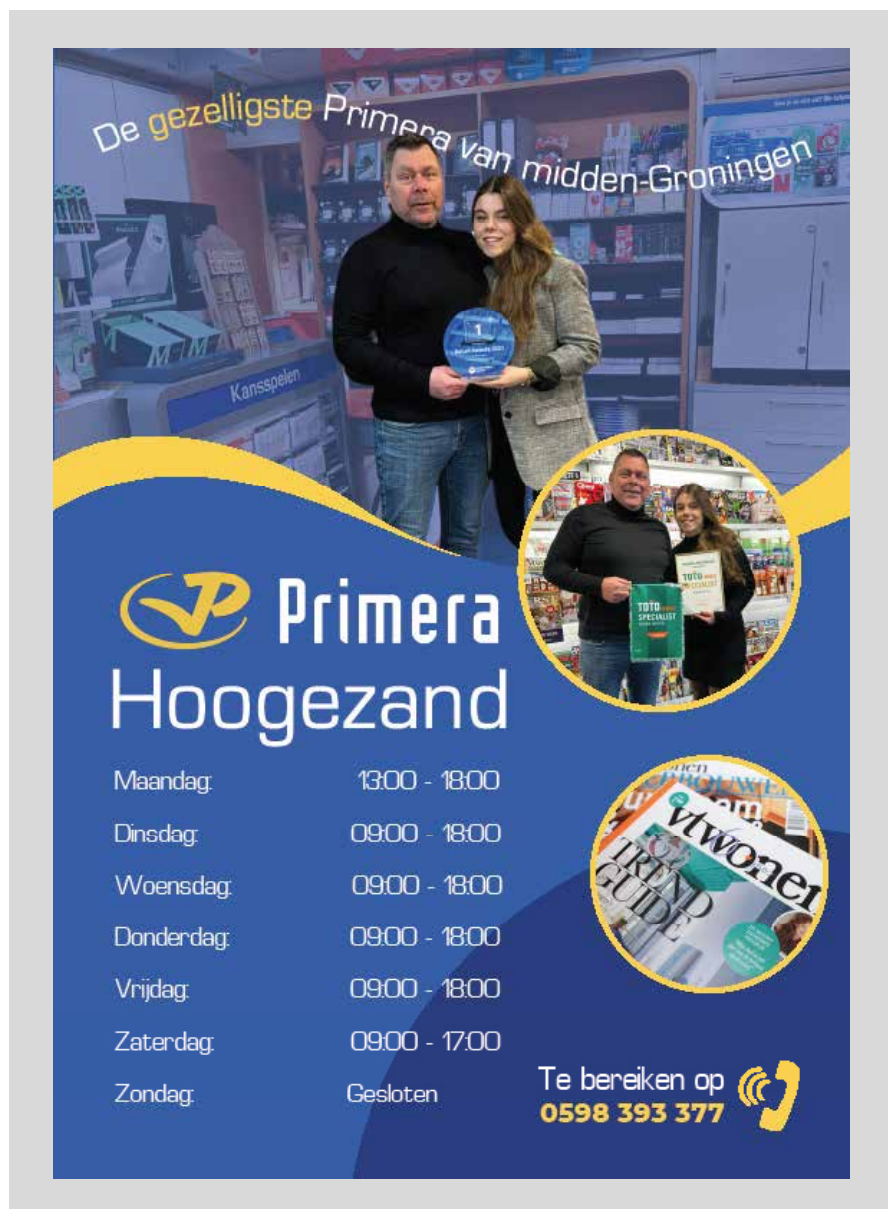
Na voltooiing van de bouwwerkzaamheden aan het Bestuursgedeelte, zal het raam in (waar-schijnlijk) dit deel een nieuwe locatie krijgen [Smedes, p. 147 en informatie via Teade Smedes, gemeentearchivaris van Hoogezand-Sappemeer].

Hier wacht een taak voor de streek-historische verenigingen/stichtingen van Hoogezand-Sappemeer en Renkum alsook de Bewonersvereniging Heveadorp de vinger aan de pols te houden dat het inderdaad opnieuw een plek mag krijgen die het verdient.

¹⁵. Dit drama heeft binnen de geschiedschrijving nauwelijks aandacht gekregen. Van-Londen (p. 45) heeft het over een verdrinkingsslachtoffer en koppelt het voorval abusievelijk aan de wederopbouwwerkzaamheden in 1945.

De Renkumse Koerier van woensdag 30 juli 1947 [geraadpleegd via GA Hoogezand-Sappemeer, HS02-044 nr. 250] doet slechts melding van de berging van het lichaam van een jongeman bij Amersfoort die eerder bij Heveadorp verdronk tijdens het zwemmen. Het logeeraadres van Jan Hendriks familie in Heveadorp is nog steeds onbekend: in lokale kranten kon geen rouwadvertentie namens hen worden getraceerd en de Adresboeken geven evenmin uitsluitsel.

Onduidelijk blijven ook de naam en de herkomst van de kameraad. Het enige dat Jan Hendrik Doornbusch hierover van zijn nog in leven zijnde moeder verneemt, is dat hij uit Oude-Pekela afkomstig was maar dit kon niet worden geverifieerd. Lezers die beschikken over meer informatie worden daarom verzocht zich te melden. Een redactioneel stukje over de verdrinking, in de Noord-Ooster van zaterdag 26 juli 1947, en de in de leestekst genoemde rouwadvertenties werden door mij ge-raadpleegd tijdens een bezoek aan de Groninger Archieven.

De gezelligste Primera van midden-Groningen

Primera Hoogezand

Maandag:	13:00 - 18:00
Dinsdag:	09:00 - 18:00
Woensdag:	09:00 - 18:00
Donderdag:	09:00 - 18:00
Vrijdag:	09:00 - 18:00
Zaterdag:	09:00 - 17:00
Zondag:	Gesloten

Te bereiken op **0598 393 377**

MIJN GROOTVADER WILLEM JELLE BERG

Naar aanleiding van het artikel van H. Vining in Pluustergoud 53 werd ons onderstaand verhaal toegezonden door de kleinzoon van Willem Jelle Berg.

Willem Jelle Berg

Ieder jaar vindt een herdenking plaats in de bossen bij Norg. Op een plek waar in de laatste oorlogsdagen nog een fusillade plaats vond. Nabestaanden van de omgekomenen en de kinderen van groep 7 en 8 van basisschool de Hekakker uit Norg komen daar bij elkaar. De verzorging van het monument wordt dan overgedragen van groep 8 aan groep zeven. Een van de nabestaanden spreekt dan ook. Omdat de eerste generatie uit de tijd gaat neemt de jongere generatie het over. Ik mocht er spreken en sprak voor de kinderen ook over mijn vader, nog steeds in leven, die de oorlog bewust heeft meegemaakt en in Coronatijd, toen de herdenking niet kon plaatsvinden, digitaal in

de klas is geweest om zijn ervaringen te vertellen.

Mijn vader, Tinus Berg, was aan het begin van de oorlog negen jaar, en aan het eind van de oorlog 14, dus in de oorlog even oud als de schoolkinderen bij het monument. Het was een gewone schooljongen uit Borgercompagnie bij Sappemeer. Hij vertelde me dat hij het begin van de oorlog zich nog erg goed kon herinneren. Samen met zijn broer zat hij boven op de nok van de boerderij van zijn ouders te kijken naar al die overvliegende vliegtuigen. Spannend! En later dat jaar zou duidelijk worden dat de planten met boontjes, die ze die eerste dagen van mei 1940 moesten poten, niet allemaal recht

in een rij stonden, omdat er regelmatig naar de lucht was getuurd. Hij groeide op met zijn ouders en zijn acht broers en zussen op het platteland en eigenlijk merkten ze niet zo veel van de oorlog. Op een boerderij was

altijd genoeg te eten, en als de Duitsers dieren kwamen vorderen, dan was er altijd 'per ongeluk' wel één varken kreupel.

Tinus zat destijds nog op school, eerst in Veendam en later in Groningen op het Willem Lodewijk Gymnasium, maar dat werd later onmogelijk. De treinen naar de stad konden beschoten worden en waren vaak doelwit van bommen. De school werd daarom gesloten en er moest thuis worden geleerd. Net als in Coronatijd, maar dan wel twee jaar lang, en zonder internet. Wat thuis wel opviel was dat in het grote gezin opeens in een aantal groepen werd gegeten, er woonden meer mensen op de

De boerderij 'De Willemshoeve' rond 1910. De boerderij was gelegen aan de Borgercompagnie nummer 22 (later 24). De boerderij is in 1995 opgebrand en niet herbouwd.

Huidige situatie Borgercompagnie 24 (22) in 2022

Monument Bonhagen

boerderij dan voorheen, en er was veel meer werkvolk dan nodig waren om op het land te werken. En... zijn vader Willem Jelle Berg was lang niet altijd thuis. Op 17 september 1944, op de verjaardag van zijn broer, was het groot feest, de berichten kwamen door van de landing bij Oosterbeek, operatie Market Garden. De geallieerden waren in aantocht! Hoe die berichten zo snel bekend waren, in een tijd zonder internet is mij een raadsel. Maar nu zou de oorlog wel snel zijn afgelopen... Maar dat liep anders. Operatie Market Garden werd afgeslagen en pas na de winter zou de opmars van de geallieerden ook het Noorden van het land bereiken.

Oost-Gorecht en Omstreken 21 april 1945

Op 1 april 1945 gaat het mis. Die dag was het Pasen. De Duitsers stonden aan de deur. Dat was eerder gebeurd, maar meestal had de vader van Tinus, mijn opa dus, zich snel kunnen verstoppen. Was het vanwege Pasen? Was het omdat de Canadezen al voorbij Zwolle waren? Mijn opa, Wil-

lem Jelle Berg, kon op die eerste Paasdag niet meer ontkomen en werd meegenomen naar het W.A. Scholtenhuis, het huis van bewaring en tevens het hoofdkwartier van de SD in Groningen. Ook Arie Bosscher, bakker aan de Zuiderstraat in Sappemeer onderging hetzelfde lot.

Mijn naam is dezelfde als die van mijn opa, Willem Jelle Berg. Ik ben dus vernoemd naar hem. Mijn opa was een man, waarover ik heb kunnen lezen dat hij in de oorlog als gereformeerde man steeds verder in de illegaliteit geraakte. Hij verspreidde de Trouw en ander illegaal materiaal, hij was lid van de Ordedienst en de Landelijke organisatie voor Hulp aan Onderduikers. En was dat een heel bewuste keuze? In een gesprek dat ik eens samen met mijn neef, zijn vader en mijn vader had, wisten ze het eigenlijk niet. Maar wat er gebeurde strookte zó niet met zijn overtuiging, dat hij langzaam werd ingezogen in de illegaliteit, in het verzetswerk. Iets wat voor zo'n gezagsgetrouwe man best bijzonder was. En dan ook nog met negen kinderen. Hij was boer en eigenlijk was het een heel gewone man, wat ook gold voor vele andere verzetsstrijders. Mensen die besloten zich te verzetten tegen de onmenselijke macht.

Mijn opa is in de nacht van 7 op 8 april samen met tien anderen (o.a. Arie Bosscher) vanuit het Scholtenhuis in Groningen in twee vrachtwagens vervoerd naar Norg. Daar in de bossen zijn ze om het leven gebracht. Omdat ze, zoals bij de fusillade door de bevelvoerder werd gezegd, 'terroristen' waren en volgens het neder-machungsbefehl ter dood veroordeeld waren en dienden zoals de SD'ers opmerkten vlak voor de bevrijding nog te worden

Rode Kruis-brief van Geertruida Berg-Ritzema aan haar zus en zwager in Abbenes, net na de bevrijding. De geschreven tekst: Bevrijding zware offer gekost. Broer Rentje Paaschzondag thuis doodgeschoten, Broer Martinus, Willem Berg Paaschzondag gevangen genomen. Later hun lijken gevonden Bakkeveen Norg. Job 1: 21

doodgeschoten. Op 19 april 1945 is mijn opa op dezelfde dag als Arie Bosscher herbegraven te Sappemeer en ter nagedachtenis is naar beiden een straat vernoemd. Voor mijn grootmoeder, Geertruida Berg-Ritzema was die laatste oorlogsweek wel heel dramatisch.

Behalve dat ze haar man verloor, is op diezelfde eerste paasdag haar broer Martinus bij arrestatie op zijn boerderij bij Leens doodgeschoten en is haar broer Rentje, burgemeester in Oldekerk, daar ook opgepakt, die ook via het Scholtenhuis naar de bossen in Drenthe is vervoerd om daar te worden geexecuteerd.

Ieder jaar wordt er op 4 mei stilgestaan bij het monument in Bonhagen. Om de slachtoffers te gedenken en verhalen te vertellen. Het monument, opgericht in 1985, is een onderbroken cirkel, om weer te geven, het gebroken leven van deze verzetsstrijders. Die jongen die op die boerderij naar

*gehoort.
De herten zullen
den nuchteren vrede
diering te doen. Mijn men
vallen is giet, mijn
bouw is te gade
en den de S.D. meegenomen.
Hoeveel meer is dat
tegevoel van de Scholiers
die peren het werken
afgeeft het denken. Welke
herten huren het voor
hem doen. De herten
hien niette gemenen
gelukkig, of heb*

*hiep dat hij gaw
deghoud. Hij gaw
het meen, velen
tegevoel. Het velen
finit met henen.
Na de. Het hien en
honden het dat mijn
vaden. Het vaden
dove gesele.
Ge dat weg is in het
Helen. Het vaden.
Gedacht was in
i. Het vaden
Tien*

2 april 1945
briefje van Geertuida Berg-
Ritzema aan fam. S.T.Berg
te Stadskanaal.

(nu 112) te Sappemeer.
Het gezin Wardenaar was
woonachtig in Velsen-Noord,
waar de vader en twee zonen
actief waren in het verzet, maar
omdat het te gevaarlijk werd, ver-
huist het gezin (totaal 14 perso-
nen) tijdelijk naar Sappemeer.

Wim wordt op 23 maart 1945 in
Winsum gearresteerd door onder
andere de SD'ers Siert Bruins en
August Neuhauser.

Hij was lid van de KP (Knok-
ploeg), LO (Landelijke organisatie
voor hulp aan Onderduikers), de
BS (Binnenlandse Strijdkrachten)
en de OD (Ordedienst).

Zijn schuilnaam was 'Jo'.

Hij trad op als koerier en pleegde
onder andere sabotage met de
broers Meint en Rienk Zwerver,
die op dezelfde dag werden
aangehouden. Willem Cornelis
Wardenaar was ongehuwd. Zijn
vader die zoals gezegd ook in
het verzet zat, is na de arrestatie
van zijn zoon Johannes op 14 juli
1944 thuis in Sappemeer aange-
houden en heeft de oorlog ook
niet overleefd, hij is overleden
tijdens een dodenmars vanuit
Buchenwald. Johannes woonde
destijds aan de Nieuwe-laan
(huidige Rengerslaan) in Kolham,
hij is later vrijgelaten en heeft de
oorlog overleefd.

Willem Jelle Berg, (1898-1945) foto rond 1945

Rouwkaart Willem Jelle Berg uit april 1945

vliegtuigen tuurde en in de oorlog
even oud was als de kinderen die
nu voor het monument zorgen,
is nu 92 jaar.

Als we doorgaan met verhalen
vertellen, dan vergeten we niet!

Naschrift red.: Tijdens het op-
maken van bovenstaand artikel,
kwamen we er achter dat er nog
een derde slachtoffer uit onze
gemeente diezelfde nacht in Norg
is vermoord en zijn naam vinden

Borgercompagniestraat 112

we dan ook terug op het monu-
ment. Willem Cornelis (Wim)
Wardenaar, woonde destijds aan
de Borgercompagniestraat 65

Trouw 1 september 1945

WINKELIERSZOOM IN OORLOGSTIJD

**Marjolein
de Boer**

Onlangs verscheen het boek *Gecomplliceerd en glashelder, een biografie over de glasverzamelaars Sam Jonker en Valentine Zaremba*. Jonker, een winkelierszoon uit Hoogezand, maakte carrière in de financiële sector en vervulde vanaf de jaren zeventig zo'n dertig jaar een belangrijke rol in de Hollandse polder, wat hem een enorm netwerk opleverde. Jonkers familiearchief bevat ook bronnen uit de oorlogsjaren: zijn vader Klaas was een fervent

schrijver en zijn moeder Marchien bewaarde vaders brieven, dagboeken en gedichten zorgvuldig. Ze roepen een uniek beeld op van het dagelijkse leven in oorlogstijd.

Tien jaar oud was Sam Jonker toen de oorlog uitbrak.

Hij zat in de vijfde klas van de Openbare Lagere School in Martenshoek en woonde met zijn ouders en zijn oudere broer Henk in de linkervleugel van Huize Elisa, een dubbel woonhuis aan de Verlengde Hoofdstraat (nu: Meint Veningastraat) met uitzicht op het Winschoterdiep. Sams oma, Derkina Wolters, bewoonde met haar bediende de rechtervleugel van het pand.

Precies op Sams tiende verjaardag, twee weken voordat Duitse militairen Hoogezand binnen fietsten, kwam Hans Plinsinga in de buurt wonen. Al snel werden de jongens onafscheidelijk.

De vader van Hans was directeur van de Twentse Bank en de familie bewoonde de statige ambtswoning. Achter de voordeur liep een lange gang met een klapdeur. Cliënten werden aan de rechterzijde ontvangen, de linkerzijde was voor de familie.

Sam en Hans Plinsinga

In de kelder van het pand zat de intrigerende bankkluis die met lange sleutels werd geopend.

Vijfhonderd meter in de richting van Sappemeer woonde Sams andere jeugdvriend: Jan Reint Smit.

Sam en zijn oudere broer Henk voor Huize Elisa met hun hond Moppie. Het huis lag op mooi perceel tussen het statige pand van het belastingkantoor en de woning van burgemeester Derk Bartels. Sams oma had het pand laten bouwen en vernoemde het naar degene aan wie ze het familiekapitaal dankte: Elisa Meihuizen. Als wederopwerpers waren De Meihuizens ooit vanwege hun geloof uit Zwitserland verdreven, maar als harde werkers bleken zij – net als veel hugenoten – goed aan te sluiten bij de Groningers.

Sam vond het prachtig dat hij afstamde van deze succesvolle ondernemers.

*Het woonhuis van de familie Smit (links).
Collectie Historisch Archief Midden Groningen*

De jongens raakten met elkaar bevriend via Meltje, het dienstmeisje van de familie Jonker. Meltje wilde graag bij de Jonkers komen inwonen, maar daarvoor bood Huize Elisa niet genoeg ruimte. Ze vertrok en ging aan de slag bij de eigenaar van scheepswerf E.J. Smit & Zonen, waar wel een dienstbodekamer was. Daar kwam ze terecht in een groot gezin met vijf jongens. Aan Jan Reint vertelde ze over Sam en op een goed moment nam ze hem mee om samen bij de Jonkers op bezoek te gaan.

Jan Reint en Sam werden lid van de Gymnastiek- en Atletiekvereniging Hoogezand-Sappemeer: twintig jongetjes druk bezig met gymmen, zwaaien aan de ringen en apenkooien. Meestal gingen ze daarna nog even limonade drinken bij Sams opa en oma Jonker, lieve mensen die op de Parklaan naast de Turnhal woonden. Meestal vervolgden ze hun tocht langs De Concurrent op de Verlengde Hoofdstraat 72 (nu: Meint Veningastraat 9), de winkel van Sams familie, want daar was meestal wel iets te beleven en de puzzels en het speelgoed lonkten.

De Concurrent

Sams ondernemende grootmoeder had de winkel groot gemaakt in de jaren twintig en dertig. Woninginrichting was haar specialiteit. ‘Wij kunnen u geheel installeren’, adverteerde zijn grootmoeder – en dat was ook zo. De rechterkant van het winkelpand bood ruimte aan een toonzaal voor meubelen, aan de linkzijde was de winkel in luxe en huishoudelijke artikelen. Erg luxe was het assortiment overigens niet. ‘Een soort Action’ herinneren de klanten van weleer zich. Sams grootmoeder kocht groot in, van een grote collectie sierlijke kinderwagens met soepele vering tot zo’n honderd theeserviezen van dun porselein of een partij kookkachels. De winkel heette voluit Wolters’ Meubelhandel De Concurrent en stond bekend om zijn gunstige prijzen: ‘De prijzen zijn zoo gesteld dat concurrentie onmogelijk is’.

Uit de vele wervende advertenties blijkt hoe klantvriendelijk en bereikbaar De Concurrent was. Klanten konden gratis met de auto worden opgehaald – daarvoor moesten ze alleen even een

briefkaartje sturen – en de autobussen van de Groninger Busdienst Onderneming stopten bij de winkel voor de deur.

De Concurrent genoot bekendheid in de wijde omgeving en had een goede reputatie. De zaken gingen goed in de jaren dertig, ze kon zelfs een tweede vestiging openen aan de Noorderstraat in Sappemeer.

Toen oma Wolters wat begon te kwakkelen, kreeg Sams vader Klaas Jonker een steeds grotere rol in de zaak. Hij beschikte over fantastische sociale vaardigheden en kon met iedereen goed overweg. Klaas onderhield dus de contacten, bezocht mensen die meubels op zicht wilden en ging ‘beuren’ bij klanten die op krediet hadden gekocht. In bewaard gebleven briefjes noteerde hij trouw – en soms wat zorgelijk – de ‘inbeuringen’ en de winkelomzet per dag: ‘Wekglazen gaan op het oogenblik goed, er schijnen veel vruchten te zijn.’

Vreemdelingen niet welkom

Op Ameland bezat Sams grootmoeder maar liefs drie zomerhuizen, die ze als ‘landhuisjes’

Wolters' Meubelhandel De Concurrent in Martenshoek.

verhuurde.

Tot 1939 plaatste ze advertenties in de krant, in 'Concurrentstijl' – 'de prijzen vallen u mee' en: 'zeer billijk'. Met veel houtwerk, rieten kappen en veranda's ademden de huizen een romantische sfeer, maar ze beschikten ook over elektrisch licht, een goede inrichting en heerlijke bedden. Ze lagen op de 'mooiste stand': direct aan zee, aan het einde van de vroegere Duinweg bij badhuis Paviljoen

Het gezin Jonker op Ameland.

Scheltema, vlak bij het Nesserbos. Fotoalbums van voor de oorlog tonen vrolijke kiekjes van het gezin Jonker op Ameland. Maar vanaf eind augustus 1940 waren 'vreemdelingen' niet meer welkom op Ameland en kwamen veel zomerhuisjes in de duinen leeg te staan: het eerste tastbare gevolg van de oorlog in het leven van een kind als Sam.

Avonturen op het water

Zeilen was de grote passie van Sam's vader Klaas. Praktisch elke zondag van het seizoen ging de familie Jonker naar het Zuidlaardermeer.

Op zomerse dagen kwamen ze er veel vrienden en bekenden tegen. Voor mensen uit de verre omtrek was het meer een perfecte vakantiebestemming, zeker nadat reizen, door de oorlog, onmogelijk

was geworden. In de moeilijke jaren dertig hadden ondernemende boeren in de watersport geïnvesteerd.

Nu waren er rond het meer de eerste botenhuisen en kampeerboerderijen verzezen, er waren havens met ligplaatsen en een paviljoen met kleedhokjes. De boeren verhuurden roeiboten en verkochten 'een verfrissing': alles wat een mens nodig had op een warme vakantiedag.

Net als hun vader waren ook Henk en Sam verwoede zeilers. Vriendjes van Henk en Sam haakten vaak aan voor een zeiltochtje met het witte kajuitjacht, maar ook familieleden voeren graag mee. Henk was

vaak al 's ochtends vroeg het meer op met vrienden met de 'Kliever', de kleine BM die Klaas in het najaar van 1940 door de heer Scheen in Sappemeer liet bouwen. Klaas zeilde dan met zijn jongste zoon – 'mijn eeuwige fokkenist, de praatgrage Sam'.

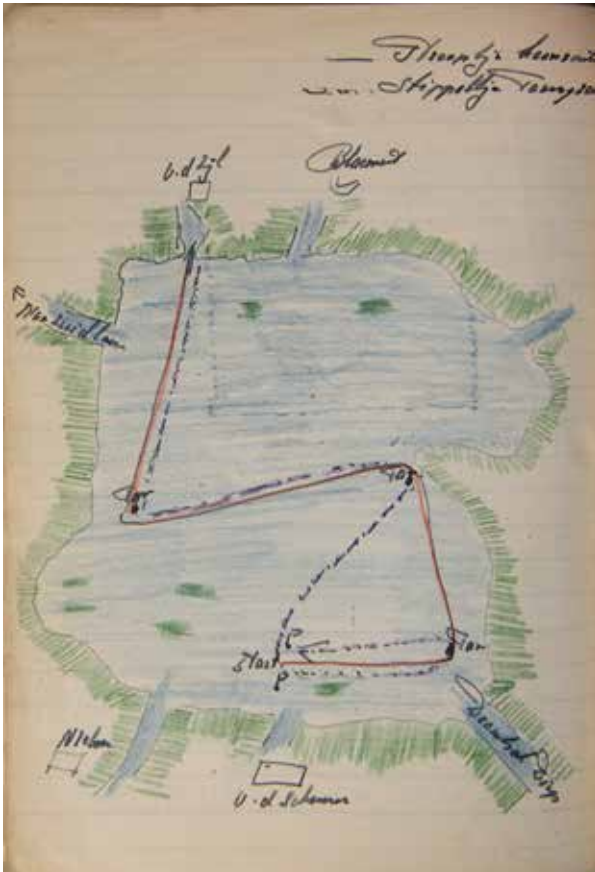

Elke zondag was de familie te vinden aan het Zuidlaardermeer. Soms kwam oma Wolters ook mee.

Tijdsbeeld

Klaas Jonker was muzikaal, hij speelde viool, maar hij schreef ook liedjes, speeches, korte verhalen, zeil- en vakantie-verslagen. Ze getuigen van veel humor, zijn vaak in het Gronings opgesteld en op rijm. In een zeildagboek beschreef hij tussen maart 1939 en juli 1942 hij met poëtische zinnen zijn avonturen op het water. Soms voorzag hij zijn verhalen van begeleidende tekeningetjes. Zo ontstaat het beeld van een tijd waarin je aan het begin van het seizoen met een bakfiets vol kussens en matrassen naar de boot trapte. Voor onderweg bracht je een stapel boterhammen en harde eieren mee. En als je door slecht weer vastzat in het botenhuis of de kajuit, zong je liedjes of deed je een kaartspelletje.

Een hoogtepunt in 1940 was de Bollenwedstrijd, genoemd naar de Drentse bol die iedere deelnemer (tegen inlevering van broodbonnen) ontving: een rond brood van rogge- en tarwebloem met een vulling van krenten en rozijnen. De start was bij het paviljoen van Van der Schuur, waar onder de tientallen deelnemers een echte wedstrijsfeer heerste.

Kaart van het parcours van de Bollenwedstrijd op 15 september 1940, uit het zeildagboek van Klaas Jonker. De rode lijn was de route heen en de stippellijn de route terug.

Van daaruit voerde het parcours naar het Drentse diep en het Zuidlaarder gat, vervolgens dwars over het meer tot voor Nieboer om dan af te zwenken naar de jacht-haven van Plankensloot, waar pauze werd gehouden, zodat de wedstrijdcommissarissen Iddekinge en Van Zomer op de fiets terug konden gaan naar de finish. Hoewel het weer omsloeg en ze bepaald niet als eerste aankwamen, was het een hele belevenis. Drijfnat maar trots kwam Klaas thuis met zijn Drentse bol.

Af en toe zocht de familie de gezelligheid op bij een jachthaven. In het gemoedelijke, landelijk café bij Plankensloot verbaasden Adam en zijn vrouw Jantje zich telkens hoe groot de kinderen Jonker weer waren geworden. Bij het paviljoen van de gebroeders Kroeze was het vaak een drukte van jewelste, de obers hadden handen tekort, maar aardige jongens deelden hun

boterhammen en soms was er warempel nog bier te krijgen of een glaasje port als je flink nat geworden was. In de haven bij Bloemert kregen ze op hun trouwdag onder de toonbank zelfs een stukje chocola.

De oorlog komt dichterbij

Ontvingen voor de oorlog de winkels nog tot 's avonds laat hun klanten, al snel beperkten de verduisteringsregels de openingstijd tot zes uur 's avonds. Ook de vraag naar meubilair en luxe artikelen nam snel af, ondanks de advertenties van De Concurrent met 'NU NOG SCHAPPELIJKE PRIJZEN'.

In juni 1940 gingen de textielwaren op de bon, in november porcelain, aardewerk en glazen. In september 1940 moest Klaas nog wel eens een zeilochtend opofferen omdat er op zondag jongelui om meubelen kwamen, maar naarmate de oorlog langer duurde sloten winkeliers vaker hun deuren.

Op warme zomeravonden – in juli 1941 was er een hittegolf – zochten nog honderden mensen verkoeling aan het meer. Toch kwam de oorlog langzamerhand dichterbij. In terloopse opmerkingen over voedselbonnen en de avondklok, liet Klaas de bezetting doorklinken. Zo schreef hij op zondag 22 juni: 'Om tien uur waren we bij Nieboer [waar hun boot lag], en stond daar een boerderijtje in lichte laaie. Een Zwaar Duitsch watervliegtuig, cirkelde steeds rond het brandend perceel.'

Op 1 oktober 1941 was De Concurrent voor het eerst midden in de week een dag gesloten. Klaas ging meteen het water op! 's Avonds schreef hij: 'Was het vroeger de winkelier, die op onopvallende, of opvallende manier trachtte zijn klant meer te verkopen als hij vroeg, thans is het de klant die vraagt, of hij alstublieft, nog dit of dat kan krijgen, en dan de welwillende winkelier hartelijk bedankt, als het gelukt iets los te krijgen. [...] Zoo kon het gebeuren, dat WIJ winkeliers in Luxe en huish. art. zoo maar midden in de week, des woensdags middags gingen sluiten. Deze Woensdag den 1en October, was zulks voor de eerste keer het geval. Heerlijk brandde de herfstzon, en zette de bomen in gouden tooi. Nog warm genoeg om een robbertje te gaan zeilen, en na de maaltijd trokken we met ons vieren naar Kropswolde.'

Tekorten

Aanvankelijk waren er in Hoogezand wel tekorten – de scholen werden af en toe gesloten wegens brandstofschaarste – maar echte honger was er niet. Er waren genoeg boeren in de omgeving en veel mensen hadden zelf een tuin waarin ze wat konden verbouwen of waarin ze een varken hielden.

Textiel – vroeger ruim in voorraad voor gordijnen t.b.v. de stoffeerderij van De Concurrent – werd al snel schaars en de controle op zwarte handel was scherp. De Duitsers gaven nauwelijks nog vergunningen uit om textiel te verkopen. Dames liepen met blote benen rond, want zelfs wat garen om je kousen mee te stoppen, was niet te krijgen.

Veel mannen die slechts een paar jaar jonger waren dan Klaas Jonker werden in Duitsland tewerk-

gesteld of moesten in de omgeving loopgraven gaan maken. Op 22 februari 1944 droeg oma Wolters De Concurrent (op papier) geheel aan Klaas Jonker over. Als hij onmisbaar was voor de winkel, zou hij niet verplicht worden om voor de Duitsers te gaan werken, zo meende ze terecht.

In mei 1944 kreeg de familie het bevel om hun drie zomerhuizen op Ameland af te breken omdat ze de bouw van de Duitse verdedigingslinie – de Atlantikwall – in de weg stonden. Er was maar net tijd om bezittingen veilig te stellen. De meeste aangewezen zomerhuizen verdwenen. Soms werden ze opgeslagen, in een enkel geval werden ze verplaatst naar het vasteland.

Steeds vaker haalden de Duitsers ‘alles weg wat er nog te halen was’. Ook de Ford vrachtwagen waarmee De Concurrent de meubels bezorgde, werd in juni 1944 gevorderd. Het straatbeeld moet allengs desolater geworden zijn met alle verduisterde en soms ook dichtgespijkerde winketalages. De situatie verslechterde verder in de beruchte hongervinter. Iedereen deed wat hij kon om aan eten, brandstof en kleding te komen. Buurman Plinsinga had goede contacten met boeren en kreeg graan dat werd opgeslagen bij de bakker. Voor mensen in nood bleef de deur van de familie Jonker open. Uit een bewaard gebleven brief van 17 januari 1945 blijkt dat Klaas en Marchien een meneer Groenendal en zijn reisgenoot tien dagen lang onderdak en eten hebben geboden. De mannen waren koud, hongerig en doedmoe en kwamen in Huize Elisa weer op adem. Groenendal was schoenmaker in het noordoosten van Groningen. Om hem subtiel aan hun hulp te herinneren stuurde Klaas hem een schilderijtje van

Huize Elisa met de vraag of hij misschien aan peulvruchten kon komen, maar dat was in de laatste oorlogwinter ook voor Groenendal bepaald niet makkelijk meer: ‘Mocht u echter wat hebben te ruilen, carbid of iets anders, dan wil ik wel voor u uitkijken’.

Gepaste vrolijkheid

Krap drie maanden later werd Groningen – als laatste provincie van Nederland – bevrijd door Poolse en Canadese troepen. In Hoogezand stond de Burgerwacht paraat om alle N.S.B.-ers op te halen, geroofde oorlogsbuit aan ziekenhuizen ter beschikking te stellen en de orde te handhaven. Als blijk van erkentelijkheid ontvingen de leden, zoals Klaas Jonker, een gravure van Nico Bulder.

De wreede oorlog is voorbij / Ons land is nu weer vrij / De opbouw is begonnen reeds – al is 't geen koek en ei' dichte Klaas in september 1945 bij een feest van de buurtvereniging. Vijf jaar had iedereen naar de bevrijding uitgekeken, maar na de eerste euforie liet het verwachte Luilekkerland op zich wachten en werd er alweer volop gemopperd. In zijn gedicht houdt Klaas de toehoorders voor dat het langzaamaan steeds beter zal gaan: ja, het is rommelig en er is nog veel surrogaat, maar er zijn alweer kleine rantsoenen en er is licht in huis, dus: ‘Het wordt steeds beter – Helpt mee – met blijden zin.’

Foto's coll. Marjolein de Boer

Het boek *Gecomplliceerd en glashelder* is verkrijgbaar voor €29,95 bij vrijwel elke boekhandel en via internet.

Blijvende herinnering voor het paraat zijn als lid van de Burgerwacht bij de bevrijding onzer gemeente op 14 april 1945, uitgereikt aan Klaas Jonker.

Tweeluik van de bevrijding van Hoogezand

Onderstaand tweeluik van de bevrijding in Hoogezand is in opdracht gemaakt door Foto Conens en in bezit van de familie Vermeend.

Beide foto's geven natuurgetrouw de gevoelens weer van het Nederlandse volk. Enerzijds de blijdschap van de bevrijding van de vijand (onderste foto) en anderzijds de schade en ellende die de vijand achterliet.

Wijze. wie het stand stil en

Onze Dervijders.

I. Tappere jongens, fure strijders.
Kwamen van heel ver van hier.
Zij zijn toch onze dervijders.
Geef ze dus ook wat plezier.
Maar zo menig Hollands meisje
Gooiden dra haar eer op straat.
Voor een doosje cigarettten
Of een stukje chocolaat.

II. Meisje, die eerst even bloosden
Als een jongen naar haar zag.
Gaar nu flirten met een Tommie
Heel gewoonjes dag aan dag.

III. Voor een dansje of een glaasje.
Of een blikje corned. hief.
Zegt ze dood leuk tegen een Tommie.
Ik heb jou vanavond hief.
Vroeger lette je nauwkeurig
Op verschil van rang en stand
Weet je wat ze achter lieten
In hun eigen Vaderland.
Velen hebben reeds gezinnen.
Of een meisje dat hen wacht.
Weet je wat ze van jou denken.
Het je daar wel aan gedacht.

III. Vrouwen, kinderen en verloofden
Wachten hen vol ingeduld.
Maar jij nacht hen te verleiden.
Op jou rust een ware schuld.
Nederlands meisje, stond je vroeger.
Op je netheid steeds bekend.
Ga zo door, dan maak je spoedig.
Van die fiere naam een end
Meisjes, die met moffen hielden
Hebben daar reeds voorgebrand.
Meisjes, gij zijt landverraders
Voor de eer van 't Vaderland.

foxholster metaalhandel

G. Imbosstraat 60
9607 PE Foxhol

in- en verkoop metalen, kabel,
bruikbare materialen en sloopwerken

inzamel nr: 01.853 BE /verwerker 01.V/ VIHB GR 503716

tevens inname accu's en verwerking grondkabels

tel. 0598-39 45 04 /p rivé 0598-38 06 86 / b.g.g. 06 50565966

Afeer
Druk & Print

Wat ons betreft
**drukken
maar!!!!**

Persoonlijk contact

Uitstekende kwaliteit

Scherpe prijzen

Mr. A.J. Romijnweg 17 - 9672 AH Winschoten - (06) 86 81 92 02
dtp@afeer.nl - www.afeerdrukkenprint.nl

IJzer - Ni Resist - RVS - Staal - Brons en Aluminium Gietwerk

Noorderstraat 370
9611 AV Sappemeer

Tel. 0598 – 39 29 97

Machinefabriek ekens B.V.
Sappemeer

Verspaning – Revisie – Balanceertechniek

De Vosholen 101
9611 TE Sappemeer

Tel. 0598 – 38 21 02

 www.dekensgroep.nl

